

Програма за обучение на кандидати за приемни родители

Авторски екип

Модул 1. Въведение в приемната грижа

Доц. Нели Петрова – Димитрова; Гергана Георгиева

Модул 2. Връзки и раздели

Весела Банова; Мария Стойчева

Модул 3. Подкрепа на позитивно поведение

Кристина Иванова

Модул 4. Посрещане на детето

Доц. Нели Петрова – Димитрова; д-р Надя Стойкова; Диана Русева; Татяна Кючукова

Модул 5. Сигурност и безопасност

Весела Банова; д-р Любомир Жупунов

Модул 6. Професионализиране

Доц. Нели Петрова – Димитрова

Модул 7. Ранно и предучилищно детство

Весела Банова; Теодора Павлова; д-р Любомир Жупунов

Модул 8. Пубертет и юношество

Весела Банова; д-р Любомир Жупунов

Модул 9. Приемна грижа за дете с увреждане – не е ли прекалено трудно това?

Соня Владимирова

Програма за обучение на кандидати за приемни родители

Институт по социални дейности и практики

София 1606, ул. „Люлин планина“ №22
Тел./факс: (02) 852 47 13, 953 31 47
e-mail: sapi@sapibg.org
www.sapibg.org

Международна социална служба – България

1114 София	5000 Велико Търново
бул. „В. Левски“ №46	бул. „България“ №24
тел./факс: (02) 988 86 24	тел./факс: (062) 600 038
e-mail: mss-iss@iss-bg.org	

Сдружение „Самаряни“

Стара Загора 6010
ул. „Патриарх Евтимий“ №57 (южен вход от ул. „Братя Жекови“)
тел./факс: (042) 62 10 83
email: office@samaritans.bg; programs@samaritans.bg
www.samaritans.bg

УНИЦЕФ България

София 1000
ул. „Фритьоф Нансен“ №9, ет. 4
тел.: (02) 9696 208, факс: (02) 9696 209
www.unicef.bg

Първа глава

Обосновка
на програма за обучение
на кандидати
за приемни родители

I. ВЪВЕДЕНИЕ

1. Необходимост от обучение на приемните семейства

Компетентността на приемните семейства е ключова за постигане на целите на приемната грижа. Обучението в нашата страна е законово регламентирано, но се нуждае от експертен анализ по отношение на съдържанието, методиката и практиката на предлагане. Това би позволило търсене на адекватни подходи за повишаване на качеството и преди всичко за гарантиране на едно общо ниво на подготовка за цялата страна.

Програмата е разработена, за да отговори на следните потребности:

- професионализиране на дейностите, съставляващи грижата за децата, включително приемната грижа (наличие на общи разбирания за същността и функциите на всяка от професиите, общоприети разбирания за добри резултати и индикатори за тях, умения за работа в екип);
- формиране на помагашо отношение на всички, оказващи грижа и подкрепа на деца в риск – приемане на детето като субект; уважение и зачитане на достойнството, стремеж към овластяване на детето чрез помощта;
- постигане на индивидуализиран подход в приемната грижа за всяко дете, съобразен с неговите специфични нужди и в най-добрия му интерес;
- гарантиране на минимално ниво на качество в подготовката на приемните родители.

2. Анализ на компетенциите, необходими на приемния родител, и разработване на стандарти за обучение на приемни родители (Приложение №2)

Програмата за обучение е разработена на основата на компетенциите, необходими за извършване на дейностите на приемния родител, след анализ на действащи програми за обучение в България и по света (Приложение 3а). Подходът, основан на компетенциите, предполага обучението да отговори на практическите нужди на лицата, които изпълняват тези дейности, така че те да постигат максимално високи резултати. На практика става дума за индивидуален комплекс от познания, умения, нагласи и личностни качества, който гарантира качеството на изпълнението на задачите на професията.

Определянето на набора от дейности, които съставляват функциите на приемния родител, беше извършено чрез интервюиране на 21 действащи приемни семейства. Интервютата бяха анализирани от експерти в областта на развитието и предоставянето на социални услуги, в т.ч. на приемна грижа. Резултатите от обсъждането позволиха извеждане на осем функции, в областта на които следва да се развият компетенциите (Приложение №1). Следващата стъпка беше да се обвържат функциите и дейностите, които ги съставляват, с необходимите знания, умения, нагласи и лични качества. По този начин експерти¹ разработиха изисквания (стандарти) към обучението (Приложение №2), които от своя страна залегнаха в основата на разработената учебна програма.

¹ При разработване на изискванията (стандартите) за учебната програма са използвани разработените по проект Реле2 стандарти за обучение на професионалисти, които работят с изоставени деца. Проектът Реле2 се реализира от партньори от девет европейски страни, като водещ за България е СУ "Св. Кл.Охридски", катедра по социална педагогика и социално дело на ФНПП. Проектът е реализиран през периода 2006-2008 г., ИСДП е асоцииран партньор.

3. Апробиране на програмата

Разработената програма за обучение на кандидати за приемни семейства и за обучение на обучители беше апробирана в деветте областни центъра по приемна грижа, създадени в рамките на проект „Разширяване на модела на приемна грижа“ на УНИЦЕФ, Международна социална служба, Институт за социални дейности и практики и сдружение „Самаряни“ (Велико Търново, Габрово, Перник, Смолян, Стара Загора, София град, София област, Търговище, Шумен).

3.1. Обучение на обучители

Обучението на обучители стартира с обучение на екипите на Областните центрове по приемна грижа (ОЦПГ) в Габрово, Велико Търново, Перник, Смолян, София-град, София – област, Търговище и Шумен, проведено от авторите на отделните модули.

До 31 август 2011 г. бяха проведени 8 курса за обучение на обучители с общо 130 участници:

- във Варна – за представители на КСУДС, ОЗД – Варна, ЦОП – Провадия; ЦОП – Разград; Център за приемни родители КСУДС – Варна.
- в Пазарджик – за КСУДС – Пазарджик, КСУДС – Пловдив, ЦОП – Лесичово, ЦОП – Панагюрище и ЦОП – Велинград.
- в Дупница – за ЦОП „За да има щастие в детските очи“ и ЦНСТ – Дупница, доставчици на услуги от Бобов дол, Разлог, Гоце Делчев, Сапарева баня и Благоевград.
- в Бургас – КСУДС – Бургас, ЦОП – Поморие, ЦОП – Карнобат, ЦОП – Средец,
- в Плевен – ЦОП – Плевен.

Обратната връзка след проведените обучения е, че програмата обхваща основните теми, съдържа много и задълбочена информация, има много приложения, които са в подкрепа на обучителите.

Професионалистите оценяват високо интерактивния характер на обучението, неговата практическа насоченост и особено подробните инструкции за водещите, с предложени готови презентации, упражнения, казуси и др.

3.2. Обучение на кандидати за приемни семейства

След шестмесечно апробиране на програмата с кандидати за приемни семейства екипите от областните центрове по приемна грижа подадоха обратна връзка и предложения за промяна, допълнения и корекции. Техните предложения бяха обсъдени на среща на Експертно-методически съвет към Ресурсния център по приемна грижа, създаден по проект „Ресурсен център по приемна грижа“, финансиран от УНИЦЕФ, в който участват представители на, ИСДП, МСС-България, Сдружение „Самаряни“, както и други експерти в областта на детското развитие и благосъстояние.

Програмата за обучение на кандидати за приемни семейства е приложена в **53 курса с общо 398 участници**, като ОЦПГ Габрово е сформирал 11 обучителни групи с общо 42 души; ОЦПГ – Перник – 4 курса с 18 участници; ОЦПГ – София-град – 5 курса с 30 участници; София-област – 2 курса с 11 участници; ОЦПГ – Шумен – 7 курса със 78 кандидати; ОЦПГ – Смолян – 6 групи с общо 43 обучаеми; ОЦПГ – Търговище – 7 групи с 98 кандидати и ОЦПГ – Велико Търново – 11 групи от 78 кандидата.

Участниците в обучението изразяват като препоръка желанието им да бъдат включвани в бъдещи поддържащи обучения. В началото на обучителните курсове участниците подхождат с неувереност и колебание относно важността и смисъла на обучението. Наблюденията на обучителите показват, че много бързо хората променят отношението си към обучението; отнасят се отговорно към поетите ангажменти; включват се активно в учебните занятия. Те задават допълнителни въпроси по разглежданите теми; търсят препоръка за допълнителна информация и литература по дискутирани проблеми. От анализа на обратните връзки на участниците се вижда, че като цяло обучителната методика им допада и конкретно посочват възможността да обсъждат

казуси, които са по действителни случаи. Кандидатите споделят, че разнообразието на прилаганите методи на обучение – ролеви игри, мозъчни атаки, филми, работа по казуси, преживелищни упражнения и дискусии, също им допада. Те изразяват удовлетворение от възможността да заявяват мнение и да получат обратна връзка.

Като най-полezni участниците определят информацията, свързана със спецификата на децата, израснали в институция, и информацията, свързана с посрещането на детето – как семейството да се подготви за този момент. По модула „Връзки и раздели“ това, което най-често се посочва като особено полезно, интересно и приложимо, е дискусията, посветена на функциите на майката и бащата в семейството и при възпитанието на детето.

Впечатленията на екипите, които са били обучители в посочените курсове, е, че програмата дава възможност за активно включване на участниците по всички модули. Информацията е подбрана по начин, по който всеки участник може да разшири наличните си знания, както за спецификата на услугата „приемна грижа“, така и за личния си родителски опит, като същевременно научи нови неща, конкретно свързани с грижата за детето, която приемните родители ще предоставят. Възможността да се използват филми допринася много за постигането на целите, за онагледяването на информацията, която вече е поднесена от учителя.

Предвид това, че обучението е и част от оценката на кандидатите за приемни родители, неговата продължителност се приема както като необходима, така и като достатъчна на този етап. Дава възможност за адаптиране и съобразяване представянето на темите и подбора на методите с нивото на участниците и динамиката на груповия процес. Особено ценно според обучителите е предвиденият в програмата стаж, който позволява вече утвърдените приемни семейства да влязат в роля на наставници.

3.3. Трудности и ограничения при ползване на програмата

Основната трудност при обучение за прилагане на Програмата е недостигът в професионализацията на работещите в сферата на социалните услуги.

В процеса на апробиране на програмата от екипите на ОЦПГ бяха направени редица предложения от страна на социалните работници, свързани със срещани трудности при ползване на някои от материалите. Посочваните материали са главно в сферата на по-дълбочинното навлизане в темите, изискващи по-сериозна подготовка за тяхното осмисляне и едва след това представяне пред кандидатите за приемни семейства. Основно тези трудности произтичат от необходимостта от висока квалификация на социалните работници изобщо, от по-сериозно професионализиране на тяхната работа. Имаме предвид и „свикването“ с прекалено достъпни, близки до предписания традиционни материали за обучение и отсъствие на форми на продължаващо обучение и подкрепа, които предполагат запознаване и учене от авторски материали, не от учебници и лекции. За съжаление това е универсален проблем, който не се отнася до прилагане само на тази програма. В екипите възникнаха различни идеи и се въведоха форми за работа като лаборатории, интервизионни групи и други.

Още по-сериозни въпроси възникнаха при обучение на доставчици на социални услуги, извън проекта. Стана ясно, че категорично условие да преминават обучение по тази програма е **наличието на обучение по съвременна социална работа, опит в социална работа с деца и семейства в риск, опит в обучение**. Трябва да се има предвид, че всички екипи на ОЦПГ преминаха **въвеждащо обучение по социална работа** и общ модул „Обучение на обучители“, средно над 70 часа, което включва „Същност, цели и принципи на социалната работа“, „Социална работа със случай – проучване, оценка и планиране“, „Интервюирането като метод в социалната работа“, „Социална работа със семейства“, „Нормативна рамка на системата за закрила“, „Приемната грижа като услуга“, „Оценка на кандидати за приемни семейства“, „Консултиране на семейства“. Често при провеждане на обучения за използване на Програмата за обучение на приемни семейства самите участници си даваха сметка, че им е необходимо и обучение по социална работа, и се договаряха за такова.

II. ОПИСАНИЕ НА ПРОГРАМАТА

Цел: Основната цел на програмата е да осигури общ подход и качество при подготовката на кандидатите за приемни родители.

Целева група:

- социални работници и психолози, обучаващи кандидати за приемни родители;
- кандидати за доброволни приемни родители;
- кандидати за професионални приемни родители;
- близки и роднини, при които предстои настаняване на дете;
- осиновители².

A. ПРЕДСТАВЯНЕ НА ПРОГРАМАТА ЗА ОБУЧЕНИЕ

1. Предварителни условия за участие в обучението:

1.1. Входящо образователно ниво. Участниците в обучението трябва:

- да имат основно образование

1.2. Стартирал процес на оценка за приемен родител

1.3. Поведение, което не е желателно

- импулсивност, недостатъчен самоконтрол;
- психологическа нестабилност.

Обучението е част от процеса на оценяване на кандидатите и изискванията към тях, за да започне този процес, са определени нормативно.

B. ПЕДАГОГИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ОБУЧЕНИЕТО

1. Обучението се провежда групово и индивидуално

Всички обучаеми присъстват на цялото обучение, за да се гарантира общ професионален подход, работен език и прилагане на общи принципи и ценности. Препоръчва се участие в обучението на семейната двойка, а не само на кандидатстващия за приемен родител.

Обучението включва две групи модули – задължителни (базова подготовка) и специализираща подготовка.

2. Как е организирано обучението?

2.1. Обучението се организира в 8 учебни часа в 4 сесии по 90 минути, началото и краят на които, както и почивките между тях, са точно определени.

2.2. Групата на обучаемите не бива да надвишава 20 участници. Обучението се провежда чрез сесии с цялата група и на малки групи.

3. Документ за завършване на обучението

На обучаемите ще се издаде сертификат за преминато обучение.

4. Оценяване на обучението

Качеството на обучението се оценява на три нива:

2 Програмата може да се използва за обучение на кандидати за осиновители с необходимото прецизиране и ориентиране към техните нужди.

4.1. Междинно оценяване – този тип оценяване се предвижда по време на обучението и след преминаване на базовия курс на обучение. По време на обучението се предвижда получаване на обратна връзка от участниците след всеки модул. (Приложение №5)

4.2. Заключителна оценка на резултатите – извършва се от екипа след приключване на обучението на основата на анализ на обратните връзки и интервюта с участниците. Оценката се дава във форма на доклад с включени препоръки.

4.3. Провеждане на изпити – всеки участник ще премине през изпит за оценка на усвоените знания, умения и нагласи. Изпитите са текущи – за всеки модул и в края на обучението. Изпитът ще е чрез тест върху взетия материал и казуси от практиката.

5. Методи на обучение

Обучението се организира чрез активни методи за обучение на възрастни:

- ролеви игри
- презентации
- дискусии
- анализ на казуси от практиката
- работа в малки групи
- видеоматериали (обучаващият екип разполага с обучителни филми на различна тематика: Семейна групово конференция, Резилианс, Доброволна любов (за приемна грижа), Дом без име, Деца, лишени от любов
- **Самостоятелна работа/Домашна работа – усвоените по време на модулите познания се апробират в самостоятелна практическа работа по времето между провеждане на общите занимания. Поставените задачи трябва да са практически ориентирани и да помогнат на кандидатите за приемни родители да усвоят определени знания.**
- **Практически стаж – всеки участник получава 8-10 часа практически стаж в ЦОП, ДДЛРГ, ДМСГД, други услуги от резидентен тип, както и в действащи приемни семейства в съответните области.**

В. ЦЕЛИ НА ОБУЧЕНИЕТО

Всички участници в обучението трябва:

- да осмислят значението на приемната грижа за детето и за себе си; да разберат, че в основата на оказването на помощ е поддържането на отношения, и да възприемат безусловното приемане и общуването като неразделна част от всеки етап на процеса на грижа и оказване на помощ;
- да развият нагласи за развитие на своите родителски умения, отчитайки особеностите на грижата за деца в риск; да развият готовност да променят възпитателните си практики; да повишат познанията си за детското развитие и за потребностите на децата;
- да осмислят приемната грижа като споделена грижа между различни партньори и осъзнаят важността на екипната работа и на работата с партньори за процеса на оказване на помощ, като си направят заключения от тази констатация за организацията на работния процес, за общуването.
- да се научат да работят за приемствеността и последователността на оказваната помощ, да възприемат приемната грижа като временно решение;
- да познават нормативната уредба на социалното обслужване в България и международните стандарти в областта на социалните услуги; да владеят управление на случай при дете в риск.

Г. СЪДЪРЖАНИЕ НА ОБУЧЕНИЕТО

1. Обща характеристика

Съдържанието на обучението е структурирано в зависимост от основните функции, които помагачите специалисти изпълняват, и съответните за тях дейности. Тези функции бяха обобщени при анализа на практиката на приемните родители и експертната оценка на професионалистите. Съдържанието на модулите е по-скоро тематично групирено, поради което към една и съща функция се отнася съдържание от различни модули.

Функция	Име на модула
1. Приемане на детето в семейството	Модул „Посрещане на детето“ Модул „Връзки и раздели“ Модул „Ранно и предучилищно детство“
2. Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето	Модул „Безопасност“ Модул „Връзки и раздели“ Модул „Ранно детство“
3. Сътрудничество със социални служби, доставчици, специалисти – учители, лекари и др.	Модул „Въведение в приемната грижа“ Модул „Професионализиране“
Функция	Име на модула
4. Определяне на потребностите	Модул „Връзки и раздели“ Модул „Ранно детство“ Модул „Юношество“ Модул „Професионализиране“
5. Общуване и взаимодействие с детето	Модул „Посрещане на детето“ Модул „Подкрепа на позитивното поведение на детето“
6. Поддържане контакт с биологичното семейство на детето	Модул „Въведение в приемната грижа“ Модул „Посрещане на детето“
7. Подготовка за преместване на детето	Модул „Връзки и раздели“ Модул „Посрещане на детето“
8. Професионализация	Модул „Професионализиране“

2. Представяне на теоретичното съдържание на модулите

Съдържанието е разделено в две групи модули – модули за базово обучение и модули за специализирано обучение. Продължаващото обучение не е представено в конкретно съдържание, тъй като зависи от оценката на нуждите на всяко семейство. Предвиждаме курсове като „Реизлианс подход и потребностите на деца, настанени за алтернативна грижа“, „Какво ни казват децата с криминални прояви?“, „Как споделят/разкриват насилието децата жертви“ и др.

2.1. Модули за базово обучение на кандидати за приемни семейства – общо 50 учебни часа

МОДУЛ 1	ВЪВЕДЕНИЕ В ПРИЕМНАТА ГРИЖА
ЦЕЛИ	Да бъде разяснено какво е мястото на обучението в процеса на одобрение на кандидатите Да са представени същността на приемната грижа по начин, който да помогне на кандидатите да вземат информирано решение дали желаят да приемат дете
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден, 8 часа
СЪДЪРЖАНИЕ	I. Ролята на обучението в процеса на одобрение на кандидатите за приемни семейства II. Система за закрила на детето Система за закрила на детето през призмата на правата на детето Причини, пораждащи необходимостта от закрила на детето Органи и мерки за закрила на детето III. Приемна грижа Мотивация на кандидатите Деца, които се нуждаят от приемна грижа Същност на приемната грижа Прилики и разлики между приемна грижа и осиновяване Сътрудничество със социалните служби, биологичното семейство, др. институции
РЕСУРСИ	<u>Педагогически методи:</u> Ролеви игри Групови игри Дискусия Разговори Филми

МОДУЛ 2	
ВРЪЗКИ И РАЗДЕЛИ	
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден и половина - 12 часа
ЦЕЛИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Да се формират основни познания за механизмите, по които детето изгражда връзки и преживява раздели 2. Да се формира и развие чувствителност към проявите на душевно страдание на детето 3. Да се обясни смисълът от внимателното наблюдение на поведението и проявите на детето 4. Да се представят някои подходи на работа, подходящи за деца, които са преживели ранни загуби и раздели 5. Да се дадат познания за агресивността и нейните корени. Да се сравнят и изяснят понятията агресивност и насилие. Да се запознаят участниците с психологични особености на децата, преживели насилие, и да се формират познания и нагласи за адекватно поведение за справяне с проявите на агресивност и самонараняване
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>Как детето се свързва и разделя? Изясняват се основни понятия като загуба и разделяне. Изясняване на функциите на майката и бащата за развитието на детето и ресурсите му в символичния регистър. Клинични примери – от протоколите на Рене Шпиц, програмите „Да растеш без родители“, „Детето и неговите симптоми“, др.</p> <p>Детето и неговите симптоми Запознаване с основните прояви на душевно страдание на детето през примери от клиничната практика, представящи деца на различни възрасти и юноши Някои непопулярни подходи за работа с деца Ще бъдат представени някои идеи как може да се използват символичната игра, вълшебната приказка, рисуването и пр., за да се отваря пространство на детето, в което то може да облича в смисъл и значение онова, което преживява и го вълнува.</p> <p>Агресия и насилие Изясняване на понятията агресия и насилие. Корени и фактори за детската агресивност: агресивно намерение и агресивна наклонност. Понятието „насилие“ – опит да се назове нещо непоносимо за човешкото същество. Психологични особености на децата, преживели насилие, чрез клинични примери. Някои основни начини и примери за справяне с детската агресивност. Параметри на адекватното наблюдение и поведение на децата, преживели насилие. Формиране на познания и критерии кога да се търси помощ от професионалисти.</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Филми • Ателие писане • Работа с текстове от художествената литература • Работа с текстове от професионална литература • Дискусия

МОДУЛ 3	ПОДКРЕПА НА ПОЗИТИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	8 часа, разпределени в 4 сесии, като най-подходящо е провеждането на Сесия 1 и Сесия 2 в един и същ ден, а останалите две сесии да са в други, отделни дни, тъй като се предвижда и самостоятелна работа вкъщи
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>Рефлексия върху собствения опит и преживявания като деца</p> <p>Свързване на собствения детски опит със стила на родителстване като възрастни</p> <p>Знания за многофакторната обусловеност на детското поведение</p> <p>Умения за разграничаване на базисните от ситуативно определените причини за поведението на детето</p> <p>Познания за стиловете на родителство и последствията, които имат върху детето</p> <p>Познания за различни позитивни методи на възпитание</p> <p>Умения за анализиране на ситуацияите, в които детето проявява „проблемно“ поведение</p> <p>Нагласи за търсене на подкрепа при справянето с „проблемно“ поведение на детето</p>
НАЧИН НА ОЦЕНЯВАНЕ	Модулът се оценява след приключването на всяка сесия чрез вземането на устна обратна връзка от всеки участник по определена тема. В края на последната сесия се попълва приложеният въпросник.
РЕСУРСИ	<p><u>Използвани методи:</u></p> <p>Ролева игра</p> <p>Презентации</p> <p>Самостоятелна работа по проект</p> <p>Игра преживяване</p> <p>Проективни методи (рисунки)</p> <p>Работа в малка група</p> <p>Дискусия</p> <p><u>Основни изисквания към средата:</u></p> <p>Доверие и конфиденциалност; асертивност; емпатия; спазване на правилото за безоценъчност на коментарите</p>

МОДУЛ 4	
ПОСРЕЩАНЕ НА ДЕТЕТО	
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден и половина - 12 часа
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>“Напасване” между детето и приемното семейство</p> <p>Подготовка за посрещане на детето</p> <p>Познаване на същността на приемната грижа</p> <p>Знания за наблюдение</p> <p>Знания за техники за активно изслушване</p> <p>Познаване на мултикултуралния контекст, в който се извършва оказването на помощ</p> <p>Разпознаване на ефекта от загубата и раздялата върху поведението и чувствата на детето</p> <p>Познания за периода на адаптиране и необходимостта от време</p> <p>Приемното семейството през погледа на системния подход и мястото, което “отварят” за детето</p> <p>Познаване на семейството като система</p> <p>Историята на живота на детето, неговото семейство</p> <p>Познаване на личната история на детето</p> <p>Знания за последиците от изоставяне</p> <p>Разпознаване на насилието и последиците от него</p> <p>Книга на живота</p> <p>Управление на разпокъсаността на живота на детето</p> <p>Знания и умения за свързване на събитията от живота на детето, помощ за запазване и изграждане на връзки</p> <p>Разпространение на идеята за добро отношение. Изискване, което променя гледната точка, гледна точка, която променя изискванията: динамика, която обновява общия стил на работа, и най-вече работата с хората в нужда. Укрепване и възстановяване след преживяна травма</p> <p>Начин на оценяване:</p> <p>Оценяване на модула, оправдаване на очакванията, възможности за развитие на вече започнатите дейности.</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <p>Ролеви игри, Групови игри,</p> <p>Техники на дискусията и на посредничеството (медиацията)</p> <p>Разговори, Ежедневен опит, Изпълнение на задачите</p> <p>Комуникативни ролеви игри</p> <p><u>Аудиовизуални носители и видеооборудване</u></p> <p>Видео, Филми, Книги, Педагогически документи</p> <p><u>Основни условия, изисквания към средата:</u></p> <p>Сърдечна обстановка</p> <p>Формална и неформална среда за анализ на случаите с интердисциплинарен екип</p>

МОДУЛ 5		ОСИГУРЯВАНЕ НА СИГУРНОСТ И БЕЗОПАСНОСТ НА ДЕЦАТА
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	3 учебни часа	
ЦЕЛИ	1. Да се насочи вниманието на участниците към най-често срещаните битови и други инциденти с деца в ежедневието в различните възрасти 2. Да се формират у родителите нагласи и умения за вземане на предпазни мерки и предотвратяване на битови инциденти 3. Да се формират у родителите умения за реагиране в ситуации на спешност и за оказване на първа помощ	
СЪДЪРЖАНИЕ	Обезопасяване на битовата среда на детето съобразно възрастта му, като се дават примери за най-често случващите се битови инциденти с деца в семейна обстановка, в колата, на улицата и се обясняват причините, обикновено свързани с възрастовите особености на детето. Мерки за предотвратяване на битовите инциденти Необходими познания и умения за оказване на първа помощ, когато детето пострада: оценка на ситуацията – възможности за самостоятелно справяне и необходимост от помощта на специалисти. Какво трябва да правим до пристигането на специализиран екип	
РЕСУРСИ	<u>Педагогически методи:</u> Ателие „Писане“ Гледане на филм Презентации	
МОДУЛ 6		ПРОФЕСИОНАЛИЗИРАНЕ
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	6 часа	
СЪДЪРЖАНИЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Как да потърся помощ • Знания и умения (нагласи) за рефлексивен анализ на професионалната практика • Оценка на нуждите и планиране на грижите за детето • Докладване пред социални служби • Знания и умения за работа в екип • Участие в супервизия и интервизия • Психологически, етнологически и социологически познания за интеркултурността • Правила на етичния кодекс • Разбиране и уважаване емоционалната връзка на детето с биологичните родители • Съдействие за поддържане и повторно пресъздаване на отношенията на детето със семейството му • Помагане на детето да разбере отсъствието на своето семейство или неконструктивното му поведение • Насърчаване на детето за контакт със семейството • Включва родителите в живота на детето по подходящ начин Начин на оценяване: Оценяване на модула, оправдаване на очакванията, възможности за развитие на вече започнатите дейности	
РЕСУРСИ	<u>Педагогически методи:</u> <ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Групови игри • Техники на дискусията и на подредничеството (медиацията) • Разговори • Ежедневен опит • Комуникативни ролеви игри <u>Аудиовизуални носители и видеооборудване</u> <ul style="list-style-type: none"> • Филм „Доброволна любов“ 	

МОДУЛИ ЗА СПЕЦИАЛИЗИРАНО ОБУЧЕНИЕ ЗА КАНДИДАТИ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИ ПРИЕМНИ СЕМЕЙСТВА

ТЕМА	Ранно и предучилищно детство
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден – 8 учебни часа
ЦЕЛИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Да бъдат запознати бъдещите приемни родители с особеностите на ранното детство и да разпознават сигналите, състоянията и потребностите на малкото дете и ролята на външната среда за физическото и емоционалното му развитие 2. Да се развие чувствителност към необходимостта от осигуряване на сигурна и стимулираща среда, позволяваща познавателното и говорното развитие на детето спрямо неговите индивидуални особености 3. Да се запознаят с ролята, функцията и значението на движенията за общото благополучие на детето 4. Да разпознават най-често срещаните видове игра в ранна възраст и нейното значение за емоционалното развитие на детето 5. Да придобият основни знания за видовете здравни грижи, необходими при отглеждането на бебето и малкото дете
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>Запознаване със специфичните характеристики на новороденото, кърмачето и малкото дете:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сензорно развитие на новороденото – какво „може“ и „знае“ то и как комуникира с външния свят, как да разчита сигналите, които ни изпраща - познавателно и говорно развитие на бебето и малкото дете – необходимост от осигуряване на сигурна и стимулираща среда - основни поведения на бебето и малкото дете – сън, хранене, отделяне и сексуална активност: ролята и значението на възрастния, който полага грижи за детето, в изграждането на емоционален контакт с детето, разпознаване на потребностите на детето, свързани с етапите на неговото развитие - психомоторно развитие - същност, функции и значение на играта в различните възрасти на детето - здравни грижи <p><u>Начин на оценяване:</u> Оценяване на модула, оправдаване на очакванията, възможности за развитие на вече започнатите дейности</p>
РЕСУРСИ	<p>Педагогически методи: Ролевы игри, Груповы игри и упражнения, Ателие „писане“, Четене на текстове художествена литература Разговори, Дискусия Аудиовизуални носители и видеооборудване Видео, DVD Филми, Книги, Печатни материали</p>
ТЕМА	Пубертет и юношество
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден, 8 часа
ЦЕЛИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Участниците да се запознаят с характерните особености на пубертета и неговата функция като входна врата към юношеството 2. Да се разясни отражението на промените в тялото на тийнейджъра върху начина, по който сам се възприема, и начина, по който го възприемат родителите 3. Да се обяснят основните промени в юношеството 4. Да се разяснят затрудненията на съвременния юноша, които произтичат от промените в модерното общество 5. Да се развие чувствителност към заявката за уважение на юношата като условие за подготовката му за самостоятелен живот

СЪДЪРЖАНИЕ	<p>1. Запознаване с периода на пубертета като входна врата към юношеството Промените в тялото: гледната точка на психолога, гледната точка на педиатъра. Как тийнейджърът възприема и говори за промените в тялото си, как родителите възприемат и говорят за промените в тялото на детето. Преходът от детска към зряла сексуалност и отраженията му върху себевъзприемането и поведението на тийнейджъра</p> <p>2. Юношеството – най-деликатният от преходите в човешкия живот Запознаване със задачите на юношеството: формиране на окончателна полова идентичност и отделяне от родителския авторитет. Затрудненията на юношата и заявката му за уважение. Характерни особености на юношеството като преход в човешкия живот от детство към зряла възраст: нововъзникващи потребности на децата и особености на съвременното детство и юношество</p> <p>3. Как да разбираме и да отговаряме на предизвикателствата на юношите? Как да помогнем на родителите да разбират и да се справят с промените и враждебността на тийнейджърите. Как да разговаряме с юношата и как да откликваме на заявката му за уважение. Предизвикателства и опасности в юношеска възраст. Гледната точка на психолога, гледната точка на педиатъра</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u> Ателие писане Работа с текстове Филми Дискусия Работа в малки групи по случаи Игри по двойки</p>
ТЕМА	Приемна грижа за едно дете с увреждане, не е ли прекалено трудно това?
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден, 8 часа
ЦЕЛИ	<p>1. Да се формират положителни нагласи към децата с увреждания</p> <p>2. Да се представи обща информация за видовете увреждания и какво изискват те от приемните родители по начин, който да помогне на кандидатите при взимане на решение дали желаят да приемат дете с увреждане</p> <p>3. Да се представи информация каква подкрепа и ръководство могат да получат във връзка с това</p>
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>I. Видове увреждания Какво представляват интелектуалните затруднения Физически увреждания Зрителни увреждания Увреждания на слуха</p> <p>II. Как дете с увреждане ще промени живота на семейството Отражението на едно дете с увреждане върху другите деца в семейството Планиране и организиране на семейния живот Живот в общността</p> <p>III. Каква професионална подкрепа може да бъде осигурена Социални услуги Включващо образование Групи за подкрепа</p>
РЕСУРСИ	<p>Обучението на родителите и формирането на специалисти, работещи в сферата на приемната грижа, и подпомагането им при изпълнение на техните задължения е базирано на основните принципи за работа с групи възрастни: обогатяване на знанията и личния житейски опит на участниците в обучението така, че съдържанието на модула да се прилага директно в практиката.</p> <p><u>Педагогически методи:</u> Групови игри Дискусия Разговори Споделяне на собствен опит Филм</p>

3. Провеждане на стаж

Обучението на кандидати за приемни родители би спечелило, ако включва и реално практическо обучение, т.е. обучение в реални условия, в които се предоставят грижа или услуги за деца в риск. Целта на стажа е да улесни осмислянето и прилагането на новите знания, умения и нагласи от страна на кандидатите за приемни родители.

3.1. Партньорства за провеждане на стаж

- Целта на партньорствата е да се осигури стаж на всеки кандидат за приемен родител, чрез който да се повиши неговата готовност да оказва грижа и подкрепа на деца в риск. Стажът следва да осигури възможност за контакт на кандидата за приемен родител с деца в ситуация на изоставяне.
- Ще се изградят партньорства между ОЦПГ и институции, предлагащи грижи и услуги за деца, включително приемни семейства.
- Партньорствата предполагат сключване на споразумения, в които ясно и конкретно да се определят ангажиментите на различните страни

3.2. Организация на стажа

Продължителност: стажът се провежда в рамките на 10-12 часа, като е препоръчително да се проведат сесии по три или по четири часа. Препоръчително е също да се проведат на различни места и с различни по възраст деца. Престоят в приемащата институция се подготвя от екипа, отговорен за обучението (по отношение на задачите на обучаемите, определянето на мястото на провеждане на стажа):

- изпращане на писмена заявка до приемащи институции – работодатели, които са готови да посрещнат обучаемите. В заявката ясно се определят броят на стажантите, времето, местата за стаж;
- изпраща се и кратко описание на обучението с включени цели, кратко съдържание, както и организирането на практическия стаж (дати, продължителност), задачите на наблюдаващите и ролята им при оценяването на стажа, знанията и уменията;
- определят се отговарящите за стажа и от обучителния екип, и от приемащата институция,

Обучителната организация (екип) осъществява:

- **Предварителен контакт**, за да запознае с целите и спецификите на практическия стаж, да се определи видът на възможните за осъществяване задачи и респективното поемане на отговорност.
- **Контакт по време на стажа:** с наблюдаващия, със стажанта, с обучаващия за поставяне на първа съвместна оценка: вид на поставените за изпълнение задачи, използвани знания и умения, използвани поведенчески умения.
- **Оценяване след приключване на стажа:** то трябва да включва и „оценка“ на перспективите за наемане на работа.

Структуриране на стажа в рамките на обучението

Препоръчително е редуване на теоретично и практическо обучение:

- осигуряване на престой (1/3 от времето) в приемащата институция още в първите седмици на обучението ще позволи на обучаемите да се потопят в атмосферата и да наблюдават случващото се;
- при провеждане на последващите посещения от стажа е добре да се изискват знания и умения (включително и поведенчески), които трябва да се приложат (прилагане на наученото).

Ще се договори документ, обвързващ организацията, провеждаща обучението, стажанта и приемащата институция, който да отчита придобиването на умения в приемащата институция при завръщането на стажанта в организацията.

Оценяване на стажа. За своето обучение всеки стажант има бележник за практическия стаж (дневник за свързка), благодарение на който:

- се осигурява постоянна връзка между приемащата институция и обучителния център;
- се проследява развитието на стажанта в процеса на придобиване на нови знания и умения и професионални навици;
- се записва всичко, което е от полза за доброто провеждане на обучението.

Описание на професионалните функции и дейности на приемния родител

	Функции	Дейности
A1	Приемане на детето в семейството	<p>Подготовка на семейството – обяснява специални нужди, как могат да помогнат и др.</p> <p>Посрещане на детето в семейството – разпознаване на ефекта от загубата и раздялата върху поведението и чувствата на детето; създаване усещане у детето, че е добре прието; приемане, че периодът на адаптиране изисква време; помагане на децата да запазят връзка с живота им преди настаняването; справяне със собствените чувства във връзка с приемането на детето и помагане на другите членове на семейството да се справят</p>
A2	Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето	<p>Поставяне на изисквания и очаквания към детето, които са съответни на възрастта и капацитета му</p> <p>Обясняване на детето какво се очаква от него и какво ще се случи, ако те не се изпълнят</p> <p>Поставя правила в семейството, които се следват от всички</p> <p>Разбиране на значението да се поставят граници за децата и реализирането им в дисциплината</p> <p>Окуражаване на позитивното поведение на детето</p> <p>Използване на техники за намаляване на неподходящото поведение на детето</p> <p>Справяне с проблемното поведение на детето; търсене на причините за поведението му; разпознаване на влиянието на преживяванията на детето върху поведението му; разбиране за неприемливото поведение на детето като лъжи, агресия и др.</p> <p>Съобразяване на комуникацията с капацитета на детето/разбиране за детското мислене и чувства, даване на усещане на детето, че е слушано</p> <p>Подпомагане на детето да развива и подобрява социалните си умения</p> <p>Създаване на възможности за детето да преживява успех (даване на инструкции и демонстрации какво се очаква от него)</p> <p>Окуражаване на детето да създава контакти, приятелства извън семейството</p> <p>Създаване на безопасен емоционален климат за детето, за да изразява и обсъжда чувствата си; помагане на детето да разбере, че лошите неща, които са му се случили, не са негова грешка</p> <p>Подготовка на юноши за самостоятелен живот; разпознаване особеностите на физическото, емоционалното и социалното развитие на юношите и затрудненията във възрастта; използване на техники за подготовка за самостоятелен живот</p> <p>Помагане на детето да открива и развива собствените си интереси и таланти</p>
A3	Сътрудничество – контактуване със социални служби, доставчици на социални услуги и други специалисти – учители, лекари и др.	<p>Участие в изготвянето на плана за грижа и изпълняването му</p> <p>Приемане участието на водещия случай ОЗД и ключовия социален работник и други оторизирани като значими за детето</p> <p>Спазване на конфиденциалност относно информацията</p> <p>Застъпване за детето, за да получи необходимите му услуги</p> <p>Приспособяване към промените в системата за грижи за деца и професионалистите, работещи по случая</p> <p>Подкрепяне на други приемни родители</p>

A 4	Определяне на нуждите на детето	Разпознаване на нуждите на детето Разбиране за важността на потребностите му Търсене на начини да се отговори на тези потребности Поставяне интереса на детето на първо място
A 5	Общуване и взаимодействие	Осъществяване на пълноценно и постоянно общуване с детето във всички сфери на неговия живот Подкрепяне на детето да развива умения и поведения за общуване и взаимодействие Управляване на поведението на детето Управляване на своето поведение и отношение
A6	Поддържане на контакт с биологичното семейство на детето	Разбиране и уважаване на емоционалната връзка на детето с биологичните родители Толерантно приемане към културалните, социалните и етническите различия на детето Предоставяне на достъп до детето Насърчаване на детето за контакт със семейството Предоставяне на информация на семейството
A7	Подготовка за преместване на детето	Подготовка на семейството – справяне със собствените чувства във връзка с преместването на детето и помагане на другите членове на семейството да се справят Подготовка на детето – обясняване по позитивен начин необходимостта от преместването; планиране на преместването заедно с детето и другите членове на семейството Сътрудничество със социалните служби – изготвяне на план за преместването на детето
A 8	Професионализиране – развитие на приемния родител	Продължаване на обучението за по-ефективно справяне с проблемите на детето Търсене на помощ от специалисти за справяне с проблемите на детето Наблюдаване на поведението на детето и разпознаване на ефекта на изоставяне и преживяно насилие

Функция №1. Приемане на детето в семейството. Съдържание на обучението			
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси
Приемният родител трябва: <ul style="list-style-type: none"> • Да "отвори" символично пространство на детето в семейството • Да пригоди пространство, което да отговаря на нуждата от задушевност, характерна за детската възраст • Да помогне на детето да свикне с новата за него среда • Да спазва „правилата“ на общуване • Да се поставя на мястото на другия, да приема различието • Да приема с интерес всяко послание • Да се приспособява към ритъма на мислене и действие на детето • Да умее да благоприятства открита и сърдечна атмосфера, създаваща чувство за сигурност • Да идентифицира значите, които издават търсенето на помощ • Да избягва конфликтните ситуации • Да използва по най-добрия начин своя опит и да владее израза на своите чувства • Да отговаря на въпросите и на притесненията на детето • Да обяснява по подходящ начин как стоят нещата при поемането на грижата за него • Да се адаптира към социокултуралните особености на децата, произлизащи от малцинствата, например роми и турци (поведение, облекло) • Да се нагърбва със своите собствени чувства и с тези на детето • Да е в състояние да положи основите на житейската история на детето 	<ul style="list-style-type: none"> • Познаване на същността на приемната грижа • Познаване на семейството • Развитие на детето и юношата • Знания за наблюдение • Знания за техники за активно изслушване • Познаване на мултикултурния контекст, в който се извършва оказването на помощ • Разпознаване ефекта от загубата и раздялата върху поведението и чувствата на детето • Познавания за периода на адаптиране и необходимостта от време • Психология на семейството • Техники за оптимизиране на пространството • Юридическа и правна рамка • Методологии • Техники за съветване • Теории за потребностите • Теория на привързването • Психология на малтретирането и страданието • Познаване на правата на детето • Основни познания за психомоторното развитие 	<ul style="list-style-type: none"> • Търпелив • Умееш да проявява разбирание • Последователен • Близък • Умееш да изслушва • Съсредоточен • Мотивиран • Открит • Толерантен • Решителен • Позитивен • Емпатичен • Стриктен • Убедителен • Мотивиран • Любознателен • Да бъде на разположение 	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Групови игри • Сензорни игри • Игри-драматизации • Техники на дискусията и на подредничеството (медиацията) • Разговори • Ежедневен опит <p><u>Изпълнение на задачите</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Комуникативни ролеви игри <p><u>Аудиовизуални носители и видео оборудване</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Видео • CD • DVD • Филми • Книги • Педагогически документи <p><u>Основни материални условия:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Изисквания към средата • Сърдечна обстановка • Формална и неформална среда за анализ на случаите с интердисциплинарен екип от специалисти • Вътрешни и външни за случая партньори <p><u>Човешки ресурси:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Супервизия, осъществявана от специалист

Функция №2. Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето. Съдържание на обучението			
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси
<p>Приемният родител трябва да:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Придружава детето в ежедневието • Използва ежедневието за изграждане на отношения • Поставя изисквания и очаквания към детето, които са съответни на възрастта и капацитета му • Поставя правила в семейството, които се следват от всички • Разбира значението да се поставят граници за децата и ги реализира в дисциплината • Окуражава позитивното поведение на детето • Съобщава комуникацията с капацитета на детето/разбиране за детското мислене и чувства, даване на усещане на детето, че е слушано • Подпомага детето да развива и подобрява социалните си умения • Създава възможности за детето да преживява • Окуражаване на детето да създава контакти, приятелства извън семейството • Подготовка на юноши за самостоятелен живот • Помагане на детето да открива и развива собствените си интереси и таланти • Привилегироване на способностите на всяко дете • Осигурява подходящо хранене • Осигурява безопасна среда за детето • Подготвя детето за безопасно поведение 	<ul style="list-style-type: none"> • Познания за помощта и придружаването като отношение • Основни технически познания: спешна помощ, ергономия, хигиена, обществено здравеопазване • Познания за семейството • Социална психология • Педагогика на сътрудничеството • Педагогика на активността • Психология на развитието • Познаване на възпитателните методи и методите за поемане на отговорност за изоставени деца и /или деца с увреждания • Познания за управление на ресурси 	<ul style="list-style-type: none"> • Съпреживяване • Търпение • Постоянство • Строгост • Толерантност • Творчество • Лична мотивация • Умения за мотивация • Разбиране • Убедителност • Внимание • Емоционална уравновесеност • Издръжливост • Сътрудничество • Инициативност • Модел за детето с ежедневните си постъпки • Безпристрастност, не дискриминиране • Чувствителност към психичните страдания, свързани със социалното неравностойно положение 	<ul style="list-style-type: none"> • Бази данни с информация за действащите лица в социалната сфера – част от контекста, в който се вписват деца • Пространства за игра • лични пространства Други материали : <ul style="list-style-type: none"> • видеоустройства, CD, DVD, филми, книги • сервизи за телефонна поддръжка • адаптирани обяснителни документи: разкази, рисунки, обясняващи как функционира поемането на грижите за детето

Функция №3. Сътрудничество със социални служби, доставчици, специалисти – учители, лекари и др. Съдържание на обучението				
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси	
Приемният родител трябва да: <ul style="list-style-type: none"> Участва в изготвянето на плана за грижа и да го изпълнява Приема участието на водещия случай ОЗД и ключовия социален работник и други оторизирани като значими за детето Спазва конфиденциалност относно информацията Застъпване за детето, за да получи необходимите му услуги Приспособяване към промените в системата за грижи за деца и професионалистите, работещи по случая Подкрепя други приемни родители Може да взаимодейства с училище, детска градина и да участва в срещи и други необходими дейности Осигурява достъп до медицински грижи за детето 	<ul style="list-style-type: none"> Знания за системата за закрила Познания за управление на случай Етика и етични норми Технология на разговора Техники за активно слушане Социална психология Знания за техники за асертивно поведение 	<ul style="list-style-type: none"> Издръжливост Сътрудничество Инициативност Разбиращ Последователен Близък Умеещ да изслушва Съсредоточен Мотивиран Открит Толерантен Решителен Позитивен Емпатичен Стриктен Убедителен Мотивиран Любознателен Да бъде на разположение 	<ul style="list-style-type: none"> Ролети игри Дидактически игри Анализ на случаите Игрови дейности Артистични дейности Спортни дейности <p>Общи материални условия</p> <ul style="list-style-type: none"> документална база : различни видове правилници, наредби/доклади, правни актове, наръчници 	

Функция №4. Определяне на нуждите на детето. Съдържание на обучението				
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси	
<ul style="list-style-type: none"> • Наблюдава поведението на детето • Определя приоритетен ред при удовлетворяване потребностите на детето • Съдейства за медицинска, психическа и социално-семеин диагностика на състоянието на детето • Идентифицира и получава необходимите средства за потребностите на детето • Оценява страха на детето • Тълкува поведението на детето • Оценява симптомите, свързани с изоставянето, и намира начини за справяне в зависимост от възрастта • Помага на детето да осмисли неадекватното поведение на родителите си и отсъствието им • Съдейства за уреждане на прекъснатите отношения (свързани с решенията на съда, със смяната на приемните семейства) • Оценява риска от маргинализиране и малтретиране на детето • Оценява нивото на себеуважение на детето • Създава възможности за валоризиране на детето • Помага на детето да си постави реалистични цели и задачи • Осъществява дейности за опознаване и за приемане на промените на тялото • Обяснява на децата, произлизащи от етнически малцинства, културата им 	<ul style="list-style-type: none"> • Социална психология • Педагогика на сътрудничеството • Педагогика на активността • Психология на развитието • Психологически, етнологически и социологически познания за интеркултурността • Теория на комуникацията • Правила на моралния кодекс • Техники за съветване • Теории за потребностите • Теория на привързването • Литературен и кино подход • Психология на малтретирането и страданието • Познаване на правата на детето • Основни познания за психомоторното развитие • Специфични конвенции по отношение на закрилата на детето • Теория на издръжливостта • Цялостна системна теория • Теория на човешките отношения • Социология на семейството 	<ul style="list-style-type: none"> • Съпреживяване • Търпение • Постоянство • Строгост • Толерантност • Творчество • Лична мотивация • Умения за мотивация • Разбиране • Убедителност • Вниманието • Отдаденост на работата • Емоционална уравновесеност • Любознателност • Устойчивост на стрес и на фрустрация • Съпротивителна способност • Динамичност • Етика • Твърдост • Способност за акултурация, особено при досег с дома на пътуващи хора 	<ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Дидактически игри • Анализ на случаите • Игрови дейности • Артистични дейности • Спортни дейности <p>Общи материални условия:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формална и неформална рамка за анализ и оценка на случаите с интердисциплинарен екип от специалисти • документална база : различни видове таблици за оценяване, регистрационни формуляри/доклади, правни актове, наръчници на добрите практики, анализ на важните случаи 	

Функция №5. Общуване и взаимодействие. Съдържание на обучението			
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси
<p>Приемният родител трябва да:</p> <ul style="list-style-type: none"> Разбира различните начини на комуникация (вербална, невербална) Слуша, наблюдава, предава наблюденията устно, писмено Води разговор Идентифицира думите, които насърчават комуникацията при децата Тълкува смисъла на комуникацията на детето чрез играта, рисунката и т.н. Адаптира своето невербално поведение към това на детето Търси и проверява информация, идваща от други източници Информира социалния работник от ОЗД за всяка промяна в поведението на детето Помага на детето да разбере културата си Помага на детето да ползва езика на страната, в която живее Помага на детето да тълкува житейския си опит Насърчава детето да говори за взаимоотношенията си с възрастните 	<ul style="list-style-type: none"> Социална психология Психология на развитието / Възрастова психология Теория на комуникацията Техника на активното изслушване Социология / Метод за наблюдение Методология на разговор Етика / Морален кодекс Интервю Театрално изкуство Лингвистика / наука за езика Техники за вербална и невербална комуникация Елементарни понятия от други езици (езици на малцинствата) Нови технологии Техники за писане на доклади и правене на записи Техники за интервюиране Техники за анализиране Конвенция за правата на детето Национално законодателство, отнасящо се до семейството и детето 	<ul style="list-style-type: none"> Съпреживяване Търпение Постоянство Строгост Толерантност Творчество Лична мотивация Умения за мотивация Разбиране Убедителност Внимание Отдаденост на работата Емоционална уравновесеност Любознателност Гъвкавост Издръжливост Способност за акултурация Достъпност 	<ul style="list-style-type: none"> Общи материални условия: приказки Обяснителни документи : приказки, рисунки, които изясняват функционирането на поемането на отговорност за детето Ролевы игри Дидактически игри Анализ на случаите Игрови дейности Артистични дейности

Функция №6. Поддържане на контакт с биологичното семейство на детето. Съдържание на обучението				
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси	
<p>Приемният родител трябва да:</p> <ul style="list-style-type: none"> Разбира и уважава емоционалната връзка на детето с биологичните родители Съдейства за поддържане и повторно пресъздаване на отношенията на детето със семейството му Умее да си даде сметка за желанията на другите, дори и да не съпадат с неговите желания Помага на детето да разбере отсъствието на своето семейство или неконструктивното му поведение Толерантно приема културалните, социалните и етническите различия на детето Предоставя достъп до детето Насърчава детето за контакт със семейството Предоставя информация на семейството за развитието на детето Включва родителите в живота на детето по подходящ начин Познава историята на отношенията на детето със семейството му Оценява възможността за продължаване на връзката на детето със семейството му Привлича семейството, за да изиграе ролята си в приемствеността и връзката 	<ul style="list-style-type: none"> Познания за помощта и придружаването като отношение Познания за семейството Социална психология Психология на развитието / Възрастова психология Теория на комуникацията Техника на активното изслушване Социология / Методи за наблюдение Методология на разговора Етика / Морален кодекс Познаване на малтретирането Теория на издръжливостта Теория на привързването Семиология (тълкуване на символите) 	<ul style="list-style-type: none"> Съпреживяване Търпение Постоянство Толерантност Лична мотивация Умения за мотивация Разбиране Убедителност Внимание Емоционална уравновесеност Гъвкавост Издръжливост 	<ul style="list-style-type: none"> Общи материални условия Ролеви игри Дидактически игри Анализ на случаите Игрови дейности Артистични дейности 	

Функция №7 Подготовка за преместване на детето				
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси	
<p>Приемният родител трябва:</p> <ul style="list-style-type: none"> да се справя със собствените си чувства във връзка с преместването на детето и да помага на другите членове на семейството да се справят; да обяснява по позитивен начин необходимостта от преместването; да планира заедно с детето и другите членове на семейството преместването; да изготви план за преместването на детето; да използва родителите или хора, присъствали преди в живота на детето, в индивидуалния план за преместването му 	<ul style="list-style-type: none"> Познания за помощта и придружаването като отношение Познания за семейството Социална психология Педагогика на сътрудничеството Педагогика на активността Психология на развитието Познаване на възпитателните методи и методите за поемане на отговорност за изоставени деца и/или деца с увреждания 		<p>Общи материални условия</p> <ul style="list-style-type: none"> Приказки Обяснителни документи: приказки, рисунки, които изясняват функционерирането на поемането на отговорност за детето Ролеви игри Дидактически игри Анализ на случаите Игрови дейности Артистични дейности 	

Функция №8. Професионализиране. Съдържание на обучението			
Умения	Знания	Нагласи, личностни качества	Методи за обучение и педагогически ресурси
<p>Приемният родител трябва:</p> <ul style="list-style-type: none"> да може да се учи непрекъснато да умее да търси помощ да търси нови ресурси извън непрестанния процес на обучение да може да анализира и осмисля личната практика да може да оценява личната си намеса да осъзнава границите на собствените възможности, отхвърляне на идеята за всемогъщество да приема фрустрациите, невзаимността, да контролира собствената си фрустрация, за да не се отразява на връзката с детето да решава заедно ползите за себе си и за лицето, на което се оказва помощ да спазва нормите от моралния кодекс в професията да участва в индивидуална и групов супервизия и интервизия за осъществяване на контрол, за да се анализират проблемите, с които са се сблъскали съвсем ясно да определя ролята си във връзката за оказване на помощ да използва обратната връзка от други специалисти за подобряване на дейностите си да спазва нормите от моралния кодекс в професията 	<ul style="list-style-type: none"> Педагогика на сътрудничеството Психологически, етнологически и социологически познания за интеркултурността Правила на моралния кодекс Формални и неформални методологии Критичен рефлексивен анализ на професионалната практика 	<ul style="list-style-type: none"> Съпреживяване Търпение Постоянство Строгост Толерантност Творчество Лична мотивация Умения за мотивация Разбиране Убедителност Внимание Отдаденост на работата Емоционална уравновесеност Любознателност / Заинтересованост Устойчивост на стрес и фрустрация Етика Организираност и системност Методичност Наблюдателност Обективност Човек, на който могат да се доверят Отворен към новите политики за поемането на грижата за детето 	<p>Педагогически средства</p> <ul style="list-style-type: none"> Ролевы игри Дидактически игри Театрална терапия Анализ на случаите Събрания Показания Професионални срещи <p>Общи материални условия</p> <ul style="list-style-type: none"> аудио-визуални средства документална база: различни видове таблици за оценяване, регистрационни формуляри / доклади, вътрешноправни и международноправни актове, наръчници на добрите практики анализ на показателни случаи и т.н. онлайн обучение нови технологии и средства в информатиката изследвания п-роучвания

Сравнителен анализ на три обучителни програми за приемни родители в България

Анализът разглежда обучителните програми на Сдружение „Самаряни“, Стара Загора; Комплекс за социални услуги (КСУ) – Шумен и Комплекс за социални услуги за деца и семейства (КСУДС) – Пазарджик.

Целта на анализа е обучителните модули да бъдат сравнени на основата на компетенциите на приемните родители, към развитието на които са насочени. Като изходна точка на анализа е взета Матрица на компетенциите, разработена от Златна Ангелова и Диана Русева за целите на Проект „Развитие на модела на приемна грижа в България“. Матрицата съдържа списък на компетенциите, които приемните родители следва да притежават, подредени в по-обща дейности, както следва: приемане на детето в семейството, осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето; сътрудничество със социални служби, доставчици на социални услуги, и други специалисти – учители, лекари и др.; професионализиране и развитие на приемния родител; поддържане на контакт с биологичното семейство на детето; подготовка за преместване на детето.

Структурата на анализа следва логиката на групиране на компетенции в изброените по-обща дейности, които хронологично проследяват необходимите умения и знания на приемния родител от приемането до раздялата с детето. Всяка група компетенции е представена в схематичен вид, след което са изложени силните страни на трите обучителни програми. Оценката на програмите е направена на основата на застъпеност на конкретното умение/знание в програмата и използваните обучителни методи.

Анализът завършва с обобщение на силните страни на разгледаните обучителни програми.

Трите обучителни програми, прилагани в Стара Загора, Шумен и Пазарджик, са основани на Базисната програма за обучение на приемни родители, която е част от Методиката за условие и начина на предоставяне на социалната услуга „Приемна грижа“. Програмите при все това имат своя собствен подход и поставят различни акценти в обучението. Програмата на Сдружение „Самаряни“ се фокусира върху темата за идентичността и върху въвеждането в приемната грижа. КСУ – Шумен работят по-специално по темата за насилието върху децата, а КСУДС – Пазарджик – върху детското развитие.

1. Приемане на детето в семейството

Дейност		Компетентност	Самаряни	КСУ – Шумен	КСУДС – Пазарджик
A1	Приемане на детето в семейството	A1.3.1. Подготовка на семейството – обяснява специални нужди, как могат да помогнат и др.	✓	✓	✓
		A1.3.2. Посрещане на детето в семейството – разпознаване ефекта от загубата и раздялата върху поведението и чувствата на детето; създаване усещането на детето, че е добре прието; приемане, че периодът на адаптиране изисква време; помагане на децата да запазят тяхната връзка с живота им преди настаняването; справяне със собствените си чувства във връзка с приемането на детето и помагане на другите членове на семейството да се справят	✓	✓	✓

Трите обучителни програми включват дейности, които развиват знанията и уменията за подготовка на семейството и за посрещане на детето. Програмата на „Самаряни“ поставя силен акцент върху подготовката на семейството. Работата върху мотивацията на приемния родител е застъпена в няколко модула, като са използвани различни обучителни техники: дискусия в малка група, сензитивизиращо обучение (за използваните обучителни техники виж. Приложение 1). Темата за изясняване на собствената мотивация се провежда успоредно с въпросите за потребността от приемна грижа и потребностите на децата. Този начин на представяне наслагва три различни взаимнодопълващи се гледни точки към проблема: на приемния родител; на детето, имащо нужда от грижа; и на системата за закрила на детето. В този смисъл програмата на „Самаряни“ в пълна степен постига задачата „подготовка на семейството“. В програмите на Шумен и на Пазарджик няма упражнения, които да работят върху мотивацията за приемно родителство. Акцентът е върху необходимостта от приемна грижа.

Посрещане на детето е задача, която принципно е покрита от трите програми, но не в пълния ѝ обем. Умението за справяне със собствените чувства във връзка с приемане на детето и подпомагането на другите членове на семейството не са застъпени в обучителните програми. Вниманието е насочено към приемане на чувствата на загуба и раздяла при детето, без да е направен преход към промените във взаимоотношенията в приемното семейство. Програмите на Шумен и Пазарджик имат разработени ролеви игри, свързани с посрещане и настаняване на детето, които работят върху етапите, и участниците при настаняването на дете в приемно семейство, като приемното семейство се приема за един, самостоятелен участник, а не като семейна система.

Програмата на КСУДС – Пазарджик в най-голяма степен постига задачата за разпознаване на поведението и чувствата на детето при неговото настаняване в семейството, като работи не само за придобиване на знания, но и на умения за справяне чрез използване на методите сензитивизиращо упражнение и споделяне на личен опит за справяне с раздяла.

2. Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето

Дейност		Компетентност	Самаряни	КСУ – Шумен	КСУДС – Пазарджик
A2	Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето	A2. 3.1. Поставяне на изисквания и очаквания към детето, които са съответни на възрастта и капацитета му	✓		✓
		A2. 3.2. Обясняване на детето какво се очаква от него и какво ще се случи, ако те не се изпълнят			
		A2. 3.3. Поставяне на правила в семейството, които да се следват от всички	✓	✓	✓
		A2. 3.4. Разбиране на значението да се поставят граници за децата и реализирането им в дисциплината	✓	✓	✓
		A2. 3.5. Окуражаване на позитивното поведение на детето		✓	
		A2. 3.6. Използване на техники за намаляване на неподходящото поведение на детето			✓
		A2. 3.7. Справяне с проблемното поведение на детето; търсене на причините за поведението му; разпознаване на влиянието на преживяванията на детето върху поведението му; разбиране за неприемливото поведение на детето като лъжи, агресия и др.	✓	✓	✓
		A2. 3.8. Съобразяване на комуникацията с капацитета на детето/разбиране за детското мислене и чувства, даване на усещане на детето, че е слушано			
		A2. 3.9. Подпомагане на детето да развива и подобрява социалните си умения			
		A 2 . 3.10. Създаване на възможности за детето да преживява успех (даване на инструкции и демонстрации какво се очаква от него)			
		A 2 . 3.11. Окуражаване на детето да създава контакти, приятелства извън семейството			
		A 2 . 3.12. Създаване на безопасен емоционален климат за детето, за да изразява и обсъжда чувствата си; помагане на детето да разбере, че лошите неща, които са му се случили, не са по негова грешка	✓		✓
		A2. 3.13. Подготовка на юноши за самостоятелен живот; разпознаване особеностите на физическото, емоционалното и социалното развитие на юношите и затрудненията във възрастта; използване на техники за подготовка за самостоятелен живот		✓	
		A 2 . 3.14. Помагане на детето да открива и развива собствените си интереси и таланти			

Темата за предоставяне на безопасна и сигурна грижа за детето заема основна част и при трите образователни програми. Различни са акцентите. При Самаряни фокусът е върху темата за идентичността, при КСУ – Шумен – върху насилие при деца, а при КСУДС – Пазарджик темата е разработена през модула за развитие на детето.

И при трите програми са включени упражнения, които работят върху уменията за поставяне на правила, разбиране на значението на границите и справяне с проблемно поведение.

Принос на Самаряни са упражненията, които работят върху темата за идентичността. Цялата им програма е организирана около осъзнаване на собствената идентичност от страна на при-

емните родители. Обучителните сесии се откриват със загряващи упражнения за идентичност. Чрез темата за идентичността е изведена и необходимостта от поставяне на граници (ролева игра „Трудните въпроси“).

При КСУДС – Пазарджик темата за идентичността не е добре разработена. Тя е сведена до въпроса за самоличността като съвкупност от обективни характеристики на личността. Силата на обучителната програма на Пазарджик е в отработването на техники за справяне с трудно поведение и за възпитание на децата по приемлив начин чрез методите на дискусията и работа по казуси. Този елемент липсва при другите две програми.

При КСУ – Шумен като цяло тази дейност е разработена в по-голямата си част в лекционен вид. Този избор може да се обясни с широката гама от поддейности по „Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето“. Така под лекционна форма програмата на Шумен включва темите за окуражаване на позитивното поведение на детето и подготовка за самостоятелен живот, които липсват при другите две програми. Като препоръка може да се посочи въвеждането на домашни задания, които да затвърдят лекционно представен материал. Домашното задание е метод, който не е застъпен. Предвижда го само програмата на Шумен при работата по първата тема: Въвеждане в приемната грижа.

Друга форма, която би могла да се комбинира с лекционен материал, е самооценката на силните и слабите страни (самооценка на приемния родител за неговите способности да се справи успешно с въпроси, които са били дискутирани през деня), която се практикува при някои американски програми (Виж. Анализ на американски програми за обучение на приемни родители, изготвен от Аманда Лайтер).

Силна страна на програмата на КСУ – Шумен е разработването на темата за разпознаване влиянието на преживяванията на детето върху поведението му. В техния модул за насилие над деца са предвидени различните типове занятия, които да допринесат за придобиване и затвърждаване на необходимите знания и умения – от лекция, през мозъчна атака до ролева игра.

Обща слабост при трите програми е липсата на упражнения, които да повишават компетентността на приемния родител в областта на развиване на социални умения на детето и развиване на неговата самостоятелност. Като се има предвид, че постигането на тези умения е изведено като една от четирите основни цели на Базисната програма, в обучителните програми следва да се отдели по-сериозно внимание на тяхното отработване.

3. Сътрудничество: контактува със социални служби, доставчици на социални услуги и други специалисти – учители, лекари и др.

Дейност	Компетентност	Самаряни	КСУ – Шумен	КСУДС – Пазарджик
А3	А3.3.1. Участва в изготвянето на плана за грижа и го изпълнява			
	А3.3.2. Приема участието на водещия случай ОЗД и ключовия социален работник и други оторизирани като значими за детето	√	√	√
	А3.3.3. Спазва конфиденциалност относно информацията			
	А3.3.4. Застъпва се за детето, за да получи необходимите му услуги			
	А3.3.5. Приспособява се към промените в системата за грижи за деца и професионалистите, работещи по случая			
	А3.3.5. Подкрепя други приемни родители	√		

Компетенциите, свързани със сътрудничество и контакт със социалните служби, са застъпени в обучителните програми в малка степен. Нито една от разгледаните програми няма отделен модул върху сътрудничество. Темата за сътрудничество със социалните служби е разработена като упражнение в модулите, работещи с темата за насилие върху детето и въвеждащите модули, запознаващи с процеса на приемна грижа. Единствено при програмата на Пазарджик има включена презентация, която дава знания на приемните семейства за подкрепата, която те могат да получат при отглеждане и възпитание на детето. При Самаряни и КСУ – Шумен акцентът е върху необходимостта от сътрудничество и екипна работа поради спецификата на приемната грижа.

Програма на Самаряни използва като метод в обучението споделяне на конкретен опит от живота на приемни семейства, с които работят, както и среща с приемен родител. В този смисъл, макар и индиректно, се работи върху темата за подкрепа между приемните родители.

Умения като спазване на конфиденциалност, застъпване за детето не са засегнати в обучителните програми.

4. Професионализиране: развитие на приемния родител

Дейност	Компетентност	Самаряни	КСУ – Шумен	КСУДС – Пазарджик
А4	А4.3.1. Продължава обучението за по-ефективно справяне с проблемите на детето			
	А4.3.2. Търси помощ от специалисти за справяне с проблемите на детето	√	√	√
	А4.3.3. Наблюдава поведението на детето и разпознава ефекта на изоставяне и преживяно насилие	√	√	√

Трите разглеждани програми целят създаването на експертиза у приемните родители относно поведението на детето, в частност ефектите на изоставяне и на преживяно насилие. Както беше споменато, при КСУ – Шумен темата за ефектите от преживяно насилие е много обстойно разработена.

Темата за преживяването на загубата е най-добре разработена в програмата на КСУДС – Пазарджик. Включени са различни методи на обучение: презентация, дискусия, сензитивизиращо упражнение и споделяне на личен опит за справяне с раздялата в детска възраст. При Самаряни темата за загубата е представена на малко по-високо теоретично ниво (Теория на Боулби и теоретичен материал „Загуби и раздели“ в комбинация с презентация на филм.

Разгледаните обучителни програми не извеждат идеята за продължаване на обучението с оглед по-ефективно справяне с проблемите на детето. Търсенето на помощ от специалисти е универсално прилаганата алтернатива на продължаващото обучение, към която се насочват приемните родители.

5. Поддържане на контакт с биологичното семейство на детето

Дейност		Компетентност	Самаряни	КСУ – Шумен	КСУДС – Пазарджик
A5	Поддържа- не контакт с биологичното семейство на детето	A5.3.1. Разбира и уважава емоционалната връзка на детето с биологичните родители	✓	✓	✓
		A5.3.2. Толерантно приема културалните, социалните и етническите различия на детето	✓	✓	✓
		A5.3.3. Предоставя достъп до детето			
		A5.3.4. Насърчава детето за контакт със семейството			
		A5.3.5. Предоставя информация на семейството			

Трите обучителни програми допринасят за формиране на умения за уважение на емоционалната връзка с биологичните родители и толерантно отношение към културни, социални и етнически различия на детето. Програмата на КСУ – Шумен съдържа няколко упражнения (Ролева игра „Преживяване на загуба от биологичното семейство“ и лекция), които работят върху осъзнаването на значимостта на връзката с биологичното семейство. При другите две програми акцентът е поставен върху приемането на биологичното семейство като една от страните в процеса на приемна грижа.

Разгледаните програми нямат отделни упражнения, които да обсъждат или отработват техники за насърчаване на контакт с биологичното семейство и предоставяне на информация и достъп до детето.

6. Подготовка за преместване на детето

Дейност		Компетентност	Самаряни	КСУ – Шумен	КСУДС – Пазарджик
А6	Подготовка за преместване на детето	А6.3.1. Подготвя семейството – справя се със собствените си чувства във връзка с преместването на детето и помага на другите членове на семейството да се справят	✓	✓	✓
		А6.3.2. Подготвя детето – обяснява по позитивен начин необходимостта от преместването; планира заедно с детето и другите членове на семейството преместването			✓
		А6.3.3. Сътрудничи на социалните служби – изготвяне на план за преместването на детето			

При трите програми има активна работа по темата за подготовка на семейството за преместване с уточнението, направено по темата за настаняване, че семейството не се приема като система, съставена от отделни елементи, а като едно цяло. Справянето със собствените чувства при Самаряни и КСУ – Шумен се отработва с ролева игра, а при КСУДС – Пазарджик с индивидуална работа по темата със сбогуването. Силна страна на обучението в Пазарджик е представянето на техники за превръщане на преместването в положително за детето.

Представените обучителни програми не разглеждат приемното семейство като активна страна при изготвяне на план за преместване на детето, напротив – при ролевите игри, които работят по темата преместване, решението на социалните служби е представено като абсолютно и непроменимо.

В заключение ще бъдат изведени силните страни на разгледаните обучителни програми, както следва:

Сдружение „Самаряни“:

- използва загаряващи упражнения, насочени към осъзнаване на собствената идентичност
- работи върху мотивацията за приемно родителство
- много интерактивно обучение с голям брой ролеви игри
- добре разработена тема за идентичността

КСУ – Шумен:

- запознава приемните родители с очакванията към тях (Задачите на приемния родител).
- предвижда домашно задание като обучителен метод
- добре разработена тема за насилието над деца
- представя гледната точка и на биологичното семейство

КСУДС – Пазарджик:

- допълва знанията на приемните родители, като последователно комбинира дискусията в малка група с обобщение на темата в голяма група
- предвижда обратна връзка в края на всеки модул
- работи върху конкретни техники (за справяне с трудно поведение, за справяне с раздялата)
- добре разработена тема за детско развитие

Изготви Нина Димитрова

**Сравнителна таблица на обучителните програми
на Сдружение „Самаряни“, КСУ – Шумен и
КСДУС – Пазарджик по теми от Базисната програма**

Тема	Задачи	Обучителен метод		
		Самаряни	КСУ -Шумен	КСУДС – Пазарджик
ВЪВЕДЕНИЕ В ПРИЕМНАТА ГРИЖА	Запознаване със специфичните характеристики на приемната грижа	Ролева игра – упражнение по двойки „Опознавателно интервю“ (M1 ³) Сензитивизиращо упражнение – упражнение със снима върху мотивацията на приемните родители (M1) Работа в малки групи върху мотивите за приемно родителство (M2) Презентация „Основни компоненти на родителството“ (M5)	Мозъчна атака (M1) Презентация (M1) Работа в малки групи върху задачите на приемния родител и обобщение на водещия (M1)	Презентация (M1)
	Запознаване с потребността от приемна грижа в България	Работа в малки групи „Кой и защо има полза от приемна грижа“ (M2) Филм „Закрила на детството“ и „Подай ръка“ (M6) Филм „Доброволна любов“ и дискусия по него (M8) Лекция върху законовата рамка на приемната грижа (M9)	Работа в малки групи (M1)	Мозъчна атака (M1)
	Потребностите на децата, за да развият своя потенциал	Филм „Децата, лишени от любов“ (M2) Презентация на „Теория на привързаността“ на Боулби и представянето ѝ като теоретичен материал (M2) Работа в малки групи „Кои деца са подходящи и кои не са подходящи за настаняване в приемни семейства?“ (M3) Филм за приемната грижа по света (M3) Дискусия върху настаняването на деца с увреждания (M3)		Мозъчна атака (M1) Презентация на теорията на Маслоу (M1) Презентация за последиците от престой в институция (M1)
	Приемничеството като партньорство за постигане на обща цел	Упражнение върху сътрудничеството (M6) Ролева игра върху екипната работа (M6) Мозъчна атака в малки групи за ролята на различните участници в процеса на приемна грижа (M8) Презентация върху контакт на детето с биологичното семейство (M8)	Дискусия „С кого си партнира семейството?“ (M1)	Мозъчна атака (M1) Схема на взаимодействие (M1)

СЕМЕЙСТВОТО: КАКВО Е ДА СЕ ГРИЖИШ ЗА НЯКОЙ ДРУГ	Семейството като социална единица – ролята на майката и ролята на бащата		Дискусия „Какво е за мен семейството?“ (M4)	Мозъчна атака (M2) Презентация „Жизнен цикъл на семейството“ (M2)
	Идентичност: наследство и култура, индивидуални черти и самоуважение	Индивидуална работа „Това съм аз“ (M4) Лекция върху идентичността (M4) Презентация на книга „История на живота“ (M4) Мозъчна атака по тема дискриминация (M7) Ролева игра „Трудните въпроси“ (M7)	Лекция върху раса, етнически произход, религия и пол и върху въвеждане на ограничения и награди (M4) Текстови материал „Детето и мястото му в различните етноси в България“ (M4)	Упражнение по двойки за правила в семейството (M2) Мозъчна атака „Кой съм аз?“ (M2) Дискусия върху елементи от самоличността на детето (M2)
	Представяне на детето от социалните работници в Отдел „Закрила на детето“ в дирекция „Социално подпомагане“ и как кандидатите да кажат „не“ на неподходящо или нежелано настаняване		Лекция по теми „Особености на деца, отглеждани в ДМСГД“, „Травматичен характер на изоставянето“ (M4)	
	Подготовка и планиране на преместването. Намалване на страховете на детето, родителите и приемното семейство	Ролева игра върху етапите на приемна грижа (M4) Дискусия върху ролевата игра (M4) Ролева игра върху напасването (M9)		Ситуативна игра „Успокояване страховете на детето“ (M2) Дискусия върху положително изживяване на преместването (M2)
	Настаняване на детето	Дискусия „Правила за настаняване“ (M8) Представяне на случай от практиката на Самаряни (M8) Среща с приемен родител (M8)		Ролева игра „Първо посещение“ (M2)
	Промени в семейните взаимоотношения		Дискусия (M4)	

ДЕТЕТО – РАЗВИТИЕ И ВЪЗПИТАНИЕ	Развитие на детската личност: от зависимост към самостоятелност	Презентация „Различните възрасти на детето“ (M5) Представяне на случай от практиката на Самаряни (M5)		Споделяне на личен опит и наблюдения (M3) Презентация върху етапи на развитие (M3) Работа в малки групи върху възрасти и потребности на детето (M3)
	Образователни потребности на детето			
	Привързаност и раздяла. Загуба на връзка с близък човек	Презентация „Загуби и раздели“ и представяне на теоретичен материал (M5) Представяне на случай от практиката на Самаряни (M5)	Ролева игра „Преживяване на загуба от биологичното семейство“ (M4) Лекция „Образ на биологичните семейства и поддържане на връзка с тях“ (M4) Лекция „Цикъл на привързаност“ (M4)	Презентация върху видове привързаност (M3) Дискусия върху последици от липса на привързаност (M3) Сензитивизиращо упражнение по темата за раздялата (M3) Презентация върху етапи за справяне с раздялата (M3) Споделяне на личен опит за справяне с раздяла в детска възраст (M3)
	Посрещане на детето. Законите на гостоприемството		Ролева игра по посрещане на детето (M5)	
	Символичен и емоционален дефицит			
	Разбиране на детското поведение	Ролева игра върху нарушената комуникация между родител и дете (M5) Презентация по темата за общуването и възпитанието (M5) Споделяне на личен опит от общуването с родителите (M5)		Работа по казуси в малки групи (M3)
	Справяне с трудното поведение	Презентация на сравнителен анализ между възпитание и наказание (M5) Ролева игра „Излъжи ме“ (M5) Представяне на случай от практиката на Самаряни (M5)		Дискусия в малки групи „Справяне с трудно поведение“ (M5) Дискусия „Как да възпитаваме по приемлив начин?“ (M5)

ПРЕМЕЩАВАНЕ И СБОГУВАНЕ	Ролята на приемното семейство в подготовката на детето за самостоятелен живот		Лекция върху подготовка за самостоятелен живот и очаквано и неочаквано преместване (M2)	
	Очаквано и неочаквано преместване. Причини, поради които приемното дете може да напусне дома на приемното семейство	Ролева игра „Премествачът на хора“ (M10)	Работа в малки групи „Подходи при напускане на детето“ (M2) Ролева игра „Преместване на детето“ (M2)	Индивидуална работа по темата сбогуване (M5) Презентация „Да направим преместването положителен опит за детето“ (M5)
	Причини, поради които настаняването в приемно семейство може да претърпи неуспех		Мозъчна атака (M2)	Дискусия (M2)
БЕЗОПАСНА ГРИЖА	Осигуряване на сигурна и безопасна среда на детето в приемното семейство	Лекция „Наръчник за осигуряване на безопасността на децата“ и предоставяне на теоретичен материал (M3)	Дискусия „Как да осигурим безопасност в дома на детето“ Работа по казус „Детето не се прибира от училище в обичайния час“ (M3)	Мозъчна атака в малки групи (M4) Дискусия в голяма група (M4)
	Придобиване на знания и умения, необходими за оказване на първа помощ при нужда		Лекция върху безопасност и първа помощ (M3) Работа в малки групи по изготвяне на план за действие при спешни ситуации и дискусия и анализ в голяма група (M3)	
	Здраве, хигиена, профилактика и хранене на детето			

НАСИЛИЕ НАД ДЕТЕТО	Разпознаване на особено-стите при деца, жертва на насилие	Представяне на случай от практика-та на Самаряни (M7) Ролева игра (M7)	Лекция „Какво е насилие над деца?“ Мозъчна атака „Какви видове насилие познавате?“ (M5) Работа в малки групи върху видове малтретиране (M5) Игра „Профил на насилника“ (работа в малки групи и дискусия) (M5)	Филм (M4) Дискусия върху видове насилие (по филма) (M4)
	Запознаване на приемното семейство с проблемите, възникващи при деца, жертви на насилие	Презентация „Идентифициране белезите на насилие“ и представяне на теоретичен материал (M7)	Дискусия по казус за сексуално малтретиране (M5) Лекция „Ефектът на насилие в различните възрасти“ и теоретичен материал „Видове малтретиране, индикатори за разпознаване на насилието“ (M5)	Презентация „Индикатори в поведението на дете, преживяло насилие“ (M4) Работа с казуси в малки групи и дискусия в голяма група (M4)
	Стъпки в родителската грижа за преодоляване на последиците от травмата		Лекция (M5)	Работа в малки групи по казуси (M4)
ПОДДЪРЖКА И НАБЛЮДЕНИЕ	Да се уточнят ролята на партньорите (приемно семейство, ОЗД, биологични родители, дете)			Презентация върху подкрепа при отглеждане и възпитание (M1) Презентация върху получаваната подкрепа (M5) Дискусия върху получаваната подкрепа (M5)
	Изграждане на умение за планиране и разчет при оползотворяването на финансовата помощ			

Приложение №4

Изследване на три обучителни програми за приемни родители в САЩ

Аманда К. Лайтер, 18 август 2009

Въведение

Тук е представен общият преглед на три обучителни програми за приемна грижа, провеждани в Съединените щати. Този обзор е направен за ИСДП (Институт по социални дейности и практики), организация с нестопанска цел в България, за да подпомогне техните знания и разбирания на различните типове обучителни програми, използвани за обучение на потенциални приемни родители в Съединените щати.

Трите избрани обучителни програми включват:

IMPACT Първоначален интерес, Взаимни избори, Предварително обучение на работното място, Оценка, Продължаващо развитие и Работа в екип

PRIDE Родителски възможности за Информиране, Развитие и Обучение

PS-MAPP Партньорство за безопасност и постоянство: Модел подход за партньорство в отглеждането

Информацията за предходните теми е представена в общия преглед. Като цяло под всяка тема информацията за трите обучителни програми е представена самостоятелно, първо IMPACT, след това PRIDE и най-накрая PS_MAPP.

- Кратко въведение на всяка от обучителните програми
- Цели и задачи на всяка от обучителните програми
- Обучителни модели и подходи
- Основни теми, обхванати от всяка от обучителните програми
- Примери от дейностите, извършени от всяка от обучителните програми
- Надеждност на компетенциите
- Приемането на дете в дом
- Описание на работата: Задължения и отговорности на бъдещите родители
- Теории за развитието на детето/постижения
- Подбор на персонал

Авторът е намерил ограничена информация, която е свободно достъпна за PRIDE и IMPACT, и тези две обучителни програми са по-малко познати. Авторът е преминал обучение за приемни родители по програмата PS-MAPP и притежава пълен набор от PS-MAPP обучителни ръководства за приемни родители и PS-MAPP ръководства за учители. Следователно, когато четете разделите по-долу, може да намерите повече детайли и привидно по-пълна информация за обучителната програма PS-MAPP. Това не би трябвало да се тълкува като опит за издигането на програмата PS-MAPP над останалите две обучителни програми. Част от допълнителната информация, представена от PS-MAPP, може много добре да бъде обхваната от едната или от двете други програми. Трябва да се отбележи, че авторът има лични контакти за допълнителни въпроси, запитвания или разяснения, ако възникне такава необходимост за програмите PRIDE и IMPACT. По-голямата част от предоставената информация е взета директно от съответните първоизточни материали, получени за всяка от програмите.

„(Потенциални) приемни родители/семейства“ е синоним на „бъдещи приемни родители/семейства“ – тези термини ще бъдат използвани като взаимнозаменяеми в доклада.

I. КРАТКО ВЪВЕДЕНИЕ В ТРИТЕ ОБУЧИТЕЛНИ ПРОГРАМИ

И трите програми IMPACT, PRIDE и PS-MAPP подготвят потенциалните бъдещи родители, като:

- а) ги обучават какво да очакват, когато детето е настанено в дома;
- б) разясняват им техните роли и отговорности, когато дете е настанено в дома им;
- в) дават им възможност да вземат решението, след като са вече информирани, дали искат или не искат да стават приемни родители;
- и г) обясняват им как да работят заедно със социалните служби и обучавайки ги на техните други задължения, които да спомогнат осигуряването на постоянна грижа за детето или децата, за които са поели грижата.

Една от силните страни на програмата IMPACT е това, че тя спомага за подобряването и насърчаването на родителските умения на бъдещите родители.

Една от силните страни на програмата PRIDE е, че се фокусира върху помагането на бъдещите приемни родители да научат кои са нормалните етапи от детското развитие.

Една от силните страни на програмата PS-MAPP е това, че обучението набляга на комбинацията от взаимния процес на подбор и процеса на съвпадение. Взаимният подбор е термин, който означава, че потенциалното приемно семейство и социалният работник, който ще работи по този случай, ще се опознаят взаимно и заедно ще решат дали приемната грижа е добър избор за това семейство. Потенциалният ресурс на родителите би помогнал за по-доброто опознаване на силните страни на семейството и за решаването на въпроса каква възрастова група и какви деца със специфични проблеми ще могат да приемат в дома си. Съвпадението е термин, който се използва за описване как отделните деца или братя и сестри се настаняват в специфични домове. Семейството и социалният работник ще знаят какъв точно тип дете, с какви видове нужди ще бъде най-подходящ за настаняване в дома на приемното семейство. Например биха ли били склонни и ще могат ли да бъдат в помощ на дете със специфични нужди, например Даун синдром, с някакви други физически увреждания, или с известни когнитивни или поведенчески проблеми.

II. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ВСЯКА ОТ ОБУЧИТЕЛНИТЕ ПРОГРАМИ

Целите и задачите на всяка една от обучителните програми са изведени по-долу, доколкото е намерена информация за тях.

IMPACT

В края на обучението потенциалните бъдещи приемни родители ще:

1. Имат разбиране за влиянието на приемното родителство върху децата и върху приемните семейства.
2. Имат работни познания за груповата работа и общуването, които са свързани с работата с приемното дете, със социалния работник и когато е уместно – с биологичните родители.
3. Имат разбиране за периодите на скръб, загуба, привързаност и злоупотреба или negliжиране, през които приемните деца преминават.
4. Ще са способни да работят със и по предизвикателното поведение, което тези деца могат да проявяват.
5. Ще могат да предложат закрила, храна и здравословна околна среда за децата, настанени в техния дом.

PRIDE

Обучението по PRIDE е малко по-различно структурирано от обучението по IMPACT и PS-MAPP. Обучението предвижда специфични материали за ориентиране и за основните им обучения на потенциалните приемни родители. Трите компоненти на PRIDE са: PRIDE Preservice (тяхната

насока), PRIDE Core (тяхното основно обучение и продължение от PRIDE Preservice за обучение на потенциални приемни родители) и PRIDE Advanced и Specialized Training (обучения за приемни родители, които могат да се проведат, след като приемните родители имат удостоверение, че са такива).

Всяка от различните компоненти на обучението (PRIDE Preservice, PRIDE Core и PRIDE Specialized and Advanced Training) са предназначени да обучат потенциалните приемни родители да следват целите:

1. Приемните родители да могат да осигурят среда за децата, която да ги защитава и спомага за тяхното отглеждане и възпитание.
2. Приемните родители да могат да посрещнат нуждите на детето, свързани с развитието му, и да са способни да потърсят помощ при всяко забавяне в развитието му.
3. Приемните родители да са способни да подпомагат взаимоотношенията между децата и техните постоянни семейства (биологичното или основното).
4. Приемните родители да са способни да помогнат на децата да развиват здрави подхранващи взаимоотношения, които са предназначени за цял живот.
5. Приемните родители да могат да работят като членове на професионална група.

PS-MAPP

Тази програма има 5 цели за родителите, които насърчават безопасността на децата, трайното настаняване и благосъстоянието им:

1. Приемните родители да могат да посрещнат нуждите, свързани с развитието и благосъстоянието на децата и на младежите, които влизат в приемни семейства, или да бъдат осиновени през приемната грижа. Приемните родители да могат да посрещнат нуждите от сигурност на децата и младежите, които влизат в приемни семейства или да бъдат осиновени през приемната грижа.
2. Приемните родители да могат да споделят родителството със семейството на детето.
3. Приемните родители да могат да съдействат за трайност при настаняването.
4. Приемните родители да могат да посрещнат семейните нужди на децата по начин, който да подсигури безопасността им и тяхното благосъстояние.

Има 12 цели, които спомагат за усъвършенстването и предлагат успех на бъдещите приемни родители:

1. Познавай семействата им. Те ще оценяват своите индивидуални силни страни и нужди; те ще градят върху своите силни страни и ще отговарят на нуждите, които възникват.
2. Общувай качествено. Използвай и развивай комуникативните си умения, които са необходими за насърчаването или приемането на детето.
3. Опознавай децата. Идентифицирай силните страни и нуждите на децата и младежите, с които е било злоупотребявано, които са били negliжирани, изоставени и/или емоционално малтретирани.
4. Изграждай силните страни/отговаряй на нуждите: гради върху съществуващите индивидуални силни страни на семействата и посрещай нуждите на децата, настанени в тях.
5. Работи в партньорство с децата и младежите, биологичните семейства, социалните служби за разработване и изпълняване на планове за устойчивост.
6. Бъди експерт по загубата и привързаността. Помогни на децата и младежите да развият умения за справяне със загубата и привързаността.

7. Управлявай поведението. Помогни на децата и младежите да управляват поведението си.
8. Изгради връзки: помогни на децата и младежите да поддържат и да развиват връзки, които ги свързват с миналото им.
9. Изгради самочувствие: помогни на децата и младежите да си създадат позитивно мнение за себе си, както и позитивна фамилна, културна и расова идентичност.
10. Осигури здраве и безопасност: осигури здравословна и безопасна среда на децата и младежите и ги пази от вреди.
11. Оцени влиянието на собственото семейство: оцени начина, по който приемната грижа и/или осиновяването ще повлияе на собственото им семейство.
12. Направи информирано решение да станеш приемен родител или осиновител.

IV. ТЕМИ, ПОКРИТИ В ОБУЧИТЕЛНИТЕ ПРОГРАМИ

Преглед на различните теми във всяка програма е представен в Таблица IV.1.

Таблица IV.1 Преглед на темите в обучителните програми

Кратък преглед на темите	IMPACT	PRIDE	PS-MAPP
Представяне на обучението и изискванията за одобрение на приемно семейство	✓	✓	✓
Справяне с нуждите на детето през различните етапи на неговото развитие	✓	✓	✓
Процес на тъгуване и отделяне от биологичното семейство	✓	✓	✓
Привързаност	✓	✓	✓
Мултикултурална толерантност	✓	NF***	✓
Справяне с трудно поведение/Дисциплина	✓	✓	✓
Партньорство и план за настаняване	✓	✓	✓
Справяне с нуждите на собственото семейство	✓	✓	✓
Работа с дете, преживяло сексуално насилие	✓**	✓**	✓*

* PS-MAPP покрива темата за сексуално насилие чрез решаване на казуси.

PS-MAPP също така има отделен обучителен модул, който работи по-задълбочено по темата за деца, жертви на сексуално насилие.

** Тези две програми имат отделен модул върху темата.

*** NF означава, че не е открита информация. Това не означава, че темата не е включена, а че не е намерена конкретна информация.

IMPACT

Обучителната програма IMPACT започва с два модула ориентация. Темите, изброени по-долу, включват ориентацията и общите теми. Програмата има общо 20 модула, както следва:

1. Въведение в IMPACT
2. Преглед на приемната грижа
3. От настаняване към устойчивост
4. Системата на приемна грижа
5. Осиновяване

6. Ресурси и основни семейни връзки
7. Ефекта на травмата върху развитието на детето
8. Разделяне, тъга и загуба
9. Привързаност
10. Дълбоки емоционални нарушения
11. Въведение в сексуалността и сексуалното насилие
12. Създаване на сигурна среда за дете, преживяло сексуално насилие
13. Техники за справяне с поведението
14. Разбиране и превенция на трудно поведение
15. Транскултурално родителство
16. Планиране на промяна
17. Сливане на семейни системи
18. Застъпничество чрез партньорство
- 19 и 20: Споделяне на опит (19 и 20 са представени заедно)

PRIDE

Обучението на PRIDE има три компонента: PRIDE Предварително обучение, PRIDE Основен модул и PRIDE Специализирано обучение.

PRIDE Предварително обучение:

1. Работа с PRIDE
2. Екипна работа за постигане на трайно настаняване
3. Посрещани на нуждите на детето: Привързаност
4. Посрещани на нуждите на детето: Загуба
5. Укрепване на семейните взаимоотношения
6. Посрещани на нуждите на детето: Дисциплина
7. Продължаване на семейните взаимодействия
8. Планиране за промяна
9. Вземане на информирано решение

PRIDE Основен модул:

1. Основи на посрещане на нуждите на детето в риск в различни етапи на неговото развитие
2. Прилагане на дисциплина за защита, грижа и посрещане на нуждите на развитието
3. Адресира въпроси на развитието, свързани със сексуалността
4. Отговор на знаци и симптоми на сексуално насилие
5. Подкрепа на взаимоотношенията между децата и техните семейства
6. Работа като професионален участник в екипа
7. Подкрепа на индивидуалната и културната идентичност на детето
8. Подкрепа за постигане на постоянно настаняване
9. Справяне с опита да бъдеш приеман родител
10. Разбиране на резултатите от зависимостта от химически вещества при децата и семействата
11. Разбиране и подкрепа на развитието на детето

12. Разбиране и подкрепа на предтийнейджърското и тийнейджърското развитие

PRIDE Специализирани модули (изброени са само тези, които авторът е открил)

- Грижа за деца, които са преживели домашно насилие
- Привързаност и тийнейджър в приемна грижа
- Тийнейджъри: подкрепа на привързаност
- Подготовка на младите хора за успешна зрелост
- Съвместна работа за подобряване на образователните постижения на младите хора

PS-MAPP

Обучителната програма има 10 модула. Всеки от тях е разгърнат в тричасова работна сесия. За тази обучителна програма има повече информация, тъй като авторът има пълен достъп до материалите. Модулите включват:

1. Въведение в програмата

1. Уточняване на очакванията на участниците
2. Уточняване на изискванията за лицензиране и одобрение
3. Въведение в 5-те основни умения на бъдещите приемни родители
4. Запознаване на участниците със законовите изисквания към приемните родители
5. Запознаване с двете федерални изисквания за благосъстояние и устойчиво настаняване
6. Включване на случаи от практиката (видео и материали за раздаване), които да помогнат на участниците да приложат информацията от обучението към случаи на деца, получаващи подкрепа

2. Опитът на приемен родител/осиновител: фокусира се на два въпроса – благосъстояние и устойчиво настаняване

1. Идентифициране на стратегии за поддържане на физическото, психическото, емоционалното, социалното, духовното и моралното здраве на децата и младите хора
2. Демонстриране на умения, специфични за ролята на приемния родител при изготвяне на план за устойчиво настаняване и създаване на партньорство
3. Участие на приемните родители в 8 изключително провокативни казуса с оглед набелязването на мерки за благосъстоянието на деца и млади хора, получаващи подкрепа

3. Загуби и печалби: нуждата да бъдеш специалист по загубите – фокус върху загубата и практични стъпки за подпомагане на децата да преживят загуба

1. Идентифициране на начини за оценка и посрещане на нуждите на децата и младите хора, с оглед осигуряване на устойчиво настаняване
2. Запознаване с ролята на книгата на живота и задачата на приемния родител да помогне на детето за създаване на книга за живота

4. Помощ на децата при привързаност

1. Участниците учат как да изграждат, създават и подкрепят привързаности, както и културалните връзки и идентичността на детето
2. Участниците продължават да работят по провокативни и реалистични казуси

5. Подпомагане на децата да се научат да управляват поведението си

1. Разглеждане на реалистично и често силно провокативно поведение на деца, които са били физически, сексуално, емоционално малтретирани и пренебрегвани.
2. Самооценка на участници по отношение на силните и слабите им страни и техники на

възпитание (дисциплина)

3. Фокусиране на безопасността и благосъстоянието. Идентифициране на 15 специални техники да подпомогнем децата и младите хора да управляват своето поведение

6. Подпомагане на децата при техните връзки с биологичното семейство

1. Разглеждане на специфични техники за изграждане на партньорство с родителите на децата и младите хора чрез отработване на умения за комуникиране, умение за работа в екип и използване на книги на живота
2. Обсъждане и практикуване на умения, насочени към запазване на културните корени на децата и младите хора

7. Печалби и загуби: подпомагане на децата да напуснат приемната грижа

1. Подпомагане на бъдещите приемни родители да възприемат връзките с професионалния екип като основни при излизането на детето от приемна грижа
2. Идентифициране на специфични умения за изграждане на партньорство и успешни екипи
3. Идентифициране на техники за подпомагане на децата да напуснат приемната грижа по един планиран начин
4. Разглеждане на осиновяването и на стратегии за превенция на неуспех

8. Разбиране на значението на приемната грижа и осиновяването

1. Подпомагане на участниците да осъзнаят начините да отговорят на своите собствени потребности, като станат приемни родители или осиновители
2. Демонстриране на начини за справяне с конфликти между нуждите на децата и на членове на приемното семейство
3. Идентифициране на начини семействата да управляват взаимоотношения, от които получават енергия, и такива, които им струват много енергия. Разглеждане на промените в семейните взаимоотношения.
4. Семействата научават как да използват и развиват свои собствени методи за самооценка: Еко мрежа и Семейна мрежа.

9. Перспективи към приемното родителство и осиновителите

1. Разглеждане на ролята на приемните родители и социалните служби при споделеното родителство
2. Упражнения за ефективни умения на комуникация, особено в контекста на обсъждане на сътрудничество при изготвяне на план за настаняване

10. Раздяла и посрещане

1. Предизвикателство пред работата в екип и партньорството
2. Примери: невярно обвинение в насилие и предизвикателства пред приемните родители/осиновителите
3. Участниците споделят силните си страни и нуждите си, както и как са се развили в професионален план по време на обучението и семейните консултации

Източници:

Bayless, Linda, Craig-Oldsen, Heather et. al. "Implementation's Guide" PS-MAPP: Partnering for Safety and Permanence – Model Approach to Partnerships in Parenting. 2003

IMPACT

Gilbert, T., social worker and foster parent trainer, personal communication by email, 5 August 2009, Lovelytrg@aol.com

PRIDE

<http://foster-child.adoption.com/parents/pre-adoption-classes.html>

<http://foster-child.adoption.com/parents/foster-adoption-ebook.html>

<http://www.cwla.org/programs/trieschman/pride.htm>

http://www.pridedigital.org/pdc_about.html

PS-MAPP

<http://foster-child.adoption.com/parents/pre-adoption-classes.html>

<http://foster-child.adoption.com/parents/foster-adoption-ebook.html>

http://www.dhs.state.ia.us/policyanalysis/PolicyManualPages/Manual_Documents/Master/17-F3%20T06.pdf

<http://www.childally.org/training/mapp.html>

<http://hdys.communitycollege.org/programs/psmapp.html>

ФОРМУЛЯР ЗА ОБРАТНА ВРЪЗКА

модул:

дата:, гр.

обучител:

Попълвайки настоящия формуляр, Вие ни помагате да оценим обучението и степента на постигане на заложените цели. Благодарим Ви за отделеното време! Моля, отбележете степента на удовлетвореност, като „6“ е най-високата, а „2“ е най-ниската степен.

I. Вашата оценка за учебното съдържание на модула и представянето му от учителя. Как оценявате:	Степен на удовлетвореност				
	6	5	4	3	2
1. Степента, в която обучението посрещна идентифицираните от Вас нужди и предварителните Ви очаквания					
2. Приложимостта на получената информацията в работата Ви					
3. Предоставената възможност да се включите в дискусия					
II. Вашата оценка за използваните методи в обучението					
Презентации					
Ролеви игри					
Казуси					
Дискусия					
Филм					
Работа с текстове					
Други					
III. Вашата оценка за организацията на обучението: зала, обезпеченост с материали, удобства					
IV. Вашите предложения за включване на теми в учебната програма					
.....					
.....					
V. В какви пунктове може да се задълбочи и/или промени представената тема, моля, предложете					
.....					
.....					

Втора глава

Програма за обучение на кандидати за приемни родители

СЕРТИФИКАТ

Ресурсен център по приемна грижа към Институт по социални дейности
и практики удостоверява, че

.....

(трите имена на участника)

е преминал/а обучение по програма за обучение на кандидати за приемни родители,
разработена в рамките на проект „Развитие на приемната грижа в България”,
реализиран от Международна социална служба – България
и Сдружение „Институт по социални дейности и практика”.

Базови модули:

- Въведение в приемната грижа
- Връзки и раздели
- Подкрепа на позитивно поведение
- Посрещане на детето
- Осигуряване на сигурност и безопасност
- Професионализиране

Специализирани модули:

- Ранно и предучилищно детство
- Юношество
- Приемна грижа за дете с увреждане

Дата:

Доц. Нели Петрова-Димитрова
Председател на УС на ИСДП

Първи модул

ТЕМА	Въведение в приемната грижа
ЦЕЛИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Да бъде разяснено какво е мястото на обучението в процеса на одобрение на кандидатите 2. Да се представи същността на приемната грижа по начин, който да помогне на кандидатите да вземат информирано решение дали желаят да приемат дете
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден, 8 часа
СЪДЪРЖАНИЕ	<p><u>I. Ролята на обучението в процеса на одобрение на кандидатите за приемни семейства</u></p> <p><u>II. Система за закрила на детето</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Система за закрила на детето през призмата на правата на детето • Причини, пораждащи необходимостта от закрила на детето • Органи и мерки за закрила на детето <p><u>III. Приемна грижа</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Мотивация на кандидатите • Деца, които се нуждаят от приемна грижа • Същност на приемната грижа • Прилики и разлики между приемна грижа и осиновяване • Сътрудничество със социалните служби, биологичното семейство, др. институции
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Групови игри • Дискусия • Разговори • Филми • Презентации • Решаване на казуси • Личен опит

СЕСИЯ I – 90 минути

1. Занятие: Откриване на обучението, представяне и запознаване на участниците (10 минути)

Цел на занятието: Да се запознаят участниците по между си

Описание на занятието: Водещият поздравява участниците.

Въвеждаща игра за запознаване: Водещият раздава на всеки от участниците по един лист, на който са зададени:

Аз съм...

Приятелите/близките ме наричат...

Семеен/не, деца/не...

Занимавам се с/по професия съм...

Моите три причини да съм тук са...

След това приканва участниците да опишат себе си по тази схема, като им дава възможност да използват техники по свой избор (да нарисуват, да напишат и т.н).

После всички споделят в групата, като пръв започва водещият.

2. Занятие: Споделяне на очаквания към обучението от участниците (15 минути)

Цел на занятието: Да се проучат индивидуалните и груповите очаквания към обучението

Описание на занятието:

Упражнение 1. „Спечели, дай, избегни“: Поставят се на различни места в стаята три бели листа, на които е изписано „Спечели“, „Дай“ и „Избегни“. На участниците се раздават по три самозалепващи се листчета. Всеки от тях написва на отделно листче какво иска да спечели от обучението, какво ще даде и какво очаква да избегне. Залепват листчетата си на съответното място в стаята, като построяват „стена на очакванията“. След като участниците са имали възможност да разгледат стената, водещият изчита на глас написаното на листчетата. Прави обобщение по основните теми и коментар какво би могло да се осъществи и какво не. Ако има нереалистични очаквания или такива, на които обучението не може да отговори, е добре това да се сподели.

Така построената стена остава до края на обучението.

Упражнение 2. „Големият страх“ – допълнително упражнение, което служи за въвеждане в темата

Водещият се обръща към участниците с молба да обмислят своя най-голям страх или нещо, което много ги тревожи при пребиваването им в тази група. Те трябва да напишат анонимно в какво се изразява този страх или тревога. След това листовите се поставят с гръб в центъра на стаята. Размесват се и всеки получава лист, който прочита на висок глас. Никой не знае кой лист на кого принадлежи. Накрая може всеки да смачка и да изхвърли листа зад гърба си.

3. Занятие: Изработване на групови правила (5 минути)

Цел на занятието: Да се изработят и въведат правила за работа в групата

Описание на занятието: Участниците въвеждат правила за работа, които са важни за тях (например „телефоните да бъдат без звук“, „да не се прекъсват“ и т.н). Водещият ги записва на голям лист и остават на видно място до края на обучението.

4. Занятие: Представяне на структурата и съдържанието на обучението (5 минути)

Цел на занятието: Да се представи съдържанието и структурата на обучението

Описание на занятието: Водещият представя съдържанието на обучението. Коментари от групата

5. Занятие: Изясняване на ролята на обучението в процеса на одобрение на кандидатите (15 минути)

Цел на занятието: Да се запознаят участниците с целите на обучението и неговата роля в процеса на одобрение на кандидатите за приемни родители

Описание на занятието: Водещият представя целите на обучението и неговата роля при одобрението на кандидатите за приемни родители. Акцентът е поставен върху осъзнаване на личната мотивация и отговорност да приемеш чуждо дете в своя дом.

Въпроси и коментари от участниците.

6. Занятие: Системата за закрила на детето (40 минути)

Цел на занятието: Да се запознаят участниците най-общо със системата за закрила на детето, с правата на децата, с необходимостта от закрила на децата

Описание на занятието:

Упражнение 1. Мозъчна атака „Права на детето“ (10 минути)

Групата извежда основните права на децата – според участниците. Водещият ги записва на флипчарт и прави обобщение. После представя правата на децата според Конвенцията на ООН.

Упражнение 2. Работа в малки групи: „Причини, поради които децата се нуждаят от закрила“ (10 минути)

Участниците се разделят в малки групи (в зависимост от броя на групата могат да бъдат по 4 души в група, добре е семейните двойки да са в една група). Задачата им е да изведат причини, поради които децата се нуждаят от закрила, след което представят работата си в голямата група. Водещият прави обобщение.

Презентация: „Системата за закрила на детето“ (10 минути)

Водещият представя системата за закрила на детето, включително законодателство и органи за закрила. (Приложение 1)

Дискусия: (10 минути)

Накрая се дава време за дискусия по темата. Участниците споделят мнения и задават въпроси.

СЕСИЯ II – 90 минути

1. Занятие: „Моите лични мотиви да стана приемен родител“ (15 минути)

Цел на занятието: Участниците да споделят своите мотиви да кандидатстват за приемни родители

Описание на занятието: Водещият насърчава участниците да опишат своите мотиви да бъдат приемни родители. Дава им се време да помислят, след което ги споделят в групата. Когато участват семейни двойки, всеки описва своите мотиви отделно.

2. Занятие: Децата, отглеждани в специализирани институции

Цел на занятието: Бъдещите приемни родители да добият представа за децата, които имат нужда от приемно семейство, да се запознаят с последствията от институционалния престой на децата върху развитието и поведението им; да преценят готовността си да са приемни родители.

Описание на занятието:

Филм: „Децата, лишени от любов“ (45 минути)

Дискусия: Участниците дискутират филма, споделят чувствата си, какви въпроси са възникнали у тях, обсъждат се характеристики на децата от домове (20 минути)

1. Занятие: Приемна грижа – въпроси и отговори

Цел на занятието: Да се запознаят участниците със същността на приемната грижа, видове и разлики с осиновяването; да осъзнаят своята собствена мотивация да бъдат приемни родители; да вземат решение дали биха искали да продължат нататък в процеса за кандидатстване за приемни родители

Описание на занятието:

Упражнение 1. Участниците са разделени в две групи, в които работят по казус (30 минути)

Казус 1

Мишо е на 8 години. Оставен е в дом, когато е бил на 3. Има още трима братя и една сестра. Сестрата вече е омъжена и е голяма. Единият от братята е 18-годишен. Другите две братчета са на 7 (Стоян) и 14 години (Петър). Мишо е в дома заедно с брат си Стоян, който е със синдром на Даун. Петър също е настанен в дом, но на друго място. Той никога не е виждал по-малките си братчета.

Мишо е настанен в приемно семейство, което го отглежда от една година. Той е хубаво и будно момче. Случайно една жена (Н.), която се е грижила за Петър, разбира, че Мишо е негов брат. Среща се с приемното семейство на Мишо и разговаря с тях. Разказва им за Петър и за цялото семейство на децата (оказва се, че майката е жива, тя е клошарка, с лека степен на умствена изостаналост, но проявява желание да се среща с децата си, живее наблизко). Н. предлага да запознае Петър с брат му Мишо, защото знае за неговото съществуване, но не го е виждал, въпреки че има желание за това. Приемната майка категорично отговаря, че тя се интересува само от Мишо и не иска да се среща с неговите братя и сестри, защото те не я интересуват.

Какво е вашето мнение? Как вие (като приемен родител) бихте постъпили в тази ситуация?

Казус 2

Виктор е на 11 години. На 7 е настанен в дом, тъй като майка му почива от рак. Има по-голям брат – Мариян (17 г.), който също е настанен в дом. Виктор и Мариян са от различни бащи, и двамата бащи са неизвестни. Предполага се само, че бащата на Мариян е от ромски произход. Той е мургав, но е старателен и ученолюбив, обратно – Виктор е русо и синеоко момче с буен нрав и проблеми в училище. Проблемите му са не само с поведението, но и с усвояване на материала. Предполага се дори, че има изоставане в психичното развитие. Двете момчета имат баба, която е много възрастна и живее в Г.

Семейство Ц. са образовани хора с добри професии. Имат две собствени деца – момчета на 14 и 16 години. Те са приемно семейство на Виктор от две години. Виктор е много привързан към тях. Не е много близък с брат си Мариян. Семейство Ц. често водят Виктор в град Г. при баба му. При тези посещения те взимат със себе си и Мариян. Понякога го вземат и в дома си на гости. По тяхна молба Виктор го кани за рождени дни.

Минава една година и Мариян напуска дома, продължава да учи и започва работа. Живее на квартира. Семейство Ц. продължават да държат на контактите между двете деца и ги водят заедно на почивка. През ваканциите изпращат децата при баба им на гости.

Какво е вашето мнение? Как вие (като приемен родител) бихте постъпили в тази ситуация?

След приключване на работата двете групи дискутират в голяма група, като водещият насочва темата към връзката на детето с биологичното семейство и ролята на приемното за поддържане на тези взаимоотношения, приликите с осиновяването и разлики.

Упражнение 2: „Приемна грижа и осиновяване – прилики и разлики” (30 минути)

Участниците са разделени в малки групи със задача да опишат какво е приемна грижа и какво е осиновяване според тях и да изведат основните разлики, след което представят становища в голяма група.

Възможни са въпроси и коментари от страна на всички участници.

Водещият обобщава и дава основните характеристики на приемната грижа и осиновяването, като акцентира върху разликите между двете.

Презентация: Същност на приемната грижа и видове (30 минути)

Цел на занятието: Да се запознаят участниците със същността на приемната грижа, видовете приемна грижа, процеса на одобрение на кандидатите

Описание на занятието: Водещият прави презентация по темата *Що е приемна грижа?* Видове – професионална, доброволна, краткосрочна, дългосрочна. Условия за кандидатстване за приемни родители, пътят от кандидатстването до одобрението, настаняване на дете. Права и задължения на приемните родители.

СЕСИЯ IV – 90 минути

1. Занятие: Приемничеството и взаимодействието с биологичното семейство и институциите (30 минути)

Цел на занятието: Кандидатите да добият представа за приемната грижа и да разберат, че детето, за което приемат да се грижат, не е тяхно собствено, то има своя история и свое семейство.

Описание на занятието:

Ролева игра

Вариант 1:

Вие сте приемно семейство на едно дете – момиче на 4 години. Един ден неговата биологична майка идва при вас и иска да си вземе детето. Вие знаете, че тя е алкохоличка и няма доходи и ОЗД не разрешава детето да живее при нея, докато няма условия за това. Майката е много настоятелна. Вие се обръщате към социалния работник от ОЗД за съдействие. В казуса се включва и социалният работник от центъра, към който сте насочени за подкрепа.

Роли: Дете, приемни родители – двама, биологична майка, социален работник от ОЗД, социален работник от център за обществена подкрепа.

Вариант 2:

От четири месеца във вашето семейство е настанено дете на 6 години – момче. Неговата майка е много болна и в момента се лекува. Детето ще се върне при нея, когато оздравее. Вие с детето често посещавате майката. Веднъж седмично се срещате със социален работник от ОЗД и веднъж – със социален работник от Комплекс за социални услуги. При вас пристига вашият социален работник, с когото имате много добри взаимоотношения, и ви моли да участвате в кампания за популяризиране на приемната грижа.

Роли: дете, двама приемни родители, двама социални работници

Участниците разиграват ролевите игри в малка група, след което ги представят пред всички. Накрая всеки споделя как се е чувствал.

2. Занятие: Какво означава да приемеш чуждо дете? (30 минути)

Цел на занятието: Да осъзнаят кандидатите отговорността да бъдеш приемен родител

Описание на занятието:

Избира се един (или една семейна двойка) от участниците, който да разкаже за своето дете. След това трябва да си представи, че изпада в такава ситуация, в която трябва да вземе решение на кого от останалите участници да повери детето си. Участникът задава въпроси към останалите в групата, които да му помогнат да избере подходящите приемни родители. Водещият записва изискванията, които участникът има към семейството, на което би поверил детето си.

Когато участникът посочи някого от групата, водещият го разколебава с различни объркващи въпроси. Накрая водещият обобщава изискванията на родителите към хората, на които биха поверили детето си. Всеки от участниците споделя как се е чувствал, като пръв започва родителят, който трябва да даде детето си, после участниците, които са били избрани да го отгледат.

Водещият прави обобщение.

3. Занятие: Анализ на деня (30 минути)

Обратна връзка – постигнаха ли се очакванията?

Приключване

Развитие на алтернативни услуги, включително приемна грижа в контекста на реформата на системата за закрила на децата – опитът в България

(за професионалисти обучители на кандидати за приемни семейства)

1. Необходимост от реформа в грижите за деца в България

За старт на реформата в грижите за деца в България се приема 1991 г., когато страната ни ратифицира Конвенцията за защита правата на детето на ООН. На практика обаче тази реформа действително започна близо десет години по-късно, след един твърде критичен доклад на Комитета по правата на детето (КПД) на ООН.

През 2000 г. с подкрепата на ПРООН и Световната банка беше проведено национално представително изследване „Социална оценка на грижите за деца в България“³, част от екипа на което бях аз, което показва, че:

1.1. В България е твърде голям броят на децата, настанени извън семейство. През 2000 г. в страната имаше над 30 000 деца, поверени на държавна грижа. Те намаляха до около 15 000 след приемане на дефиниция на дете в риск и дете в институция.

1.2. Преобладава интернатен тип грижа за деца в риск. Оказа се, че каквито и трудности или проблеми да има едно дете – липса на семейство или на добра семейна грижа, физическо или умствено увреждане, проблеми в поведението и пр., – отговорът на обществото и държавата беше един: настаняване в дом.

1.3. Липса на координация в системата за грижи за деца в риск. Домовете, като основна форма на грижа, бяха на подчинение на пет министерства със съответна нормативна и поднормативна уредба, по правило без връзка помежду си. Диференциацията на домовете е на базата на проблема – Домове за деца, лишени от родителска грижа (ДДЛРГ), Домове за деца с увреждания (ДДУ), Възпитателни училища интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати (СПИ) – или на възрастта на децата: домовете за деца, лишени от родителска грижа, са разделени за деца от 0–3 години; 4–7 години; 8–18 години. Може да се твърди, че това са институции, центрирани към себе си, а не към нуждите на децата.

1.4. Ниско качество на грижа. Покриват се основно базовите потребности, като осигуряване на подслон, храна, достъп до медицински грижи и образование. Лошото качество е свързано с:

- отдалеченост на домовете от големи населени места, което поставя проблеми за достъп до обучение, за осигуряване на качествен персонал, за социална интеграция и пр.;
- голям капацитет на домовете – най-често над 70 деца в един дом, като има и немалко домове с капацитет над 150 деца, което е условие за по-голяма социална изолация;
- неадекватна на нуждите на децата методология на работа – във всички домове се работи на базата на една колективна методология, ориентирана към дисциплина организация на живот, които като последица отглеждаха деца с ниска самооценка, с трудности в социализацията и самостоятелния живот. Децата живеят в групи, формирани на възрастов признак, което е далеч от естествения живот в семейна среда. Опитът основно в една група, без стимулиране на индивидуалността, подкрепя на интегрирането в други групи, не допринася за субектното развитие на личността. Оказа, се че най-големият проблем за децата преди напускане на институцията е отсъствието на

3 Социална оценка на грижите за деца в България, ПРООН 2000 г.

готовност за самостоятелно справяне. С други думи, след като са били поверени на държавна грижа, тя допълнително е увеличила трудностите им, вместо да компенсира липсата на семейство;

- голяма продължителност на престой – изследването показва, че престоят на преобладаващата част от децата е над три години; на практика голямата част от децата попадат в домовете след раждането и остават там до навършване на пълнолетие;
- разпокъсаност на живота и липса на управление на тази разпокъсаност: Разделянето на домовете за деца, лишени от родителска грижа, на възрастов принцип и принадлежността им към различни министерства (Министерство на здравеопазването и Министерство на образованието и науката) има като последица разкъсана, а понякога и липсваща лична история на детето. Преминването от една институция в друга се прави без никакъв преход и без изискване за поддържане на връзка. За детето това означава радикална промяна, не придружена професионално и преживяна в различна степен, в зависимост от възрастта и специфичните условия, като травма. Това е една от основните причини за поява на различни трудности при повечето деца във възрастта на пубертета и на юношеството, например трудности в ученето, поведенчески проблеми, зависимости и др.
- липса на връзка със семейството – организацията на живот, идеологията на грижа в домовете не само че не благоприятстват връзката на детето с неговото семейство, но често се конкурират с него или дори го обявяват за вредно;⁴
- неадекватна на професионалните функции подготовка на персонала – педагогически, медицински⁵. В домовете за лишени от родителска грижа деца до три години персоналят е над 80% медицински, тъй като те са структури на МЗ. Децата получават качествена медицинска грижа, но тя далеч не е достатъчна за развитието им като човешки същества. В действителност най-сериозните негативни последици от отглеждане на деца в дом са в тази възраст и когато и персоналят не е подготвен да посрещне нуждите на едно фактически изоставено дете, това мултиплицира негативите. В домовете за деца от 4-7 години работят детски учителки, а в тези за деца 8-18 години – учители. Те са структури на Министерството на образованието и диференциацията им е според възрастта за училище.

1.5. Лесен достъп до настаняване на дете в дом. Изследването показва, че у нас има „широко отворени врати“ към домовете. На практика се оказва, че децата, настанени в домовете, са деца със семейства – сираците между тях са под 1%. Основните причини за настаняване са социални – бедност, заболявания, продължително отсъствие на родителите и пр., но също и лесният достъп – най-често с решение на директора, като това решение е в режим на конфликт на интереси.⁶

2. Приоритети на реформата в България

Основните приоритети на реформата бяха деинституционализация на грижите за деца в риск, развитие на алтернативни услуги, базирани в общността, индивидуализиране на помощта и повишаване на качеството на грижите и услугите.

4 ИСДП 2004 г. Оценка на потребностите от предоставяне на методическа подкрепа и обучение за реструктуриране на специализирани институции за деца и развитие на базирани в общността услуги, повишаващи благосъстоянието на децата: www.saribg.org. В това изследване персоналят на домовете определя като своя основна трудност необходимостта децата да се връщат при своето семейство макар и веднъж в годината. Оценка на нуждите от обучение на специалистите, работещи с деца и юноши в състояние на изоставяне в България, проект Реле 2, 2007 г. (Анализ на ситуацията и оценка на нуждите от професионализация на участниците в системата за социална подкрепа в случай на изоставяне – Европейски Синтез: www.relais2.eu)

5 Пак там.

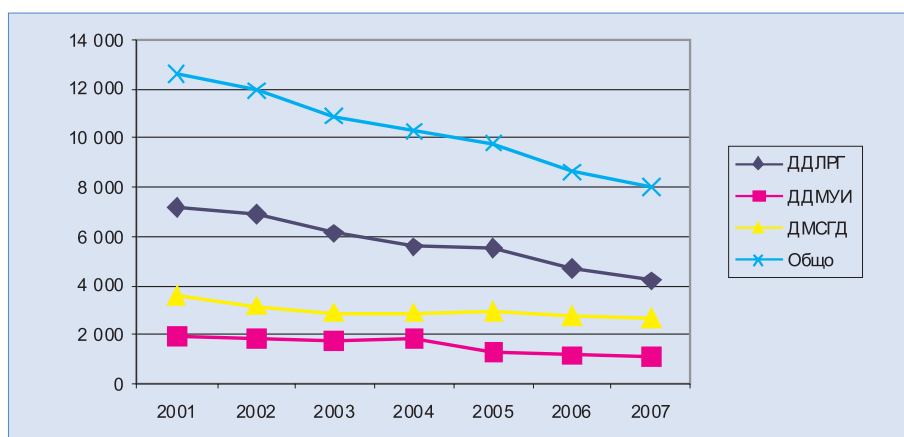
6 Числеността на персонала в дома зависи от броя на децата в него. – Б.а.

Постигането на деинституционализация на грижите за деца в риск беше поверено на следните подходи:

2.1. „Стесняване“ на входа към институциите. За стесняване на входа към домовете се разчиташе на новоприетия Закон за закрила на детето (2000 г.), в който залегна изискването извеждането на дете извън семейството да се разрешава само от независим и компетентен орган, в нашия случай това е съдът. Съдът взема решение на основата на предложение от страна на новосъздадените отдели за закрила на детето, основна структура в изграждащата се нова система за закрила на детето. Предложението се прави въз основа на оценка на нуждите на детето и идентифицирания риск от нарушаване на правата му. По този начин се преодоля порочната практика решението за настаняване да се взема от хора, които имат интерес от това.

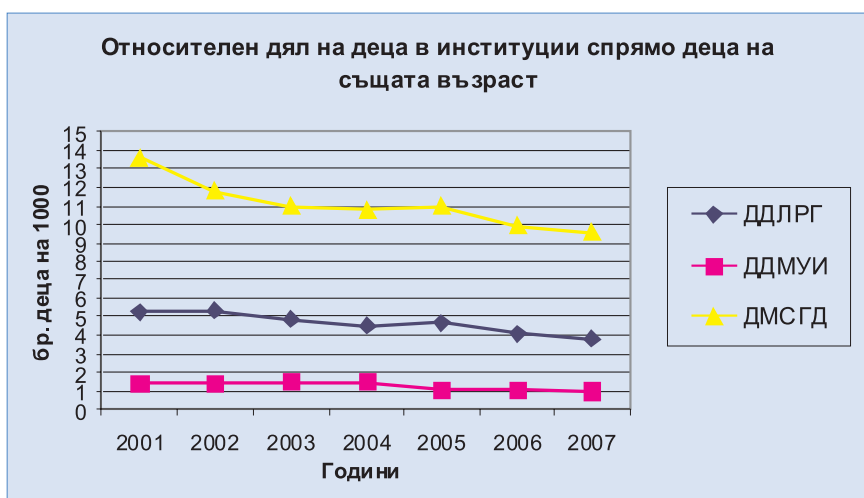
Проследявайки данните от 2001 до 2007 г., може категорично да се каже, че се утвърждава трайна тенденция към намаляване броя на децата в специализирани институции. В сравнение с 2001 г. броят на институционализираните деца е намалял с 4590 деца, или 36,4%.

Графика 1: Брой деца, настанени в специализирани институции през 2001–2007 г.⁷

Общият брой на децата, отглеждани в специализирани институции към 31.12.2007 г., е 8019. Спрямо предходната година броят им намалява с 634 деца, или 7,3%.

Графика 2: Намаляване броя на децата в специализирани институции с отчитане на броя детско население в същата възрастова група по тип институции⁸

7 Годишен доклад за дейността на Държавна агенция за закрила на детето 2008 г., <http://sacp.government.bg/programi-dokladi/dokladi/>

8 Годишен доклад за дейността на Държавна агенция за закрила на детето 2008 г., <http://sacp.government.bg/programi-dokladi/dokladi/>

Относителният дял на децата в специализирани институции спрямо детското население в страната намалява от 0,78% през 2001 г. на 0,67% през 2005 г., 0,61% през 2006 г., а през 2007 г. децата, настанени в специализирани институции, са 0,58% като относителен дял спрямо детското население. По предварителни данни на Националния статистически институт общият брой на детското население в страната към края на 2007 г. е 1 390 843.

Поради общата тенденция към намаляване на детското население е необходимо да се отчете намаляването на броя на децата, настанени в специализирани институции спрямо общия брой на детското население в страната. С други думи, намаляването на абсолютния брой деца в домовете се дължи по-скоро на намаляване на детското население и относителният дял на децата, настанени в домове като дял от детското население остава твърде висок.

2.2. Въвеждане на нова индивидуализирана и фокусирана към нуждите на децата методология

на работа на всички структури, ангажирани в грижа и закрила на детето, а именно работа по случай и управление на случай, които предполагат и проучване и оценка на нуждите и социалната ситуация на всяко дете, планиране на интервенции въз основа на оценката. Прилагането на тази методология в цялата страна, и особено в домовете, среща и продължава да среща големи трудности поради необходимостта от радикална промяна в подхода и неподготвеност на екипите за тази промяна. Основна роля за прилагане на тази методология изиграха приетите минимални стандарти за качество. Въпреки трудностите благодарение на индивидуалните оценки и планове на децата в домовете немалка част от тях бяха върнати в биологичното им семейство или при техни близки. Повишаването на качеството на грижите и услугите за деца се постигна основно чрез въвеждане на минимални стандарти за всяка услуга, включително за т.нар. резидентна услуга, предоставяна в домовете, и въвеждане на лицензиране за доставчиците на услуги за деца и семейства в риск.

2.3. Създаване на нормативна рамка за развитие на нови алтернативни услуги.

Обясни-мо е, че когато вече работи системата за закрила и се преценява от гледна точка на най-добрия интерес на детето, а не на други заинтересовани страни, дали то да бъде изведено от семейство, се очерта необходимостта от нови услуги – в противен случай когато се налага извеждане на детето от семейството и няма друга алтернатива, освен настаняване в дом, за деинституционализация не може да се говори. Развитието на тези услуги беше благоприятствано от серия промени в социалната политика и социалното законодателство. Става дума за делегиране на определени функции на държавата към местните власти, т.е. децентрализация на всички социални услуги в период от няколко години и създаване на законови условия за включване на нови участници на полето на предоставяне на услуги – общини и НПО. Понастоящем в областта на грижите и закрилата на деца в България единствено домовете за деца 0–3 г. останаха централизирани структури на Министерството на здравеопазването (МЗ). Едновременно с това, за да гарантира достъп на всички хора до набор от услуги, държавата ги дефинира в закон и осигури финансирането им по единен държавен стандарт. Делегирайки компетенции, държавата си запази контрола чрез финансирането, стандартите и лицензионните режими. Местните власти носят отговорността да проучат потребностите на населението и да открият адекватни на тях услуги, за които впоследствие получават финансиране от държавата. Благодарение на измененията в законодателството днес една неправителствена организация може да предоставя услуги, финансирани от държавата и от общината, чрез конкурс, обявен от местните власти. Когато тези услуги са за деца в риск и техните семейства, се изисква лиценз от ДАЗД. Въвеждането на рамка на пазар на социални услуги даде възможност да се развият много нови, модерни, качествени услуги в цялата страна. Новото законодателство стимулира действителното взаимодействие между НПО и местните власти. На практика най-често откриването на нови социални услуги, услуги в общността се извършва в рамките на пилотен проект на НПО в партньор-

ство с община, а след това се разкрива като общинска услуга, кандидатства се за финансиране от държавата и след това услугата се предоставя или от общината, или тя организира конкурс за НПО доставчик. Първоначалните страхове и недоверие у местните власти към НПО се промениха и продължават да се променят, когато се видяха успешните практики в пилотните общини по национален проект на правителството и Световната банка, подкрепен и други донори, включително Европейския съюз, „Реформа за повишаване на благосъстоянието на децата в България“⁹. Доказателство за това са множеството проекти, финансирани от Програма ФАР¹⁰ от структурните фондове на ЕС, които са в партньорство между общини и НПО. Доколкото ми е известно, тази традиционна за „старите“ европейски страни практика е единствена в България сред най-новите 12 страни, членки на ЕС.

Тенденциите в развитието на социалните услуги в Европа, а вероятно и в света, могат да се очертаят по следния начин:

- Тенденция към промяна на мястото на предоставяне на услугата. Ако в началото на миналия век, а и по-късно, за да се ползваш от повечето услуги, е необходимо да напуснеш родната си обичайна среда на живот, се преминава през възможността да получиш услуга на определено място, където ти трябва да отидеш, но за не много продължително време, за време, което не изисква радикално да смениш начина си на живот, за да достигне в наши дни до тенденция услугите да отиват там където е потребителят. С други думи, алтернативните на домовете услуги са т.нар. услуги, базирани в общността, там където са потребителите. Тези услуги могат да бъдат определени и като социални услуги за превенция на настаняване в дом, когато са насочени към потребности на детето и неговото семейство.
- Тенденция към замяна на традиционните домове интернати като единствена форма за настаняване извън семейство с т.нар. семейни форми на настаняване. С други думи, като признаваме необходимостта в определени случаи да се налага извеждане на потребителя от семейството се търсят форми на грижа, които да са близки до семейната среда – когато става дума за деца, имаме предвид осиновяване, приемна грижа, резидентен тип грижа. В много страни в рамките на процеси на деинституционализация се създават маломерни общности, чиято организация на живот е близка до тази в семейството.

Следвайки съвременните тенденции, и в България алтернативните услуги за деца в риск могат да се разделят на две основни групи: услуги в подкрепа на семейството, или услуги за „дородителстване“, и услуги, заместващи семейството.

3. Социални услуги, базирани в общността в подкрепа на семейството

От влизането в сила на подзаконовите нормативни актове към ЗЗД през 2003 г. до края на първото полугодие на 2008 г. 9017 деца са се върнали в биологичното си семейство.¹¹ Социалните услуги в подкрепа на семейството имат за цел превенция на настаняване на деца в институции, връщане на деца в биологичните им семейства и в крайна сметка осигуряване на сигурна и постоянна семейна среда за отглеждане и възпитание в съответствие с Конвенцията за защита на правата на детето на ООН. Тези услуги се предоставят в рамките на мерки за закрила в семейна среда според Закона за закрила на детето. Законово те са регламентирани като центрове за обществена подкрепа, звена „Майка и бебе“, дневни центрове, комплекси за социални услуги, центрове за социална рехабилитация и интеграция. Всички те са с осигурено държавно финансиране според капацитета си.

9 Проектът се реализира в периода 2001-2006 в десет пилотни общини в страната. Като основни дейности бяха увеличаване на капацитета на местните власти, на системата за закрила на детето чрез редица обучения, консултации, международна подкрепа. Като резултат на основата на общински стратегии бях изградени Комплекси за социални услуги за деца и семейства (КСУДС). Стартирането на услугите в тези сгради беше поверено на НПО и досега девет от десетте комплекса се управляват от НПО.

10 Предприсъединителна програма на ЕС ФАР „Деинституционализация на грижите посредством развитие на алтернативни услуги.

11 Годишен доклад за дейността на ДАЗД 2008г. www.sacp

3.1. Услуги за превенция на изоставянето на новородени деца. В България относителният дял на изоставените бебета веднага след раждането е много висок. Това наложи развитие на комплекс от услуги за превенция на това изоставяне – превенция на нежелана бременност, сексуална просвета, информиране за тежките последици за детето при отглеждането му в институция, консултиране на млади майки и млади семейства за отглеждане на децата и настаняване на млади майки и бебета за период от три месеца в центрове, където те могат да бъдат заедно с бебето, да получат подкрепа, посредничество със семейството, с други институции, да развият умения за отглеждане на бебето и за самостоятелно справяне. В страната работят около 10 такива звена, най-често в рамките на Комплекси за социални услуги.

3.2. Социални услуги за връщане на дете от дом в семейството му. Тези услуги целят подобряване на връзката между детето и семейството и улесняване на адаптирането им към съвместен живот. Предоставят се от екипи от социални работници и психолози в рамките на Центрове за обществена подкрепа (ЦОП).

3.3. Социални услуги за „дородителстване“. В Центровете за обществена подкрепа се предоставя информиране, консултиране на родители, училища за родители, развитие на родителския капацитет, като групи за бременни и млади майки, групи за млади татковци от ромската общност и др. Поемат се и някои родителски грижи, като училищна подкрепа за деца с трудности в училище или риск от отпадане, придружаване на детето при справяне с трудности, ателиета за развитие на техните интереси и др. Услугите се предоставят индивидуално или групово. Специална услуга за „дородителстване“ е и дневният център, предназначен за деца на улицата, деца във висок риск от отпадане от училище (най-често деца от малцинствата, които не знаят български език и преди тръгване на училище се полагат усилия за подготовка) или за деца с увреждания. Комплексите за социални услуги за деца и семейства обикновено включват Център за обществена подкрепа, Звено „Майка и бебе“, Дневен център и често спешен прием за деца, жертви на насилие. Опитът в предоставянето на тези услуги главно от НПО доведе до разработване на методики, приети на държавно ниво, което е стъпка към гаранция за качество на всички места, на които тези услуги съществуват. Контролът по качеството и спазването на правата на детето идва от Държавната агенция за закрила на детето.

4. Социални услуги за деца, базирани в общността, заместващи семейството (алтернативна грижа)¹²

Тук се включват услугите, предлагани в рамките на мерки за закрила, свързани с настаняване извън семейна среда, като осиновяването¹³, приемната грижа, включително настаняване при близки и роднини, центрове за настаняване от семеен тип, детски селища.

Трудностите в деинституционализацията на грижата в нашата страна дойдоха именно от недостатъчното развитие на този тип услуги. Оказа се, че услугите от първия тип се ползват по-скоро от нова целева група, която до този момент е имала нужди, на които не е намирала отговор, и тяхното развитие не засегна в желаната степен проблема за изоставянето на деца в домове или за необходимостта от извеждане на деца от семейството поради насилие и negliжиране. Може да се каже, че най-големи трудности срещнахме и продължаваме да срещаме при развитие на приемната грижа.

4.1. Настаняване при близки и роднини. Успех в тази област е, че през 2004 г. за първи път

12 Терминът алтернативна грижа обозначава всяка грижа за дете извън неговото родно семейство или семейство на осиновители. Терминът е приет в документи на ООН.

13 По-скоро услугите, които го улесняват, тъй като в България все още осиновяването не е мярка за закрила.

настаняванията в семейна среда надвишиха броя на настанявания в домове и този баланс се запази и до днес. Този успех се дължи преди всичко на мярката за закрила „настаняване при близки и роднини“, която се оказа много успешна в нашата страна. При тази мярка семейството на близки или на роднини, което се ангажира да се грижи за детето, получава финансова подкрепа за това и възможност да ползва социалните услуги, базирани в общността, в подкрепа на семейството. Към 30 юни 2008 г. отглежданите деца в семейство на близки и роднини са общо 5713, или с 184 повече в сравнение със същия период на 2007 г. Броят на настанените при близки и роднини деца за периода е 1395, а за същия период на 2007 г. настанените деца при близки и роднини са били 1134. Настаняването при близки и роднини се извършва от съда по предложение на отдела за закрила на детето. Услугите, съпътстващи това настаняване, се предоставят в ЦОП – обучение, консултиране, услуги за децата и пр. Практиката показва, че тази мярка трябва да се възприема като вид приемна грижа, което означава да включва задължително обучение, период на „напасване“ между детето и семейството, последваща подкрепа и наблюдение.

4.2. Настаняване в приемно семейство. В България формите на приемна грижа са доброволна и професионална, краткосрочна и дългосрочна и заместваща (за кратко време в рамките на друга грижа или мярка). Общият брой на децата в приемни семейства към края на месец юни е едва 174 – с 97 повече в сравнение със същия период на 2007 г., като само за полугодieto 36 деца са настанени в доброволни приемни семейства и 59 в професионални. Регистрираните кандидати, подали заявление за доброволни приемни семейства, са 37, за професионални – 93 в цялата страна, а утвърдените, при които може да бъде настанено дете, са 66 при 12 за предходната година. На фона на близо 9000 деца в домове тези цифри показват по-скоро, че приемната грижа не се развива добре у нас. Какви са причините?

През 2006 г. по поръчка на УНИЦЕФ и на ДАЗД екип на Институт по социални дейности и практики ИСДП и АСА (Агенция за сравнителни анализи) проведе национално представително изследване „Нагласи на населението в Република България към услугата приемна грижа“¹⁴. Основните изследователски въпроси бяха свързани с проучване на причините за твърде ниския брой приемни семейства и доколко тази ситуация се дължи на **проблеми в нормативната уредба** (тип приемна грижа, изисквания към кандидатите за приемни родители и др.), на **проблеми при нейното прилагане** (капацитет на структурите, липсваща или неадекватна информационна кампания) или на **нагласи към приемната грижа**, които възпрепятстват развитието ѝ. Обекти на изследването, освен населението, бяха и професионални групи, персонал от специализирани институции за деца, на системата за закрила на детето; специалисти от неправителствения сектор с опит в развитието на приемна грижа, кандидат-приемни и утвърдени приемни семейства. Искаше ни се да проверим ширещия се мит сред професионалистите и политиките за „народопсихологията на българина“, според която той не разбира смисъла на грижа за едно дете за кратко време и не желае да става приемен родител. Според тях българинът не може да възприеме идеята да отглеждаш някого като услуга, той приема само осиновяването като възможност за отглеждане на „чуждо“ дете.

Основните изводи от резултатите на изследването, коментирани в контекста на днешната ситуация, показват, че:

А. Един от основните проблеми за неразвитието на приемната грижа е ниската информи-

14 ИСДП „Нагласи на населението на Република България към услугата приемна грижа“ 2006 г. Обхванати са общо 803-ма респонденти, което отговаря на предварително заложения в методологията обем на изследването. От всички изследвани лица от населението 48,9% са мъже, а 51,1% са жени. Близо 78% от тях са семейни, а 18,1% живеят сами, като тук се включва и делът на вдовци, разведени или във фактическа раздяла. Пълният текст на доклада на български и на английски е на www.sapibg.org

раност сред населението, която продължава да е актуална и днес. Повече от половината от изследваното население (54%) не са в състояние да разпознаят коректна дефиниция на действащата приемната грижа. От тях 18% разбират приемната грижа като осиновяване или подготовка за осиновяване. Изследването показва, че има връзка между познаването на приемната грижа и обмислянето на идеята за кандидатстване за приемно семейство. Най-сериозен принос за информираността на населението имат телевизионните предавания и брошурите. Актуалните данни за развитие на приемната грижа показват, че има успехи след добри, центрирани към различни групи на населението кампании.

Б. Готовността на гражданите да станат приемни семейства за кратки срокове е най-голяма и е в противоречие с твърденията на специалистите, работещи по закрила на детето. Като цяло е трудно да се обобщи готовността на населението за приемничество, тъй като, от една страна, данните са противоречиви, а от друга – би следвало да се интерпретират в контекста на твърде слабото познаване на същността на приемната грижа. При различни условия, сред които водещи са свързаните с детето и с финансите, евентуална готовност изразяват над 40% от населението. Данните показват, че хората от малките населени места като цяло изразяват по-голяма готовност за приемничество от тези в големите градове. Едновременно с това едва 3,5% заявяват, че обмислят възможност да станат приемно семейство. Независимо от условията приемни родители биха станали между 8 и 12,5% от изследваните. Данните показват, че 42% от населението заявяват готовност да приемат дете за уикенди, празници или ваканции, а около 25% – за около месец. Приемните родители, които вече имат известен опит, са по-готови да приемат различни форми на приемна грижа, обвързана с идеята за временен престой на детето, за друг тип връзки между семейството и детето. Те много добре си дават сметка и приемат, че семейна среда не означава непременно семейни връзки и взаимоотношения, а възможност за детето да бъде заедно с едно семейство. Най-готова да приема деца за кратки срокове (почивни дни, ваканции и до един месец) е по-младата част от населението – до 37 години. Населението над 50 години предпочита да приема деца за половин или една година. С нагласа да приема деца за повече от 1 година и завинаги е населението на възраст между 38 и 50 години, което разбира дългосрочната приемна грижа като възможност за осиновяване, в която възрастова граница най-често са кандидат-осиновителите.

В. Сред населението преобладава позитивна нагласа за отглеждане на деца в семейна среда и се отхвърля институционалната грижа като подходяща

Хората предпочитат да поверят в случай на нужда своето собствено дете на приемно семейство, което извежда приемната грижа и отглеждането на деца в семейна среда на първо място. Около 30% биха поверили детето си на приемно семейство, срещу или без заплащане, независимо дали става за по-дълъг или по-кратък период. На второ място, около 25% от изследваните биха поверили детето си на малък дом, тип семеен, в който професионалисти ще се грижат за него. Едва около 4% от гражданите предпочитат да дадат децата си в държавни домове интернати, което е сериозна промяна в сравнение с отговори на подобен въпрос в изследването през 2000 г., когато с най-голямо доверие се ползваха домовете за деца.

Г. Водещата позитивна мотивация на населението не е финансовата, което е често срещано притеснение сред специалистите. Над две трети от населението посочват като силно мотивиращ фактор възможността да направят нещо добро, да помогнат. Повече от една трета (39,6%) от изследваните заявяват готовност да станат приемно семейство на деца, за които приемното семейство е единствен шанс да опознаят семейните отношения.

Д. Страхът от непознатото дете е най-големият задържащ фактор според изследване на мотивацията за приемно семейства сред населението. Този факт е в сериозно противоречие с действащата философия на приемна грижа у нас. Данните от изследването показват, че сред населението съществува нагласа и потребност да опознаят детето преди да вземат решение. На въпроса „Какви други условия бихте поставили, за да станете приемни родители?“ 53,1% от отгово-

рилите посочват това условие на първо място. На второ място е условието „да мога да са избирам детето“ – 51,8% от изследваното население. Много е важно да се има предвид, че това са предварителни нагласи, приемните родители с опит показват готовност да приемат непознато дете в семейството си. Факторът „възраст“ е от най-голямо значение за мотивацията и готовността на хората да приемат дете, и то по-конкретно възможността да подберат възрастта на детето – 46,3% са посочили такава готовност. Тревожна е липсата на готовност у хората да приемат деца, които имат заболяване или увреждане, и деца с поведенчески проблеми. Това е най-непредпочитаната група деца. Хората заявяват по-голяма готовност да подкрепят деца от ромски произход, отколкото деца със заболявания или увреждания и с поведенчески проблеми.

Е. Данните от изследването показват, че финансовата мотивация е значим фактор за 48% от населението. Това е резултат, който е предвидим в голяма степен с оглед социално-икономическата ситуация в България. Изследването отдели специално внимание за проучване на финансовата мотивация на населението. Специалистите изразяват и страх от възможна злоупотреба при наличие на финансова мотивация. Въвеждането на професионална приемна грижа показва, че страховете са неоснователни и че всъщност не парите са основната пречка за развитие на тази услуга в България.

Ж. Капацитетът на системата за закрила за прилагането на приемната грижа се оценява като недостатъчен. Резултатите от изследването показват, че има разминаване в оценката за капацитета на отделите за закрила на детето (ОЗД) от страна както на потребителите, така и на партньорите и самооценката на работещите в системата за закрила на децата. Когато става дума за капацитет в смисъл на компетентност и отговорности, самооценката на ОЗД е по-скоро висока. Когато в понятието се влага смисъл на времеви възможности и човешки ресурси, тогава се срещат мнения в двата полюса – от категорично мнение за пълна готовност до споделяне на сериозни опасения, ако действително се появят много кандидати за приемни семейства. Становището на партньорите в лицето на НПО, които имат опит в развитието на приемна грижа е, че ОЗД нямат капацитет да бъдат основен и единствен орган за развитие на приемната грижа. Те аргументират своята теза с голямата натовареност на отделите и невъзможността да извършват качествено тази дейност. Същевременно поставят под въпрос и компетентността им, като имат предвид както тяхната подготовка, така и професионалната им идентичност. Според тях приемната грижа не се развива, защото е поверена на хора, които не вярват в нея. *Този извод на изследването се потвърди с пълна сила през последните години, когато всички други пречки бяха преодоляни, включително бяха осигурени средства и се очакваше бум на професионалната приемна грижа. В действителност ключовият проблем се оказа системата за закрила и нейната готовност да реализира тази услуга.*

3. Изследването подпомогна промени в нормативната уредба на приемната грижа у нас и въвеждането на професионална приемна грижа. Анализът на резултатите показва, че професионалистите оценяват нормативната рамка по приемната грижа като свръхрегламентирана в сравнение с всички останали мерки по закрилата, което пречи при подбора и кандидатстването на приемни родители. Данните от проучването показаха също, че като цяло населението (над 80%) подкрепя основните постановки в нормативната база – изисквания за минимален доход на член от семейство, за възраст, за лично пространство за детето и др. Предвиждането на възнаграждение за приемното семейство и изискването за връзка с биологичните родители са два от регламентите в нормативната база, към които и гражданите и професионалистите имат противоречиво отношение. По-голямата част от населението изразяват приемане на необходимостта от издръжка на детето, но близо половината (около 50%) се колебаят трябва ли да има заплащане на труда на приемните родители и необходимо ли е да се поддържа връзка с биологичното семейство. Изследването послужи за промяна в нормативната уредба през 2007 г., с която настаняването при близки и роднини се прие като вид приемна грижа, въведе се възможност приемното семейство да участва в избора на дете, преди всичко на неговата възраст, въведе се професионалната приемна грижа и се

предостави възможността на външни доставчици да правят подбор, оценка, обучение и подкрепа на приемните семейства. Практиката показва, че това не е достатъчно, тъй като в крайна сметка договорите с приемните семейства се сключват с държавните структури за закрила, които нямат капацитет и действат по-скоро задържащо. Ето защо с последните изменения в Закона за закрила на детето и Закона за социално подпомагане, предложени от НПО, се предвижда услугата приемна грижа изцяло да може да бъде предоставяна от външен доставчик (НПО с лиценз). Очакваме тази промяна действително да доведе до сериозен ръст на приемните семейства в страната.

4.3. Осиновяването като процедура и отговорности също беше реформирано, което първоначално доведе до големи забавяния и задържане на деца в домовете за бебета **за по-дълъг период**. Осиновените за периода деца през 2008 г. са 858, от които 674 са осиновени в страната и за 184 деца е дадено изрично съгласие за осиновяване в чужбина. В сравнение с предходната година с повече от 2 пъти се е увеличил броят на децата, осиновени в чужбина, и с 34 деца е намалял броят на осиновените в България. Една от основните трудности пред осиновяването е настаняването в дом интернат по желание на родителите за временно отглеждане, което обаче най-често се проточва с години. Според действащата нормативна уредба процедура за осиновяване се стартира, ако в рамките на шест месеца родителите или семейството не са поддържали контакт с настаненото дете, като никъде обаче няма ясни изисквания кое е контакт или интерес. На практика е достатъчно едно телефонно обаждане през тези шест месеца, за да приеме персоналят на дома, който, разбира се, има интерес от пребиваването на детето, че родителите се интересуват от него. Това доведе до абсурдната ситуация през последните години именно в домовете за деца от 0-3 години да се увеличат и броят на настанените деца, и продължителността на настаняване. Алиансът на НПО и Националната мрежа за децата в страната настояват за въвеждане на мораториум на настаняванията на бебета в домове и приоритетно развитие на приемна грижа за новородени и бебета. Такава засега няма. С измененията в Семейния кодекс се въвежда практика, ако детето не бъде взето от семейството си в рамките на шест месеца, да следва автоматично включване в регистъра за осиновяване и стартиране на процедура за такова. Ако обаче този период не е съпътстван с интензивна подкрепа на семейството, рискът да се компрометира мярката е огромен.

У нас все още съществуват условия (нормативни и културни) осиновяването да се смята като решение на случая при дете в риск. В действителност от гледна точка на необходимостта едно дете да живее в постоянна и сигурна среда изглежда, че осиновяването отговаря на тези изисквания. Като се има предвид обаче, че все още не е ясно какви са последиците от изоставянето на новородени, ясно е какви са те при деца на възраст до три години – очертава се необходимост от по-продължителна подкрепа. От друга страна, повечето семейства, които осиновяват дете, са преминали през сериозни изпитания и страдания, които не всички са преработили по конструктивен за тях начин. В тази ситуация се увеличава рискът от проблеми при отглеждане на детето, които осиновителските семейства най-общо идентифицират в две големи групи – проблемите се дължат на това, че те са „некачествени“ родители, или проблемите се дължат на „гена“ на детето. Липсата на задължително обучение и задължителна продължителна подкрепа е основната причина за т.нар. според специалисти от системата за закрила на детето „бум на разсиновявания“ на деца в юношеска възраст.

4.4. Настаняване в нов тип услуги, предоставящи резидентен тим грижа

През последните няколко години се развива новата услуга **Център за настаняване от семейен тип**, където се настаняват между 8 до 12 деца в условия близки до семейните, на вертикален признак.¹⁵ Развитието на тази услуга закъсна и все още не ѝ се отделя нужното внимание, за смет-

¹⁵ Настаняват се деца на различна възраст, може и с увреждане, както е в семейството.

ка на погрешната политика за реформиране на съществуващите институции¹⁶, за която напразно се инвестират значителни средства. За съжаление развитието на практиката показва сериозен риск от възпроизвеждане на институционалната система, но в маломерни общности, т.е. изглежда по-лесно и по-логично (в контекста на все още господстващия медицински модел в социалната работа) при настаняване децата да бъдат разделяни по възраст и тип проблем. По този начин терминът „от семеен тип“ губи своя смисъл, защото семейството се характеризира не само с по-малък (от интернатите) брой членове, а със специфични връзки и отношения, които се основават на човешките потребности, а не на потребностите, произтичащи от проблема.

5. Уроците, които научихме от периода на реформа на грижите и закрилата на децата в риск в България

5.1. Услугите за деца и семейства в риск трябва да се развиват в контекста на ясна целенасочена политика за социална подкрепа на семейството изобщо и на позитивното родителстване. Това означава стимулиране на доброто родителстване и превес на стимулиращите над санкциониращите мерки спрямо семейството. Това означава също координация и обединение на социалните услуги заедно с мерките за заетост и със социалното подпомагане (парични помощи), в противен случай социалните услуги са скъпи и недостатъчно ефективни. В центъра на услугите за превенция трябва да бъде семейството. Начинът, по който се прилагат измененията в Семейния кодекс, ясно илюстрира липсата на такава политика и практика. Най-често семействата се уведомяват писмено, че след шест месеца ще настъпи сериозна промяна в статуса на техните деца, и се чака реакция от страна на семействата. При липса на такава, което е по-честият случай, децата се вписват в регистъра за осиновяване. Единични са случаите, когато ОЗД използва този период, за да мобилизира социалните ресурси и тези на семейството по посока на успешна реинтеграция, какъвто всъщност е истинският смисъл на нормативната промяна.

5.2. Партньорството и работата в мрежа са ключ към успешна система за грижи и закрила за деца и семейства в риск. Развитието на алтернативните услуги във връзка с нуждите на хората и на едно задоволително ниво на качество е невъзможно без ясни правила за отговорности и роли, за механизми на взаимодействие между държава, централна и местна власт и частни доставчици, НПО. Провалът на централизирания подход у нас се вижда при развитието на приемната грижа – когато тя не е делегирана на заинтересовани и компетентни да я развиват структури, другите условия, макар и налице, не са достатъчни.

5.3. Приоритет на развитие на мерките, които гарантират трайно удовлетворяване на потребностите на детето. Приемната грижа, както и настаняването в дом, е временна грижа, те не бива да се възприемат като решаване на проблема, освен в някои изключителни случаи. Основните усилия трябва да са насочени към осигуряване на сигурна и постоянна среда, което означава родно семейство, близки и роднини или осиновяване. Много е важно да се има предвид, че всички те имат нужда от допълнителни услуги, особено осиговителите, което отново поставя въпроса за необходимостта от набор от универсални услуги, достъпни за всички семейства.

5.4. За да се развият приемната грижа и другите алтернативни услуги, си заслужава да се обмисли план за закриване на институциите, включително мораториум върху настаняванията в тях или в някои от тях. Практиката показва, че има ли ги домовете, ще има и настанявания в тях, каквито и други услуги да има. Без да го признават, структурите по закрила сякаш предпочитат, чувстват се по-сигурни да настаняват деца в домовете, отколкото в приемни семейства. Свидетелство за това е фактът, който предизвика най-голяма изненада у нас при провеждане на изследването и който е реалност и до днес – винаги броят на утвърдените

16 През 2007 г. алианс от над 90 НПО в страната настоя правителството да се ангажира с програма за закриване на домовете от традиционния тип в период от 10 години. Това доведе до промяна в нагласите и говоренето на правителството, но не и до достатъчно ясни стъпки в тази посока.

приемни семейства значително надвишава броя на настанените в тях деца. Много често приемните семейства се демотивират от твърде дългата процедура на одобрение и последващия я продължителен период на настаняване на дете.

5.5. Необходимост от професионализиране на грижите и услугите за деца и семейства в риск.

Този проблем засяга всички аспекти на реформата и включва разработване на стандарти за помагачи професии на основата на ясни компетенции, обвързване на подготовката на всички работещи с деца с тези стандарти, въвеждане на продължаващото обучение. Когато говорим за помагачи професии, не можем да отменим нуждата от супервизия и интервизия. В България супервизията е част от стандарта за качество на услугите за деца, който се спазва засега основно от частните доставчици. По отношение на приемната грижа урокът, който научихме е, че ако искаме тя да е ефективна, трябва да променим отношението си към приемните семейства като по-скоро към клиенти към отношение като към партньори. С други думи, на приемните семейства все повече се гледа като на професионалисти, на колеги, с които споделяме трудните отговорности за грижата за деца, поверени на държавата. Особено важно е да си признаем, че децата, за които ще се грижат приемните родители, по същество са изоставени деца и че за да се посрещнат адекватно техните нужди, е необходимо хората да са професионално подготвени. Все повече става ясно, че не може да се разчита само на собствения опит на родителите. Макар и не много голям, опитът ни досега показва изключителната важност на подготовката. Имаше случаи на връщане на дете от приемно семейство, което като причина основно се дължеше на слабата и неадекватна подготовка на семейството. Не бива в стремежа си да ги привлечем да заблуждаваме семействата, че това е лесна работа. Често на диплянките за подбор на приемни семейства се снимат едни прекрасни синеоки деца манекени, създават се нагласи и очаквания за безкрайни радостни мигове. В действителност всички знаем, че не е лесно да си родител днес, никога не е било лесно и не е лесно и няма да е лесно да си приеман родител. За да намериш най-добрия подход, е важно да разбираш детето, неговите нужди, какво подсказват неговите прояви, каква е неговата ситуация, какви са неговите перспективи и пр., а за да разбереш и за да се намесиш, са нужни професионални компетенции. За този смисъл на професионализирането става дума.

Подготви Нели Петрова

Втори модул

ТЕМА	Връзки и раздели
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден и половина – 12 часа
ЦЕЛИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Да се формират основни познания за механизмите, по които детето изгражда връзки и преживява раздели 2. Да се формира и развие чувствителност към проявите на душевно страдание на детето 3. Да се обясни смисълът от внимателното наблюдение на поведението и проявите на детето 4. Да се представят някои подходи на работа, подходящи за деца, които са преживели ранни загуби и раздели 5. Да се дадат познания за агресивността и нейните корени. Да се сравнят и изяснят понятията агресивност и насилие. Да се запознаят участниците с психологични особености на деца, преживели насилие, и да се формират познания и нагласи за адекватно поведение за справяне с проявите на агресивност и самонараняване
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>Как детето се свързва и разделя? Изясняват се основни понятия като загуба и раздяла. Изясняване на функциите на майката и бащата за развитието на детето и ресурсите му в символичния регистър. Клинични примери – от протоколите на Рене Шпиц, програмите „Да растеш без родители“, „Детето и неговите симптоми“ и др.</p> <p>Детето и неговите симптоми Запознаване с основните прояви на душевно страдание на детето чрез примери от клиничната практика, представящи деца на различни възрасти и юноши</p> <p>Някои непопулярни подходи за работа с деца Ще бъдат представени някои идеи как може да се използват символичната игра, вълшебната приказка, рисуването и пр., за да се отваря пространство на детето, в което то може да облича в смисъл и значение онова, което преживява и го вълнува</p> <p>Агресия и насилие Изясняване на понятията агресия и насилие. Корени и фактори за детската агресивност: агресивно намерение и агресивна наклонност. Понятието „насилие“ – опит да се назове нещо непоносимо за човешкото същество. Психологични особености на децата, преживели насилие, чрез клинични примери. Някои основни начини и примери за справяне с детската агресивност. Параметри на адекватното наблюдение и поведение на децата, преживели насилие. Формиране на познания и критерии кога трябва да се търси помощ от професионалисти</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Филми • Ателие писане • Работа с текстове от художествена литература • Работа с текстове от професионална литература • Дискусии

В приемната грижа работим с деца, които са разделени от техните семейства, повече или по-малко изоставени от техните родители и след това ще трябва да се разделят и с приемните родители. Целта е да им помогнем да направят това в добри условия. Затова е необходимо да се опитаме да изследваме какво влиза в сила при една раздяла. А за да има раздяла, трябва преди това да е имало връзка.

Въпросът, който възниква, когато посрещаме и се грижим за чуждо дете, което вече има сложна лична история от връзки и раздели, колкото и да е малко, е: за какво става дума – за скъсване или за раздяла и дали това е едно и също нещо?

Скъсване има между двама души, които дотогава са били свързани с връзка, която може да не е била благоприятстваща развитието на детето. Скъсването може да бъде брутално или не. Ще запазим обаче термина раздяла, за да обозначим психологическата задача пред детето при едно скъсване, която се извършва или не се извършва. Това е съвкупността от промени, които детето трябва да извърши, за да бъде раздялата ефективна, завършена и поносима. Тя е много по-близо до работата по траура, така както бащата на психоанализата Зигмунд Фройд я описва: когато тя е завършена, след период на депресия човекът, който е бил в траур, може да завързва нови връзки. Когато раздялата е завършена, субектът (в случая детето) може да се обърне към други психически задачи и неговата енергия е отново на разположение.

Трябва да е имало връзка, но не каква да е, не неутрална, а оживена от едно желание, което не е анонимно. Това желание трябва да е желанието на някого. Обикновено семейството осигурява това на едно дете. И обикновено именно то е под въпрос, когато посрещаме едно дете в приемна грижа, защото не знаем какво е било желанието на неговите създатели, нито дали детето е имало истинска връзка. Истинската връзка е опора, която детето използва, за да расте и да създава нови връзки.

За да научим отговорите, ни предстои да го наблюдаваме и да използваме всички възможности да научим неговия език и да отваряме пространство за неговите изобретения: чрез слушането, приказките, играта, рисуването, ежедневните разговори...

СЕСИЯ I. Предизвикателството да бъдеш родител – 90 минути

Цел: Да се развие чувствителност у приемните родители за влиянието, което оказва върху детето начинът, по който е говорено за него още преди да се роди, образа, който е създаден за него, грижите на майката, които са пропити от удоволствието, което изпитва. Да се формира нагласа, че за родителството няма готови рецепти – то е предизвикателство.

Инструкции за водещия: За този модул е особено важно да се направи ролевата игра спокойно и да има достатъчно време за споделянето. По-нататък при представянето на материала и упражненията ще бъде необходимо позоваването на думите на участниците в ролевата игра при споделянето.

Ролева игра и споделяне: 40 минути

Ролева игра: „Родилен дом”

Инструкции:

Водещият раздава на участниците следните роли: майки, които току-що са родили и се намират в родилен дом, новородените бебета, бащи, баби и дядовци, акушерки и педиатър.

Общ сценарий на играта:

Майките и бебетата са в пространството, определено за „родилен дом”, около тях са акушер-

ките, педиатърът минава визитация. След 10 минути идват бащите на свиждане. Тяхната задача е на посредници – след свиждането те трябва да се върнат при бабите и дядовците, които се разполагат в отделно от „Родилен дом“ пространство, и да им разкажат първите си впечатления от новороденото и майката.

Участниците в играта сами решават как да се групират в семейства.

Общуването в играта става единствено през ролята.

Общото време за разиграване е около 30 минути. Водещият се движи и наблюдава различните групи, без да се намесва. Може да подсети някого, който излиза от ролята, да се върне към нея и да изпълнява задачата на ролята.

Споделяне в голям кръг: всеки участник в играта споделя как се е чувствал и как е действал в ролята си. След това излиза от ролята, използвайки символичния жест „да се отръска“ от нея.

Водещият следи споделянето и извежда теми, които са важни: изборът на малкото име на детето, функцията на бащата, състоянието на майката след раждането и пр.

Дискусия на тема „Появата на детето – между въображаемо, реално и символично“

Опори за дискусията:

- Малкото име е проекция на желанието на родителите и прародителите на бебето. Обикновено тази тема излиза в ролевата игра. Борбата между желанието на баби, дядовци, майки и бащи относно името на детето; чие желание е надделяло и откъде идва то.
- Гледната точка на новородените, която споделят. Влиянието на това, което се говори около тях от близки и специалисти, върху начина, по който се чувстват.
- Различният начин, по който се чувстват майките. Различният начин, по който възприемат появата на новия живот и грижите за бебето. Има майки, които се наслаждават на кърменето, и други, които се тревожат от плачовете на бебето или нежеланието му да се храни и пр.
- Появата в думите на майките на тревога и тъга след раждането.
- Адресирането на детето към бащата или към друг близък – дядото или бабата, – което се чува в думите на майките.
- Различното поведение на бащите: тези, които се радват, че имат син, тези, които се радват, че имат дете, тези, които повече са насочени и се интересуват от майката.
- Проектирането на различни желания, надежди, страхове върху детето и неговия живот в думите на баби, дядовци, майки, бащи, акушерки.
- Акушерката като орисница, чиито думи могат да предопределят живота на детето и начина, по който майката го възприема.
- Педиатърът като авторитет, който се намесва между майката и бебето в един много ранен етап от тяхната връзка.

Въведение и разговор по темата „Предизвикателството да бъдеш родител“: 10 минути

Работа с текст: „Вечеринка“ от Чудомир – 20 минути

Работа с текст: „Педагогията на Хаджи Дончо“ – 20 минути

Въведение и разговор: 20 минути

„И така. Няма нито рецепти, нито гаранции за добро родителство. От момента, в който станеш родител, започваш да грешиш. Трудно е да разбереш и да се съгласиш, че детето не ти принадле-

лежи, че то само минава през живота ти. Отначало ти е тъжно, когато се разделяш с омалелите му дрешки и бебешките играчки. След това ти се къса сърцето, че учителките не разбират колко прекрасно, добро и умно е твоето дете. Свива ти се всеки път душата, когато си идва обидено или напердашено от другите деца. По-късно с ужас забелязваш, че тялото му нараства несъразмерно, растат му косми, то самото страда и не се харесва. Появяват се първите любови. Твоето пораснало вече дете се среща със сексуалността, а ти като родител пак си изостанал с две обиколки и се чудиш да се радваш ли, или да му налагаш санкции и забрани. Животът продължава, тийнейджърът те провокира, изпробва те – дали можеш да бъдеш пристанището, от което да отплува, и където да се върне бързо при първата буря. Един ден то те изненадва, като ти казва: “Мамо, знаеш ли, че вече излязох от пубертета? Разбрах го, защото като се погледнах в огледалото тази сутрин, си казах: всъщност ти си хубав.”

Всъщност историята продължава... Тя няма край.

Може би това, което наистина помага, е да се научим да слушаме внимателно въпросите на децата и да не бързаме да даваме готови отговори. Може би наистина е по-добре да мислим за детските въпроси като за загадки. Ролята на родителите може би е да отворят пространство, да създадат условия, в които тяхното дете само да намери отговорите на въпросите си. Родителският авторитет не се гради върху бързото даване на готови отговори, а върху уважението, с което се отнасяме към въпросите на детето.”¹⁷

Водещият прочита въведението и пита участниците дали им звучи познато, дали разпознават свои чувства и мисли в текста. Ако не – какво мислят за родителството. Какво според тях помага да родителстваш успешно и какво пречи?

Работа с текст: 20 минути

Водещият прочита на участниците разказа „Вечеринка” от Чудомир.

Следва дискусия, която започва с коментарите на участниците по разказа.

Водещият задава насочващи въпроси относно майчината функция, на какво място е детето за тази майка, има ли в разказа изречение, което дава идея за бащината функция, има ли налице бащина функция или начинът, по който майката се държи, може да се разглежда като проява на каприз?

Трябва ли децата да правят неща, които отговарят на очакванията и възжеланията на родителите, и има ли граници, които не трябва да се преминават. Какво в поведението на Йочко от „Вечеринка” свидетелства, че тези граници са преминати от майка му?

Работа с текст: 20 минути

Водещият прочита на участниците разказа „Педагогията на хаджи Донча” от Чудомир.

Следва дискусия, която започва с коментарите на участниците по разказа.

Водещият задава насочващи въпроси относно бащината функция. Какви проявления има тя в този разказ. Какъв е „педагогическият” подход на хаджи Дончо. Как се чувства детето. Какъв коментар прави хаджи Дончо, след като синът му излиза от кръчмата (препратка към функциите на семейството – родителите припознават у детето свои черти и черти на близките, което дава възможност на детето да изгражда своята идентичност).

Подготви Весела Банова

¹⁷ Банова, В. Модели на социална работа с деца, Мария Ганева и Весела Банова, СБУ, 2008.

СЕСИЯ II. Семейството като социална структура, която посреща детето. Функциите на майката и бащата – 90 минути

Цел: Участниците да разберат, че семейството не е сбор от индивиди, а социална структура, която успява да социализира детето и да го приобщи към света на човешката култура благодарение на функциите на майката и бащата, които те упражняват несъзнавано.

Инструкции за водещия: Усилието в тази сесия следва да бъде насочено към несъзнаваните функции на майката и бащата и законите, които ги регулират. Много е важно участниците да разберат разликата между символичния и реалния баща, между символичната и реалната майка, както и да проумеят, че всяко дете си изгражда и създава символични фигури на майката и бащата.

Въпросът е: Има ли механизми, които регулират чувствата между детето и възрастните в семейството? Какви са функциите на семейството: изчерпват ли се те единствено с любовта към детето? Достатъчна ли е само любовта към детето, за да може то да се развива, расте, възпитава?

Презентация на водещия – 30 минути: „Семейството като социална структура. Функцията на бащата“ (Приложение №1)

Упражнение 1. Ателие писане по темата „Приемният баща“ – 20 минути

Тема: „Приемният баща“

1 стъпка: Всеки участник написва първата дума, за която се сеща по темата „Приемен баща“.

2 стъпка: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият записва всички думи на флипчарта.

3 стъпка: Всеки участник написва кратък текст в свободна форма, като използва думите, написани на флипчарта.

4 стъпка: Всеки участник прочита своя текст.

Задачата на водещия е да насочва коментарите около прочитаните текстове върху приликата във функциите на символичния баща и приемния баща.

Презентация на водещия – 15 минути: „Функцията на майката“ (Приложение №2)

Упражнение 2. Ателие писане по темата „Майчиният език“ – 25 минути

Тема: „Майчиният език“

1 стъпка: Всеки участник написва първата дума, за която се сеща по темата „Майчиният език“.

2 стъпка: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият ги записва на флипчарта.

3 стъпка: Всеки участник написва кратък свободен текст по темата, като използва думите от флипчарта.

4 стъпка: Всеки участник прочита написания от него текст.

Задачата на водещия е да насочва коментарите върху символичната функция на майката, която говори винаги по специфичен начин на детето, и върху възприемането на потребностите му като въпроси, на които тя изобретява отговори, като му говори. Много е важно да се акцентира върху липсата на готови отговори, що се отнася до детето. Принципът е да следваме детето.

Подготви Весела Банова

СЕСИЯ III. Детето и неговите симптоми – 90 минути

Цел: Да се формират познания и умения у участниците в обучението да различават и да разпознават симптомите на душевно страдание у детето, за да могат да търсят адекватна професионална подкрепа и помощ, ако е необходимо.

Инструкции за водещия: Водещият предварително трябва да се запознае много внимателно с помощните бележки към случаите, за да може да даде достатъчно пространство на участниците да задават въпроси и да коментират, докато той се увери, че са разбрали представените случаи.

Презентация и дискусия: 30 минути (Приложение №3)

Обратна връзка от участниците: След представянето на презентацията всеки от участниците да сподели това, което му е направило впечатление и е запомнил от чутото.

Упражнение 1: Работа по случай – 30 минути

Работа в малки групи

Водещият разделя участниците за работа – анализ на случай и извеждане на симптомите по един протокол от клинично наблюдение на Рене Шпиц. Време за работа 10 мин., след което всеки задава въпроси и коментира.

Случай 1¹⁸: „Майката на въпросното дете беше неомъжено шестнадесетгодишно учудващо красиво момиче. Тя работеше като домашна прислужница и беше прелъстена от сина в семейството. По нейните думи, те са имали само един контакт, от който е последвало зачеването. Детето не беше желано и бременността беше съпътствана от тежко чувство на вина, тъй като младото момиче беше вярваща и практикуваща католичка. Раждането стана в родилен дом и без усложнения. Двадесет и четири часа по-късно първият опит да се нахрани детето бе провал, както и следващите опити. За майката казаха, че нямала мляко. Но ние, без особени трудности, получихме мляко чрез ръчен масаж. Също така без особени трудности детето погълна млякото с помощта на биберон. Когато майката опитваше да даде гърдата си, се държеше така, като че ли бебето ѝ е напълно чуждо, като че ли то не беше живо същество. По отношение на бебето нейното поведение беше поведение на отдръпване: тялото ѝ, ръцете ѝ, лицето ѝ бяха изпънати и неподвижни. Зърната на гърдите ѝ, въпреки че не бяха хлътнали, не стърчаха и кърменето изглежда не провокираше отделяне на мляко.

Това продължи пет дни и животът на бебето беше поддържан с мляко, изцедено от гърдите на майката. По време на един от последните опити за кърмене (филмиран) бебето изпадна в полукоматозен ступор, описан от Рибле. Трябваше да се предприемат спешни мерки за хранене чрез сонда, както и солени промивки, за да бъде изведено от това състояние.

В същото време се опитахме да обучим майката, показвайки ѝ как да манипулира със зърната на гърдите си, за да предизвика необходимото за кърменето отделяне на мляко. След пет дни подобни усилия кърменето стана относително лесно; детето се възстанови поне през следващите шест дни, през които имах възможност да го наблюдавам.”

Коментар в подкрепа на водещия:

Силвен Макали, психолог от Интердисциплинарния център за детето в Бордо, поставя въпроса за симптома като проява на страдание от страна на едно дете, което е много малко.

18 Силвен Макали, „Да растеш без родители“, 1999 г.

Това наблюдение, пряко и активно, се основава на постулата за първичната привързаност, която е генетично предопределена – този постулат казва, че е достатъчно да се импулсира, да се подтикне и да се обучи майката, за да може тя да се задейства и да изпълнява функциите си, в този случай да кърми бебето. Нека си зададем въпроса за симптома по отношение на това новородено бебе. Това ни задължава да погледнем отвъд логиката на стимула и реакцията. Наблюдението показва, че не е достатъчно да се обучава и стимулира майката, за да може да храни детето. Нещо повече, виждаме, че тази майка е затруднена да приеме бебето си и да влезе в ролята и функцията на майка. Тя като че ли може да бъде майка само когато не кърми бебето. В момента, в който по един насилствен начин се предизвиква нейната кърма, бебето изпада в кома пред очите на удивените наблюдатели. Последните пренебрегват факта, че това кърмаче вече е пронизано от загадката на майчиното желание, дори още преди да е имало възможността да я долови.

Явно елементарните съвети за отглеждане на деца не са достатъчни, за да се помогне на една млада жена, преживяла доста травмиращо събитие да направи прехода към майка, нито на едно новородено бебе да остане незасегнато от затрудненото желание на тази, която му е дала живот. Въпросът какво е желанието на майката следва да интересува и вълнува клинициста. Този въпрос винаги надминава логиката на даването на стимули и получаването на реакции. Следва да си зададем въпроса дали тази млада майка желае да има дете и дали това бебе събужда у нея порива да се занимава с него и да вложи нещо от себе си в грижите, които му дава.

Може ли да се научиш да се държиш като майка? Случва се това да не става от само себе си, но нито един заучен технически жест или похват не може да замени говоренето на тази майка, тревогите или дори пълното безразличие, което вдъхва у нея това новородено.

Говорът и думите имат символизираща функция, включително и тези, които са отправени към детето, дори още преди то самото да е започнало да ги владее. Това, което съвсем в началото под формата на налягане на организма се изразява чрез вик, много бързо, благодарение на отговора на майката, който му придава смисъл, се превръща в повик и се изразява чрез повикване.

Потребността от хранене се замества със заявка за хранене или формулирането на дадена потребност въвежда символичната функция. Тази заявка ще трансформира и усложни завинаги вродената, първоначална потребност от храна.

Желанието ще представлява резултат от тази зависимост. В човешкия свят, поради факта, че заявката се вписва много рано в езиковото изразяване, между потребността и заявката се установява радикално разделяне, от което се оформя и изплува желанието. Заявката въвежда едно друго измерение, при което е важно не това, което се дава, не толкова обектът е важен, а кой го дава. Следователно на хоризонта на всяка заявка стои обичта.

Подготвиха Весела Банова и Мария Стойчева

Упражнение: Работа в малки групи по случай¹⁹: 30 минути

Инструкции: Водещият разделя участниците в малки групи и им раздава разпечатки за случая. Те трябва да ги прочетат внимателно заедно и да го обсъдят. Следва споделяне в голяма група.

19 Този случай е публикуван в сборника „Да растеш със или въпреки своите родители“, под ред. на В. Банова, София, 2001.

Случай: Кристиан е на 4 години и не е посещавал други домове, когато пристига в дом за медико-социални грижи в Перник. Майка му е неомъжена и бабата по майчина линия се е грижила за него. Майка му си „живееела“ живота и го довежда в дома в Перник, отказвайки се от родителските си права, защото ще се омъжва и партньорът ѝ не иска детето. Бабата не е била информирана за това и когато тя ще дойде да види Кристиан, той вече ще е осиновен.

При пристигането си той е хубаво момче в добро здравословно състояние, с богат речник. Бруталната раздяла и непознатата обстановка не са му попречили да проявява любопитство. Той има обаче кризи със силен плач, между кризите задава въпроси и си играе, без да се интересува от другите деца. Ревовите и виковете са важни, чрез тях той изразява гнева си спрямо баба си, която не идвала да го потърси, никога не говорел за майка си: той изглеждал отделен от нея, защото не е имал място в живота ѝ. „Имах чувството, че Кристиан плачеше, за да поддържа вътрешната връзка с баба си. Тогава ставаше недостъпен, отблъскваше ме. Когато плачът го уморяваше, той стоеше с празен поглед и не знаеше какво да прави“.

Той много говори за малкото кафене, което заемаше централно място в живота му: ходел е там с баба си всеки ден, баба му си пийвала. Не говори никога за баща или друг мъж в живота си.

Първите дни: не спи през нощта, стои с дрехи и с шапка, в случай че баба му дойде да го търси, държи в ръката си носна кърпичка, бродирана от баба му. Позволяват му да задържи шапката и шала и той като че ли се успокоява, но отказва да се храни.

„Ние – казват възпитателките – не искаме той да се привързва към някого, защото щеше да си тръгне, предпочитахме да е подготвен за нова раздяла. Работихме върху раздялата във връзка с промените в екипа. След три или четири дни плачът намаля: той си играеше и слушаше, когато разказвахме приказка. Шапката и шалът пак бяха тук, но до него, той мислеше за тях по-малко. Започна да се храни по-добре и ние възприехме един определен ритуал: първия ден той отиде да се нахрани сам в стаята на педагога, която ние нарекохме „малкото кафе“, защото той ядеше само ако не беше с децата; после започнахме да наричаме групата деца на масата „кафето на децата“ и той прие да отиде при тях. Не му беше позволено да си избира новите дрехи, но той запази носната си кърпичка. Ние му дадохме легло, което стана негова изключителна собственост, привилегия, каквато обикновено не се оказва. Помислихме си, че той не се интересува от другите деца, защото не е имал обичай да се среща с други деца. Не проявяваше ревност към тях.“

Когато му представихме осиновителите му, той беше много усмихнат и добре се раздели с институцията. Ние обаче продължаваме да се питаме дали трябваше да останем на разстояние от него, или пък да изградим една по-тясна връзка. „По мое мнение най-добрите връзки почиват на способността на децата да преживяват наложените им раздели, трябва да се стимулират дейностите, свързани с опознаването на средата, детето трябва само да се справя в ситуации на стрес, с минимална помощ от страна на персонала.“

Обсъждане: Изправени пред този болезнен случай, възпитателките и детегледачките от дома си задават въпроса за дистанцията. Но когато те използват думите на детето, това позволява между тях и него да има дистанция. Тогава Кристиан може да си служи със своите означаващи думи (които за него обличат в смисъл и значение преживяванията, чувствата и събитията от живота му), по-специално „малкото кафе“, и след това да се храни с другите деца. Това му позволява да поддържа жива връзката с баба си чрез общите им думи. Той вече е позволил да бъде „осиновен“ от тази жена и това „малко кафе“ е за нея като името на бащата – тя е прекарвала времето си там, там е имала приятели, обичала е да си пийва. По същия начин екипът на дома зачита и желанието на Кристиан да запази личните си вещи. Оставят му времето, което му е необходимо, за да преживее своя траур, своето тъгуване от раздялата с баба си.

Насоки за водещия

В обсъждането от работата в малки групи по този случай е изключително важно да се открият всички малки стъпки и действия, които са помогнали на екипа да окаже гостоприемство на Кристиан и да го придружи в преживяването му на страдание и тъга от раздялата с баба му. От случая се вижда, че е необходимо време на детето, за да преживее една значителна промяна в живота си. Зад всяка промяна в живота на детето стои темата за връзките и разделите. Ако детето има изградена истинска връзка в своя живот, то страда от раздялата. В периода на раздяла детето има нужда да бъде придружено. Какво означава това? Случаят на Кристиан дава основните моменти: внимателно да се наблюдава детето, да не се внасят много промени наведнъж в живота му, да се отнасяме внимателно с нещата и думите, които са ценни за него, да открием кои думи имат значение за детето, а не за нас – като „малкото кафе“ например.

Водещият може да постави на участниците следните въпроси: Ако Кристиан ще бъде настанен при вас под приемна грижа, кои според вас са най-важните неща, които вие трябва да научите за живота му в институцията?

Материал в помощ на водещия:

Коментар на Даниел Роа по случая на Кристиан от Перник

Кристиан е доведен в дома в Перник на 4 години от своята майка за настаняване с декларация за осиновяване: нейният нов партньор не иска това дете. Всъщност Кристиан е отгледан от баба си, която не е била информирана за това действие на майката. Той е съхранил като означаващо от своята история „малкото кафе“, където е ходил заедно с баба си, която си попивала, но била единственият човек, който е проявявал специално отношение към него. В дома, където е приет, Кристиан страда, има кризи и плаче силно, не се храни и не спира да търси „малкото кафе“, където е ходил с баба си всеки ден. „Ние имахме чувството, че Кристиан плаче, за да поддържа вътрешно връзката с баба си; тогава той ставаше недостъпен и ни отблъскваше“, казват хората, които представят неговия случай. Първите дни той не спи, слага си шала и шапката, в случай че баба му дойде да го потърси, и носи кърпичка, бродирана от нея. Малко по малко ревовете намаляват, шапката и шалът пак са тук, но редом с него, обаче той все още не се храни. Находката на възпитателите е да кръстят стаята на педагога „малкото кафе“, където той може да отиде да се храни сам, а после да кръстят столовата „кафето на децата“ и да поканят всички деца да се хранят с него.

Докато в началото грижата на възпитателите е била Кристиан да бъде осиновен бързо и затова да не се привързва по-специално към никого, те постепенно и заедно с него научават, че на детето е необходимо време, за да може то да ги „осинови“, което става в момента, в който те приемат неговите назовавания и следващите от тях промени на живота в дома. Докато са смятали да се държат на разстояние от Кристиан, те откриват, че именно използването на неговите означаващи (думите, които имат значение само за него) му помага да намери вярната дистанция, тази дистанция, която той вече е изградил във връзката с баба си. Всъщност „малкото кафе“ е означаващото, свързано с желанието на неговата баба, която е истинската му майка (на мястото на символичната майка): той е разбрал, че освен него има и нещо друго, което интересува баба му: пиенето, разбира се, но и хората, които тя е срещала в малкото кафе.

„Малкото кафе“ – един детайл, който може да преобърне установения порядък в дома.

СЕСИЯ III: Връзки и раздели: откъде идват децата? – 90 минути

Цел: Участниците в обучението да си зададат въпроса „Откъде идва детето, което ще приемат в семейството си. Как да му окажат гостоприемство?“

Инструкции за водещия: Да следва внимателно указанията към всяко упражнение.

Упражнение 1. Работа с текст и дискусия – 30 минути (Приложение №5)

Инструкции:

Участниците се разделят в малки групи. Раздава им се разпечатан текстът на Даниел Роа „Откъде идват децата?“.

Предоставят им се 40 минути да го изчетат внимателно и да го обсъдят помежду си. Всяка група излъчва свой представител, който да представи в голямата група мнението и въпросите по текста.

Насоки за водещия

Целта на упражнението в малките групи е участниците в обучението да открият прилики между посрещането на детето от една майка и посрещането на едно дете, което всъщност не знаят откъде идва (не знаят от какво желание на майката и бащата се е появило на света). Акцентите в този текст са два: разнообразните чувства, които предизвиква у майката появата на едно дете, и причините, поради които един мъж или една жена изпитват затруднения да заемат символичното място на баща или на майка за едно дете (последната част на текста).

Чрез работата с този текст имаме възможност да развием толерантност у кандидатите за приемни родители към биологичните родители. Колкото по-малко у тях се формират нагласи на обвинение и враждебност към биологичните родители, толкова по-прието и по-добре ще се чувства детето. Формирането на разбиране и толерантност към биологичните родители се отразява в начина, по който приемните родители ще говорят на детето, а това е от изключително значение. Водещият трябва да провокира участниците в обучението да откриват приликите в преживяванията на една майка, която току-що е родила, и преживяванията на приемните родители след настаняването на детето. Освен това работата по този текст позволява на приемните родители да разберат, че е възможно едно дете да провокира всякакви чувства у родителите и възрастните. Точно затова те ще бъдат придружавани от социалните работници и не трябва да се притесняват да говорят за всички свои чувства и въпроси, които настаненото при тях дете провокира.

Упражнение 2. Ателие писане по темата „Връзки и раздели“ – 15 минути

Инструкции:

1 стъпка: Всеки участник написва първата дума, която асоциира с темата „Връзки и раздели“.

2 стъпка: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият ги записва на флипчарта.

3 стъпка: Всеки участник съставя свободен кратък текст, като използва думите, записани на флипчарта.

4 стъпка: Всеки участник прочита своя текст.

5 стъпка: Кратка дискусия около текстовете

Насоки за водещия

Тук целта на ателие писане е да даде възможност на участниците да променят емоциите си и да приключат сесията по един структуриран и носещ облекчение начин.

Подготви Весела Банова

Приказките, които могат да отворят място за словото „гратис“ – 45 минути

Цел: Участниците да разберат как могат да се използват вълшебните приказки, за да се отвори пространство за свободно говорене и изразяване на детето

Инструкции за водещия: Основният момент тук е сравнението между приказките на детето Гого и на детето Пепа. Много е важно да се подчертава по различни начини, че приказките не се анализират, а детето ги използва, за да символизира, да облича в смисъл и значение онова, което го вълнува, несъзнаваните си страхове и конфликти.

Въведение: 15 минути

Детето е един неуморен преводач, който се опитва да „преведе“ това, което движи тялото му, и да го облече в смисъл и значение. То се опитва да намери подходящата дума, рисунка, игра, в които може да премине част от онова, което се случва в тялото му и което то понася въпреки себе си: болка, напрежение, възбуда, удоволствие и т.н. В това свое занимание детето никога не успява да преведе всичко, винаги остава една пукнатина между онова, което активира и бушува в тялото му, и символичното, в което се облича в смисъл и значение онова, което му се случва. Именно в тази пукнатина се ражда детското любопитство, което кара детето да задава въпроси и да търси отговори. И тъй като вече знаем, че някои въпроси нямат отговори, защото представляват загадки, свързани с човешкото съществуване, детето се превръща в изследовател. То намира отговорите тогава, когато само се сблъска и премине през дадена житейска ситуация, обикновено свързана с раздяла, със загуба, с нова субективна позиция и пр.

Именно това дете среща Фройд в лицето на малкия Ханс през 1904 г. Така в психоанализата се появява другото лице на детето – освен детето, причина за болката и страданието на възрастния, освен обекта на изследване, който би потвърдил скандалното откритие на Фройд за детската сексуалност и психосексуалните стадии на развитието, се появява детето изследовател, детето детектив, детето, което задава въпроси и изобретява отговори, които ние чуваме в неговите сънища или виждаме в неговата игра. И в това движение детето обикновено е поне с една обиколка преди възрастния, даже преди аналитика или терапевта.

В този процес то се опира на символичните фигури на майката и бащата и на функциите, които те изпълняват несъзнавано, т.е. независимо от своята съзнателна воля, независимо дали желаят детето или не. Функцията на бащата, която го разделя от майката и благодарение на която детето не преживява разделите с майката като проява на нейното капризно желание; и функцията на майката, благодарение на която детето не само получава грижи, но „майчиният език“ му позволява да приема тези грижи по уникален начин, присъщ единствено на него.

Когато полагаме грижи за едно чуждо дете, е необходимо да използваме похвати, които осигуряват бащината функция, която разделя и назовава и майчината функция, която дава грижи, като ги облича в специфичен език, наречен „майчин“, оцветен от удоволствието, което майката изпитва от тях. В зависимост от това, дали за детето са били налице тези функции или не, то си изгражда особена връзка с Другия на езика.

В интердисциплинарни лаборатории „Да растеш без родители“ и „Детето и неговите симптоми“ ние имаме възможност да се уверим, че зад етикета на една диагноза например можем да срещнем детето, което или си задава въпроса „Какво иска Другият от мен“? и отговаря, като изработва своя фантазъм, или е сигурно, че Другият иска да му направи нещо лошо, понякога даже присъствието на Другия е непоносимо.

Понякога е много трудно да разговаряме с детето или да разбираме неговите думи и жестове. Дори когато то употребява думи и жестове, които в нашия език, който споделяме, носят определен смисъл и значение. Но тъй като, поне по време на първите си срещи с едно дете, ние все още нямаме познание какъв тип връзка то си е изградило с Другия в несъзнаваното, нямаме представа какъв смисъл и значение детето влага в употребяваните от него думи и жестове.

Какво може да ни улесни в разбирането на думите и жестовете на детето?

Аз мога да споделя две средства, които използвам в моята практика: приказката и „ухото“ на един трети в слушането и разбирането на детето, каквато възможност предоставят форми на работа като представяне на случай, супервизията.

Вълшебните приказки са странно нещо, което децата обожават да слушат. Защо? Може би защото обличат в смисъл и значение най-странните и същевременно най-страшните и архаични страхове и несъзнавани конфликти, които възрастният отдавна е изтласкал и забравил, но които в същото време са твърде живи в несъзнаваното на малкото дете: „Червената шапчица“, „Вълкът и седемте козлета“, „Хензел и Гретел“, „Малечко палечко“, „Спящата красавица“, „Пепеляшка“, „Снежанка и седемте джуджета“ и т.н. Повечето от тези приказки имат щастлив край – в смисъл че детето оцелява, след като някой се е опитал да го погълне, изплюе, разкъса, изостави, омагьоса, заколи и пр.

Когато детето разказва приказка

Да дадеш възможност на едно дете да разказва приказки може да отвори такова място, за каквото говори Даниел Роа в експозето си „Силата на словото“ в сборника „Да научим езика на детето“, като го нарича „пространство на свободата, което ще рече пространство на словото *gratuit*“ (дори това да не стане незабавно) – тогава, когато детето не е включено в определена дейност, когато от него не се очаква да научи нещо или да покаже наученото, когато възрастният не иска нищо от него.

За да илюстрирам това, ще дам два примера с две момчета, за които пространството на словото *gratuit* се отваря по различен начин.

Упражнение 1 – 30 минути

Инструкции:

Стъпка 1: На участниците се раздават разпечатки за случая на Гого. Те трябва да ги прочетат внимателно, след което да коментират. Водещият задава насочващи въпроси. Целта е да се изведат основни моменти, които присъстват в начина, по който Гого разказва приказка: има фабула, има вълшебство, има семейна конфигурация – родители и дете; има изпитания, през които главният герой преминава; детето очевидно се идентифицира с главния герой – мечето Рио, което носи неговото бащино и фамилно име; накрая има щастлив край, защото героят оцелява.

Стъпка 2: На участниците се раздават разпечатки за случая на Пеи. Те ги прочитат, след което задават въпроси и правят коментари. Водещият задава насочващи въпроси, като се ръководи от опорните точки в приказката за мечето Рио: има ли ясна фабула в *Приказка за Борислав*, има ли семейна конструкция – родители и дете; има ли ясна идентификация на детето, което разказва с героя; има ли вълшебство, има ли щастлив край?

Работа със случай 1 – 15 минути

Случай 1:

Гого е момче на 6 години. Доведен е от майка си, която е притисната от учителките в детската градина, защото Гого не проявява определен интерес към нищо, освен към едно непрестанно движение, пипане на предмети и правене на бели. Не може да си играе с другите деца и да участва в общи занимания. В края на първата ни среща майката на Гого споделя, че той е осиновен. Тя е претърпяла тежка операция и лекарите ѝ препоръчали да не забременява. Със съпруга ѝ решават да осиновят дете, което приемат за тяхно. Темата за осиновяването е табу в семейството.

Гого е хубаво и много добре облечено дете, което разговаря без проблеми, но просто това, което другият предлага, не го интересува. Не го интересува да рисува, нито пък да играе с играчките в моя кабинет. Той ги взема, размества ги и т.н. Все пак едно недоразумение в езика отвори място за нашата среща и той прие да разказва приказки, които аз да записвам.

Приказка за есента и приказка за мечетата

Гого започна да играе и да разказва приказки след едно недоразумение между нас двамата. Това се случи по повод на една негова рисунка. Гого нарисува "бебе". Аз го попитах: Това ти ли си като бебе?" Реакцията му ме изненада. Той изтича театрално в коридора и се направи, че плаче. Каза, че ужасно съм го обидила, наричайки го бебе. Защото той е голям мъж. Аз обясних, че не съм имала предвид, че сега е бебе. Искала съм да го попитам дали това не е той, когато е бил бебе. Тъй като всеки човек – и аз, и той, и майка му и баща му – някога е бил бебе, а после е пораснал. Той слушаше внимателно, а като се върна в стаята, нарисува "Къщичката на Ежко и неговия приятел", която има специална пощенска система за получаване на писма.

Явно моят въпрос докосна сърцевината на нещо абсолютно непоносимо за Гого. Моите думи за бебето, каквото всеки е бил, му дадоха възможност да намери следа от това, което е бил. Ще видим, че Гого ще търси следи от бебето, което е бил, и в други сеанси.

И така се стига до разказването на приказки. Една от първите приказки е отражение на императива на възрастните, който казва на момчето какво трябва да прави и какво има значение.

Така че ето как звучи приказката на Гого за есента:

"Когато е есен, дърветата са окапали. Есен. След това зима се получава. Но това няма значение, и то никакво. Послушанието само има значение. "Не е важно какво искаш, а е важно какво трябва!" Мама, тате, баба, дядо, леля казват какво трябва. И госпожите даже ти казват какво да правиш. Важно е това, което мама и тате казват."

На следващ сеанс Гого разказа приказка за мечето Рио, което носи неговото презиме и фамилия.

"Приказка за мечетата: имало едно време, когато един път в гората, където седял мечо, един човек го видял и му казал:

- *Меченце, искаш ли да дойдеш вкъщи?*
- *Не, не разговарям с непознати. И ти се махай оттук. Това е моята къща. Не искам никой да влиза в нея.*
- *Ти май си много непослушничко?*
- *Не съм, господинчо. Май ти си непослушен. Кой ми уби и ми изяде мама меца и тати?*
- *Аз.*

И после нямало нищо. Меченцето захапало този ловец и го изяло. И сега той вече никого не притеснява.

Рио е превърнат от една магьосница в мечка. И детенцето мече си намерило мечки, които си мислило, че са му родители. Но те лъжели.

Меченцето Рио си искало родители. После то станало човек. Отгледала го джунглата и той станал Маугли.”

Коментар в подкрепа на водещия:

Ловецът е инкорпорира истинските родители на Рио. Рио инкорпорира ловеца. Освен това се разкрива, че в основата на всичко стои една лъжа. Рио не е мече, а омагьосан човек. Така че родителите, които си е намерил, не са истински. Те го лъжат. И затова той иска да стане Маугли. Тази приказка може да се разглежда като вълшебна приказка. Основният герой в нея е детето, което бива омагьосано. Темата е поглъщането и разкъсването, както в много други вълшебни приказки. Ясно можем да различим обаче позицията на субекта, на детето, което иска родители и избира да стане човек, но да живее не в човешкия свят, а в джунглата като Маугли. Тази приказка ни дава идея какво представлява фантазмът на детето, който то си изработва в отговор на въпроса: *Какво иска другият от мен?* Все пак от приказката на Гого става ясно, че той се идентифицира с главния герой, чрез когото търси отговор на въпросите, които са загадки за него. Приказката му има ясна фабула и в нея разпознаваме фигурите на майката, бащата и детето. Може да се каже, че тя завършва щастливо, защото главният герой оцелява и магията над него бива развалена.

Работа със Случай 2 – 15 минути

Случай 2:

Приказките ми помогнаха и в една друга трудна среща – с Пепи. Той дойде при мен на 9 години, след като беше живял от раждането си до този момент в три различни дома за деца. Моя позната го беше срещнала и тази среща завърши сполучливо, сега тя е негова приемна майка.

В началото обаче Пепи беше дезориентиран във времето и пространството, в човешките връзки и отношения. Не рисувахе и трудно говореше свързано. Трудно задържаше вниманието си. Той обаче също прие да разказва приказки, които да записвам, и така първата приказка, която ми разказа, доста ме изненада.

Разкъсването

Борислав е на 5 години. Той живее в гората. Имал си всичко в гората – особено храна. После, един ден видял една катеричка и хукнал веднага натат.

Присънило му се нещо страшно и той бил вълкът.

После отишъл в гората и заспал, една мечка отишла при него и го изяла. Мечката повърнала и ръката му се извадила. После намерил една кофа и там видял нещо за ядене. После отишъл в гората и обрал всичко, каквото има. Извадил ножа, после си заколил едната ръка и после отишъл на разходка, и там срещнал много мечки, много животни, много коли.

И накрая мечките изяли момчето, после го изпекли и го изяли.

Коментар в подкрепа на водещия:

Тази приказка е истинско творение на Пепи, който използва ограничени ресурс от означаващи, с които разполага, характерни за вълшебните приказки, и се опитва чрез тях да третира реалното, пред което е изправен, и да го превърне в загадка. Но чуваме, че по-скоро той е изправен пред една яснота.

Тази кратка история ни дава идея за жестокия свят на Пепи, в който той се представя под различни форми: гладната уста, която поглъща всичко, кошчето, катеричката. Съществува специфичен транзитивизъм между него и света. Като субект той се представя на всички тези места. Като обект е подложен на сигурно разкъсване. Все пак има една ръка, която Другият не може да погълне. От друга страна, той си отрязва ръката, отделя се от нещо, макар и по своя ужасен начин, за да го даде на Другия, да успокои неговия интерес.

В приказката си Пепи ни дава много точна идея за това, което го обгражда: той е заобиколен от вълка, мечките, колите.

В живота Пепи се инвестира в ученето и сега успешно завършва професионална гимназия. Неговата приемна майка успя да окаже гостоприемство както на трудната му лична история, така и странната психична реалност, в която той живееше. Това му помогна да сътвори своите собствени изобретения и да порасне.

Понякога разказването на приказка може да създаде мястото за словото, което еgratis. Тогава ставаме свидетели на изобретенията на детето, които му помагат да расте и да облича в смисъл и значение много болезнени моменти от личната си история и отношенията си с другите.

Подготви Весела Банова

СЕСИЯ V. Как да отворим пространство, в което да слушаме и наблюдаваме детето: наблюдение на бебето и малкото дете – 90 минути

Презентация на водещия: 45 минути (Приложение №6)

Цел: Да се развие чувствителност у участниците към дребните промени в поведението на детето и различните му жестове, мимики, движения и пр.

Инструкции за водещия: Всяка таблица се представя поотделно на участниците. Дава им се възможност да задават въпроси.

Упражнение 1. Филм – 45 минути

1 стъпка: Участниците гледат филм на института „Пиклер-Локци“, отразяващ общуването между възрастен и дете по време на къпане. Те се разделят в толкова групи, колкото деца са представени във филма.

2 стъпка: Участниците от всяка група попълват за едно от децата, представени във филма, наблюденията си в някои от таблиците – за основни поведения, за връзки с възрастния.

3 стъпка: Ако е необходимо, филмчето се прожектира още веднъж.

4 стъпка: Участниците се разделят отново в групи и всяка група обобщава наблюденията си върху детето, за което ѝ е поставена задачата да записва в таблиците.

5 стъпка: Всяка група излъчва представител, който прочита записаното в таблиците за конкретното дете. Има възможност за въпроси и коментари.

Подготви Весела Банова

СЕСИЯ VI. Деца, преживели насилие – 90 минути

Цел: Да се запознаят участниците с особеностите на децата, преживели домашно насилие.

Инструкции към водещия: Презентацията трябва да се поднесе спокойно и бавно, като се даде възможност на участниците да прекъсват и да задават въпроси. Водещият може да добави примери, свързани със случаи от собствената си практика.

Презентация: Насилието в семейството – 50 минути (Приложение №7)

Упражнение 1. Ателие писане по темата „Корените на агресивността” – 40 минути

Стъпка 1: Всеки участник написва първата дума, която му идва наум, когато чуе „Корени на агресивността”.

Стъпка 2: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият записва всички думи на дъската.

Стъпка 3: Всеки участник написва кратък текст в свободна форма, като използва думите от флипчарта.

Стъпка 4: Всеки участник прочита написания от него текст.

Целта на ателието е да даде възможност на участниците в обучението да преработят емоциите, които поражда у тях темата за детето, жертва на насилие.

Подготви Весела Банова

Семейството като социална структура. Функцията на бащата

Обикновено думата „семейство“ извиква в съзнанието ни нещо като топлина, събирането на повече хора, обединени от отношения на обич и живеещи под един покрив: бащата, майката и децата.

В същото време семейството е социална структура. Това означава, че отношенията между членовете на тази структура спазват неписани правила и закони. Резултатът е, че родителите, майката и/или бащата не правят каквото си искат с детето си. В отношенията си към него, във възпитанието и отглеждането му те се ръководят от редица общоприети правила и представи. До голяма степен тези правила произтичат от съвременната културна представа за детето, която е заслуга и се появява с появата на буржоазното семейство преди около два века и според която „детето е обичано в семейството и възпитавано в училището“. Съществуват различни чувства между родители и деца. Едно дете винаги е могло и може да провокира у възрастния всякакви чувства: от голяма любов до омраза, отвращение, стигащи понякога до изоставяне или детеубийство. Не случайно още в ранното средновековие в страни като Италия, днешна Холандия и др. се появяват първите сиропиталища. Там са били приемани и отглеждани деца, чиито родители не са могли да се справят със задачата да родителстват. Оставянето на детето в такова сиропиталище често се е явявало алтернатива на детеубийството и го е предотвратявало.

Детето поражда различни чувства у родителите си. Тяхната реакция и тяхното поведение, обаче не са проява на капризната им воля. Те не правят каквото им хрумне с детето. Например известно е, че съвременното семейство се регулира от неписания, но активен закон за забрана на кръвосмешението. Разбирането на този закон в по-широк план ни насочва към това, че родителят не може да прави каквото си иска с детето си. В неговото отглеждане и възпитание той се ръководи не само от собствените си чувства, но и с нормите и стандартите на отглеждане, съобразени с възрастта на детето. Родителят също така е чувствителен към проявите на отказ от страна на детето. Той не му натрапва непрекъснато готови отговори. И най-вече желанието и интересът на майката не е насочен изцяло към детето, но и към бащата. Когато детето започне да забелязва отсъствието на майката, то се опитва да облече в смисъл и значение това отсъствие, опитва се да го символизира. Тогава в съзнанието на детето възникват въпроси: *Защо майка ми не е непрекъснато с мен? Защо веднъж е тук, веднъж я няма? Какво иска тя?* Отговорът на тези въпроси обикновено е името на бащата. Желанието на майката е насочено към бащата, към мъжа, на когото е дарила дете. Така бащата става гарант за спазването на закона за забрана на кръвосмешението. Когато той действа, тогава детето се развива и неговата психика се формира в хода на постепенното му отделяне от майката, с която в първите месеци след раждането то представлява една психична общност. Тук можем да различим една символична функция на бащата – гарант за спазване на закона, което позволява психичното отделяне на детето от майката. Резултатът е, че детето започва да разбира, че има тяло, което е негово и което е отделно от тялото на майката, започва да използва личното местоимение „аз“, когато говори за себе си, започва да разпознава образа си в огледало и да разбира, че то е там, където усеща себе си, а не където се вижда; започва да рисува „главоноги“ – първият опит за рисунка на човешка фигура, състояща се от глава и крака.

Бащата встъпва в своята символична функция веднага след раждането на детето, като му дава своето фамилно име. Видяхме от ролевата игра, че изборът на малко име на детето фокусира в себе си много чувства на хората от най-близкото обкръжение и представлява нещо като проекция на тяхното желание, насочено към детето. Бащиното и фамилното име изпълняват друга функция. Чрез тях детето бива признато и вписано в една символична система от родствени връзки, която го предшества. Така бащата, който дава фамилното си име на детето, му отваря точно определено

място в системата от родствени връзки: детето разбира и знае, че е син, внук, правнук, братовчед и т.н. на конкретни хора и е в определени родствени връзки с тях.

Бащата е този, който назовава нещата с истинските им имена, и това също е много важно за израстването на детето. Когато то падне и се удари, бащата не „издухва“ като фея вълшебница раната, за да спре да боли. Той казва: „Така е, сине, юнак без рана не може. Има малко кръв, ще ти сложим превръзка, след няколко дни ще ти мине.“

Накратко – бащата е в позицията на третия, който регулира отношението между майката и детето. В противен случай връзката между детето и майката винаги ще остане връзка между двама. Това може да даде различни последици и отражения в развитието на детето. Например случва се да чуем как когато задаваме въпрос на един вече млад мъж, с който апелираме към поемане на отговорност от негова страна, той да ни отвърне: „Ами ние ще помислим и ще решим.“ След въпроса „Кои сте вие?“ се оказва, че това са той и майка му.

В думите на майките също можем да открием затруднение да пуснат детето да се отдели от тази слята връзка между двама. Наскоро една майка ми каза за детето си, което е на 3 г. 6 мес. : „Не мога да си представя как това малко детенце може да спи само в стаята си.“ Или когато на педиатричния преглед лекарят пита детето „Как се казваш?“, майката отговаря вместо него: „Георги.“ А когато лекарят пита с какво се храни детето, майката отговаря: „Ами ние много обичаме да ядем солети.“

Така че отделянето от майката, което се случва в психиката на детето, не е лесен процес. В това отделяне съществена роля играе именно символичната функция на бащата.

Тази символична функция може да бъде още по-добре разбрана, ако се обърнем към обичаите и традициите, които съществуват в нашата култура.

Например в книгата на френския етнолог Жан Кюзание, озаглавена „Сватбите на Марко“ се разбира ясно това, което психоаналитиците от школата на Жак Лакан наричат „символичен баща“. Символичният баща се разкрива чрез ритуалите по време на женитбата. Жан Кюзание е можел да наблюдава тези ритуали по време на прочутата сватба в Банско и описва три начина на родство, извършвани чрез тези ритуали и представени в българската общност.

Чрез бащата, чрез родството детето е включено в символичния свят, който управлява роднинските връзки. Кой е този баща? Символичният баща няма връзка със зачеването. Жак Лакан обяснява, че в примитивните общества символичният баща може много добре да се оприличи на фонтан, на извор, който бди над общността – това е духът, който дава живот на общността.

Символичният баща е духовен баща и идва да подсили бащата – този, който дава своето име. Понякога е трудно да ги различим, но това ясно се вижда в религията. Кои са трите начина на родство, описани от Жан Кюзание в „Сватбите на Марко“?

Първо съществува бащата, който е дал живот, който предпазва, обучава, храни, разпределя богатата. По време на сватбата неговата роля е обрисувана като на този, който приема в своята къща и дава храната. Той ще има посредствена роля и ехото на това се намира в думата „татко“. Това не е дума, която се използва, за да се изрази почит и уважение. За да се изрази уважение, на български език се използва думата „дядо“, както е в изразите „дядо поп“, „дядо Господ“.

Друг начин на родство е с кума, който е и кръстник. Той осигурява символичното родство, възплъщава религиозния авторитет както при кръщенето, така и на сватбата. Той е гарант – като баща, спрямо когото важи законът за забрана на кръвосмешението, и силата на този закон се разпростира и върху сестрите и дъщерите на младоженците и на кръщелниците. Тази функция е наследствена – включва се в неговото потомство. Ако умре, неговият син я поема. И като има сватба в Банско, кумът пожелава голямо потомство: „Да сте живи и здрави сто години, всяка стая

в къщата да е пълна с деца!“ Неговата роля е свързана с потомството и това е един символичен баща. Ж. Кюзание ни показва, че кумът е фигура, към която кръщелникът изпитва уважение. Този въпрос е интересен и е вълнувал Жак Лакан, който си е задавал въпроса кой баща има право на уважение и почит.

Ж. Кюзание описва и трети начин на родство – сродяване чрез “купуване”. Като че ли този начин на сродяване много добре придава значение на призива към духа на бащата. Това е молба, когато духът, който бди над семейството, не си е свършил работата. Това ще бъде зов към един нов дух – по-благосклонен, по-благоприятен, един вид заклинание срещу лошия късмет. Купува се дете, най-вече, за да се купи една друга роднинска последователност на поколенията. Набавя се друго родство на детето, което вече се е появило в семейството. Ето обстоятелствата, описани от Кюзание, в които се проявява сродяването чрез купуване: когато детето е болно, когато в едно семейство има две деца, които са родени по едно и също време. Това може да донесе нещастие и тогава се взима друго дете, от друго семейство, за да се разделят двете деца, родени с един и същи знак. Детето се купува с малка церемония (дават се символично няколко монети) и двете семейства се сродяват.

В тези практики има зов за един нов символичен елемент, по-благоприятен от първия, който изяснява функцията на кръстника: това е една духовна роля. Можем да отбележим, че ставайки свързани, забраната на кръвосмешението се разпространява върху двете семейства, което вече ни показва, че в една и съща функция са свързани символичният закон и сексуалността.

Трябва да се отбележи също, че символичният баща е силно присъстващ чрез повечето личности, имащи тази функция. Ако има загуба, създава се друг, защото символичното е винаги недостатъчно спрямо реалното. Не може да се каже всичко за реалното, всичко да се каже за съществуването на едно новородено, всичко да се овладява (смъртта, раждането, болестите и т.н.)

Бащата не се ограничава във функцията да осигури родството. Не е достатъчно да имаш име, за да се впишеш в една роднинска последователност и да ѝ дадеш продължение. Необходимо е желанието на един баща към една жена да е било подкрепено от символичния закон – бащата да припознае своите деца като продукт на това желание и това желание да продължава да се отнася към една жена, изграждайки основата на забраната за кръвосмешение между родители и деца.

Клиничната практика с деца показва, че всяко от тях си изгражда само символична фигура на бащата, а също всяко от тях поддържа и образа на един идеален баща, който е въображаем. Когато наблюдаваме играта на детето и слушаме внимателно това, което ни разказва, можем да установим, че функцията на символичния баща се изпълнява от дядото например. Не само че детето говори с уважение и обич за него, но то обича определени приказки и по-късно си ги спомня само защото са били разказвани от същия този дядо.

Понякога се случва на мястото на символичната майка детето да е разположило своята баба, която го е гледала през първите месеци и години от живота му по различни причини.

И така, семейството е тази социална структура, която посреща детето, независимо дали то е било добре или зле прието, желано или не, добре дошло или не. Това ще рече, че бащата и майката, отвъд любовта към децата, имат определена функция. Именно това е, което трябва да знаем при работата си с децата. Майката и бащата упражняват тези функции, без да ги съзнават – това не е част от съзнателното поведение.

Благодарение на бащата, който дава име на детето и му отваря място в системата от родствени връзки, гарантира действието на закона за забрана на кръвосмешението, назовава събитията с истинските им имена, детето е способно да изгражда своята идентичност, да се отдели постепенно от майката и да влезе в света на човешката култура.

Подготви Весела Банова

Функцията на майката²⁰

Нека припомним функцията на майката: грижите на майката към детето „са носител на един особен интерес“, което ще рече, че тези грижи не се осъществяват по неутрален начин – тя не ги полага само за да отговори на потребностите на детето. Те ѝ доставят удоволствие, тя изпитва удовлетворение от тях. Те са индивидуализирани.

Тук е мястото да уточним, че грижите са индивидуализирани не защото майката ги полага „индивидуално“ за детето, а защото докато прави това, тя говори на своето дете по уникален начин. Именно тази уникалност на нейния език, отправен към детето, прави грижите индивидуализирани.

Начинът на присъствие на детето, оценяван според неговите потребности, е винаги загадъчен за майката. Винаги откъд вика, откъд кърменето, смяната на пелените, къпането, ласките има един въпрос, който се формулира като: *“Какво иска то? Какво иска от мен?”* Това е загадка, защото не се касае за интелектуален въпрос, а за въпрос, на който тя може да отговори единствено слагайки го на гърдата или давайки му биберона. Може да се случи така, че това измерение на загадката да предизвика чувство на тревога и страх, който да парализира майката в нейния отговор и да я накара да се чувства безпомощна. Именно това кара някои майки да казват: *“По-добре ще е когато пораснеш и можеш да кажеш какво искаш.”* Поради факта, че не говори, бебето се поддава на това да въплъти една императивна воля, която не минава през казването, която командва, една заявка, която разрушава партньора. Не е рядкост едно дете да въплъти за майката един особено жесток свръх-Аз, който се налага насилствено. Точно в този случай се установява, че потребностите на детето не представляват за майката загадка, а сигурност: детето е една уста, която трябва да се нахрани, дупе, което трябва да подсуши, вик, който трябва да се успокои.

В най-добрите случаи нещата се представят единствено по този начин: потребностите на детето се приемат като въпроси, които са адресирани към майката и на които тя ще се опита да изобрети отговори. Нейните изобретения са нещата, които говори на детето. Тя изобретява един нов език, наречен *“майчин език”*. Може би ще кажете: *“Не, не това е майчиният език. Майчиният език е езикът, който сме научили от нашите родители и от нашите учители, но те не са го измислили, а са ни го предали така, както са им го предали техните родители.”* Така е, но за да могат нашите майки да ни препредадат майчиния език, е трябвало да го изобретят, като език, който може да бъде посланик на отговорите, изработени от тях, за да разрешат загадката, която е представлявала за тях нашето присъствие на този свят. В това се състои гениалността на езика – че всеки път е изобретение на този, който е уловен в него, и в същото време е предаване на начина, по който е бил получен. Факт, установен в наблюдението е, че майките изобретяват маса нови думи, за да говорят на своите деца. Свързването на тези две черти – изобретението и предаването на езика – е основно, защото ако езикът е само изобретение, детето ще се окаже подложено на чистия каприз на майката, а ако е само педагогическо предаване, той е изпразнен от всякакво желание, насочено към детето, като по такъв начин го оставя без убежище в търсенето на идеята какво се очаква от него. Някои ранни смущения на езика и на речта са свързани с недостига на *“майчин език”*, разбран като находка на майката, за да окаже гостоприемство на потребностите на детето. Обаче майките не само говорят на своите деца – те правят мимики, люлеят ги, галят ги, мърморят, крещят, а освен това понякога мълчат. Точно това прави така, че майчиният език всеки път е изобретение, защото тези мимики, жестове и интонации са това, което дава съвсем специфична стойност на думите, които всички казват, на жестовете, които всички правят, които майките вземат от общия склад, за да говорят на точно това дете. Това е много важно, защото в тази стойност, която майката дава на думите от езика, субектът (детето) ще може или не да прочете стойността, която то има, или която няма за тази жена. Така че даването на грижи, адаптирани към потребностите на детето, не е да му даваш да суче, да го подсушаваш, да го слагаш да спи, а да изобретиш майчин език, който приема и придружава неговия собствен начин да се храни, да бъде подсушавано, за спи. Това е език, който не знае всичко и който знае да мълчи, за да остави детето да изобрети само своите собствени отговори.

Подготви Весела Банова

20 Даниел Роа, Законите на гостоприемството в: *“Посрещането на детето”*, Френско-български обучителен проект *“Да растеш без родители”*, София, 2002.

Какви са най-често срещаните симптоми на душевно страдание при бебето и малкото дете

Обща характеристика²¹

За илюстрация на състояние на страдание могат да бъдат приведени случаи на деца, лишени от родителски грижи. С тях най-често се срещаме в домовете за медико-социални грижи за деца от 0 до 3 години, в домовете за деца от 3 до 7 години и от 7 до 18 години и в домовете за деца с умствена изостаналост от 7 до 18 години. Основанието да бъдат настанени в специализирана институция е, че са деца на самотни родители, деца от многодетни семейства и деца, които са „подхвърлени“, т.е. напълно изоставени от своите родители. По-добър шанс за своето бъдеще имат децата, чиито родители са подписали декларация, с която дават възможност те да бъдат осиновени. Освен това в тези случаи можем да говорим за „поверяване“, а не за „изоставяне“, което ще има много по-благоприятно въздействие върху детето. То така или иначе ще си задава въпроса: *Защо тази, която ме е родила, ме е изоставила?* Бихме могли да му помогнем, като му кажем, че тази, която го е родила, го е поверила на други хора, които в този момент са могли да полагат по-добри грижи за него. Свидетелството е, че е обмислила решението си и е подписала декларация, с която го е „поверила“, а не го е „изоставила“.

Много малък процент от децата, настанени в специализирани институции, са сираци или полусираци.

Една част от децата постъпват в домовете за медико-социални грижи по медицински индикации от родилен дом, от болнично заведение или от семейна среда (недоносеност, генетични малформации, неврологични заболявания и др.). Друга част постъпват в добро физическо здраве, но родителите им отсъстват или са в невъзможност да полагат грижи за тях. Това, което се случва в повечето случаи е, че децата попадат в институцията по спешност, което означава, че няма предварителна подготовка и че дори и родителите им не присъстват, както и за неопределен период от време, което провокира изключително висока тревожност у децата. Възрастта, на която постъпват, най-често е под две години. Настаняването в специализирана институция по смисъла на закона за закрила на детето е мярка за закрила и в някои случаи се явява единствената алтернатива за онези деца, за които липсва подкрепяща семейна среда или има риск за живота и здравето им.

Специфични особености на децата, настанени в специализирана институция в кърмаческа и ранна възраст

За децата, които се настаняват в домовете от 0 до 3 години, възрастта е основен фактор, предвид това, че се касае за новородени деца, които са в симбиотична връзка със своята майка, или са кърмачета, които са изградили връзка с обекта, която е прекъсната рязко и в много случаи е разстроена, или това са деца, които се намират в крайната фаза на сепарация – индивидуализация в края на втората си година (Mazet, Stoleru, 1993). Всички те са в превербалния период или започват да овладяват говора и нито едно от тях не е преминало напълно етапа на изграждане на мисловна представа за обекта. Уязвимостта им към раздялата с майката и поставянето им в ситуация на дефицит, както и затварянето им в детско заведение носят висок риск за тяхното душевно здраве.

През 1935 г. Рене Шпиц, психолог и психоаналитик, започва 30-годишни изследвания относно влиянието на взаимоотношенията между майката и детето върху формирането на неговата психика и как липсата на такива може да причини отклонение от нормалното развитие и емоционални разстройства при детето. Рене Шпиц провежда своите наблюдения в една ясла в женски затвор в САЩ в годините след Втората световна война. Преди раздялата с майката децата са били с нея в продължение на 6 месеца. Когато те биват отделени, започва бавен и мъчителен регрес

21 Весела Банова, Мария Ганева, „Модел за социална работа с деца“, 2008.

в развитието им, наречен “болест на емоционалния дефицит”. През първия месец децата стават плачливи и “прилепват” към всеки от обгрижващите ги. Проблемът обаче е, че на 10-12 деца се пада само една детегледачка, т. е. няма време за ласки. През втория месец плачът преминава в стенание, децата отслабват, развитието им секва. През третия месец отказват контакт, лежат по очи в креватчетата, настъпва безсъние, загубата на тегло е значителна, а плачът се превръща в тихо скимтене без сълзи на едно напълно апатично лице. Това е т. нар. анаклитична депресия – тя води до тежки емоционални проблеми, психични увреди и в някои случаи до физическа смърт. Ако до три месеца майката се появи, детето видимо се подобрява, но дълбоко в него остава една несигурност, която ще бележи живота му завинаги. Ако детето остане в дома без майка, то достига до следващото психично състояние – “хоспитализъм”, което се изразява в абсолютна пасивност, липса на двигателен контрол или “клатене” на тялото.

Характерното за бебетата е, че живеят в свят на усещания и съответно техният “език” е също специфичен. Първите им сигнали на взаимодействие преминават през телесни сигнали, които могат да се установят при внимателно наблюдение. Бебето изпитва емоции под формата на усещания, които изразява чрез движения и мимики. Внимателната майка долавя тези сигнали и ги превежда с думи, които са предназначени за детето. Наблюденията на телесните прояви на бебето дават възможност за разбирането на неговите вътрешни състояния.

Опорни точки в това разбиране на новороденото и кърмачето са телесните прояви, позите на детето, неговите плачове, мимики, разликата в плача на детето, промяна на тургора на кожата, като се отчитат соматичното му състояние, степента на напрежение или отпуснатост на тялото, реакции спрямо присъствието на други хора. Отбелязват се промените, които настъпват, когато то се стимулира и обратно – когато липсва стимулиране, начинът, по който то се позиционира в пространството в креватчето, позите на тялото по повод ограниченията, неговото общо поведение, което се променя всеки ден спрямо соматичното състояние (Druon, 1996).

Уиникът (Winnicott, 1969) казва, че само бебе не съществува. Взаимодействието на възрастния с бебето не може да придобие смисъл, освен чрез способността на възрастния да “чува” внимателно сигналите на бебето, били те телесни или емоционални.

Състояние на депресия при кърмаче може да се срещне и при бебета, които растат в семейства. Например в случаи, в които майката също е в състояние на депресия. В статията си “Депресията при кърмачето” Глоуз подчертава, че “по време на първата фаза бебето използва всичките средства, които са на негово разположение и които са най-вече телесни, тъй като, отчитайки нивото му на развитие преди да е овладяло говора, именно тялото представлява основният фактор на свързване между детето и неговото обкръжение” (Glose, 1995). Така могат да бъдат наблюдавани анорексичните феномени, смущения в съня, викове или свръхвъзбудимост. Всички тези знаци имат стойност на повик, чиято цел е да възстанови присъствието на майката. Не всяко отделено от майка си дете развива анаклитична депресия. Но всяко дете преболедува раздялата с майката, особено ако тя е продължителна и е във възрастта, която Рене Шпиц наблюдава.

Подготви Мария Стойчева

Независимо дали е желано или не, детето бива посрещнато от семейството след своето раждане. Според френския психоаналитик Жак Лакан специфична характеристика на семейството е езикът. Именно чрез езика то дава на детето първите опорни точки. **Жак Лакан разглежда посрещането на детето в семейството в три измерения: символично, въображаемо и реално.**²²

Посрещане от символичното

Детето, което се ражда, е вписано в родствени връзки, които го предшестват – то е син или дъщеря на конкретен човек, част от поколение, което следва друго. То навлиза в света на хората, където съществува едно символично измерение, което посреща детето: детето, което е родено, е влязло в родителската символична система и тази система е била там преди него, преди деня на неговото раждане. Детето е посрещнато от тази символична система, която го предхожда.

Посрещане от въображаемото

Това реално същество от плът е посрещнато чрез представата за него – чертите, които му се приписват (различните оприличавания на един или друг от семейството, които са смесица от въображаемото на родителите и символичните връзки, за които говорим). Преди своето раждане то е било вече измислено, най-вече от своята майка, и вече са му били приписвани качества, особености, бъдеще. Всичко това изгражда един идеал, един модел на посрещане, с който то ще се съобразява. Децата винаги се интересуват какво очакват от тях родителите – било за да отговорят на тези очаквания, било за да се отдалечат от тях.

Посрещане от реалното

Детето е посрещнато от грижите, които неговата незрялост изисква, и е зависимо от своето обкръжение. Това е едно реално – нито символично, нито въображаемо – което съществува след неговото раждане. Майката или някой друг ще се грижи за реалното тяло на детето. Тук се разкрива специфично отношение, в което е включена субективността на майката, нейното тяло и това, което психоаналитиците наричат обектите на обмяна между майката и детето: гърдата, изпращанията, погледът и гласът. Тук е замесена субективността на майката, защото в този случай тя изпитва реално задоволство от реалните грижи, които полага за детето и от връзката с него.

Независимо колко е очаквано и желано едно дете, след неговото раждане винаги става разминаване между въображаемото дете, което е било очаквано, и реалното дете, което идва. Свидетелство за това е т.нар. послеродова депресия, която жената преживява след раждането. В думите на майките можем да чуем отзвука на лека тъга или по-силна потиснатост, на лека тревожност или на силно безпокойство, на страх, че „бебето не ми принадлежи изцяло“²³ и пр.

Ако се вслушаме в думите на родителите, чието дете се е родило с увреждане, можем да чуем как белегът, увреждането на детето са смутили неговото посрещане на равнището на всяко от описаните по-горе измерения.²⁴ Както пише Станимира Начева, най-често чуваме въпроса „Защо на мен?“ „Реалното тяло на детето с неговия белег не просто е поява на нещо ново, а убива въображаемото дете, което родителите са очаквали. “Защо на мен?“ Вместо детето да се впише в субективността на майката, която страда по загубеното въображаемо дете, тя отхвърля реалното дете, което има, и най-вече неговия специфичен белег.”²⁵

22 Весела Банова. Детето и семейството. Функциите на майката и бащата в "Защо на мен? Срещи с непредвиденото", под ред. на Методка Петрова, София, 2005.

23 Даниел Роа. Откъде идват децата в "Белезите на различието. Какво научихме от децата, които растат без родители, и тези, които се грижат за тях", под ред. на В. Банова, София, 2006.

24 Станимира Начева. Посрещането на детето с увреждане през думите на родителите в "Защо на мен? Срещи с непредвиденото", под ред. на Методка Петрова, София, 2005.

25 Източник 3.

Думите на майките свидетелстват, че с течение на времето всяка от тях успява в различна степен да приеме различността на своето дете: от пълно отхвърляне до приемането на различието, което то носи.

Случва се родителите или единият от тях да не успее да приеме увреждането на своето дете. Тогава те/той/тя изоставят детето и/или се отказват от родителските си права. В тези случаи белегът, различността на детето не успява да се впише в символичното и става причина за неговото радикално отхвърляне и/или изоставяне.

Един различен поглед: подходът на психоанализата

Психоанализата е наука, която не отстъпва пред „белезите на различието“²⁶. „Нещо повече, тя му отрежда привилегировано място и всеки път му отдава предпочитанието си.“ Разбира се, у хората има много белези на прилика, които заслужават специално внимание и интерес и са много важни както за отделния човек, така и за общността – и всички са готови да приемат тези белези на приликата. Психоанализата и психоаналитиците обаче превръщат „белезите на различието“ във фундамент на своята практика. Даниел Роа ни припомня реакцията на отхвърляне, която е предизвикало откритието на Фройд в началото на миналия век, а именно – откритието за липсата, съществуваща в сърцевината на психичната реалност, липсата, която е причинена от разликата между половете.

Опитът на изследователските лаборатории „Да растеш без родители“²⁷ и „Детето и неговите симптоми“²⁸ потвърждава констатацията, че да се отвори място за белезите на различието, които поразяват детето, позволява да се приеме детето такова, каквото е: с неговите особености и странности, с повече или по-малко неясната му или тъжна лична история. Именно в тази посока трябва да се вписва работата и функцията на тези, които поемат грижата за детето, защото когато различието е разпознато и вписано като белег, именно тогава е възможно да се спрат феномените на отхвърляне, които самото дете или общността произвеждат, изправени пред това различие. Да не се подминава различността е това, което позволява да се окаже гостоприемство на нахождките и творенията на детето и неговото обкръжение.

26 Даниел Роа. Защо е необходима психоанализата на децата, които растат в институции? в "Белезите на различието", под ред. на Весела Банова, София, 2006.

27 Научноизследователска лаборатория, която обединява различни специалисти, работещи предимно в домовете за медико-социални грижи с деца в кърмаческа и ранна възраст, която възникна като резултат от френско-българския обучителен проект за екипи от ДМСГД „Да растеш без родители“ /1998-2004/.

28 Научноизследователска лаборатория, обединяваща различни специалисти, работещи предимно в домовете за деца и младежи с умствена изостаналост, в дневните центрове за деца с увреждания, в отделите за закрила на детето, която възникна в резултат от френско-българския обучителен проект „Детето и неговите симптоми“, започнал през 2005 г. И двете лаборатории са част от Интердисциплинарен център за детето, който от своя страна принадлежи към Фройдистко поле – Формация, създадена от Жак Лакан с цел да бъдат придружени в тяхната работа социалните работници и различни специалисти с помагачи професии, които се натъкват на онова, което не върви, когато някой страда. Според Лакан „Фройдистко поле“ е означаваща, която отразява подхода на Фройд към човешкото страдание. – Б.а.

Откъде идват децата?

Даниел Роа²⁹

Ако се обърнем към опита, натрупан по време на нашата работа в лабораторията „Да растеш без родители“³⁰, намираме доказателства за това, че детето използва нас самите и това, което намира в специализираната институция, за да се справя със специфичната ситуация, в която се намира – да расте без родители. А понякога сме свидетели, че детето мобилизира всички средства, с които разполага, за да расте въпреки своите родители или въпреки увреждането си, което също го поставя в специфична ситуация.

Във всички случаи, в които професионалните ни задължения предпоставят да се грижим за дете, което има проблем и има нужда от помощ, ние се оставяме да бъдем ръководени от законите на гостоприемството. Какви са тези закони? Например това може да бъде индивидуалното внимание, изслушването, очакването, общуването, както и работата в екип. Колкото повече използваме тези средства, които наричаме закони на гостоприемството, толкова повече придобиваме способността да посрещаме неочакваното, непредвиденото, странното, различното, увреждането и т.н. Този въпрос е най-актуален във връзка с грижата за деца със сериозни увреждания. Ще уточня това: колкото повече отваряме място на детето, като се ръководим от вече споменатите закони на гостоприемството, толкова повече онова, което е най-странно и непонятно у него, може да намери своето място и да бъде посрещнато.

Искам да ви покажа, че за всяко дете, което идва на този свят, този въпрос непрекъснато се поставя. Този въпрос е бил актуален както за нас, така и за всяко новородено. Всеки път, когато се ражда дете, има нещо, което е било очаквано и аз ще се опитам да ви обясня измеренията на това очакване, и винаги има нещо, което не е било очаквано. Защото, когато едно дете идва на този свят, нека се запитае откъде идва то? А ние не знаем откъде идва детето, и това е така от както съществува светът. Науката, разбира се, ни учи какви са механизмите на възпроизвеждане. Но не вярвайте, че това реално и полезно знание разрешава въпроса откъде идват децата. Този въпрос съпътства човечеството, откакто то съществува. И не е случайно, че във всяка култура наблюдаваме мобилизирането на значителни средства от порядъка на образи, фантазми, митове и ритуали във връзка с въпросите, които човек си задава по отношение на смъртта, раждането, менструацията на момичето... Все още съществуват ритуали, свързани с раждането. Днес те не са така систематични и са в много по-голяма степен индивидуализирани. Освен това се осъществяват най-вече като минават през семейната структура. А когато те липсват, това създава проблеми и трудности. На въпроса „Откъде идват децата?“ аз нямам отговор, защото всъщност това не е въпрос. Когато един въпрос съществува, това означава, че някъде вече съществува и отговор. Обикновено въпросът съществува в двойка с отговора. Но ще забележите, че има въпроси, които нямат отговор, докато субектът (детето) сам не се изправи пред тях. Тези въпроси се наричат загадки. „Откъде идват децата?“ не е въпрос, а загадка. Именно по този начин основателят на психоанализата Зигмунд Фройд въвежда този въпрос, когато казва, че любопитството на детето, свързано с всичко около сексуалността, се провокира и отключва при появата на друго дете или от друго събитие, което променя живота на семейството. „Първият проблем, който занимава детето, е загадката откъде идват децата.“ В една малко по-различна форма това е същата загадка, която сфинксът от Тива поставя на Едип. Няма отново да ви разказвам историята на Едип цар.

Едно малко дете, което си поставя въпроса откъде идват децата, когато му се е родило брат-

29 „Откъде идват децата?“ е лекция, представена от Даниел Роа, психиатър и психоаналитик от Училището на Фройдистката кауза, в програмата „Да растеш без родители“, на 3 октомври 2003 г. – Б.пр.

30 Научноизследователска лаборатория, възникнала в рамките на едноименния проект, насочен към обучение на мултидисциплинарни екипи от всички домове за медико-социални грижи в страната от 1998 до 2004 г. – Б.пр.

че, няма да отговори на този въпрос, ако не се ангажира лично и не вложи интелектуалното си любопитство. И по този начин, за да разбере как се правят децата, то ще изгради връзка, която свързва това интелектуално любопитство, за да разбере как се правят децата и усещанията, които то получава вътре в собственото си тяло. Така че този въпрос откъде идват децата се превръща за субекта в една изгаряща го загадка. Това е въпрос, който се появява в детството и той ще следва своя път в хода на развитието, успокоявайки се и придобивайки други форми. Този въпрос ще се активира отново, когато като възрастен човек трябва самият той/тя да стане баща или майка. Тоест в момента, в който субектът се оказва свързан с този въпрос лично, защото трябва сам да му даде отговор. Класическата идея е, че начинът, по който субектът е отговорил като дете на този въпрос, предопределя начина, по който ще намери своето място като възрастен спрямо ролята си на баща или майка. По време на детството е трябвало да се отвори място за един нов въпрос: откъде идват децата. Сега когато ставам баща или майка, трябва да отворя място за новото в живота, за един нов жив човек. Въпросът е следният: как с една стара теория от детството мога да отворя място за нещо ново, което идва. Вторият въпрос е: как с фикции, митове и истории, които имам в главата си и които циркулират около мен, ще мога да впиша присъствието на нещо от плът и кръв? И ние предчувстваме, че винаги има едно разминаване между тези две неща, между старото и новото, между това, което се разкрива в думите, и това, което се разкрива като същество от плът и кръв. Съществуването на разминаване и приемането му определят условията на това как субектът ще се осъществи като баща или майка. Приемането на това разминаване определя условията, в които детето ще бъде посрещнато, и условията на самото съществуване на детето. Тъй като родителите са тези, които ще представят на детето какво е онова, което движи живота: препредаване. Движението на живота не е буквално възпроизвеждане на живота. Движението на живота, което препредават родителите, е начинът, по който са се справили с появата на новото в техния живот. Това е, което родителите ще препредат на децата.

Един пример: опитът ми в неонатологията.³¹

Много често забелязваме, че родителите свързват появата на едно дете със смъртта на някой починал роднина. Така че много често бащата или майката на новородено говорят за смъртта на някоя баба или дядо, починал/а в навечерието на раждането. Или около раждането на детето майката или бащата си спомнят за някой член на семейството, който е починал и говори за него. Това е реален клиничен факт, който съм констатирал лично.

Разбира се, има различия. Например има родители, които си припомнят такива ситуации и говорят за това с идеята, че има нещо като равновесие: един живот за друг живот, за да живее някой, трябва друг да умре. Това е особен белег, който ще легне върху детето. Но не е така. Няма нужда някой да умре, за да живее друг. Това е интерпретация, която се предлага от родителя на детето, когато му е трудно да приеме раждането на детето само по себе си като независимо събитие. И затова му е необходимо да свърже това събитие с някаква логика, която го надминава. И не е същото, когато ти говориш за това нещо, позовавайки се на траура на друг човек, въвеждайки между живота и смъртта една загуба. Например една майка, която ражда детето си, докато е в траур за свой роднина. Така че начинът, по който един мъж или една жена понасят въпроса откъде идва детето, когато то идва, определя по най-директен начин неговото приемане или отхвърляне на това, което се случва в реалността. И това особено е видимо, когато детето е носител на нещо неочаквано, като малформация или заболяване. Така че ние се опитваме да се върнем към момента, който предхожда изоставянето на детето в дом. Причините за това изоставяне са не само от социален характер. Може да е много бедно семейство, но да посрещне с лекота детето. А може да е богато семейство, което не може да приеме едно дете със заешка уста, недоносеност или нещо друго.

31 Даниел Роа е работил дълги години като психоаналитик в Клиника за недоносени новородени в Регионалния болничен център в Бордо, Франция – Б. пр.

Искам да продължа с две пояснения:

Ще се позова на ежедневния опит близо до родилките в неонатологията, за да говоря за явлениято бейби-блу, послеродовата депресия. А също бих искал да си дадем сметка за начина, по който родителите реагират, когато детето е хоспитализирано, когато се роди болно.

Докато работех в неонатологията, аз се интересувах от въпроса за депресията при родилките. Затова проведох малко проучване. То е много просто. Разхождайки се в боксовете, където бяха хоспитализирани децата, аз дискутирах с майките и персонала, като поставях въпросите:

- Според вас жените, които раждат, дали са депресирани?
- Дали според вас съществува такова нещо като послеродова депресия?

Резултатите:

В бокса има две майки и една детегледачка. Детегледачката ме пита: “А ние можем ли да отговорим?” Това я заинтересува.

Майката: “Това е второто ми дете, което е недоносено. Откриха прегънатата матка след раждането на първото.” Тоест малформация при майката. Това дете се нарича Маноа. Майката казва, че това е таитянско име, защото бащата е сърфист и е избрал малкото име на един шампион по сърфинг. Тя също е била шампион по сърфинг. И споделя малко депресивно, че сега вече сигурно няма да може да кара сърф, “защото с две деца това е трудно”. И още – че у нея има лека потиснатост.

Питам я защо смята така.

Тя отговаря: “Това е вината. Това е вината, че детето се е появило много рано. Имам чувството, че по някакъв начин си намесен в това, че е дошло рано. Но това не продължава много дълго.”

Първата черта, която се появява: **чувството на вина**.

Втората майка се намесва сама в разговора. Тя има двама близнаци с ниско тегло. Тя казва: “Да, има удар на потиснатост. Но при мен случаят е особен – близнаци.”

Под малка потиснатост тя обяснява: *плачове, негативни мисли и идеята, че това ще продължи много дълго.*

Виждате, че спрямо първата майка се появява ново измерение: *идеята за **негативните мисли***. Тоест когато идва детето, има нещо ново, позитивно, а за тази майка се превежда като нещо негативно.

Детегледачката, която присъства и слуша нашия разговор, казва: “А това зависи от факта дали те спят.”

Не разбирам защо казва това и тя добавя: “Защото моите деца не спяха много. Всички нощи бяха много трудни и изнемогах. Човек се чувства изчерпан в такава ситуация.”

В тези различни преживявания се долавя измерението, че ти си безпомощен пред това, което ти се случва.

Продължавам анкетата. *Друга майка:* “Послеродовата депресия е страхът, че няма да се справиш. Че няма да успееш с къщата, с детето. Страхът, че нещо може да му има. И после, като го виждаш тук, не можеш да правиш с него това, което искаш. Не си с него през цялото време.”

Важен момент: **не можеш да правиш с него това, което искаш**.

Друга детегледачка: Една жена е потисната, защото това е краят на нейната бременност. Тя говори за децата, които са в болница. Тук има раздяла със семейната среда.

Тогава питам: А самото раждане потиска ли?

Същата детегледачка: “Единственото желание, което аз имах, бе да го хвърля това дете през прозореца. Трудно е да привикнеш към едно дете. Когато ме питаха за него, аз не знаех вече кое е то. Чувствах се зле, това променя целия ти живот.”

Виждате как една детегледачка, която говори по рационален начин за депресията, което пише във всички психологически книги, говори по съвсем различен начин, когато се отнася до личните ѝ преживявания. Това, което е травмирирало самата нея, не е раздялата със семейната среда и краят на бременността, а фактът, че когато се е оказала с едно новородено на ръце, не е знаела какво да го прави. И това е съвсем логично. Защото този момент на появата на детето е покрит с толкова много разговори и идеализиращи приказки, че реалното дете се губи в тях и ти не знаеш как да се справиш.

Една студентка, стажантка за детска сестра, въвежда нов елемент: "Да, случва се послеродова депресия. Жената потъва във всичко, което ѝ се случва."

Идеята: първо раждането, след това се появява цялото семейство, което идва да види бебето, а не майката. Това тя счита за травмиризм.

И тук отново виждаме, че нещо повече се появява, но за майката то е по-малко.

Следващата среща от проучването е в коридора, където има лекар, сестра и студентка.

Студентката: "О, аз никога не съм била потисната. Раждането е много щастливо преживяване. Веднага имам желание да започна отново."

Защо пък не? Странно, но защо пък не?

Тя се опитва да ми обясни нещо: че раждането е толкова хубаво, че тя има желание веднага да започне отново. Но докато ми обяснява, аз разбирам, че тя никога не е раждала. Това, което тя очаква, не е станало, затова има желание да започне отново.

На свой ред сестрата се включва в разговора: "Когато детето ми беше на 5-6 месеца, напълно превъртах. Когато започнах да уча, трябваше да оставя детето си. И бях завладяна от *страшно безпокойство*."

Това е също интересен за нас елемент. Интересен елемент за една жена, която казва, че всъщност не е успяла да интегрира субективно за себе си раздялата с детето в момента на неговото раждане. Моментът на това безпокойство се отключва, когато тя трябва да се раздели с детето си, за да учи. Подчертавам, че тук говорим за безпокойство и притеснение като клиничен феномен, а не говорим за грижа, вълнение. Става дума за клинично изразено безпокойство; за клинична проява на тревога, която е в центъра на въпроса за това, което се случва, когато се появи едно дете.

След това се намесва една помощник-детегледачка. Присъстват две помощник-детегледачки, които са по-възрастни жени. Те имат по-скоро майчински функции в отделението по отношение на по-младите си колежки: "Депресията се случва, когато майката е раздразнена от детето си. Тя не се чувства на висота. И най-малкото нещо придобива изключително необичайни размери." Това е едно много добро определение за безпокойството и тревожността. *От мухата се прави слон*.

Лекарят педиатър минава по коридора много бързо – тя е лекар, който работи, за разлика от мен, аз съм лекар, който говори. Минавайки, тя чува разговора ни. "Депресията се появява, когато една майка е уморена." Аз я спирам и питам: "Мислите ли, че когато човек е уморен, непременно е и депресиран?" – "Не, не мисля така, със сигурност не е така. Но когато бременността се прекратява, има нещо, което започва и това е един живот с двама или с трима."

Тук се включва една *помощник-детегледачка*.

"Всъщност бащата е този, който ще си даде сметка, че има нещо ново. Защото той не е карал бременност. Въпросът е кой ще поеме тежестта на идващото ново."

Отговорът е: (*друга детегледачка*) "Това е наистина едно много важно събитие."

Помощник-детегледачка номер две: "Раждането не е непременно това. При мен беше преди 28 години, когато нямаше успокоителни инжекции. "Напъвайте, госпожо!" – ми казваше акушерката. – Искате ли го това дете или не?"

Друга детегледачка се намесва: "А тук виждаш, че си майка, това е една много тежка работа."

Помощник-детегледачка: "Бях толкова уморена, че дори не го погледнах. Аз го видях, когато ми го донесоха отново, и беше вече облечено."

Това е един много важен момент – че детето е било облечено. С какво и как е облечено и каква е тази работа, която трябва да извършим, за да се облече детето.

Детегледачка: "Послеродовата депресия е едно изпитание от срещата с реалността. И това, че детето зависи от майката, е голям шок. Първия път, когато го чух да плаче в 6 часа сутринта, си помислих: "Край с излежаването сутрин!"

Тук става дума за зависимостта на майката от детето и от излежаването сутрин. А освен това има го и присъствието на детето. И точно в този момент студентката говори за своето безпокойство и тревожност от раздялата с детето при започването на следването. Тук всички почти в един глас казват колко голямо безпокойство и страх са преживели, когато за пръв път са оставили детето на някой друг да го гледа. В заключение една от детегледачките казва: "Веднъж отивам и на него му е студено. Целият беше посинял. Аз се сринах и си казах – край, нещо не е наред със сърцето! Всъщност той бил целият мокър. Напикал се. Знаете как пишкат момчетата."

С това приключвам малката извадка от проучването ми. Искан да тръгнем от най-ежедневните неща, от това, което обичайно си казват майките, за да ви дам възможност да почувствате, че появата на детето на бял свят е свързана с някои особености. В момента, в който жената очаква чрез появата на детето да бъде дарена с нещо, тя всъщност се оказва лишена. Първо го има ефекта на изненадата. "Безпомощност" – както казва една майка. Тя е лишена от удовлетворението, което е очаквала. Всъщност всички тези прояви на послеродова депресия, които вълнуват майката, не притесняват обкръжението ѝ. Когато човек се вслуша в казаното от майките, те винаги се отнасят към това, че някакво непредвидено събитие се е случило. И това непредвидено събитие не е непременно раздялата. Или някакви драматични събития, обстоятелства в обкръжението ѝ. Този ефект е свързан с това, че се случва нещо в повече, нещо се намесва и пречупва очакваното. От една страна се появява нещо, което е в повече, и поради това поражда безпокойство у субекта. А от друга страна имаме една загуба, нещо по-малко от това, което сме очаквали. Нека направим онова разграничение, за което говорих в началото – между очакваното и това, което е неочаквано. Това, което се очаква с появата на детето, днес е включено в психологическото понятие "желанието да имаш дете" – малко мъгляво понятие. Аз предпочитам да говоря за очакването на детето. А очакването на детето има своите ясни измерения. От една страна, това са символични измерения, а от друга – очакването се осъществява във въображението. Нека опишем първо символичните нишки, в които е втъкано очакването на детето. Детето е вписано в мрежата от символични връзки между майка, баща и дете. Това са понятията, които описват родството във всяка култура. Говорихме за това, че майка, баща и дете сякаш са места и че всеки трябва да успее да се разположи на едно от тези места. Предимството е, че тук всеки може да намери своето място. Неудобството е, че за да можеш да се разположиш на това място, това става само за твоя сметка. Защото да се оставиш да бъдеш белязан от означаващото³² "баща" за един мъж или с означаващото "майка" за една жена, винаги е свързано със загуба. Ако аз ставам баща, ако аз се разпознавам в редицата на всички бащи и ако мога да се разпозная и приема на това място, аз губя себе си като този толкова неповторим и особен човек, който съм бил до този момент. За да се впиша в мястото на майката, ако стана майка, аз също губя тази прекрасна и изключителна жена, която съм. Вие ще видите, че има мъже и жени, които не искат да се впишат

32 Според френския психоаналитик Жак Лакан означаващото е от порядъка на символичното, а означаваното – от порядъка на реалното, което не може да бъде символизирано чрез означаващи. Именно означаващите биват изтласкани в несъзнаваното – за разлика от афектите, които се изместват, трансформират, но не се изтласкват и не формират несъзнавано. Според д-р Лакан несъзнаваното функционира като език, състоящ се от вериги от означаващи, които се подчиняват на законите на метафората и метонимията. Като означаващи в несъзнаваното могат да функционират думите, спомените, фантазмите или части от тях, психичните представи, интуитивните преживявания от детството. – Б. пр.

на тези места. Има много мъже, които побягват, щом жена им съобщи, че чака дете от тях. Това са мъже, които не искат да се разпознаят като бащи и да бъдат белязани от означаващото "баща". Това не означава единствено, че такъв мъж не иска да бъде баща на това дете. Защото ние можем да видим същите тези мъже, ако по-късно срещнат жена, която вече има дете, и се грижат много бащински за него. Но самите те да се разпознаят като бащи и да се приемат като бащи – ето това не могат. Виждаме и много мъже, които по-скоро биха искали да заемат мястото на майката. Другото място ги интересува повече. Има също така и жени, на които им е трудно да се разположат на мястото на майката. Много изоставяния на деца от млади майки, майки в юношеска възраст се дължат на това, че мястото на майка за тези млади жени всъщност вече е заето. Това означава, че за тези жени не може да съществува друга майка, освен тяхната собствена. Правилото е, че за да се разположим на това място на майка или баща, няма кой да ни казва дали да го заемем или не. Тези места са налични и езикът ни позволява да ги заемем. Нищо не ни забранява да заемем тези места, но и нищо не ни ги предписва.

Всичко това показва, че да признаеш себе си като баща или майка е действие. Трябва да има съгласието на субекта за това. Именно по тази причина, когато разпознаем себе си като баща или майка, влиза в сила измерението на необратимост: това, което ще последва, никога няма да бъде като това, което е сега, или като това, което е било. И не просто защото събитието да имаш дете променя много неща в живота ти – това също е вярно. А защото след появата на детето аз няма да бъда същият, какъвто съм бил. И това е един период на смущения, през който трябва да премине един мъж или една жена при реалната поява на детето – той настъпва и нарушава взаимоотношенията на майката или бащата с детето. И разбира се, човек никога не е на необходимата висота за това събитие и в това е проблемът. Освен това, могат да се случат и други неща. Субектът може да си помисли, че му е предписано да стане баща или майка. Преди е съществувала представата, че трябва да се продължи името на рода. Днес съществува нещо като медиен натиск: всяка жена има право да има дете. И с това е свързан проблемът с изкуственото оплождане. Предписано е жената да има желание за дете: тя е длъжна да желае да има дете. Ако това не така, значи "аз не съм нормална". Субектът също може да си мисли, че му е забранено да бъде баща или майка. Това се среща в някои медицински случаи, при които майката има сърдечна аномалия. Семейният ѝ лекар винаги е отбелязвал, че не я съветва да ражда и да има дете. И виждаме как когато тази майка има дете, за нея то е като нарушаване на лекарското предписание: раждайки детето си, тя е нарушила лекарското предписание. Тази жена трябва да понесе това измерение на нарушение на правилата при раждането на детето, което без съмнение има някаква връзка с начина, по който тя като малко момиченце навремето е разсъждавала за появата на децата. С този пример аз все още съм в областта на съзнателната реч, когато субектът може да говори.

Понякога в случаи на стерилитет при жените има несъзнавана заповед "ти не трябва да раждаш, ти не трябва да имаш деца". Има жени, които са построили своя живот върху такава несъзнавана заповед – да нямат деца – и ако в по-късна възраст забременеят и родят, виждаме как появата на детето е нещо абсолютно непредвидено и неочаквано за тях.

Виждате, че мрежата от символични връзки, която посреща появата на детето, в тези случаи е много стегната.

Но има и случаи, в които тази мрежа от символични връзки е много бедна и хлабава. Това са случаите, в които да бъде майка и баща за жената или за мъжа не съответства на символичното. Да бъдеш майка или баща е свързано с нелегитимност, с предателство или с някакво много съществено нарушаване на закона. Говорим за жени, които в детството си са преживели сексуално насилие от бащата. За тях мястото на бащата е напълно сринато от символичното. Разбира се, всеки път това става по различен начин. Но за тази жена самата тя да стане майка ще я изправи пред безизходица. В зависимост от това ще се определи мястото, което тя ще може да направи за детето си.

Освен тези има и друг тип случаи, които се увеличават. Ние виждаме ситуации, в които фактът да бъдеш баща или майка се възприема от субекта като един вид социално признание. Като единственото социално признание, което те имат в живота си. Например момичетата, които са живели в социални домове – много от тях стават майки на 17–18 години. Всеки път историите са специфични, но за първи път в своя живот те ще получат социално признание, защото ще станат майки. Те ще въплътят в себе си, в тялото си това означаващо майка, каквато те никога не са имали. И ще видим изключително противоречивите картини на тези млади жени, които ще имат чудесна бременност, защото всички се грижат за тях, социалните работници ги поемат, занимават се с тях. След което детето се появява и в този момент констатираме поведения, които са опасни за детето – лошо отношение, изоставяне, малтретиране на детето. Оттук следва необходимостта от специално внимание по отношение на тези майки, за които се знае, че в техния живот означаващите на майка и баща са били сериозно засегнати, не са функционирали.

Най-много трудности жената да заеме символичното място на майка се наблюдават, когато тя развива послеродова психоза. Това е особена клинична картина, при която има делир – той се появява след раждането на детето при жени, които до този момент не са показвали психотични реакции от този вид и никакви психични проблеми.

Освен това детето се очаква и в системата на въображението. Това е всичко, което майката и бащата, а и цялото обкръжение, си говорят и си мислят за детето, преди то да се появи. Всичко, което облича детето, преди то да се появи. Това са всички идеали, които се изграждат около детето. Ако трябва да обобщим, във всички тези идеализиращи фантазии и представи детето се появява като един ценен, блестящ обект. Този обект е инвестиран от майката и бащата в реалното очакване на детето. Ще забележите един специфичен клиничен феномен. Колкото е по-ценно това дете, толкова по-голям е страхът да не го загубим. Виждате, че в основата имаме измерението на една особена загуба, която винаги присъства в момента на появата на детето на бял свят. Колкото за една жена или мъж е по-трудно да символизира тази загуба (да я впишат в символичното), толкова повече прояви на въображаема загуба се наблюдават. И това е най-важното, което искам да ви кажа. Колкото повече присъстват фантазмите за загуба, тревожност, толкова това ни говори, че по една или друга причина на мен като мъж или жена ми е трудно да приема появата на нещо ново, каквото е детето.

Както казахме има нещо, което е очаквано, и нещо, което не е очаквано. А за неочакваното е много по-трудно да се говори именно защото никой не го е очаквал. Тук също трябва да се прави едно съществено разграничение: между нещата, които могат да се случат по време на бременността и раждането – недоносеност, малформация, болест при раждането – и освен това измерението на неочакваното. В този случай не събитието само по себе си травмира майката или бащата, а фактът, че това събитие се свързва с измерението на нещо неочаквано и непредвидено, което съпътства цялото раждане. Това събитие може да бъде драма за родителите – раждане на дете с болест на Даун например – това е драма. Никой не знае предварително как ще реагира на една такава драма, но това, което тази драма провокира у майката и бащата, набъбва и се увеличава поради факта, че се свързва с измерението на неочакваност и непредвиденост, съпътстващи раждането въобще. В крайна сметка всяко дете винаги се появява като изненада за тези, които го очакват, и винаги като едно чуждо присъствие. Това чуждо присъствие винаги пречупва отговора, който е бил очакван. Едно дете предизвиква някаква суматоха с появата си. И това дете, което в крайна сметка е символ на срещата на един мъж и една жена, от друга страна е симптом на тази среща. То е също така симптом на това, че тази среща по някакъв начин е била провалена. И при жената, която е родила, се връща онова загадъчно съществуване, каквото е детето.

Подготви Весела Банова

Как да отворим пространство, в което да слушаме и наблюдаваме детето: наблюдение на бебето и малкото дете

ВЪВЕДЕНИЕ:

Развитието на детето се осъществява от състояние на пълна зависимост от грижите на другия към автономност, както и от състояние на пасивност към активност. Ето защо е важно внимателно да се наблюдава детето по време на ежедневните грижи за него, на свободното бодърстване и на моментите на спонтанна игра. Посредством това наблюдение се развива чувствителност към проявите на автономност и активност, които бележат напредък в развитието. Не по-маловажна е чувствителността към проявите на пасивност и зависимост у детето, които често са признак на душевно страдание.

Детето, което се чувства обичано и сигурно, по време на бодърстването си издава звуци, гука, сричкува, говори. То се движи спонтанно и това му носи радост. То играе, така както може, според възрастта, на която е и предметите и играчките, които са в обсега му. Такова дете проявява активно отношение към храната и спи спокойно. В непозната обстановка търси опората на познатия възрастен, но не се разстройва задълго и проявява изследователско любопитство.

Детето, което изпитва неразположение или страда, може да бъде много мълчаливо и кротко, а може непрекъснато да плаче и да хленчи. Такова дете не издава спонтанно звуци, не говори. То не се радва на движенията. По-скоро е отпуснато и пасивно. То може да има проблеми с храненето и съня. Може или да не забелязва възрастния, или да „се залепа“ за него в буквалния смисъл, или да изпълва пространството със своите движения и звуци. Когато детето страда, то не играе, не рисува, не слуша и не разказва приказки. По-скоро се затваря в себе си и не се интересува от околните и света, който го заобикаля.

Предлагаме ви таблици за наблюдение на поведението на детето. Те дават възможност да разпознаваме малките промени в неговото душевно състояние и поведението му, както и да регистрираме тяхната поява и тяхното изчезване. Записаните по този начин наблюдения са добра основа за обсъждане със социалните работници и актуализиране на индивидуалния план за грижи за детето. Те улесняват разбирането на потребностите на детето и адаптирането ни към него.

НАБЛЮДЕНИЯТА МОГАТ ДА СЕ ЗАПИСВАТ В ЛИЧНИЯ ДНЕВНИК НА ДЕТЕТО

	Поведение	Начало	Край	Забележки
АВТОНОМНОСТ – ХРАНЕНЕ, СЪН, ОТДЕЛЯНЕ, КЪПАНЕ				
1.	Реакция, предшестваща сукането: гледа лицето на възрастния по време на сукането; не се буди от глад през нощта			
2.	Проявява оживление при вида на биберон; начало на хранене с лъжичка, но детето се опитва да суче лъжичката			
3.	Започва да се храни от почти седнало положение; опитва се да хваща шишето с биберона и да го гали; яде храна с по-гъста консистенция, без да суче лъжичката; суче ръба на чашка или купичка, като лесно се задавя след първите няколко глътки			
4.	Яде добре твърди храни; хваща добре чашката за дръжката; играе си със съдържанието на чашката; само държи шишето с биберона			
5.	Изяжда само бисквитка или коричка хляб; хваща трохите по масата с палец и показалец; демонстрира определени предпочитания и понякога отказва нова храна; предъвква без храна, като по този начин подготвя бъдещото дъвкане на твърдите храни			

	Поведение	Начало	Край	Забележки
6.	Пие от чашка няколко глътки, без да се задавя и без да дъвче рѣба ѝ			
7.	Яде добре от лъжичка, която му подава възрастният, и се опитва да яде и от своята лъжичка, която държи, но все още несръчно			
8.	Пие добре от чаша, която държи само; само се отказва от шишето с биберон; способно е само да се храни с лъжичка; бута чинийката си щом свърши да се храни или не иска повече			
СЪН				
1.	Заспива в неспокоен сън, често се буди			
2.	Не различава деня от нощта – дълги периоди на бодърстване през нощта			
3.	Заспива самостоятелно; няма дълги периоди на бодърстване през нощта			
4.	Чести събуждания във втората половина на нощта; съпротивлява се при раздялата за нощен сън			
5.	Намалява количеството дневен сън на 2 дневни преспивания; намалява количеството дневен сън на 1 дневен сън следобед			
ОТДЕЛЯНЕ				
1.	Появява се ритъм в дефекацията: след всяко нахранване; появява се ритъм в уринирането			
2.	Дефекира 1-2 пъти на ден в повтарящи се моменти, напр. сутрин			
3.	Приема да сяда на гърнето, без да се съпротивлява			
4.	Съобщава за физиологичните си нужди; радва се, когато „свърши“ нещо в гърнето			
5.	Редовно съобщава за физиологичните си нужди и се пази чисто			
КЪПАНЕ				
1.	Изпитва удоволствие от водата и плиска с ръце и крачка			
2.	Заиграва се с гъбата/сапуна по време на къпане			
3.	Сътрудничи по време на къпане, като подава ръка или краче			
4.	Опитва се да удължи процедурата на къпане и плаче, когато тя спре Участва и сътрудничи в избърсването и обличането			
5.	Участва в събличането Участва в обличането			
6.	Съблича се самостоятелно Облича се самостоятелно			
7.	Събува се самостоятелно Обува се самостоятелно			
ВОКАЛНО ИЗРАЗЯВАНЕ				
1.	Издава различни звуци в зависимост от това, което усеща			
2.	Издава специфични звуци, когато иска да му обърнат внимание			
3.	Издава звуци, близки до гласни			
4.	Издава звуци, близки до съгласни			
5.	Повтаря волево гласни /“а-а-а; е-е-е”/			

	Поведение	Начало	Край	Забележки
6.	Повтаря волево съгласни /"р-р-р; м-м-м"/			
7.	Опитва се да възпроизвежда мелодията на говорене на възрастните			
8.	Пред-разговор: вокализира, като се редува с възрастния			
9.	Звуковете са групирани в срички /"ма-ма-ма"/			
10.	Волево повтаряне на звукове и срички			
11.	Казва разбираема дума			
12.	Казва две-три разбираеми думи			
13.	Иска нещо, като използва точни думи			
14.	Комбинира две думи с понятия за: място, притежание, съществуване			
ВОКАЛНО ПОДРАЖАНИЕ				
1.	Вокализира спонтанно			
2.	Издава звуци, когато му се говори			
3.	Издава звуци, възрастният ги възпроизвежда, а след това детето отново ги издава			
4.	Подражава на своите собствени звуци			
5.	Подражава на кашляне			
6.	Подражава на някои звуци, издавани от животни			
7.	Подражава на някои звуци, произнасяни от възрастния			
8.	Подражава на едносрична дума			
9.	Подражава на дума от 2 срички			
10.	Подражава на две думи			
11.	Подражава на повече думи			
12.	Детски песнички с жестове: няколко думи от песента се имитират със съответните жестове			
ВРЪЗКИ С ВЪЗРАСТНИЯ				
1.	Игнорира възрастния: детето не инициира контакт с възрастния, не иска нищо от него, не реагира по никакъв начин на присъствието му;			
2.	Гравитира около възрастния: застава близо до него, понякога без той да забелязва; не установява общуване с него Желанието за контакт се изразява в това, че стои близо до възрастния и го следи в неговите премествания.			
3.	Ясно изразено искане: <ul style="list-style-type: none"> • Непрекъснато следи възрастния с поглед • Инициира контакт чрез плач • Инициира контакт чрез викове и размахване на ръце/крака • Хвърля играчките си • Подава играчките си • Подражава жестовете на възрастния • Усмихва се или се смее с глас • Вика възрастния по име • Други 			
4.	Избягване на възрастния: детето избягва погледа и контакта с възрастния. Извърща се и очевидно избягва неговото присъствие. Започва да хленчи/плаче при опит от страна на възрастния да установи контакт с него			

	Поведение	Начало	Край	Забележки
5.	<p>Различава познатите от непознатите възрастни:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Радва се на познат възрастен • Страхува се/ плаче от непознат възрастен. • Проявява ясно изразена привързаност към определен възрастен. <p>Раздялата с него го натъжава за кратко, без да разстройва протичането на деня</p> <ul style="list-style-type: none"> • Проявява ясно изразена привързаност към определен възрастен, но раздялата с него го разстройва за дълго и не може да се заиграва и занимава само • Заиграва се с възрастния, но има и моменти на самостоятелна игра и занимания • „Залепва“ се за възрастния, като контактът изцяло преминава в непосредствена физическа близост • Или следва навсякъде възрастния, или като че ли не го забелязва • Плаче и се страхува, когато възрастният го гледа, му говори или го докосва • Привиква бързо към непозната обстановка в присъствието на познат възрастен • В непозната обстановка през цялото време стои залепено за познатия възрастен или плаче • Лесно се успокоява при възвръщане в позната обстановка • Дълго време не може да се успокои при възвръщане в позната обстановка <p>При раздяла с познат възрастен реагира:</p> <ul style="list-style-type: none"> • с безразличие, това не му прави впечатление • азстройва се, но бързо се успокоява при връщането на познатия възрастен • дълго време след връщането на познатия възрастен не може да се успокои 			
ВРЪЗКИ С ДРУГИ ДЕЦА				
1.	Присъствието на други деца го изнервя или плаши			
2.	Играе сред другите деца, но без да влиза в контакт с тях			
3.	<p>Влиза в контакт с другите деца:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Предлагане: цялото поведение се състои в даването или оставянето на някакъв предмет на другото дете • Подтикване: активно търси погледа на другото дете, ориентира погледа, ръката или гърдите си по посока на предмет, който другият държи, и протяга ръка по посока на този предмет • Заплаха: всички поведения, които се появяват в ситуации на конфликт и не могат да бъдат смесени с действията на хващане или агресия. Става дума за поведенческите и вокални прояви, които се наблюдават в ситуации на защита, напр. когато детето се опитва да запази предмета или дадена поза, която другият се опитва да вземе или превземе • Хващане, опит за хващане: всички поведения, чрез които едно дете хваща друго без поведения на подтикване или вербализиране • Агресия: всички телесни контакти, които ощетяват детето получател, т.е. които предизвикват физическа вреда и/или състояние на очевидно страдание • Плачове – изолиране • Подражание на жестове, позата, играта, звуците, думите на другото дете 			

	Поведение	Начало	Край	Забележки
ДВИГАТЕЛНО РАЗВИТИЕ				
1.	Легнало по гръб, обръща главата си при произнасяне на името му или при вида на предпочитан обект			
2.	Легнало по корем, повдига главата си			
3.	Легнало по гръб, повдига главата			
4.	Поддържано седнало, държи главата изправена по оста на тялото			
5.	Теглено за ръце от гръб в седнала поза, държи главата изправена по оста на тялото			
6.	Поддържано в седнала поза, обръща врата, рамената и талията напред за достигане желан обект			
7.	Легнало по корем, изпълва главата, врата, рамената, гърба, краката и ръцете, за да гледа обект, разположен над равнището на очите му			
8.	Повдига краката			
9.	Поддържано за ръцете, изпълва краката си			
10.	Легнало по гръб, се обръща леко настрана			
11.	Обръща се от легнало по корем в легнало по гръб			
12.	Минава от легнало по корем в легнало по гръб			
13.	Преобръща се от една страна на друга			
14.	Стои седнало с помощ: подпряно с възглавници от двете страни			
15.	Задържа се в седнала поза: 1 възглавница от едната страна			
16.	В седнало положение се опира на ръцете си			
17.	Задържа се само в седнала поза			
18.	Преминава от седнала поза в легнала с помощ			
19.	Преминава от седнала поза в легнала без помощ			
20.	Минава от легнала поза в седнала с помощ			
21.	Минава от легнала поза в седнала без помощ			
22.	Остава в седнала поза, когато леко го залюлеем напред-назад			
23.	Преминава от седнала поза към поза на колена			
24.	Пълзи по корем напред и назад			
25.	Застава на 4 крака			
26.	Пълзи на 4 крака			
27.	Качва 3-4 стъпала на 4 крака			
28.	Слиза 3-4 стъпала на 4 крака			
29.	Преминава от поза на 4 крака в изправена поза на колена			
30.	Изправя се, хванато за опора			
31.	Задържа се в изправена поза, като се държи за опора			
32.	Прави няколко крачки, като се държи за опора с 2 ръце			
33.	Прави няколко крачки, като се държи за опора с една ръка			
34.	Задържа се в изправена поза само			
35.	Ходи само			
36.	Качва няколко стъпала с помощ			
37.	Слиза няколко стъпала с помощ			

	Поведение	Начало	Край	Забележки
38.	Качва се по стълба само, като се държи за перилата поставяйки двете стъпала на всяко стъпало			
39.	Слиза само, като се държи за перилата, с двете стъпала на всяко стъпало			
40.	Качва се и слиза само с един крак на всяко стъпало			
41.	Скача с 2 крака с помощ			
42.	Скача само от първото стъпало на стълбата, без да пада			
43.	Скача на дължина няколко сантиметра			
44.	Хвърля топка с ръце			
45.	Рита топка с крак			
46.	Кара колело с 3 колела			
НЕВЕРБАЛНО ИЗРАЗЯВАНЕ ЧРЕЗ ЖЕСТОВЕ				
1.	Показва основните си потребности чрез викове и плачове			
2.	Усмивва се и други промени в лицевата мимика			
3.	Отговаря на лицеви експресии: усмивва се в отговор на усмивките на възрастните			
4.	Усмивва се, когато възрастният се приближава			
5.	Протяга ръце, за да го вземат на ръце			
6.	Страхува се от непознати (следователно разпознава майката или възрастния, който се грижи за него, измежду останалите възрастни)			
7.	Кима с глава, за да каже „да“			
8.	Кима с глава, за да каже „не“			
9.	Посочва близки предмети с пръст			
10.	Посочва отдалечени предмети с пръст			
11.	Бута възрастния, за да му покаже даден предмет			
ПОДРАЖАНИЕ НА ЖЕСТОВЕ				
1.	Подражава само на себе си			
2.	Продължава да повтаря един жест, ако възрастният го имитира			
3.	Повтаря просто действие, което вече е правило и което възрастният започва да прави пред него			
4.	Подражава на просто ново действие, напр. „довиждане“			
5.	Подражава лицеви изражения, напр. плези езика			
6.	Подражава действия, които не са непременно свързани с тялото и лицева експресия – прегръща кукла, обръща страниците на книга			
7.	Подражава прости действия, свързани с ежедневието въщи			
8.	Начало на игрите „на уж“: напр, имитира, че яде; че спи; приспива куклата; използва картонена кутия за гараж на колата			
РАЗБИРА ПРОСТИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ				
1.	Отговаря на името си			
2.	Идентифицира предмети: посочва ги с пръстче			
3.	Познава частите на тялото: първо върху себе си, после върху мама, после върху куклата			
4.	Познава частите на къщата			
5.	Идентифицира 3 изображения на познати предмети			

	Поведение	Начало	Край	Забележки
РАЗВИТИЕ НА ФИНАТА МОТОРИКА				
1.	Когато отваря ръката си, пръстите са изпънати			
2.	Хваща предмет, като използва пръстите и дланта на ръката			
3.	Хваща предмет, като използва всички пръсти, вкл. палеца			
4.	При хващане палецът се противопоставя на останалите пръсти			
5.	Хваща и повдига тежък предмет			
6.	Поставя предмети в съд или нещо, което може да ги държи			
7.	Вади предмети от нещо, в което са поставени			
8.	Започва да драска			
9.	Рисува кръгове			
10.	Рисува линии			
11.	Въртеливи движения на китката			
12.	Обръща страниците на книга			
13.	Вади тапата на бутилка			
14.	Нанизва големи маниста на твърд конец			
15.	Нанизва ситни маниста на мек конец			
16.	Вгнездява няколко прости форми			
17.	Слага 3 различни предмета един върху друг			
18.	Сгъва лист хартия			
19.	Реже парчета хартия с ножица			
СЛУШАНЕ И РАЗБИРАНЕ				
1.	Успокоява, когато около него се шуми			
2.	Обръща глава по посока на шума			
3.	Спира да вика и плаче, когато му се пусне музика, когато му се пее			
4.	Обръща главата към човека, който пее или говори			
5.	Може да различава някои звуци: тези, които възвестяват добри неща			
6.	Веднага обръща глава, щом чуе гласа на майка си			
7.	Реагира при произнасяне на името му			

Подготви Весела Банова

Деца, преживели насилие

Ако внимателно се вгледаме в различните поведенчески индикатори, които показват преживяване на различните видове насилие от детето, ще видим, че повечето от тях са признаци на душевно страдание. Защо и от какво страда детето, което е било подложено на физическо, емоционално, сексуално насилие или negliжиране? То страда, защото връзката му с другия е деформирана. Тази връзка е най-силно деформирана, когато насилието се случва в семейството. Другият, у когото детето търси да открие една точка, от която може да се види прието и достойно да бъде обичано, всъщност е насилник. Детето не само че не се вижда през неговите очи прието или достойно да бъде обичано, но то е сведено до един обект, нещо ненужно или още по-лошо – то е сведено до нещо, което може да носи наслаждение на другия само когато бива малтретирано. Детето, което е жертва на домашно насилие, често е привързано към насилника, защото това е неговият най-близък човек, неговата майка или неговият баща.

Има две особености при преживяването на домашното насилие.

Първата особеност е, че семейството като социална структура, която посреща детето, гарантира сигурността му и му позволява да се приобщи към света на човешката култура, не изпълнява своята функция. Нарушен е основният закон, върху който се изграждат семейните връзки, а именно законът, който съдържа взаимното наслаждение между детето и възрастния. С други думи, в едно нормално функциониращо семейство майката и бащата не могат да правят с детето каквото си искат. От своя страна, детето разбира, че не принадлежи изцяло на капризната воля на родителите и че те не могат да правят с него каквото си искат. В това отношение най-драстичен е примерът със сексуалното насилие в семейството. Нарушен е законът за забрана на кръвосмешението между родител и дете или между брат и сестра. А именно благодарение на действието на този закон е възможно формиране на психиката на детето и психологичното му отделяне от майката, т.е. превръщането му в самостоятелен човек с чувство за собствена идентичност. Затова в тези случаи е от особена важност не само да се предприеме мярка за закрила спрямо детето, но и да се накаже нарушителят на този неписан закон, за да бъде ясно и недвусмислено за детето неговото съществуване. Няма друг начин за детето да разбере, че законът за забрана на кръвосмешението съществува, тъй като то понася травматичните последици от неговата липса или неговото системно нарушаване вътре в семейството. В тези случаи, макар детето да изказва желание да остане с родителите и да ги вижда, то трябва да бъде отделено от тях. Причините за отделянето трябва да бъдат ясно назовани и формулирани от представителите на различните служби: социални, медицински, полицейски, психолози.

Втората особеност е, че детето, жертва на насилие, се сблъсква с нещо реално и непоносимо, за което то не разполага с думи, за да го облекчи в смисъл и значение.

Често недостигът на думи и смисъл поражда несъзнаван страх от разместване и разпадане на тялото, което се изразява в агресивно действие или самонараняване. Там където напрежението и възбудата в тялото се изплъзват на езика, обикновено виждаме агресивни действия или чуваме обидни думи. Понякога агресивните действия са насочени към собственото тяло и детето си причинява болезнени усещания, самонаранява се.

Ето защо в работата с децата, преживели насилие, е задължително да присъства измерението на психологичната подкрепа в две посоки:

- За детето трябва да се отвори пространство, в което то да бъде слушано заради самото себе си. Това е така, защото детето многократно бива изслушвано, за да се докаже насилието или за да се направи оценка на риска и пр. Но то има необходимост да бъде изслушвано, за да установи връзка на трансфер с психолога, която би му позволила постепенно да

облече в смисъл и значение онова, което е преживяло и продължава да преживява, а то е много сложно. Оттук произтича и втората посока:

- Психологът или друг възрастен трябва да придружава детето в усилието му да намери думи или изразни средства (рисуване, символична игра), чрез които да облече в смисъл и значение, да символизира преживяното насилие, за да продължи напред в своето развитие.

Често с учудване констатираме, че деца, които са подложени на системно физическо малтретиране в семейството, не понасят семейната структура. Виждаме ги да се успокояват и да повишават резултатите си в училище едва след като ги настанят в институция. Случва се институцията, в която повечето деца страдат от липсата на семейна среда, да бъде спокойно и сигурно място за дете, жертва на домашно насилие.

В своята работа с децата, преживели насилие, психологът, а също и възрастните, които полагат грижи за детето, трябва да бъдат особено внимателни и да не въвеждат свои означаващи и свои интерпретации. Така например случи ми се да попадна на рисунка, направена от преживяло сексуално насилие дете, която искрено ме озадачи. На моя въпрос към психолога, който беше работил с детето, той ми отговори че му е дал точна инструкция да възпроизведе точното действие на бащата. Работейки по този начин, ние не даваме на детето никакъв шанс да облече в смисъл и значение случилото се. Единственото, което постигаме е да му натрапим нашите означаващи и да фиксираме травмата.

Отправна точка в работата с деца, преживели насилие, може да бъде разбирането на френския психоаналитик Жак Лакан. Той определя термина „насилие“ като означаващо, с което си служим за назоваване на нещо, което трудно се понася и което идва на мястото на нещо неназовимо, т.е. на нещо, за което няма подходящи думи. Насилието следователно е най-напред нещо, което е уловено в думите на Другия; означаващо, с което се описва цяла поредица от явления, заели важно място в обкръжаващия ни дискурс, в институциите и в медиите.

То обозначава нещо, което не може да бъде обхванато, нещо невъзможно за всяко човешко същество. Това непоносимо за детето (субекта) и трудно назовимо нещо Лакан нарича „реално“. Препоръчва се да не говорим за насилието прекалено директно, което не означава да го игнорираме. Знаейки, че то съществува сред човешките същества, трябва да му намерим точното място. Да оценим невъзможното, т.е. реалното, което насилието разкрива, има за следствие поддържането на необходимото покривало, което да го държи надалеч. Родителят или учителят трябва да знаят как да се справят с насилието, прибегвайки до помощта на метафората за създаване на изместване, необходимо на субекта, за да излезе от тази задънена улица. В отговора, който даваме на децата, трябва да се изместим от появилото се реално. Трябва да направим крачка встрани от реалното, предизвикало акта на насилие. Всъщност ако кажем на някого, че проявява насилие, или го посочим пред другите като такъв, това води единствено до увеличаване на насилието у него, както и у другите. От този момент нататък езикът и някои думи, които сме казали на субекта (детето), отключват неговата агресивност.

Подготви Весела Банова

Трети модул

ТЕМА	Подкрепа на позитивното поведение
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	8 часа , разпределени в 4 сесии , като най-подходящо е провеждането на Сесия I и Сесия II в един и същ ден, а останалите две сесии да са в други, отделни дни, тъй като се предвижда и самостоятелна работа вкъщи
СЪДЪРЖАНИЕ	Рефлексия върху собствения опит и преживявания като деца; свързване на собствения детски опит със стила на родителстване като възрастни; знания за многофакторната обусловеност на детското поведение; умения за разграничаване на базисните от ситуативно определените причини за поведението на детето; познания за стиловете на родителстване и последствията, които имат върху детето; познания за различни позитивни методи на възпитание; умения за анализиране на ситуациите, в които детето проявява „проблемно“ поведение; нагласи за търсене на подкрепа при справянето с „проблемно“ поведение на детето
НАЧИН НА ОЦЕНЯВАНЕ	Модулът се оценява след приключването на всяка сесия чрез вземането на устна обратна връзка от всеки участник по определена тема. В края на последната сесия се попълва приложеният въпросник.
РЕСУРСИ	<p><u>Използвани методи:</u> Ролева игра Презентации Самостоятелна работа по проект Преживелищна игра Проективни методи (рисунки) Работа в малка група Дискусия</p> <p><u>Основни изисквания към средата</u> Доверие и конфиденциалност; асертивност; емпатия; спазване на правилото за безоценъчност на коментарите</p>

Практическо занятие

Цели на занятието: Кандидатите за приемни родители

- да осъзнаят как собственият им опит като деца влияе на родителските им умения и общуването с децата като цяло;
- да придобият знания за многофакторната обусловеност на детското поведение в контекста на особеностите на различните групи деца, настанявани в приемни семейства;
- да придобият практически умения за идентифициране на базисните причини за детското поведение и на непосредствените такива, играещи роля на „спусъци“ за демонстриране на определени поведенчески модели;
- да систематизират познанията си относно различните методи за възпитание, както и относно онези последствия за детето, които обуславят успешността на всеки метод;
- да придобият практически умения за анализ на ситуациите, в които се проявява трудното поведение на децата;
- да придобият практически опит в справянето с различни ситуации на прояви на трудно поведение;
- да осъзнаят необходимостта от търсене на подкрепа при справянето с трудното поведение на детето, настанено при тях.

Време за провеждане: 8 часа

Необходими материали: листи за флипчарт, маркери, листи А4, флумастери, картончета с размер 1/8 от А4, балони, канап

Сесия I

Водещите отправят приветствие към групата. Тъй като дейностите, предвидени за това занятие, са свързани със значително саморазкриване от страна на участниците, е необходимо да се започне с упражнение за повишаване степента на доверие в групата.

Дейност 1. Упражнение за доверие „Минни полета” – 30 минути

Упражнението започва с разделянето на групата по двойки. За тази цел е необходимо водещите предварително да подготвят листчета, на които са написани двойки противоположни прилагателни (студен–топъл, красив–грозен, мокър–сух, бял–черен, тъмен–светъл и др.). На групата се дава следната инструкция: „Сега ще помоля всеки от вас да изтегли произволно листче. Прочетете написаното на него, но не го споделяйте с никого. Всяко листче има своя половинка, на която е написано противоположно определение. Вашата задача е да намерите човека, който го държи, като се разхождате из стаята, срещате се с останалите и обяснявате своя надпис без думи. Можете да ползвате знаци с ръце и мимики, но без да говорите помежду си.”

Ако е необходимо, водещите помагат на участниците, които срещат затруднения при обяснението на своите прилагателни с напътствия или пример. В случай че някои от участниците не умеят да четат добре на български, водещите им оказват съдействие.

След като двойките са сформирани, се дават указания относно провеждането на упражнението: „Следващото упражнение се нарича „Минни полета”. Във всяка двойка един човек със затворени очи ще бъде воден от своя партньор през минно поле от столове/листове хартия. След като успешно стигнете до другия край на стаята, ще размените ролите си, за да се върнете обратно.”

Упражнението може да бъде проведено в няколко варианта – „мините” могат да бъдат столове или листове хартия, разпръснати хаотично из стаята. След всяко преминаване на двойка в едната посока те следва да бъдат размествани, доколкото е възможно в зависимост от наличното пространство. В случай че двойката настъпи или се блъсне в „мина”, започва отначало. Ако е необходимо, за да осигурите ефективност на упражнението, набавете шалове, вратовръзки или други меки, чисти парчета плат, за да завържете очите на участниците, които ще бъдат водени. Имайте предвид, че някои хора ще имат силни съпротиви срещу това, ето защо е добре предварително да се вземе групово решение как точно ще бъде проведено упражнението.

След като всички двойки са преминали през минните полета, върнете се в големия кръг и помолете участниците да споделят своите преживявания по следните въпроси:

- Как се чувствахте като водени?
- Как се чувствахте като водещи?
- Коя роля беше по-удобна за вас?
- Какви асоциации породи това упражнение у вас? За какво ви напомни?

Дискусията след упражнението следва да бъде насочена от водещите към приликата на играта с взаимоотношенията между приемния родител и детето в процеса на неговото отглеждане – как пътят на възпитанието на дете, живяло в риск, е пълен с неочаквани ситуации, подобни на минни полета; че воденето на човек със затворени очи през стая с препятствия напомня на

възпитанието, в което родителят (или лицето, изпълняващо неговите задължения) води детето, но и се различава, защото детето не е пасивен участник, а активно заявява своите потребности, желания, предпочитания, а родителят има за задача да разчете сигналите, които то му дава. По този начин се прави въведение в темата „Подкрепа на позитивното поведение“ и се поставят целите на нейното представяне в рамките на обучителния курс, като се прави връзка с вече разгледаните теми.

Дейност 2. Преживелищно упражнение „Моите родители” – 60 минути

Водещият упражнението дава следните инструкции: „Моля, затворете очи и се отпуснете. Припомнете си своето детство. Къде живеехте? С кого? Извикайте своите спомени на дете при вас. Спомнете си своите родители. Как изглеждаха те тогава? Като какви хора ги виждахте вие? Какви думи използвахте, за да се обръщате към тях? Как се обръщаха те към вас? Какво правехте заедно? Какви чувства изпитвахте към тях? Какви чувства предизвикваше у вас тяхното отношение към вас? Сега отворете очи и нарисуйте своето семейство. Напишете имената на своите родители и обръщенията, които сте използвали.”

На участниците се раздават листове и флумастери. Прави се уточнението, че художественото изпълнение на рисунките няма да бъде оценявано, важното е в тях да бъде отразено усещането на всеки участник за неговите родители.

След като всички участници приключат с рисуването, изображенията се показват пред останалите и се прави кратко споделяне относно имената на родителите, техните най-запомнящи се качества, взаимоотношенията, които са имали с тях кандидатите, както и чувствата, които са пораждали от тези отношения. Водещите обобщават споделените чувства, като записват използваните от участниците думи на лист флипчарт.

Ако някой от участниците демонстрира силни емоции, свързани със загуба на родителите, или със силно негативни преживявания поради насилие/други неблагоприятия в семейството, дайте му възможност да каже онова, което желае, без да го притискате. Попитайте дали би желал да има известно време насаме със себе си, предложете му подкрепа, но не настоявайте! Някои хора предпочитат да се усамотят, за да си възвърнат увереността и спокойствието.

Сесия II

Дейност 1. Работа по двойки – 20 минути

За сформирането на двойките се използва упражнението „Добри ръце”. На участниците се дава инструкцията да се изправят, да затворят очи и да протегнат ръце напред, след което да се разходят из стаята, като търсят ръцете на другите. Когато открият ръце, които им се струват приятни и топли, нека да направят „двойка” с този човек.

Всяка двойка си намира подходящо място за работа в стаята. След като това е направено, на всички се дава следната инструкция: „Споделете с партньора си в двойката едно приятно и едно неприятно за вас преживяване като деца, когато вашите родители са ви възпитавали. Обсъдете следните въпроси: **Какво стана? Как се чувствах аз? Какво направи моят родител? Как се почувствах аз от това? Какво направих? Какво научих от тази ситуация?** След като всеки от вас сподели своите преживявания, направете общ за вашата двойка списък на успешни и неуспешни начини за възпитание на дете. Имате 30 минути!”

Въпросите, на които трябва да отговорят участниците, са записани предварително на лист от флипчарт и са поставени на място, видно за всички. Може да се използва и вариант с раздаването на листове с въпросите на всяка двойка.

Ако някой от отборите среща затруднения в обобщаването на подходите и изразяването им с определени думи, водещите оказват подкрепа.

Дейност 2. Споделяне на груповата работа – 40 минути

Всяка двойка споделя своята работа в три основни направления:

- Как е протекло споделянето и как са се чувствали участниците, докато са говорили и докато са слушали своя партньор?
- Представяне на изброените начини за възпитание.
- Доколко всеки от участниците е използвал при възпитанието на своите деца методите, използвани от неговите родители, кои точно и защо е използвал тези, а не други?

Дискусията в общата група е по въпроса кое прави един начин за възпитание успешен (на пример как въздейства върху чувствата, самооценката, развитието на детето, дали стимулира неговите ресурси, дали подкрепя развитието на адекватни модели за справяне с трудни ситуации, учи ли детето на нещо и др.). Постепенно акцентът се измества към значението на успешните родителски подходи за придобиването на родителски умения от самите деца, и най-вече към въпроса какво означава това за децата, настанявани в приемни семейства, които не са имали възможността да наблюдават добри родителски модели на поведение.

Пауза

Дейност 5. Презентация от водещите на тема „Стилове на родителстване” и „Позитивно възпитание” – 20 минути

Дейност 6. Затваряне на сесията – 10 минути

Водещите молят участниците да споделят устно какво са научили за начина, по който подходите за възпитание, използвани от техните родители, са въздействали на собствения им стил на родителстване и отношенията им с децата.

Сесия III

Водещите приветстват участниците и питат дали някой има въпроси или желае да сподели нещо като следствие от работата в предишната сесия.

Дейност 1. Мозъчна атака „Поведения, които ме дразнят” – 10 минути

На участниците са дава следното указание: „Помислете си малко и споделете онези неща, които ви дразнят у околните, например разхвърляни вещи, закъснение за среща, мръсни обувки, нахално поведение, всичко, за което можете да се сетите!”

Водещият записва всички възникнали предложения. Списъкът се оставя настрана и на групата се пояснява, че той ще бъде използван по-късно.

Дейност 2. Работа по казуси в малки групи. Трудни ситуации с деца, настанени в приемно семейство

Групата се разделя на няколко малки групи от по 3-4 души чрез преброяване на участниците. На всяка група се дава някой от казусите в **Приложение 1**. Задачата на групата може да се постави в два варианта според особеностите на групата и опита на водещите.

Вариант 1. Ролева игра – 60 минути

Този вариант е по-добрият, тъй като дава възможност на участниците не само да разсъждават, но и да преживеят ситуацията, което обуславя по-силния ефект на упражнението върху кандидатите.

Дайте на групата инструкция да прочете казуса и да разпредели помежду си ролите на основните участници в така представената ситуация. Всеки от кандидатите трябва да има известно време след това, за да влезе в съответната роля, за което бива подкрепен от водещите. Самите водещи предварително разпределят помежду си ролите, за чието пресъздаване ще оказват подкрепа. Тези дейности следва да се изпълнят за 10 минути.

Чрез жребий или по взаимно съгласие се определя редът на представяне на ситуациите. Водещите подпомагат всяка група при организиране на пространството, за да се пресъздаде сцената, в която се случва съответният казус (по 5 минути максимум за всяка група).

След представянето на всяка ситуация участниците се освобождават от роли и групата се събира, за да направи обсъждане. Всеки от кандидатите отговаря на следните въпроси:

- Как се чувствах в ролята на (когато е участвал в разиграването)?
- На кой от героите симпатизирах най-много?
- За какво ми напомни тази сцена? (споделяне на подобни ситуации от собствения опит или наблюдавани пряко) Как се почувствах от това?
- Какво е посланието на приемния родител към детето? Какво е посланието на детето към приемния родител? (посланията се записват на лист от флипчарт от водещия)
- Необходимо ли е да се променят посланията, и ако да – как? (идеите за промени също се записват, първоначално на принципа на мозъчната атака, след което се обсъждат в групата и се взема решение за оптимален вариант/и)

След като се обмислят посланията, които участниците в ситуацията следва да си разменят, водещият насочва групата към обсъждане на конкретни поведения, чрез които тези послания да бъдат изразени. Даваните предложения могат да се обвържат с изведените в Дейност 4 успешни методи за възпитание.

С това анализът на първоначалната ситуация приключва и малката група я проиграва отново с предложените модели на поведение. След проиграването се прави кратко групово обсъждане, в което основният акцент е върху разликите в чувствата на участниците и връзката на тези чувства с промяната във взаимодействието между тях.

По този начин се проиграват и анализират всички ситуации.

Вариант 2. Работа по казус – 60 минути

Дайте на групата инструкция да прочете казуса и да обсъди следните въпроси:

- Как се чувства всеки от участниците в ситуацията?
- Как случилото се помага на участниците в ситуацията?
- На кой от героите симпатизирам най-много?
- За какво ми напомня тази сцена? (споделяне на подобни ситуации от собствения опит или наблюдавани пряко) Как се почувствах от това?
- Какво е посланието на приемния родител към детето? Какво е посланието на детето към приемния родител? (посланията се записват на лист от флипчарт)
- Необходимо ли е да се променят посланията и ако да – как? Чрез какви поведенчески модели могат да бъдат предадени новите послания? (идеите за промени също се записват на лист от флипчарт)

След като групите приключат своята работа, всяка група представя казуса и резултатите от обсъждането. Даваните предложения за справяне с трудни ситуации могат да се обвържат с изведените в Дейност 4 успешни методи за възпитание.

В края на сесията водещите могат да направят опит за ролево проиграване на успешните начини за реагиране. В този случай чрез жребий или по взаимно съгласие се определя редът на представяне на ситуациите.

Водещите подпомагат всяка група при организиране на пространството, за да се пресъздаде сцената, в която се случва съответният казус (по 5 минути максимум за всяка група).

След представянето на всяка ситуация участниците се освобождават от роли и групата се събира, за да направи обсъждане. Всеки от кандидатите отговаря на следните въпроси:

- Как се чувствах в ролята на (когато е участвал в разиграването)?
- На кой от героите симпатизирах най-много?
- За какво ми напомни тази сцена? (споделяне на подобни ситуации от собствения опит или наблюдавани пряко) Как се почувствах от това?

Дейност 3. Презентация на тема „Фактори, обуславящи детското поведение“. (Приложение 2) – 15 минути

Дейност 4. Затваряне на сесията с групова дискусия „Причини за поведението на детето“ – 20 минути

Водещите отново поставят списък с поведения, които дразнят участниците, и молят всеки да си припомни своето предложение, след което да помисли какви базисни причини стоят зад него. Прави се дискусия на тема как в едно семейство хората, включително приемното дете, идват със своите особености и история, обуславящи начините, по които реагира в различни ситуации, и как това може да предизвика проблеми във взаимоотношенията.

На участниците се дава домашна задача до следващата среща да наблюдават своето поведение и поведението на своите деца и да опишат 2 ситуации по свой избор, като анализират следните елементи:

- Кои са „спусъците“ за поведението на детето и за тяхното собствено?
- Кои са базисните причини зад тези поведенчески модели?
- Какви подкрепления са използвали родителите?
- Каква е вероятността поведението на детето да се повтори?

Подготвят се предварително таблички с въпросите за улеснение на участниците. **(Приложение 3)**

Сесия IV

Дейност 1. Представяне на домашната работа – 50 минути

Всеки от присъстващите споделя своите наблюдения, трудностите, които е срещнал в подготовката на домашната работа, изводите, до които е стигнал.

Водещите обобщават споделеното от кандидатите.

Дейност 2. Преживелищно упражнение „Добри подходи за възпитание” – 25 минути

Изброените в Сесия I добри подходи за възпитание се записват предварително на картончета, които се завързват за надути балони. Общият списък се поставя на видно място, за да могат участниците да си го припомнят. Кандидатите се приканват да бъдат доброволци в следващото упражнение. На първия доброволец се дава указанието да избере поне 5, най-важни според него добри подходи за възпитание от изброените. Той/тя трябва да вземе балоните със съответните надписи и да се опита да ги задържи с ръце (не връвчиците, а самите балони). После групата се приканва да избере още един много важен подход, а балонът с неговия надпис се дава на доброволца. Така постепенно се прибавя по още един балон, докато доброволецът не изпусне всички балони. В голямата група участниците споделят как са се чувствали по време на упражнението. Крайният извод следва да бъде, че е много трудно един човек да използва всички подходи за възпитание. Именно затова при оценката на кандидатите се търсят техните силни страни, за да могат да бъдат определени в социалния доклад онези групи деца, за които те биха се грижили най-добре.

Предложете на групата да повторите упражнението, но с бонус за доброволца – „помощ от публиката”. Когато балоните станат твърде много за него, за да е в състояние да ги удържа, може да повика някого от групата, за да му помага, после втори – и така до необходимия брой хора, за да се удържат всички балони. След споделянето за чувствата в тази ситуация дискусиата се насочва към изброяването на онези хора, които са подкрепяли кандидатите при справянето с трудни ситуации като родители и постепенно – към възможностите за търсене на подкрепа в справянето с трудни ситуации в приемничеството (близки, приятели, професионалисти, порасналите деца на приемниците, др.). Упражнението завършва с извеждането на общ списък от хора, към които всеки приемен родител може да се обърне за подкрепа.

Дейност 3. Затваряне на сесията и на темата – 15 минути

Участниците дават своята обратна връзка за темата писмено, като допълват следните изречения:

Преди си мислех, че да възпитавам чуждо дете

Сега смятам, че да възпитавам чуждо дете

Преди мислех, че подходите, които използвам като родител, са

Сега мисля, че подходите, които използвам като родител, са

Най-полезното нещо, което научих от тази тема, е

Случай 1 • Даниел

Даниел е на 14 години, от ромски произход. Вие се грижите за него от 6 месеца. През този период забелязвате, че изчезват някои малки лични ваши вещи. Първата ви реакция е да си помислите, че сте забравили къде са оставени, но все пак решавате да проверите в стаята на Даниел. Под леглото му откривате малка кутийка, в която са сложени всички липсващи неща (обеци; сувенир, който ви е подарък; малка снимка на майка ви), както и такива, които никога преди не сте виждали – часовник и детски пръстен.

Когато Даниел се връща от училище, вие се нахвърляте срещу него с думите „Ако има нещо, което не мога да търпя, това са крадците!“ и му „конфискувате“ стереоуредбата, „докато не се научиш да не правиш така!“.

Случай 2 • Мария

Вие се грижите за Мария, която е на 13. Когато се ядоса, има навика да казва „Мамка му!“ и твърди, че не може да се отърве от него. Според вас просто не се е опитала.

Вашата леля ви идва на гости. Вие много я обичате, но тя не разбира „защо вземате всички тези ужасни деца в къщата си“ и използва всеки случай да ви покаже, че е права. Мария се връща от училище и се втурва в стаята, крещейки: „Мамка ѝ на скапаната учителка! Мразя я!“ В този момент леля ви се намесва и казва на детето да отиде да си измие устата със сапун. „Мамка ти и на теб!“ е отговорът на Мария. На вас ви се приисква да ѝ ударите шамар. Вместо това се разкрещявате срещу нея: „Веднага излез навън и си вземи мръсния език с теб!“

Случай 3 • Митко

Вие се грижите за Митко, който е на 4 години. Очаквате ваши приятели да ви дойдат на гости и сте купили специално за този случай напитки и сладки.

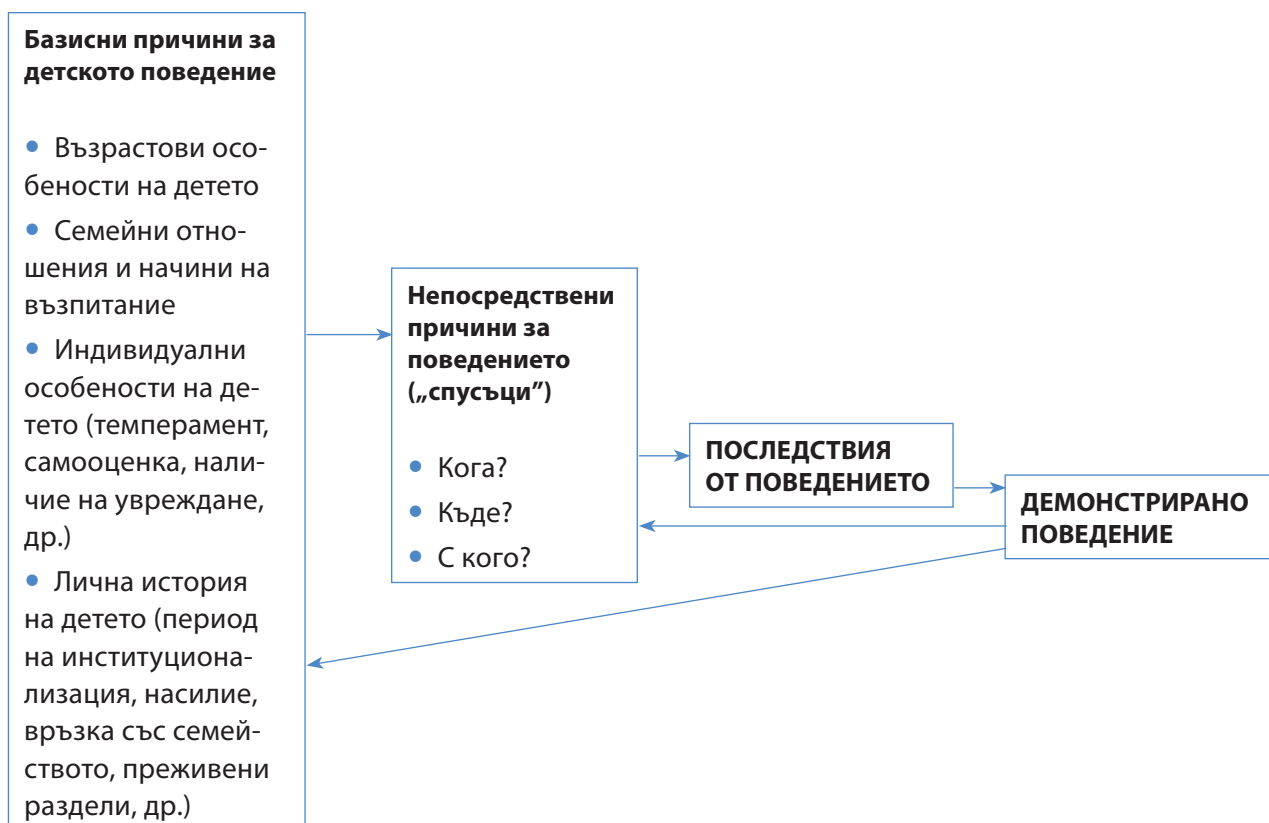
Първоначално Митко не обръща внимание на двете деца на вашите приятели. Когато обаче те започват да си играят с някои от неговите играчки, той веднага притичва през стаята, крещейки по тях. Взема една от по-малките играчки и яростно я хвърля към вратата, като чупи декоративното стъкло. Вие го сграбчвате и го разтърсвате, викайки: „Ако не можеш да си играеш мирно и тихо с другите деца, ще си отидеш в стаята и няма да получиш никакви бисквити и сок!“ Напоследък вие сте ограничили срещите си с приятели, които имат деца, защото те предизвикват подобни гневни изблици у Митко.

Случай 4 • Ани

Ани е на 9 и е настанена у вас преди 2 седмици. Всеки път, когато някой позвъни на вратата, тя се втурва да отвори преди всички. Ако посетителят е мъж, тя го прегръща и се върти около него в опити да седне в скута му. За вас това е изключително неловко. Вие сте жена и се опитвате да прекратите това нейно поведение. Пробвали сте да отваряте вратата заедно с нея, прегръщайки я. Вашият съжител все още не успява да види ясно своята роля в грижите за детето.

Един ден пристига шефът на партньора ви. По това време вие сте в банята. Ани отваря вратата и веднага се хвърля да го прегръща. Съжителят ви избухва: „Престани с това! Твърде малка си! Отвратително е!“

Схема на многофакторната обусловеност на детското поведение

<p>Какво се случи?</p> <p>Опишете накратко случката</p>	<p>Как се стигна до това?</p> <p>Опишете всяко действие и дума на детето и своите</p>	<p>Защо се случи?</p> <p>Опишете причините, които според вас са накарали вас и детето да реагирате така</p>	<p>Какво направих аз?</p> <p>Какви бяха последициите за детето</p>	<p>Ще се повтори ли поведението на детето според вас?</p> <p>Други коментари</p>

Подкрепа на позитивното поведение. Материал за обучаващи

Настаняването на деца в приемно семейство като мярка за закрила цели не само осигуряване задоволяването на потребностите на детето, които не могат да бъдат посрещнати адекватно от неговото собствено семейство, но също така и справяне с последиците от живота в неблагоприятна семейна среда, малтретирането, институционализирането. В този смисъл един от най-важните аспекти в задълженията на приемния родител е справянето с усвоените от детето социално неприемливи модели на поведение, както и заместването им с такива, които да подпомагат и стимулират социалната му интеграция. Именно това обуславя изключителната важност на добрата подготовка на кандидатите за справяне с трудните ситуации в процеса на отглеждане и възпитание на детето и формирането на реалистична представа за предизвикателствата на приемничеството. Получаването на адекватна информация и емоционалното преживяване на възможни ситуации, свързани с полагането на грижи за чуждо дете, дават на кандидатите възможността да вземат обмислено решение относно желанието за продължаване процедурата по оценка, и същевременно с това полагат основите на предпазването от прояви на синдрома „burn – out“ за онези от тях, които бъдат одобрени за приемни родители. Това обуславя разработването на настоящата тема най-вече чрез преживелищни игри, които:

- да подпомогнат рефлексията на кандидатите по отношение на собствения им опит като деца и родители;
- да повишат чувствителността на кандидатите по отношение причините за и отделните компоненти на поведенческите прояви и динамиката на тяхното взаимодействие;
- да формират нагласа за търсене на алтернативни модели за реакция в трудни ситуации;
- да подчертаят необходимостта от търсене на подкрепа при справянето с трудното поведение;
- да очертаят онези характеристики на различните методи и техники за възпитание, които ги правят успешни;
- да посочат ясно неприемливите и недопустими методи и техники за възпитание.

Възпитанието като целенасочен процес на въздействие от страна на лицето, изпълняващо родителски функции, е иманентно включено в идеята за приемничеството, доколкото за родното семейство на детето е установено, че не е в състояние временно да изпълнява тази своя функция, което налага тя да бъде реализирана от други, специално обучени за това хора. За тази цел кандидатите за приемни родители имат нужда от придобиване на определени знания относно детското поведение, които да им помогнат да се справят успешно с предизвикателствата на приемничеството.

Човешкото поведение е сложен феномен, в който се преплитат многообразни фактори. Представената в тази тема схема има за цел основно да даде възможност на водещите да представят пред кандидатите за приемни родители разбираем механизъм, който да бъде от полза в практическото разрешаване на различните казуси с проблемни прояви на деца, настанени под приемна грижа, както и да им помогне в процеса на формирането и подкрепата на позитивни поведенчески модели.

Причините за възникването на определено поведение са разделени в две основни групи – *базисни и непосредствени*.

Базисни причини за детското поведение са онези фактори, които стоят в основата на начина, по който детето реагира, макар че не са част от непосредствената среда на възникване на съответния поведенчески модел и не го предшества пряко. Те са свързани с комбинацията от определени чисто физиологични процеси (като например свойствата на нервната система, определящи съответния тип темперамент, или естествената последователност на развитие през различните възрастови периоди), и особеностите на средата, в която живее детето.

■ **Възрастови особености на детето**

Поведението на детето трябва да се разглежда като част от цялостното му развитие. Някои негативни прояви са напълно естествени и характерни за определен възрастов период. На нетипичните за възрастта прояви трябва да се обърне внимание, като се има предвид и личната история на детето. Голяма част от децата, настанявани в приемни семейства, изостават в своето емоционално и поведенческо развитие заради трудната си житейска история, независимо дали са живели в институция. Познаването на типичните за даден възрастов период особености и тяхната изява в определени поведенчески модели подпомага формирането на реалистични очаквания у кандидатите. Причините за типичните проблеми, които могат да се очакват в различните възрастови периоди, както и подходящите за справяне с тях подходи са описани в материалите за кандидатите за приемни родители.

■ **Семейни отношения и начини на възпитание**

Основният дефицит в семействата на децата, спрямо които е предприета мярката „настаняване в приемно семейство“, е именно в липсата на гъвкавост по отношение на използваните подходи. Неблагоприятната за развитието на детето семейна среда се характеризира с ясно изразено преобладаване на един от следните стилове на родителстване – авторитарен, либерален или пренебрегващ, който е с висока степен на устойчивост и ригидност. Възможно е например при родители, които са зависими, да се наблюдава и смяна на маладаптивните подходи за възпитание, което прави средата на децата и изискванията към тях непостоянни. Тези обстоятелства повишават риска от проява на описаните по-горе негативни последствия за детето, което получава едно основно послание: **„Ти не си важен/а!“**

Семействата, поставящи по един или друг начин децата си в риск, представляват неадекватно функциониращи системи, което налага детето да усвои такива модели на поведение, които да го поставят в минимален риск, дори когато извън семейството те се явяват маладаптивни. Най-типичните ролеви модели, възникващи в поведението на децата в риск, са следните:

- **Семейният герой** се чувства отговорен за цялото семейство и се опитва да облекчи болката на останалите. В крайна сметка тази роля води до възникването на чувство за неадекватност, доколкото детето изнема функциите на единия или дори на двамата родители, с които не може да се справи поради липсата на социален и житейски опит. Семейният герой има високи училищни постижения и често поставя нуждите на другите над своите собствени.
- **Семейната изкупителна жертва** се отдръпва, често деструктивно, от семейството, за да потърси чувството за принадлежност другаде. Възприелото тази роля дете изглежда враждебно и предизвикателно, но дълбоко в себе си чувства гняв и болка. Изкупителната жертва привлича вниманието чрез негативно поведение и е най-вероятно в сравнение с другите да започне да употребява алкохол или други наркотици, да попадне в недобра среда.
- **Изгубеното дете** така и не успява да създаде близки емоционални взаимоотношения в семейството, а впоследствие и с други хора, чувства се много самотно и мълчаливо страда.
- **Семейният талисман** внася смях в семейството и използва чара и хумора си, за да оцелее. Той не се приема сериозно, незрял е и чувствителен. Много чаровен, той е семейният клоун.

Проблемът с неадекватните модели на възпитание в семейството засягат не само уменията, които децата усвояват за справяне с трудни ситуации (т. нар. coping skills), но също така и похвати-

те за родителстване. Родителят се явява първият, определящ модел на тази важна социална роля, независимо дали впоследствие порасналото вече дете ще вземе своето решение да подражава, или напротив – да избягва използваните от него подходи за възпитание.

Тази обусловеност на собствения стил на родителстване от личните преживявания в детството в настоящата тема е разработена в две посоки. От една страна, практическото занятие цели кандидатите да осмислят своя опит като деца, което да им позволи да открият по какъв начин той рефлектира върху техните родителски умения и качества. От друга – подпомага дълбочинното разбиране за причините, пораждащи определени проблемни поведенчески прояви у децата, при това без необходимост от представяне на сложни психолого-педагогически теории.

■ **Индивидуални особености на детето** (темперамент, самооценка, локус на контрола, наличие на увреждане, др.). Един от основните принципи на възпитание изисква всяко въздействие от страна на лицето, изпълняващо родителските функции, да се съобразява с индивидуалните особености на детето. Същият се явява и предимство на настаняването в приемно семейство пред това в институция. Индивидуалният подход към детето и търсенето на най-подходящите за задоволяването на неговите потребности начини за отглеждане и възпитание намират своето категорично изражение в плана за грижи, съставян при извеждането му от семейството.

■ **Лична история на детето** (период на институционализация, насилие, връзка със семейството, преживени раздели, др.). Институционализираните деца, явяващи се втората основна група, спрямо която се предприема мярка за закрила „настаняване в приемно семейство“, демонстрират определени маладаптивни модели на поведение като следствие на комбинацията от следните фактори:

- травмата от изоставянето/раздялата, независимо на каква възраст се е случила (разгледана в Тема 2 „Връзки и раздели“);
- особеностите на стила на родителстване, довел до извеждане на детето от семейството;
- усвоените в семейството неадекватни модели на поведение;
- особеностите на живота в институцията.

Ранната възраст на изоставянето, липсата на връзка с член на семейството или с друг значим възрастен, насилието над детето в семейството, преместването от институция в институция, социалната изолация на институцията, невъзможността да се упражняват основополагащи умения за самостоятелен живот са фактори, които увеличават степента на дисфункционалност на личността. Последната може да се изразява в:

Проблеми с дистанцията и границите

- Детето може да показва силна обич към сравнително непознати хора, а в същото време има случаи, в които не допуска до себе си дори и най-близките.
- Детето може да изглежда прекалено привързано – от няколко срещи да демонстрира силна обич, физически контакт, да поставя нереалистични изисквания за внимание и обвързаност, като в същото време е изключително плахо с други възрастни или деца.

Контакт с очите

- Детето може да избягва директен контакт с очи или да гледа „през“ вас, сякаш „не е там“, да има празен поглед и безизразно лице, да се държи сякаш ви няма.
- Но може да използва контакта с очи, „флиртувайки“ пресметливо, с цел да получи нещо, или да демонстрира „убийствен поглед“ като израз на пряка заплаха.

Липса на равновесие и баланс във връзката

- Детето е склонно само да „взема“, без да „дава“ в отношенията си с близките.
- Но може и да даде всичко, което то или семейството му притежават (включително и собст-

веното си тяло) на случаен познат или изглежда, че сякаш „купува“ приятелство.

Умение „да очарова света“

- Детето може да изглежда любвеобилно, мило и внимателно – особено към чужди и незначими фигури.
- В същото време може да се държи грубо и отхвърлящо към членовете на семейството си, и особено спрямо майката.

Реакция на раздяла

- Може да започне да манипулира членовете на семейството, като ги настройва един срещу друг.
- Може да демонстрира остра вътрешна нужда от сигурна семейна среда и силно да страда при кратки отсъствия или разногласия в семейството.

Проблеми с контрола

- Може да се стреми винаги да контролира нещата и да изглежда сякаш властта му помага или го мотивира.
- Може да се откаже от контрола и отговорността, като се държи като много по-малко дете.
- Възможно е да „загуби контрол“, като демонстрира неприсъщи за възрастта избухвания, продължителен плач или други силни и неадекватни чувства.

Промени в настроението

- Може да изглежда самонадеяно, уверено и ентусиазирано и в следващия момент да изгуби интерес и желание към всичко.
- Може изведнъж да изглежда загрижено, разстроено, депресирано, ядосано, потиснато без очевидна промяна във външната среда.

Агресия

- Може често да се противопоставя или често да избухва, ако бъде провокирано.
- Може да използва вербална или физическа агресия като начин за справяне с повечето ситуации.

Прояви на жестокост, дразнене или подиграване

- Може да наранява или да се отнася безчувствено към другите, особено когато ги смята за уязвими.
- Може да проявява силна чувствителност дори и при намек за критика, като изпада в ярост или се затваря и изолира напълно.

Връзки с връстниците

- Може да предпочита да общува само с по-малки или по-големи деца.
- Може да е склонен да доминира в отношенията си с връстниците и да претендира, че има много приятели.
- Може да позволява да го лъжат и да бъде лесно заблуждавано от всички.
- Възможно е постоянно да сменя приятелите си.

Склонност към самоунищожение и злополуки

- Може постоянно да действа по самоунищожителен начин – например да поема големи рискове или умишлено да се самонаранява.
- Може да унищожава свои или чужди вещи.
- Може често да претърпява злополуки и да се проявява като непохватно и несръчно.

- Може да се опитва да предпази на всяка цена или да се държи, сякаш е неуязвимо и не може да го достигне нищо лошо.
- Може да изглежда повърхностно, като отдава голямо значение на материалните неща.

Липса на страх и контрол над импулсите

- Може да действа импулсивно, сякаш не осъзнава опасността или без да осмисля последствията от действията си.
- Може да е хиперактивно, постоянно да е в движение и да не го свърта на едно място.
- Може да бъде много плахо и неуверено, свръхпредпазливо, със задръжки и пасивно.
- Може да проявява много и засилени страхове – от тъмно, от самота.

Да лъже, когато истината е очевидна

- Може често и явно да отрича собствените си действия, дори и когато няма преди облиги от това или когато истината е очевидна за всички.
- Може да е особено чувствително към лъжите на другите.

Развитие на съвестта

- Може да изглежда неспособно да показва емпатия и съчувствие към другите и да поема отговорност за собствените си действия.
- Може да обвинява постоянно другите за собствените си неуспехи.
- Може да реагира с прекалено чувство на срам за незначителни неща и да поема цялата вина върху себе си.

Конкретно мислене

- Може да изглежда, че не разбира добре действителността и се затваря в свят на мечтите.
- Може да мисли конкретно, без да е способно да прояви въображението си или да прави интуитивни връзки.

Разбиране на връзката между причина и следствие

- Може да показва слабо разбиране между причина и следствие, действие и резултат.
- Може да действа често по манипулативен и контролиращ начин.
- Може да има изключително развити умения за изказване, когато става въпрос за отговорностите на другите, и да е в състояние да обвини всеки друг.

Внимание

- Може постоянно да е нащрек и да е прекалено бдително, дори и при най-малкия намек за опасност да е склонно да реагира прекалено бурно и постоянно да прекъсва другите.
- Може да има нарушения в съня.
- Може да изглежда сякаш никога не обръща внимание на това, което се казва, лесно да се разсейва и често да губи вещите си.
- При стрес може да изпада в свой собствен свят или да заспива.

Забавено развитие на реч

- Може да проявява очевидни различия по отношение на способностите си в сравнение с връстниците си.
- Може да говори и действа „по бебешки“.
- Може да говори прекалено бавно или едносрично, да използва неподходящи думи, да има проблеми при разбирането на инструкции, да отказва да говори в някои или във всички ситуации.

- Може в отделни моменти да изглежда вербално, физически или интелектуално преждевременно развито.
- Може непрекъснато да бърбори, да задава въпроси с голяма бързина, без да изчаква отговорите.

Необичаен начин на хранене

- Може да изглежда сякаш не знае кога е гладно и кога е яло достатъчно.
- Може да показва големи промени в предпочитанията си към храните.
- „Забранената храна“ може да бъде особено привлекателна за него.
- Може да е придирчиво към храната, да яде много бавно или да повръща след ядене.

Проблеми с контрола на сфинктерите

- Може редовно да се изпуска по голяма и малка нужда след възрастта, когато повечето му връстници вече не го правят, без да показва, че изпитва неудобство и срам от това.
- Може да проявява силна възбуда от най-малката бъркотия или да не понася миризми.

„Странно“ поведение

- Може да прави особени движения с тялото или лицето (тикове) или да има странно изражение.
- Може да се държи по странен и непредсказуем начин, да бъде хиперактивно или прекомерно да се увелича по някаква дейност.
- Може да проявява нездрав интерес или радост към наранявания и смърт или към ужасяващи истории, без признаци на страх или отвращение.
- Може дълго време да стои неподвижно, безизразно, сякаш е „изключило“, или постоянно да повтаря действия или поведения.
- Може да се страхува силно, дори когато е по-голямо, от измислени страшни истории, от кръв или силен шум.

Кандидатите за приемни родители следва да са наясно с влиянието, което житейският опит на детето има върху неговото поведение, за да не приемат проблемните прояви като атака, насочена лично към тях.

Тъй като базисните причини за детското поведение засягат основите на детската личност и нейната най-интимна същност, влиянието, което те оказват върху формирането на определени поведенчески модели е много по-дълбоко и устойчиво и по-трудно се разпознава.

Непосредствени причини за поведението („спусъци“) са факторите на средата, в която възниква съответното поведение, и които непосредствено го предшества. С отговорите на въпросите кога, къде и с кого възниква определен поведенчески модел, те могат да ни дадат ценна информация относно онези елементи от обкръжението на детето, които подкрепят такъв модел. Това могат да бъдат:

■ Определено място, личност, ситуация или дори време от деня. Посещението в супермаркета може „да отключи“ пристъп на капризност у 3-годишното дете. Конкретен учител може да играе ролята на „спусък“ за проблемното поведение на тийнейджъра. Често такъв „спусък“ за разнообразни прояви се оказват срещите на детето с неговите родители, доколкото те се явяват изключително силно натоварени с емоции моменти от неговия живот.

■ Обратната връзка от околните, особено когато е изразена чрез критика, сарказъм или прикрита враждебност. Някои деца са особено чувствителни и дори погледът или тонът на гласа на околните могат да предизвикат силна ответна реакция. Това важи с особена сила за децата, живели по-продължително време в институции.

- Подражанието на различни модели на поведение, както подходящи, така и неподходящи, е част от естествения процес на натрупване на социален опит на детето. Ако някой от съучениците му успява да получи признание и уважение чрез агресивни прояви, той автоматично се превръща в желан за подражание модел.

- Спомените на детето могат „да отключат“ мощни поведенчески реакции. Попадането в ситуации, които в миналото на детето са свързани с болезнени преживявания, автоматично задейства онези поведенчески модели, които намаляват болката. Дете, което е къпано със студена вода, може да изпада в кризи всяка вечер преди баня или да прави всичко възможно да избегне този ритуал.

„Спусъците“ всъщност са онези фактори, с посредничеството на които средата рефлектира върху базисните причини за поведението на детето, но в повечето случаи се възприемат от околните като истинските причини за проявата на определени нежелани реакции. Това води до използването на неадекватни начини за коригирането им. Целта на настоящата тема от обучението на кандидатите за приемни родители е да се научат да откриват онези базисни причини, които стоят зад реакциите на детето, както и да отдиференцират подходите, които влияят единствено върху повода за проява на поведението от онези, които могат да постигнат реална промяна в базисните причини за поведенческите проблеми.

Материалите за кандидатите за приемни родители представят най-честите причини за проблемното поведение на детето.

Последствия от поведението (т. нар. подкрепления)

Позитивно подкрепление е когато последствията от поведението на детето са позитивни за него, поведението се затвърждава и е по-вероятно да бъде демонстрирано отново. Когато последствията от поведението на детето са негативни за него, съответният модел отслабва и е по-малко вероятно да се появи отново. Този процес отнема различно по продължителност време в зависимост от причините, които стоят зад него, възрастта на детето и периода, в който този модел е бил поощряван от околните.

Често родителите или лицата, които ги заместват, съвсем несъзнателно подкрепят със своите действия или бездействия онова поведение, което не харесват. При децата, настанявани в приемни семейства, вероятността това да се получи е значителна, тъй като много от тях са възпитавани по неподходящ начин и възприятията им за похвала, поощрение, наказание, санкция не съвпадат с тези на успешните семейства. Детето, отглеждано от negliжиращ родител, може да е свикнало да привлича внимание чрез негативни прояви, и ако приемният родител го накаже, това може да бъде за детето проява на загриженост.

Друга често срещана грешка във възпитанието е липсата на подходящо позитивно подкрепление, когато детето демонстрира желаното от родителя/лицето, което изпълнява неговите задължения, поведение. По този начин, оставайки неподкрепено, то изчезва от поведенческия репертоар на детето.

Постоянно подкрепление

За да се затвърди желаното поведение на детето, е необходимо първоначално то да бъде подкрепяно чрез постоянни стимули, при това те да бъдат осигурявани всеки път, когато бъде демонстрирано желаното поведение. След като възпитателят прецени, че поведението вече е стабилно, е необходимо да бъде поддържано чрез т.нар. **периодично подкрепление**.

В материалите за кандидати за приемни родители са представени редица методи и подходи за справяне с трудното поведение.

Позитивно възпитание

Успешните методи и подходи за възпитание са основани на идеята за **позитивното възпитание**. То е програма, създадена, за да помогне на младите хора да станат отговорни, уважителни и уважавани, пълноценни членове на своята общност, и има за цел да развие у тях социални умения и такива за самостоятелен живот по начин, който зачита и окуражава както детето, така и възрастния. Позитивното възпитание се основава на разбирането, че дисциплината учи и се учи.

5 критерия за ефективно възпитание:

1. Осигурява на детето чувство за принадлежност и ценност (помага му да се почувства свързано с други, значими за него хора).
2. Уважава и стимулира детето (използва подходи, които едновременно поставят ясни граници и зачитат личността на детето).
3. Ефективно е в дългосрочен план (признава, че детето чувства, мисли, учи и може да взема решения за себе си и своя свят, включително за своето бъдеще).
4. Подпомага усвояването на важни социални умения и умения за самостоятелен живот (уважение, загриженост за другите, решаване на проблеми, успешно взаимодействие с другите, умения за включване и допринасяне за живота на училището, семейството, общността).
5. Стимулира детето да търси своите ресурси и да открива границите на своите възможности (окуражава го да използва конструктивно личните способности и автономията си).

Позитивното възпитание учи възрастните да съчетават любовта и строгостта, да използват подходи за възпитание, които не са нито наказателни, нито прекалено либерални.

Основни концепции на позитивното възпитание:

- Взаимно уважение. Възрастният демонстрира строгост чрез самоуважение и любов чрез уважение към нуждите на детето.
- Идентифициране на вярванията, които стоят зад поведението на детето. Позитивното възпитание разпознава базисните причини за поведението на детето и работи, за да промени вярванията му за самото него, а не просто за да промени поведението му.
- Усвояват се ефективни комуникационни стратегии и умения за решаване на проблеми.
- Фокусът е върху решението на проблемите, не върху наказанията.
- Окуражаване вместо награди. Окуражаването забелязва и признава усилията и развитието, не само успехите, като по този начин изгражда самоувереност.

Материалите за кандидатите за приемни родители съдържат практически съвети за прилагането на позитивни подходи за възпитание в различните възрастови периоди.

Подкрепа на позитивното поведение. Материали за кандидати за приемни родители

Стилове на родителстване

Изследователите дефинират 4 основни стила на родителско поведение: **авторитарен, либерален, пренебрегващ и авторитетен**. Използваните от повечето родители подходи за възпитание не могат да бъдат причислени само към един, абсолютно изчистен стил, а са по-скоро комбинация от няколко. Възможно е родителят да промени преобладаващия подход за възпитание в зависимост от опита, възрастта, степента на зрелост на детето, конкретната ситуация.

Авторитарният родител:

- Цени подчинението, традициите и реда;
- Склонен е да използва физическо наказание;
- Обикновено не е склонен да дава свобода на избора или на изразяването на собствената личност, интереси, желания, предпочитания.

Възможни последствия за детето – децата на авторитарните родители могат да станат подчиняеми последователи, които разчитат на околните да вземат решения вместо тях. Възможно е при тях да се наблюдава ниска самооценка, склонност към агресивни поведенчески модели или към незачитане на авторитети.

Либералният родител:

- Рядко поставя граници;
- Не изисква спазването на границите, когато ги има;
- Не осигурява стабилност на средата, в която расте детето.

Възможни последствия за детето – възможни са проблеми със самоконтрола и справянето със ситуации, които предизвикват напрежение, гняв, неудовлетвореност. Възможно е тези деца да останат незрели, неспособни да поемат отговорност.

Пренебрегващият родител:

- Отхвърля или пренебрегва детето;
- Не се включва в живота на детето;
- Остава детето да прави онова, което поиска.

Възможни последствия за детето – децата на пренебрегващите родители могат да имат многобройни проблеми, включително трудности в усвояването на умения, установяването на доверителни отношения и добро самочувствие.

Авторитетният родител:

- Поставя подходящи граници и изисквания;
- Е твърд, постоянен и честен;
- Има разумни очаквания към детето;
- Стимулира детската независимост и индивидуалност;
- Използва комуникацията и ясните обяснения като начини за постигане на договорености и вземане на решения;
- Дава на детето възможност да практикува избори и го овластява.

Възможни последствия за детето – децата на авторитетните родители вероятно ще бъдат отговорни, независими, с добро самочувствие и способни да контролират агресивните си импулси. Този стил на родителстване осигурява баланс между поставянето на граници и даването свобода на детето. Именно този стил на родителстване му дава необходимите топлина, подкрепа и насоки.

Стилет на родителстване не е единственият фактор, от който се определят последствията за развитието на детето. Културните ценности, влиянието на връстниците, семейната ситуация и характеристиките на общността като цяло имат своето въздействие върху развитието на детето. Същите фактори влияят и върху стила на родителстване.

Подходи за възпитание

Позитивните подходи за възпитание:

- повишават самооценката на детето;
- карат го да се чувства ценно само по себе си;
- стимулират го да общува и да взаимодейства с околните;
- учат го да поема отговорност за онова, което се случва с него;
- мотивират го да променя своето поведение, вместо да обвинява околните;
- учат го да поема инициативи, да взаимодейства успешно с другите, да решава проблеми.

Негативните методи на възпитание критикуват, обезкуражават, създават пречки и бариери, обвиняват, засрамват, използват сарказъм или жесток хумор, използват физическо наказание! Честото използване на изрази като „Престани!“, „Не се прави така!“ или „Ти никога ...“ вредят на детското самочувствие. Подходи като отстраняването на детето от групата, изпращането в ъгъла или в отделна стая, могат да имат негативни последствия за неговото развитие.

Приемните родители трябва да имат реални представи и очаквания за децата и младите хора, за които ще се грижат. Да очакват, че детето бързо ще се впише в техния дом, е нереалистично. Някои деца имат нужда от време и място за себе си, за да се адаптират.

Можете да създадете добри взаимоотношения с детето, като:

- прекарвате колкото можете повече време с него;
- споделяте важни за него дейности и игри;
- слушате го и „чувате“ онова, което ви казва;
- отговаряте открито на въпросите му;
- признавате усилията на детето;
- отнасяте се с него така, както бихте искали да се отнасят с вас;
- винаги обяснявате на достъпен за детето език своите изисквания и указания;
- ако се налага да накажете детето, нека наказанието да съответства по сила на простъпката и да бъде наложено незабавно след нея, а не отложено във времето;
- не следите непрекъснато детето за „издънки“;
- му се усмихвате, докосвате го, галите го, целувате го, носите го, люшкате го, прегръщате го.

Методи на възпитание, които поощряват чувството за собствена ценност на детето:

- Покажете на детето, че разбирате защо се държи така.
- Поставете ясни граници.
- Предложете му решения, които не нарушават наложените правила.
- Покажете на детето своята увереност в способността и желанието му да се учи да прави нещата както трябва.
- След като ясно сте показали какво не бива да се прави, покажете на детето какво може да прави и как.
- Разсейте детето.
- За всяко казано „Не!“ предлагайте на детето по два варианта на неща, които са позволени.
- Помагайте на детето да изразява своите чувства, включително гнева, и своите желания. Възрастният не бива да се плаши от гнева на детето!
- Давайте на детето прости, ясни указания с твърд и приятелски тон.
- Давайте на детето посланието „Ние сме един отбор! Аз съм водещият и моята работа е да ти помогна да пораснеш!“.

Да отглеждаш детето с любов

Според редица изследвания способността да отглеждаш детето с любов е изключително важно качество. Това означава да си подкрепящ, разбиращ и топъл в отношенията си с него.

За приемния родител тази способност е от още по-голямо значение, защото той има трудната задача да отглежда с любов деца, които не умеят да обичат.

Учените са открили, че детето се учи по-добре от любвеобилния, отколкото от строгия родител. Децата, отгледани от такива родители, са изложени на по-малък риск от отклонения в поведението в сравнение с децата, отгледани от отхвърлящи родители.

Примери за послания, които любвеобилният родител дава на детето:

- Ти си ценен/а като човек!
- Аз вярвам в теб!
- Аз ти вярвам!
- Знам, че ти можеш да се справиш с трудни ситуации!
- Слушам те и чувам онова, което искаш да ми кажеш!
- Грижа ме е за теб!
- Ти си важен/а за мен!
- Доволен съм от теб!
- Обичам те!
- Можеш да ми кажеш всичко!
- Нормално е да правиш грешки!
- Ти си част от нашето семейство!
- Аз се уча заедно с теб!

Десет начина да бъдете добър родител, без да налагате физически наказания:

1. Давайте на децата максимум любов и топлина.
2. Определете ясни правила и ограничения.
3. Бъдете добър пример.
4. Награждавайте доброто поведение, за да се повтаря.
5. Игнорирайте поведението, което не желаете да се повтаря.
6. Критикувайте поведението, не детето.
7. Награждавайте доброто поведение с прегръдки и целувки.
8. Малките деца разсейвайте, големите разсмивайте.
9. Дайте на децата възможност да контролират част от живота си – да правят избори, да вземат съвместни решения.
10. Ако наказанието е необходимо, нека то да изразява в отнемането на привилегия или „естествени последици“ – те са по-добър учител от шамара.

Как да се справите с трудното поведение? Предотвратяване на неподходящо поведение

Невъзможно е „лошото“ поведение на детето да бъде предотвратено напълно. Децата са любознателни и безкрайно изобретателни, така че шансът да направят нещо, което не се одобрява и не е желано от приемния родител, е голям. Все пак има някои **позитивни техники, които могат да помогнат за предотвратяване на нежеланото поведение:**

- Установете ясни, постоянни правила.
- Осигурете стабилна, безопасна среда за детето в своя дом.
- Проявявайте интерес към любимите дейности на детето.
- Осигурете на детето подходящи за възрастта и развиващи играчки.
- Поощрявайте самоконтрола на детето, като му давате възможност да прави избор.
- Обръщайте повече внимание на желателното поведение, отколкото на нежеланите прояви.
- Помагайте на детето да възприема себе си като отговорно, достойно за доверие, способно да взаимодейства успешно с околните.
- Очаквайте винаги най-доброто от детето.
- Давайте ясни указания, едно по едно.
- Казвайте „Да!“ колкото се може по-често.
- Забелязвайте и признавайте на глас усилията на детето да прави нещата както трябва.
- Предприемайте действия преди ситуацията да е излязла извън контрол.
- Окуражавайте децата често и щедро.
- Демонстрирайте добър прием.
- Помогнете на децата да разберат как техните действия влияят върху околните.

Много от децата и младежите, за които ще се грижите, няма да могат да обяснят своето поведение. Ето защо знанията и разбирането на приемния родител са толкова важни!

Важно е също така приемният родител да не приема поведението на детето като атака, насочена лично срещу него!

Поведението на детето трябва да се разглежда като част от цялостното му развитие. Някои негативни прояви са напълно естествени и характерни за определен възрастов период. На не-типичните за възрастта прояви трябва да се обърне внимание, като се има предвид и личната история на детето. Имайте предвид, че голяма част от децата, настанявани в приемни семейства, изостават в своето емоционално и поведенческо развитие заради трудната си житейска история. Ето защо е от изключително значение да знаете какво точно се е случило с детето, преди то да попадне във вашия дом. Тази информация ще ви помогне да разберете причините за неговото поведение и да намерите верния подход за преодоляването на проблемите.

ЗАПОМНЕТЕ:

ДЕЦАТА САМИ ПО СЕБЕ СИ НЕ СА ПРОБЛЕМНИ! ПРОБЛЕМНИ СА САМО НЯКОИ ТЕХНИ ПРОЯВИ!

Кърмачетата (децата на възраст до 1 година) се държат така, че да осигурят задоволяването на своите потребности. Когато плачат или отказват да заспят, те го правят не защото са „непослушни“ или с цел да ви разиграват.

- Обезопасете своя дом, за да може детето да посреща предизвикателствата на своето развитие, без да се нарани.
- С по-големите можете да използвате различни начини за разсейване – посочете към нещо навън, ако бебето се е устремило към камерата ви; сменете ключовете на колата с играчка, ако то се протяга да ги вземе.

Палавото поведение на детето в яслена възраст (от 1 до 3 години) е част от естествения ход на неговото развитие. Всички деца в този период пробват поставените им граници, искат да бъдат независими, да опитат от всичко, ядосват се и правят сцени.

- Награждавайте доброто поведение, което искате да се повтаря.
- Ако не обръщате внимание на неподходящото поведение, вероятността то да се повтори е по-малка.
- Сведете „не“-то до минимум.
- Признавайте чувствата на детето – „Знам, че си ядосан“.
- Вие сте възрастният – трябва да останете спокоен/а и разумен/а!

Неподчинението на детето в начална училищна възраст може да е показател за вроденото му желание да отстоява своята независимост и за факта, че има собствено мнение.

- Слушайте детето, когато ви разказва за своите приятели, ежедневието, проблеми – всичко, което би могло да повлияе на поведението му в негативна посока.
- Критикувайте поведението, не личността на детето.
- Подходът на „изтърканата плоча“ може да сработи добре – търпеливо повтаряйте какво очаквате да направи детето.

Естествено е тийнейджърът да ви се противопоставя повече – неговите приятели оказват все по-голямо влияние върху него, а и той просто не може вече да се съобразява с всичко, което родителят иска от него.

- Не приемайте лошото поведение за лична обида.

- Поддържайте общуването.
- Старайте се да не използвате заплахи или заповеди.
- Когато имате разногласия, говорете и преговаряйте за съвместни решения.

Научете се да казвате „Съжалявам!“

Да възпитавате детето си позитивно отнема много енергия. Никой не може да се справя перфектно през цялото време. Всеки родител се е държал с детето си по начин, за който по-късно съжалява. Ако се случи да се разкрещите или да го ударите, кажете, че съжалявате, сдобрете се и опитайте отново. Това дава на децата ценен урок за техните бъдещи взаимоотношения с хората.

Възможни причини за лошото поведение на детето:

- Исква да провери дали приемните родители ще отстояват спазването на декларираните правила.
- В дома на приемното семейство, в училище и в дома на семейството на детето има установени различни правила, към които то следва да се адаптира при всяка смяна на средата.
- Детето не разбира правилата или очакванията към него надвишават нивото на неговото развитие.
- Детето иска да утвърди себе си и своята независимост.
- Детето не се чувства добре, отегчено е, гладно е или му се спи.
- На детето му липсва информация и опит относно подходящото за конкретна ситуация поведение.
- Детето е било „награждавано“ по някакъв начин за лошото си поведение преди.
- Копира поведението на възрастни, които са значими за него.

Истински „лошото“ поведение се проявява, когато детето реши съзнателно да се държи неподходящо за съответната ситуация. Преди да предприемете каквито и да било действия, отговорете си на следните въпроси:

1. Наистина ли детето прави нещо нередно?

Има ли реален проблем, или вие просто сте уморени и търпението ви е изчерпано?

- Ако няма истински проблем, намерете адекватен начин да разтоварите стреса си, без да намесвате детето в това.
- Ако има проблем, продължете със следващия въпрос.

2. Помислете за момент. Наистина ли детето може да направи онова, което искате от него?

- Ако очакванията ви към детето не са реалистични, преоценете ги.
- Ако не сте надценили детето, преминете към следващия въпрос.

3. Знае ли детето, че прави нещо нередно?

- Ако детето не разбира, че прави нещо нередно, помогнете му да разбере какво очаквате от него и как следва да го постигне. Предложете му помощ.
- Ако детето знае, че прави нещо нередно, и съвсем съзнателно се противопоставя на вашите разумни очаквания за неговото поведение, значи наистина се държи лошо.

Ако проявата е била инцидентна, като например напишкване по време на сън, това не е „лошо“ поведение. Ако обаче проявата не е била случайна, попитайте детето за причината. Избягвайте обвиняващия тон, както и въпроса „Защо?“. Те поставят детето в отбранителна позиция и вероятно ще предизвикат повърхностните оправдания, с които то обикновено е свикнало да прикрива истинските причини за проявите си. За да го стимулирате да ви се разкрие, запазете спокоен и доброжелателен тон. Поинтересувайте се какво точно се е случило преди проявата, как се е почувствало детето, на какво му е напомнило случилото се, дали му се е случвало и преди, какво е направило тогава. Ако детето е достатъчно голямо, попитайте го и как би решило проблема по друг начин или как би поправило стореното.

Използвайки подхода на „търсене на решение за проблема“, детето развива умения за анализиране на ситуацията и навици за търсене на разнообразни решения.

Методи и техники за справяне с „лошото поведение“

Методът на естествените последици позволява детето да изпита последствията от своето поведение. Нарича се още „учене по трудния начин“. Използвайте го само в ситуации, които не застрашават здравето и сигурността на детето.

Пример: Ако Елена е загубила книга от библиотеката, защото я разнася навсякъде със себе си, трябва да намери начин да я възстанови.

Метод на логическите последици са предварително ясни и договорени последици при определено провинение. Детето трябва да е наясно как точно са свързани провинението и последициите.

Пример: Петър, който е тийнейджър, знае, че ако закъснее за вечерния си час в учебно време, няма да му е позволено да излезе с приятели през почивните дни.

„Поправяне“ на стореното. Ако детето повреди някаква вещ, трябва да помогне в нейното поправяне. Ако е наранило някого, трябва да помогне при облекчаването на болката му.

Пример: „Тъй като разплака брат си, ако обичаш, ела, извини му се и ми помогни да го успокоя!“

Време за размисъл. Този метод представлява отделянето на детето на място, което има малко предимства за него, той му дава възможност да обмисли на тихо и спокойно място последствията от своето поведение. Когато използвате този подход, направете го спокойно и твърдо. Времето, което давате на детето, следва да е по 1 минута за всяка година от възрастта му.

Пример: „Мария, вече няколко пъти говорихме, че не е позволено да удрияш другите деца. Но тъй като ти удари Сашко, моля остави играчките и отиди на „масичката за размисъл“ за 5 минути. Моля да си помислиш как се е почувствал Сашко, когато го удари.“

Пренасочване. Тази техника върши работа, когато забележите, че детето не следва правилата и не е склонно да съдейства. Важното е бързо да привлечете вниманието на детето и да му предложите друга дейност.

Пример: „Тони, моля те, помогни ми да полеем цветята. Ти караш колелото от много време и сега е ред на Мила.“

Позитивно подкрепление. Или казано с по-прости думи – награда. Това може да включва даването на подарък, жетонче или поставяне на червена точка на дъска, определена специално за

тази цел. Полезно е да бъдете максимално конкретни както по отношение на поведението, което изисквате, така и по отношение на наградата, която ще бъде получена за неговото демонстриране. Имайте предвид, че е възможно детето да възприема като награда само материалното – подарък, сладкиши, пари, и да не приема като поощрение похвалата или червената точка. В такъв случай, за да стимулирате първоначално позитивното поведение, ще е необходимо да започнете с използването на материалните награди, постепенно да преминете към комбиниране на двата вида поощрения, и едва на по-късен етап (когато станете значим за детето човек и вашите думи и внимание са в състояние да оказват ефект върху неговото поведение) ще можете да използвате пълноценно само нематериални награди.

Пример: Ако детето е свикнало да получава награди за добро държание, запасете се с малки, не много скъпи неща, които то харесва (например малки фигурки на любимите му анимационни герои). След като 2-3 пъти сте наградили детето по този начин, направете договорката, че следващия път за получаването на награда ще трябва да има две добри прояви. Направете му специално „Табло на добрите прояви“, на което да отбелязвате кога и какво е направило. Изберете заедно как точно ще го правите – нека детето вземе активно участие в този избор! Можете да ползвате точки, различни фигурки, картинки, всичко, което ви хрумне! Поставете таблото на видно място, за да може детето да вижда ежедневно своите успехи и да ги сподели с останалите членове на домакинството или с приятели, които му идват на гости! Така ще постигнете двоен ефект – освен приучването към определени правила и изисквания, ще подобрите самооценката на детето! Когато то изпълни условията, дайте му обещаната награда. **И НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ДА ГО ПОХВАЛИТЕ ЩЕДРО ЗА ПОВЕДЕНИЕТО, КОЕТО НЕ НАГРАЖДАВАТЕ МАТЕРИАЛНО!** Продължавайте да използвате такива договорки, с които постепенно да отдалечавате във времето материалните награди, и да ги замествате в похвали и други поощрения – например да сготвите за детето любимото му ястие, да го заведете на „специална“ разходка, да изиграете още една игра на „Черен Петър“, да увеличите вечерния час на тийнейджъра. Договорката може да бъде част от индивидуалния план за грижи на детето, който ще изготвите в присъствието на всички специалисти, имащи отношение към неговия случай. Не забравяйте да похвалите детето за изпълнените ангажменти при следващото преразглеждане на плана!

Не награждавайте детето с неща, които сте длъжни да правите или му се падат по право – прояви на ежедневно внимание към неговите проблеми и интереси, осигуряване на лекарска помощ, подкрепа в подготовката на уроците, нежност и физически контакт, осигуряване на възможност за срещи с родителите (ако са позволени) или приятелите. Не награждавайте детето с компромиси по отношение на неприемливото поведение, както и с обещания за нерегламентирани срещи с роднини и/или близки.

Договор. Споразумение, което определя задълженията и поведението, което очаквате, както и какви ще са последствията, ако двете страни не успеят да постигнат консенсус. Отново е от полза да бъдете максимално конкретни. Договорите следва да бъдат разумни, да се изготвят съвместно и да остават отворени за ново преговаряне на условията. В тяхното изготвяне могат да вземат участие родителите, социалният работник, другите деца в семейството.

Подсещане. Представлява предварително договорен сигнал или знак, който да подсеща детето, че е необходимо да промени своето поведение в определени ситуации.

Подражание. Копиране на желаното поведение, като този подход е ефективен само ако за пример на детето се дава някой, когото то уважава. Не давайте за пример децата на съседите и в никакъв случай собствените си деца!

Усвояване на нови умения. Детето трябва да бъде обучавано в нови умения, които да му помагат да избягва бъдещи проблемни ситуации. Например вместо да го оставяте да реже само с ножица, рискувайки да среже нещо неподходящо или да се нарани, му покажете как да го прави, направете го няколко пъти заедно, после го оставете само да изрязва, но под ваше наблюдение. За да бъде ефективна тази техника, уменията следва да бъдат демонстрирани много внимателно. Всяка успешна стъпка на детето по пътя към овладяването на определено умение трябва да бъде награждавана!

Позитивното възпитание стимулира самоконтрола на детето, учи го да поема отговорност, помага му да развие умения за вземането на премислени решения.

Не съществува идеална формула, която да дава отговор на всички въпроси за възпитанието. Всяко дете е уникално, както и всяко приемно семейство. Методите, които са подходящи за възпитанието на едно дете, може и да не работят при друго. Когато нещата не вървят, ползвайте следната формула, за да разберете къде е причината:

1. Наблюдавайте случващото се! (в какви ситуации възниква проблемното поведение, как се държи детето, как се държите вие, кой още присъства и как се държи той)

2. Правете си изводи!

3. Разговаряйте и споделяйте с вашия ключов специалист в центъра по приемна грижа, както и с онези хора, които могат да ви окажат подкрепа!

4. Решете какво трябва да се промени!

5. Давайте ясни послания!

6. Придържайте се винаги към тях!

Тъй като се грижите за деца, помнете, че е много важно да се грижите за самите себе си. Правилен режим на почивка, хранене, двигателна активност и използването на подходящи за вас техники за сваляне на напрежението могат да ви помогнат да се чувствате във форма.

Родителството и отглеждането на дете винаги ще бъдат предизвикателство, независимо колко добре сте подготвени. Това важи с особена сила за приемната грижа и отглеждането на чуждо дете. Да подкрепяте децата да развиват умения за самовъзпитание обаче си струва усилията. Това е тяхната основа за цялостно развитие.

Четвърти модул

ТЕМА	Посрещане на детето
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден и половина - 12 часа
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>„Напасване“ между детето и приемното семейство</p> <p>Подготовка за посрещане на детето</p> <p>Познаване на същността на приемната грижа</p> <p>Знания за наблюдение</p> <p>Знания за техники за активно изслушване</p> <p>Познаване на мултикултуралния контекст, в който се извършва оказването на помощ</p> <p>Разпознаване на ефекта от загубата и раздялата върху поведението и чувствата на детето</p> <p>Разпознаване на насилието и последиците от него</p> <p>Познания за периода на адаптиране и необходимостта от време</p> <p>Приемното семейството през погледа на системния подход и мястото, което „отварят“ за детето</p> <p>Познаване на семейството като система</p> <p>Психология на семейството</p> <p>Историята на живота на детето, неговото семейство</p> <p>Познаване на личната история на детето</p> <p>Знания за последиците от изоставяне</p> <p>Книга на живота</p> <p>Управление на разпокъсаността на живота на детето</p> <p>Знания и умения за свързване на събитията от живота на детето, помощ за запазване и изграждане на връзки</p> <p>Разпространение на идеята за добро отношение. Изискване, което променя гледната точка; гледна точка, която променя изискванията: динамика, която обновява общия стил на работа и най-вече работата с хората в нужда. Укрепване и възстановяване след преживяна травма.</p> <p>Начин на оценяване:</p> <p>Оценяване на модула, оправдаване на очакванията, възможности за развитие на вече започнатите дейности</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <p>Ролеви игри, Групови игри,</p> <p>Техники на дискусията и на подредничеството (медиацията)</p> <p>Разговори, Ежедневен опит, Изпълнение на задачите</p> <p>Комуникативни ролеви игри</p> <p><u>Аудиовизуални носители и видео оборудване</u></p> <p>Видео, CD, DVD</p> <p>Филми, Книги, Педагогически документи</p> <p><u>Основни материални условия, изисквания към средата</u></p> <p>Сърдечна обстановка</p> <p>Формална и неформална среда за анализ на случаите с интердисциплинарен екип</p> <p>Листа за писане, тефтери, дневници или др.; материали за апликация; материали за рисуване; лепило, ножици</p>

Сесия I – 90 минути

1. „Напасване“ между детето и приемното семейство (45 минути)

Упражнение „Избор на подходящо приемно семейство“

Цел: Повишаване на чувствителността на кандидатите за приемни родители към потребностите на детето в процеса на напасване

Инструкция за водещите: Разделете участниците да работят по двама, ако групата е голяма – може и по трима. Раздайте на всеки участник за работа Казус 1. Помолете ги да отговорят на въпросите след казуса. Времето за работа е 15 – не повече от 20 минути. Помолете всяка група да се подготви да сподели размислите си след това в голямата група. Отделете 15-20 минути за обратна връзка и за обобщение на казаното от групата.

Казус 1

Вие сте наскоро одобрени за доброволно приемно семейство. Желанието ви е да отглеждате дете на възраст над 4-5 години дългосрочно. Нямате предпочитание за пол, но държите да е от български произход. Обаждат ви се от ОЗД, канят ви на среща и ви предлагат да помислите дали бихте поели грижа за бебе на 3 месеца, момиченце от ромски произход. Детето е с мярка на закрила, майката е заявила, че не може да го отглежда поради липса на средства, и детето е недохранено.

Как бихте постъпили в тази ситуация?

От каква информация имате нужда, за да вземете решение?

Кои са нещата, които биха ви притеснили?

Ако приемете или откажете да се грижите за детето, какви ще са вашите аргументи? Посочете ги.

2. Някои рискове при избора (45 минути)

Цел: Повишаване чувствителността и промяна на нагласи относно избора на дете

Инструкция за водещите: Мозъчна атака 5–10 минути. Помолете участниците в обучението да споделят според тях има ли неща, за които знаят или са чували, че притесняват приемните семейства и могат да им създадат проблеми в бъдещата грижа за детето. Раздайте материал за четене (5–7 минути) от **Приложение №1. „Някои рискове при избор на приемно семейство и на дете, което да се отглежда от приемното семейство“** и обсъдете с участниците следните въпроси:

1. Какво им прави впечатление?
2. Каква е тяхната предварителна представа? (Ако участниците имат собствени деца, върнете ги към техния личен опит като родители и ги помолете да споделят.)
3. Какво мислят за емоционалната връзка – в какво помага и в какво пречи?
4. Какво можем да направим, за да избегнем рисковите фактори?

Сесия II – 90 минути

Подготовка за посрещане на детето

Цел: Да се повиши чувствителността на участниците в обучението относно процеса на преместване на детето в новото семейство, както и техните учения и познания да планират преместването и посрещането на детето в семейството

Упражнение 1. "Непознатият човек"

Инструкции³³ за водещите: В началото на занятието помолете участниците в обучението да си затворят очите и да запазят мълчание. Помолете групата да си представи следното и прочетете текста: „Една вечер вие сте вкъщи със семейството си, когато някой чука на вратата. Отваряте вратата и се изправяте пред двама души. Те ви отвеждат в кола и не ви казват къде ви водят, освен че ще живеете с ново семейство. Не знаете дали ще видите собственото си семейство отново.“

Помолете участниците да си отворят очите и да споделят какво са почувствали, докато са си представяли случката. Запишете емоциите, които подават, помолете ги да обяснят защо са се почувствали така. Обобщете изводите на групата. Продължителност на упражнението 15 минути.

Упражнение 2. „Планиране на преместването“

Инструкция за водещите: Помолете групата да се раздели на 2 или 4 малки групи, като на всяка група раздайте по 1 или 2 от казусите по-долу. Задачата на групите е да планират преместването на детето и представянето му в своето семейство. Раздайте постери на всяка група, върху които да запишат най-важното. Времето за самостоятелна работа по казусите е 30–35 минути. Всяка от групите получава и въпросите към казуса, на които трябва да отговори според спецификата на ситуацията. След самостоятелната работа в малки групи се представят постерите в голямата група за обща дискусия. Време за представяне и дискусия – 30-35 минути.

Група 1 – Казус 1

Вие сте младо семейство със седемгодишен собствен син. Предстои ви да се подготвите за преместването на 3-годишно момиченце от институция, което ще бъде настанено при вас.

Група 2 – Казус 2

Вие сте по-възрастна семейна двойка от ромската общност, имате три деца тийнейджъри, живеещи заедно с вас. Предстои ви да се подготвите за преместване на 7-годишно момче от ромски произход от институция, което ще бъде настанено във вашето семейство.

Група 3 – Казус 3

Вие сте млада семейна двойка без деца. Предстои ви да се подготвите за преместването на единадесетмесечно момченце от институция, което ще бъде настанено при вас.

Група 4 – Казус 4

Вие сте по-възрастна жена, която има вече отраснали деца, живеещи извън дома. Живеете сама. Предстои ви да се подготвите за преместване на 13-годишно момиче от институция в дома ви.

Въпроси към участниците в обучението:

1. Какво ще направите на първо място?
2. Как ще организирате представянето на детето в семейството ви?
3. Съставете програма за представянето.
4. Какво ще наблюдавате в адаптацията на детето в семейството ви?
5. Какво ще наблюдавате в адаптацията на другите членове на семейството ви? Какво очаквате да се промени в позитивен или негативен план?

³³ Това занятие е взето от сборник с „Обучителни материали по социална работа с деца и семейства“, специализиран модул 4, издаден по проект „Реформа за повишаване благосъстоянието на децата в България“, София, 2003

Упражнение 3. „Какво ми беше полезно?“

Цел: Да се подкрепи саморефлексията на кандидатите и да се направи обобщение на новото от сесията

Инструкция за водещите: Помолете всеки участник от групата да отговори на 3 въпроса:

1. Какво ми беше полезно?
2. Върху какво ще продължа да размишлявам и да търся отговор?
3. С какво не съм съгласен или съм несигурен?

Помолете всеки от участниците да запише своите отговори и след това ги насърчете да ги споделят в групата. Време за записване и споделяне – 10-15 минути

Сесия III – 90 минути

1. Управление на разпокъсаността на живота на детето (Приложение №3) Време – 45 минути) Упражнение „Книга на живота“

Цел: Да се осмисли необходимостта от оказване на подкрепа на детето да изгради своя цялостна лична история, своя идентичност и умения за оказване на такава подкрепа. Осмисляне на необходимостта от взаимодействие с другите партньори при планиране на действията и разбиране на приемното родителство като споделено родителство.

Инструкция за водещите: Помолете участниците да отидат при човек от групата, който най-малко познават. Разделете ги по двама.

Задачата е: Да се опитат да направят „Книга на живота“ един на друг. Помолете ги да изберат заедно момент от техния живот, когато са били деца. Необходимото време е 20 минути. Предложете им да използват различни моменти от живота си, като ползват примерни теми. След приключване на работата по двойки помолете участниците да се съберат в групата и дайте време всеки да сподели как се чувства, какво се е получило, какво е било трудно или лесно, защо.

Примерни теми за „Книгата на живота“:

- Значимо събитие от моя живот, пример: „Моят първи рожден ден“; след това „Моят най-хубав или незабравим рожден ден“; след това „Моят последен рожден ден“
- Любими, значими хора в моя живот, пример: „Когато бях дете ...“
- „Моите мечти преди и сега“
- „Кой съм аз“ – моите прически; моите вкусове (храна, дрехи, мода)
- „Моите приятели“ – първият ми приятел; най-добрият ми приятел; сегашният ми приятел

Домашна работа:

Помолете участниците да пробват да направят това упражнение с деца от тяхното семейство или на техни близки и следващия път да споделят резултатите, като разкажат какво се е получило, имали ли са трудности, имат ли нови въпроси по темата.

2. Работа по казуси (45 минути)

Цел: Продължаване на осмислянето на ролята на приемния родител и другите партньори за управление на разпокъсаността на живота на детето

Инструкция за водещите: Водещият разделя групата на три (признакът на разделяне да се определи от целите на груповия процес или ако е възможно, да се разделят по семейства). На всяка група се раздават казуси за решение. Казусите представят няколко типични истории на деца, чийто живот е разделен на парчета, между които няма връзка. Работата по казусите е за 20 минути. След приключване на работата по казусите всяка група (семейство) представя своето предложение. Водещият насочва дискусията към разбиране на важността за детето да свърже парчетата от своята история и подкрепя идеи да се говори с детето за това, да му се разказва, да се напише писмо на някоя от важните фигури с молба да разкаже случки за детето, да изпрати снимки. Подкрепят се също идеи да се продължат връзки с възрастни и деца чрез посещения, писма, подаръци и пр. Не се подкрепят нереалистични предложения и се внимава също за връзки на всяка цена, за „опасни връзки“. Някои връзки може би е добре да се оставят на изпитанието на времето, за да се види те как ще допринесат за личната история на детето. Например връзката с бабата от казуса Невена – от една страна, това е реална роднинска връзка, от друга – няма свързаност.

КАЗУС Бела

Във вашето семейство ще дойде Бела, тя е на четири години, живее в ДДЛРГ за деца от 4 до 7-годишна възраст. Майката на Бела страда от сериозно психично заболяване и не е в състояние да се грижи за нея. Няма други близки, които се интересуват от нея. Живяла е с майка си до двегодишна възраст, когато поради negliжиране ОЗД я настанява в ДМСГД в същия град, в който живеете вие. В ДМСГД за нея се грижат различни хора, Бела си спомня за една леля с бяла престилка, която и е пеела, но не се знае коя е и в документите на детето няма нищо за връзките, които е имало в ДМСГД. Когато навършва 3 години, Бела е преместена в ДДЛРГ, от който ще дойде у вас. В дома тя има приятели – Нина, също на 4 години, и Митко, на 3 и половина. В дома Бела е имала по-близки отношения с една от лелките, тя я е решила, разказвала ѝ е приказки, а за Коледа я е водила вкъщи, при своите деца. Бела е много привързана към леля Веска. Много е привързана и към една плюшена играчка, с която спи и не се разделя – едно мече. Домът, от който идва Бела, е на 30 км от вашия дом, в съседен малък град.

Ако приея, че е важно за детето да има своя лична история, от какво се нуждае то?

Какво можем да направим за това?

Как го планираме и с кого?

КАЗУС Стилян

Стилян е на 8 години, идва от ДДЛРГ. Учи във втори клас. Непрекъснато бяга от училище. Стилян не помни своите родители, дали са го в ДМСГД още от родилното отделение. Този ДМСГД се намира на повече от 300 км от града, в който вие живеете. След него детето е настанено в ДДЛРГ за деца от 3 до 7 години в град на 30 км от вашия. В документите не пише нищо за връзките на детето в двата дома. Родителите му на се идвали да го видят, не са го вземали през ваканцията. Знае, че има братя и сестри, но не ги познава. От седемгодишен е настанен в дома, в който е и сега, където децата са на възраст от 7 до 18 г. Стилиян говори за леля Марче, но в дома не знаят дали тя е от ДМСГД или от предишния ДДЛРГ.

Ако приемем, че е важно за детето да има своя лична история, от какво се нуждае то?

Какво можем да направим за това?

Как го планираме и с кого?

КАЗУС Невена

Невена е на 6 години, майка ѝ е я е изоставила, когато е била на 2 години и от тогава няма вест от нея. След това за нея се е грижел бащата и нова му съпруга, но след раждане на тяхно бебе я дават в дом за деца от 3 до 7 години. Взимат я понякога за събота и неделя. Бащата е психично болен, преди две години се самоубива. Невена е привързана към една от госпожите в дома. Този дом се намира близо до града, в който живее. Още не са и казали за смъртта на баща ѝ. Бабата по бащина линия проявява интерес да поддържа връзки с детето, но не може да се грижи за нея на този етап, за в бъдеще ще види. Бащата не е поддържал връзки с майка си и детето не я познава.

Ако приемем, че е важно за детето да има своя лична история, от какво се нуждае то?

Какво можем да направим за това?

Как го планираме и с кого?

Сесия IV

1. Приемното семейство през погледа на системния подход и мястото, което отваря за детето (Приложение №2)

Цел: Да повиши чувствителността на семейството към промяната в семейната система при настаняване на детето

Упражнение „Място за още един“ (35–40 минути)

Инструкции за водещите: Избира се един участник от групата, който да застане в средата. Той прави кратко представяне на своето семейство и членовете в него. Другите участници си избират в ролята на кого от семейството да влязат: съпруг/а, син/дъщеря, родител, тъща или свекърва и т.н. Водещият помага на участника да представи семейството си (дава информация какво харесват другите членове от семейството му, какво обичат да правят, с кого обичат да разговарят и да се виждат, с кого им е трудно и т.н.) и на останалите участници да влязат в ролите. Един от участниците остава настрана, тъй като той ще играе ролята на детето, което пристига в семейството.

Всеки участник получава 6 ленти в различни цветове: бяло, червено, синьо, зелено, оранжево и лилаво. Всеки от цветовете символизира част от нас. Лилавото символизира „това, което другите не знаят за мен“.

Всички участници, вече според ролята си, се захващат към останалите членове от семейството чрез лентите и според техните цветове. Всеки мисли за кого и с каква лента да се хване. След като всички са готови, идва детето със своите ленти и връзки.

Въпрос: То за кого ще се захване и с кои връзки? Ще останат ли незахванати връзки? Ще се разрушат ли други връзки? Водещият моделира играта, като помага на участниците да влязат в роля и въвежда детето. Продължителност на разиграването – 10-15 минути.

Обобщение след играта (20-25 минути)

Направете заедно с групата обобщение на базата на опита на групата. Помолете участниците да споделят как са се чувствали по време на играта, за какво са си мислили, има ли неща, които са ги притеснили или са им помогнали да изпълнят задачата. Помолете участниците да посочат лично за себе си и за своето семейство какви изводи и асоциации си правят.

„Място за още един“ – Вариант II

Инструкция за водещите: Водещият на играта може да я проведе и по друг начин, който първо да повиши рефлексията на самите участници относно индивидуалността на всеки от другите. За тази цел може предварително да помоли участниците да напишат върху различен цвят листчета следната информация за себе си:

1. върху бяло листче: Това, което харесвам в себе си и смятам, че е моята силна страна.
2. върху синьо листче: Това, което другите харесват в мен и са ми го казвали.
3. върху зелено листче: Това са моите навици и привички.
4. върху червено листче: Това, което ме дразни и не харесвам у хората около мен.
5. върху оранжево листче: Моите мечти – детските и сегашните.

6. върху лилаво листче: Това, което другите не знаят за мен. Може да е моя тайна или да е трудно за споделяне, нещо много лично, нещо, за което не обичам или ми е трудно да говоря. Нещо, за което се страхувам.

След като участниците напишат тази информация за себе си, може да ги помолим да открият човек, когото чувстват близък, и да се захванат с различните връзки и ленти. Възможно е участниците да изберат само 1-2 от другите участници и да не потърсят хора за всички цветовете.

Обобщение след играта (15-20 минути)

Направете заедно с групата обобщение на базата на опита на групата.

Вижте какво се случва, помолете участниците след това да споделят как се чувстват, защо избраха тези хора, с които са се свързали. Има ли свободни връзки, защо, как са се чувствали в процеса на търсене на близки до тях хора? Възможно е да не са намерили подходящ човек за различните аспекти от тяхната същност? Как се чувстват? Какво ги е мотивирало да отидат при един или друг човек (може би приветливост, предположение, че другият ще е добронамерен и т.н.)?

2. Семейството като система (40-45 минути)

Цел: Развитие на разбиране на семейството като система – отношения, връзки, роли и пр.

Инструкции за водещите: Експозе от водещия – презентация на семейството като система – роли, граници, връзки и отношения (*Приложение №2*). Продължителност на презентацията – около 20 минути. Провеждане на дискусия в голяма група – 20-25 минути. Добре е експозето да се редува с дискусия в групата.

Сесия V – 90 минути

1. Занятие „Добро отношение“ Приложение №4

Цел на занятието: Да се развива нагласата, че не е достатъчно да не се отнасяш лошо с детето, че е важно да се отнасяш добре с него и да се изгражда общо разбиране за това какво означава да се отнасяш добре с детето

Описание на занятието: Групата се разделя на две по-малки групи, които работят по две задачи: първата – какво означава малтретиране, трябва да се изготви максимално подробен спи-

сък; втората група има за задача да направи списък със знания какво означава добро третиране или добро отношение. Времето за изпълнение на задачата е 15 минути. След това се сравняват двата списъка и се цели акцентирание върху доброто отношение.

Упражнение „Работа по казус“ (15 минути)

Спомен на родител: „Дъщеря ми, на 13 години, загуби първия си мобилен телефон два дни след като го купихме. Стана ми много мъчно, защото тя много го искаше и много му се радваше. Когато дойде при мен и много уплашена и отчаяна ми разказа, че не знае как се е случило, аз не се ядосах, а много се разстроих заради нея и се опитах да я успокоя. Действах съвсем спонтанно. След случката дълго си мислех дали съм постъпила правилно, дали не трябваше да ѝ се скарам, дали тази ми постъпка няма да доведе до това тя да не цени нашите усилия, парите и пр. Преживяхме труден период, имаше моменти, когато не можех да позная детето си, често ми се струваше, че то само търси начин да се скара с мен и винаги го намира. Много често се карахме, струваше ми се, че правя всичко необходимо да го избегна, но почти никога не успях. Страхувах се за нашите отношения, които преди да навлезе в тази възраст, бяха чудесни. След повече от година тя ми призна, че моментът с телефона е бил ключов, от този момент е започнала да променя отношението си към мен, разбрала е, че може да разчита, че аз я разбирам.“

2. Знания за последиците от изоставянето

Цел: Повишаване на способностите на приемните семейства да разпознават последиците от изоставянето в поведението на детето

Упражнение 1. „Работа върху казуси“ (35 минути)

Инструкция за водещите: Разделете групата на двойки или тройки на случаен принцип и раздайте на всяка от тях по един казус. Помолете ги да отговорят на въпросите след казуса и да имат готовност да представят отговорите си пред голямата група. Времето за работа върху казуса е не повече от 15 минути.

Казус 1

Вие сте в процес на подготовка за настаняване на момиченце, което е на 1 година и 3 месеца. Тази вечер за първи път то ще спи у вас. Прекарали сте целият ден заедно. Забелязвате, че то почти не издава звуци. При хранене не дъвче и не гълта. Установявате, че държи храната залепена за небцето и я смуче. При опит да му свалите чорапогащника, за да го измиете преди лягане, детето пищи, не дава да му сваляте дрехите и видимо е много разстроено. Също така през деня сте забелязали, че когато ваши познати идват на гости, за да видят детето, то лесно отива при тях и при техните подаръци, позволява да го гушкат и дори забравя за вас.

Въпроси:

1. Какво според вас се случва с детето? На какво се дължи това поведение?
2. Как бихте постъпили в такава ситуация? За какво ще внимавате?

Казус 2

Вие сте в процес на подготовка за настаняване на момченце на 4 години. То трудно се изразява, често не му се разбира добре какво точно казва. Прекарвали сте вече няколко пъти заедно

у вас на гости, но забелязвате, че всеки път, когато взимате детето от дома и тръгвате към вас, то плаче силно и трудно се успокоява, през целия път плаче. Тази вечер то за първи път ще прекара цялата нощ у вас. Подготвяте детето за лягане, но то става изключително тревожно. Плаче, не иска да се съблича и да си слага пижамата, не иска да ляга на леглото. Това продължава вече няколко часа. Детето продължава да плаче и започва да си удря главата в стената. Единственото, което казва е „Искам малките“. Вие предполагате, че най-вероятно става въпрос за децата от дома.

Въпроси:

1. Какво според вас се случва с детето? На какво се дължи това поведение?
2. Как бихте постъпили в такава ситуация? За какво ще внимавате?

Упражнение 2. „Откъс от интервю с дете от институция“ (Приложение №5)

(25 минути)

Инструкция за водещия: Раздайте на всеки участник откъс от интервю с дете, израснало в институция. Помолете всеки от участниците да прочете сам за себе си интервюто. Поставете следните въпроси към групата и разделете участниците в малка група, за да споделят своите наблюдения. Времето за работа в малки групи е 10 минути. Възможно е някои групи да свършат по-бързо или по-бавно, затова следете групите. Съберете след това участниците и проведете обща дискусия, като ги помолите да представят своите наблюдения и изводи. Време за дискусия – 15 минути в зависимост от големината на групата.

Въпроси за обсъждане по откъса от интервюто с детето:

1. Как бихте описали отношенията между момичето и майката?
2. Според вас какви са възможните причини за такова поведение и отношение на детето към майката?
3. Можете ли да посочите особености в поведението на детето, които говорят за последици от изоставянето му?

(В помощ на водещия: Обърнете вниманието на групата към трудното общуване, мъжкото обличане и поведение, недоверието към хората и света, трудностите в ученето.)

Сесия VI – 90 минути

1. Занятие „Активно слушане и наблюдение“ Приложение №7

Цел: Де се развият уменията на кандидатите за приемни родители за наблюдение и да използват техники за активно слушане в разговорите с децата

Упражнение 1. „Да измием слона“ (10–15 минути)

Инструкция за водещия: Ако групата е малка, помолете само един участник от групата да остане при вас, а другите да излязат. Ако групата е голяма, може да помолите 4-5 души да излязат, а другите да останат. Изберете един участник, който има за задача да измие слон. Използват се само жестове и мимики, без да се говори. След като той е готов, поканете първия участник, който е извън групата, да влезе и да наблюдава внимателно, като след това трябва да повтори видяното пред групата. След това той ще трябва да го изиграе отново и пред следващия участник, който ще влезе, и т.н. Попитайте участниците според тях какво са правили. Помолете ги да споделят как са се чувствали и какво са си мислили.

Упражнение 2. „Разговор“ (15-25 минути)

Инструкция за водещия: Представете на участниците този откъс от разговор между майка и дъщеря. Помолете ги да го прочетат внимателно. Проведете дискусия по въпросите: Какво мислят за тази ситуация, какво забелязват като разлики в двата диалога? Разпознават ли себе си в някой от коментарите и отговорите на майката? Какви са основните разлики между двата подхода в разговора с детето?

I вариант

- Не искам да ям тази вечер.
- Хайде още малко, имаш нужда от храна, за да пораснеш.
- Не искам, на обяд ядох много.
- Ела само да седнеш на масата и да гледаш, докато ние се храним.
- Сигурна съм, че нищо няма да ям, не искам да идвам.
- Какво става, нещо не е наред ли тази вечер?
- Нищо няма.
- Тогава идвай на масата.
- Не съм гладна и няма да ям.
- Внимавай как разговаряш с мен, не ми се слушат капризи.

II вариант

- Не искам да ям тази вечер.
- Нямаш апетит ли?
- Да, стомахът ми се е свил на топка.
- Напрегната ли се чувстваш тази вечер? Правилно ли те разбрах?
- Не, напрегната не е точната дума. Страх ме е.
- Нещо те кара да се страхуваш, така ли?
- Да, обади ми се Пепи по телефона и ми каза, че иска да говори с мен тази вечер, но звучеше много особено и сериозно.
- Мислиш, че иска да ти каже нещо специално?
- Да, мисля си, че иска да не сме вече приятели.
- Страхуваш се, че той ще го направи, а ти не би искала?
- Това ще бъде ужасно! Мисля, че той харесва Лили.
- Страхуваш се, защото мислиш, че Лили ще му стане приятелка?
- Да, тя привлича всички интересни момчета. Тя винаги знае какво да каже, около нея винаги има няколко момчета, все се смее и не се притеснява да говори с тях. Аз никога не знам какво да им кажа и как да говоря.
- Искат ти се да можеш да говориш с момчетата така, както го прави Лили?
- Аз винаги си пропускам възможностите и толкова ми се иска и мен да ме харесват, че ме е страх да кажа каквото и да било, защото може да ме сметнат за тъпа.
- Толкова много ти се иска да те харесват, че не смееш да говориш с тях, така ли?
- Да, така.

Упражнение 3. „Представяне на техниките за активно слушане“ (15-20 минути)

Инструкция за водещия: Използвайте материалите за експозето в Приложение №7. Обърнете внимание на техниките за активно слушане. Проведете дискусия в групата.

Упражнение 4. „Разкодиране на посланието и активно слушане“ (15-20 минути)

Инструкция за водещия: Помолете участниците да прегледат отново двата откъса и да посочат според тях какви техники за активно слушане са използвани във втория откъс и какви са характеристиките на неефективното слушане в първия откъс? Ползвайте за анализа на упражнението бележки за водещия в Приложение №8.

Упражнение 5 „Обратна връзка“ (10 минути)

Инструкция за водещия: Помолете всеки участник от групата да помисли и да каже една позитивна обратна връзка на други двама участници от групата. Водещият дава пример и започва пръв. Насърчете ги да се опитат да перифразират и да вербализират. Помолете ги да си спомнят моменти от днешния ден или от предишна сесия. Водещият помага на групата да изпълни задачата.

Посрещане на детето – подготовка на приемното семейство. Изборът. Рискове при избора

Определение

Посрещането на детето е цялостен процес, който включва в себе си и т.нар. напасване. Какво се разбира под „напасване“ между детето и приемното семейство? Когато говорим за „напасване“, имаме предвид процес, който преминава през:

- избор;
- подготовка за първа среща;
- процес на опознаване и взаимно приемане, който приключва с настаняване на детето в приемното семейството и издаване на настанителна заповед.

1. Избор на подходящо приемно семейство

Процесът на *избор на подходящо приемно семейство* се ръководи от следните принципи: Първо, знаем кои са потребностите и трудностите на детето. Второ, знаем какви са ресурсите и трудностите на приемните семейства, които са одобрени. Изборът се прави от екип от социални работници от ОЗД и доставчика на услугата „Приемна грижа“, участвал в оценката на приемното семейство.

2. Някои рискове при избор на приемно семейство и на дете, което да се отглежда от приемното семейство

2.1. Предварителната представа „какво да бъде детето“. Повечето хора, на които им предстои да влязат в ролята на родители – без значение дали на собствени, на осиновени или на приемни деца, – имат някаква вътрешна представа за очакваното дете. Тези представи са продукт на нашия предварителен опит като родители или като свидетели на отглеждането на децата на наши близки, когато нямаме собствени деца. Тези представи също така се изграждат и от нашия собствен опит като деца на нашите родители. Понякога представите ни са в по-голяма или в по-малка степен нереалистични, но със сигурност няма човек, който да има на 100% реалистични очаквания към детето, което ще заживее с него и неговото семейство. Ако сме честни със себе си, ние имаме представи и държим на тях, защото така си мислим, че ще бъде най-добре за нас и за детето. Това не е лошо само по себе си, но означава, че трябва да се подготвим и да можем да си дадем сметка за нашите представи, очаквания и желания относно бъдещото дете, за което ще приемем да се грижим. Има изследвания, които показват, че образът на „Непознатото дете“ ги плаши, затова предпочитат те да поставят изисквания към детето, като смятат, че така ще е по-сигурно и по-добре. В процеса на избор на дете е изключително важно семейството да бъде максимално искрено за своите притеснения, тревоги, желания и тяхната категоричност. Това ще помогне на социалните работници да се ориентират в процеса на взимане на решение за спецификите на семейството и заедно да се вземе решение в интерес на двете страни – детето и приемното семейство.

2.2. Наличието на емоционална връзка

Има ситуации и казуси, при които ние като семейство вече сме установили емоционална връзка с определено дете. Познаваме го, посещавали сме го, знаем различни неща за него и неговия живот. Това ни е развълнувало и може да ни кара да смятаме, че е добре да искаме единствено и само това дете и никое друго. Има ли проблем и какъв е той? Разбира се, че когато познаваме някого, това ни помага по-лесно да си представим детето и да си дадем сметка дали аз лично мога

и желая да поема грижа за това дете. Понякога обаче желанието ни да помогнем и да се грижим за конкретното дете е толкова силно и емоционално, че ни е трудно да си дадем сметка и за някои скрити подводни камъни. Затова един от важните критерии за избор на приемно семейство и на дете, за което те да се грижат, остава критерият за сходство между нуждите от подкрепа на детето и профила на приемното семейство. Това на практика означава, че и детето, и семейството имат своите силни и слаби страни, с които изборът трябва да се съобрази, защото в противен случай и детето, и семейството ще изпитат много и сериозни затруднения в адаптацията си едни към други, понякога до сериозни трудности, които да предизвикат обезсърчаване и провал на приемната грижа, т.е. нежелание на приемното семейство или на детето да живеят заедно. Това винаги води до неприятни последици и за двете страни. Емоционалната връзка е ресурс, но не е достатъчно основание да се премине към решение за избор и настаняване на детето в семейството.

2.3. Други фактори, които трябва да се имат предвид, когато "напасваме" детето и приемното семейство

- Пол и възраст на собственото и приемното дете

Това са фактори, които са по-скоро специфични и са изведени от практиката на рискови настанявания, съпроводени с много трудности и дори провал при настаняването. Практиката показва, че когато в приемното семейство има дете, е от значение настаняването на приемно дете да се съобразява с възрастта на двете деца. Препоръчва се детето, което е собствено за семейството, да не бъде в близка възраст с настаненото дете, тъй като има риск от съперничество и сравнение между самите деца, от една страна, а от друга – самото приемно семейство се подхлъзва по това да прави сравнение между децата – кое е по-послушно, по-умно, по-лесно се справя и т.н. Ето защо е важно да се подбере внимателно възрастта на детето. Препоръчително е приемното дете да е по-малко и по възможност от различен пол, това естествено го поставя в позиция да бъде по-обгрижвано и по-малко сравнявано със собственото дете.

- Настаняване на дете, което е преживяло насилие в собственото си семейство

Практиката показва, че трябва да се направи добър анализ от гледна точка на системния подход на взаимоотношенията между детето и биологичните му родители, когато детето е преживяло насилие в собственото си семейство. Възможно е в собственото му семейство да има объркани роли поради насилието и детето да има объркана представа за граници на тялото, за внимание, близост и за обичта на възрастните. Тези проблеми може да се пренесат в приемното семейство и то не би могло да се справи с тях без външна помощ, дори да има желание. Проблеми от този род изискват задължително подкрепа за семейството и детето. Практиката показва обаче, че по-често насилието се е случило, без възрастните да са го установили и детето споделя за него с приемното семейство на по-късен етап. Какво да правим тогава? Основното правило е приемното семейство да сподели със социалния работник и да потърси подкрепа, за да се помогне в изграждане на граници и на нови представи за обич, грижа и отношения. Обикновено приемното семейство се притеснява от въпроси: „Има ли риск за собствените ми деца? Възможно ли е насилието да се пренесе от приемното дете към моите деца?“ Всички тези въпроси са нормални и естествени. Отговорите им зависят от вида, продължителността и начина на извършване на насилието над приемното дете, възрастта на детето, кой е бил насилникът и др. За да се ограничи рискът за собствените деца на приемното семейство, се препоръчва приемното дете да е с чувствителна възрастова разлика с биологичното дете. Разбира се, че е трудно да се даде рецепта, затова е изключително важно семейството да запази видимо спокойствие, да сподели със социалния си работник и да потърси външна помощ при необходимост.

Подготови Надя Стойкова

Приемното семейство през погледа на системния подход и мястото, което отваря за детето

1. Що е то системен подход и защо е важно да се съобразяваме с него

Семейството е неизменна и важна част от живота ни, особено когато сме деца. То представлява не само хората, с които отразяваме, то е и сложна плетеница от взаимоотношения между тях. С тези отношения по един или друг начин оставаме свързани през целия си живот, независимо дали създаваме ново семейство като възрастни, дали живеем близо или далече от родителите си. Системният подход за работа със семейства се занимава с онази невидима част от нашия ежедневен живот в семейството, за която не ни остава време да мислим покрай битовите задачи и по-големите предизвикателствата в живота, свързани с приобщаването на нови хора или със загуби на хора от семейството. Това са онези отношения, които понякога ни карат да страдаме, да се разделяме или да недоумяваме защо нещо ни се случва точно на нас. В системния подход има набор от понятия, които дават обяснение за причината за една или друга реакция на членовете семейството, за начина, по който общуваме помежду си, изразяваме емоциите си и приемаме тези на другите хора от семейството, за начините, по които се организираме в семейството, за да свършим една или друга задача, и за онези пренесени през поколенията назад начини да приемаме другите около нас и да възприемаме света навън.

Когато приемате детето във вашето семейство, е необходимо да имате яснота за вашите взаимоотношения, за онези модели на поведение в семействата ви, които ви помагат и пречат, карат хората от вашето семейство да се чувстват добре или зле. От една страна, това е необходимо за да можете се подготвите да посрещнете да приемете детето по най-благоприятния за него начин, и от друга – да успеете да съхраните най-доброто от вашия семеен дух и отношения покрай промяната на влизането на нов човек в семейството ви. Когато се подготвяте, е полезно за вас да си давате сметка, че приемното дете е било физически и емоционално част от друга семейна система (била тя биологично семейство или тази в институцията), с която то – макар и да не съзнава – остава свързано през цялото време, докато живее в приемното семейство. В повечето случаи вие ще имате възможност да знаете какво е било в неговото семейство и тази информация със сигурност ще ви помага с обяснение на поведението на детето, особено в критични ситуации и при неприемливо поведение от страна на детето. За приемното дете вашето семейство остава „непозната територия“ и то като всяко дете може да се лута, ако не му помогнете да намери това място в него, в което и то, и вие ще се чувствате добре.

Когато приемното дете започне да живее в приемното семейство, неговото поведение вече се определя не само от неговите особености и семейна история, с която то идва, но и от спецификата на приемното семейство, от което става част. Неговото поведение е реакция на това, което се случва между него и хората от вашето семейство вследствие на създадените отношения. Това как ще възприемате и ще се отнасяте към поведението на приемното дете зависи от голяма степен от вашето разбиране за отношения, поведение, семейство и др. Тоест всичко, което определя вашите възгледи за нещата в семейството. Ако поведението на приемното дете е близко да вашите разбирания за добро поведение, ще бъде лесно и приятно, но когато има разминаване, е необходимо да се намери възможност за промяна на отношението към поведението на детето, което наблюдавате. Освен това влизането на приемно дете във вашето семейство може да е свързано и с негативна промяната на поведението на друг член на вашето семейство (дете или възрастен). Случващото се може да докаже, че в семейната система има взаимно влияние, всеки влияе на другите и те на него. И тогава е трудно да се определи дали лошото държане на приемното дете или това възрастния е първопричината и кой е виновен за създадения проблем, което затруднява и решаването на трудната ситуация.

Едва ли е възможно човек да се подготви с всички онези техники за справяне с трудни ситуации и да е достатъчно да си осигури безоблачен живот само с благоразположеност на всички участващи. Реалният живот ни доказва, че добрите намерения не винаги са достатъчни. В този смисъл подготовка за приемането на детето е свързана в голяма степен и със знанието, което вие можете да получите за собственото си семейство по време на обучението си за приемни родители. Знание за онези „поддривни камъни“ от вашата семейна история, на които можете да приседнете и да помислите как да постъпите, когато имате трудности по време на грижата за приемното дете. Още повече че не можем да очакваме това да направят приемните деца, които имат преживявания около загуба на родители, пренебрегване или насилие, които ги правят понякога по-объркани, манипулативни или безизразни и недостижими. И най-малко като всички деца нямат нашата способност на възрастни да надживяваме неприятните неща по приемлив и здравословен начин, с формулиране на проблема и търсене на информация и подкрепа.

2. Комуникация

„Ние сме осъдени на комуникация“ – Вацлавик. Тази крилата фраза на един от теоретичите на общуването я представя като нещо, което се случва непрекъснато между хората, независимо дали използваме думи, или просто премълчаваме или мълчим.

В тази си обреченост на постоянно общуване не е без значение как предаваме и получаваме информацията с помощта на думите и поведението. В ежедневието ни живот предпочитаме да общуваме с хора, които ни изслушват внимателно, гледат ни в очите, често ни се усмихват, задават въпроси, не променят темата и не бързат да говорят за себе си. Това могат да бъдат и хора, с които сме спорили, и макар да не ни е приятно, не се чувстваме наранени защото дори и в такава ситуация може да усещаме интерес към нас. По-трудно ни е когато не усещаме реакция и сякаш не ни чуват. Това означава, че ние можем да се чувстваме нещастни и в ситуации и в семейства, в което всичко е привидно спокойно и тихо, без скандали. Страхът от изразяване на емоции и чувства, за да не бъде наранен някой или да го загубим, ни карат да изказваме неща, които ни вълнуват. По този начин обаче се лишаваме от възможността да ги обсъдим и да ги направим по-малко притеснителни. В семейството такава ситуация е още по-сложна, отколкото в приятелския и служебния кръг, тъй като обикновено в семейството е още по-силно желанието ни да нараним някого от близките си. В същото време това, което не изразяваме с думи, сякаш прониква в нашето общуване, макар и да не си даваме сметка за него. То се изразява с нашата мимика, жест, интонация, поза на тялото, момент и ситуация, в която избираме да кажем нещо или да го премълчим. Това разминаване между думи и поведение затруднява яснотата на общуването. Друг капан, който можем си поставяме в общуването, може да бъде свързан с постоянното наддаване, стремеж да бъдем еднакви – в грижите, в нещастieto. То може да се случи както между децата в едно семейство, така и между съпрузите. Ако в този случай борбата е за еднаквост, то в случаите когато става дума за различие, примерно между мъжки и женски роли в семейството (силният мъж и слабата жена), общуването може да бъде затруднено от желанието на единия да доминира във всички ситуации. Такава общуване има лоши последствия и за двете страни, в които този, който винаги взема решения (силният мъж) започва да губи реална представа докъде и как, а за другия (слабата жена) остава усещането за провал. И най-тежкият капан е когато има разминаване между думи и поведение и когато само един от членовете от семейството доминира в решенията. За този, който остава в подчинена позиция и получава противоречиво послание или изискване от човека, който взема решение, остава усещането, че каквото и да направи, все е грешно и той/тя е лош/а. Този напрегнат начин на общуване, наречен двойна връзка, е изключително труден за децата, които успяват да се спасят от него най-често чрез бягство.

3. Роли, граници

Семействата се създават:

- за да си помагат двама души и да се чувстват добре;
- за да бъде представена пред закона или обществото интимна връзка между двама възрастни;
- за да се отглеждат и възпитават деца;
- за да се осигуряват материалните потребности на хората в семейството.

От една страна, тези основни причини са определящи в живота на всяко семейството през различни етапи и в същото време се случват по различен начин във всяко семейство поради различната организация, която членовете му си създават, за да ги реализират.

Още от създаването си семейството като всяка система в природата се опитва да оцелее през годините според промените в живота (примерно израстването на децата) и спрямо външния свят (напр. грижите за възрастните в рода). За да може да просъществува, всяко семейство се стреми към стабилност. Този стремеж дава усещане на всички членове на семейството, че нещата са предсказуеми, и осигурява спокойствие. Сигурността и предсказуемостта се създават чрез създадените вътрешни правила, темите, за които може или не може да се говори, истории, които поддържат семейния дух. През различни етапи от живота си семейството използва различни начини да поддържа тази стабилност. В начален етап на своето развитие например семейството има нужда да постигне споразумение кой какво ще прави, на по-късен етап са по-актуални онези ценности, предавани през семейните истории, които определят разбиранията за света на отделните членове на семействата. И в същото време всяко семейство преживява по свой специфичен начин този си стремеж да определя как ще се случват нещата и как ще се отнасят към тях.

В ежедневието този стремеж към стабилност семейството изразява чрез организацията, която си създава – всички онези неписани правила, които определят кой, как и кога участва в живота на семейството. Тези неписани правила са свързани с многобройните задачи, свързани със взаимоотношенията между съпрузите, отглеждането на децата, грижата за възрастните родители и т.н./. За да може да се изпълни определена задача, в семейството се формира определена група, например по отглеждането на децата – единият от родителите води децата на училище, другият се занимава с домашните, в събота и неделя те са при баба и дядо. Тези общи задачи за повечето семейства се извършват по различни начини във всяко семейство. Тоест правилата кой, кога и как участва са различни и това определя и **границите** на семейството – те могат да бъдат спрямо родните семейства и фамилии на съпрузите, но могат да се отнасят и вътре в семейството. В семейство с деца съществуват няколко субсистеми – на съпрузите, на родителите (съпрузите, които са и родители) и тази на децата. Всяка субсистема си има определени отговорности: съпружеската отговаря за отношенията между съпрузите; родителската – за отглеждането и възпитанието на децата, детската създава възможност за споделяне и сътрудничество между децата, но може да се прояви и като съперничество между тях.

Едно семейство, съставено от съпрузи, които са родители, и техните деца, може да изпитва напрежение в живота си от страна на баба или дядо или от страна на някой от съпрузите поради това, че помагат при отглеждането на децата или подкрепят материално семейството, и се намесват в отношенията между съпрузите. Вътре в същото семейство може да има неясни граници – кой, как и кога се включва. Съществуват семейства, в които например децата се имат родителски отговорности и се занимават с отглеждането и възпитанието на по-малките деца. Или пък някой от съпрузите отказва да се държи като родител. Пример за такова поведение е да отказва да вземе решение на въпроси на детето от вида "Мога ли да се прибера след 22 часа?". Родителят отговаря: "Не знам, иди да питаш майка си/баща си." Откраднатото детство и липсващите родители са примери за разбити отговорности или неясни граници вътре в семейството.

Има семейства, в които хората са много близки и когато има задача или проблем за решаване, участват всички. В тези семейства, наречени още италиански, има много емоция и близост,

но често е трудно сам да вземеш решение, защото винаги има някой, който се намесва. Особено ако това е юноша, който се опитва да придобие самостоятелност, намесата на близки и далечни роднини може да се превърне в яростна съпротива или пък в спиране на развитието на юношата.

Съществуват и семейства, в които правилата не се променят. Членовете им са самостоятелни, но за сметка на това изпитват трудности. Тогава има ситуации, в които се изисква емоционална подкрепа и промяна на правилата.

В добре функциониращите семейства правилата са балансирани, тоест едновременно са устойчиви и гъвкави за промяна, ако има нужда. Това могат да бъдат промени, които се налагат, защото детето е пораснало и има нужда от повече самостоятелност, или пък промяната е наложена отвън – загуба на работа на някой от съпрузите и тя/той да има нужда от по-голяма емоционална подкрепа. В добре живеещото семейство има ясни правила на всички нива – как и кога се случват нещата между съпрузите, как се разпределят отговорностите между родителите и как примерно се решават споровете между децата. Особено ясна е границата между различните поколения и особено характерно за тези семейства е, че възникналите конфликти се решават вътре и между когото възникват. Тоест ако се карат съпрузите, не се въвлечат децата или баби, дядовци и други. Особено опасно е когато децата са въвлечени в решаване на конфликти или пък им се поставят задачи, които се отнасят съответно за възрастните, и от тях се очаква да се държат като възрастни. Тогава може да се очаква от децата да вземат решение заедно с родителите дали да се осиновят дете. Ако децата участват в такова решение, им се отнема правото да се държат братски или сестрински с новото дете. Децата имат нужда да се държат като братя и сестри – да се сърдят, да ревнуват, а когато станат участници в такова решение, им се вменява, че трябва да са мъдри и по-скоро да се държат майчински към новото дете, отколкото да се съревновават с него и да си сътрудничат. Когато детето е поставено в ситуация да взема решение заедно с родителите си, то ще се съгласи, защото не иска да ги разочарова, но по-късно ще намери начин да им напомни, че всъщност си е дете и иска към него да се отнасят като към дете. Това напомняне може да стане с някакво неприемливо държание или болестно състояние, което да накара родителите да се отнесат към него като майка и баща и да се погрижат за него. В такъв случай е важно двойката съпрузи да си поеме отговорността за решението за осиновяването, като се консултира с деца и иска тяхното мнение.

- В живота на всяко семейство е важен въпросът за йерархията – **кой за какво взема решение**. Това може да са решения как да се харчат средствата на семейството, къде ще бъде семейната почивка или къде да учат децата. Когато един и същ член на семейството взема решение за живота на всички, това поставя другия в подчинена позиция и усещане за непълноценност. Освен за взаимоотношенията между съпрузите, въпросът за вземане на решения се отнася и до родители и деца. Когато децата пораснат и имат нужда от самостоятелност и не им се дава възможност да решават за неща, за които юношата иска и би могъл да решава – примерно как да се облича и да поддържа връзка с връстници, – съществува риск порасналото дете да прояви поведение, което изненадва или ядосва родителите.

Понякога общуването и животът в семейството се затруднява от това как се изпълняват ролите в семейството, дали те служат, за да посрещнат нуждите на членовете на семейството, или поддържат разбиранията за тези роли, които са се предавали през поколенията. Едно често срещано разбиране в нашата култура е разбирането на жената, отдадена на децата, която жертва кариерата си заради семейството. Така поддържаното разбиране за ролята на майката може да ѝ се отрази зле, когато децата отраснат и вече нямат нужда от нея. Силният баща, който се справя с професия, семейство, хоби, често е предизвикателство за някои юноши, които не могат да достигнат успехите на бащите си. Или популярното схващане за развода, в който единият е изневерил и е виновен, а другият е жертва. Ролите, които играем в семейството, в голяма степен са повлияни от нашите родови разбирания и в този смисъл не дават така желаната сигурност и обяснение на нещата до един момент. Въпросът е, че не винаги тези схващания ни вършат работа да преминем през критични и не толкова критични моменти от живота ни в семейството, като партньори, роди-

тели или деца. Така както семейството се променя вътре (броят на членовете му, отговорностите и отношенията между тях), така то изпитва и влияние от по-близкия и далечен кръг. И тогава добре приетите ни разбирания за това кои сме и какво е необходимо да правим не ни дават необходимото спокойствие. В такива случаи на помощ могат да ни дойдат хора извън семейството, които да ни помогнат да си сътворим истории, подходящи за нашето семейство.

4. Индивидуална/емоционална диференцираност

Животът в семейството е свързан и с това как се научаваме да се определяме като отделни индивиди, които знаят какви са техните нужди и могат да постигнат желаното, могат да си контролират поведението и уважават правото на другите да бъдат различни. Нашата потребност да принадлежим към определена група и в същото време да бъдем отделни индивиди се научава най-напред в семейството. От една страна, за да оцелее едно дете, в началото се нуждае най-вече да получи грижа в семейството и е зависимо от възрастните в него. От друга страна, за всяко дете особено с възрастта на юношеството, се появява нуждата от самостоятелност.

Тази способност да можеш да се чувстваш като част от семейството и като отделен човек със специфични нужди се формира в ежедневието, в който съвместно живеят различни поколения, споделят се различни чувства и се случват прикрити или неприкрити конфликти. За това как ще се формира тази способност на човек да разпознава какво иска, харесва и не харесва, как да го постигне, семейството му помага чрез начина, по който преживява събитията. Той се е предавал през поколенията, като отделните хора в семейството са се чувствали зависими или независими, подкрепени и са могли да изразяват емоциите си. Влиянието на предишните поколения е толкова по-силно, колкото е по-голяма намесата на по-старото поколение, било то в живота на съпрузите или в отглеждането на децата. Това по-голямо допускане създава усещането за сливане, липса на отделяне и независимост, което пък създава напрежение и тревожност у членовете на семейството, когато са изправени пред нуждата от промяна или раздяла с някого и нещо. Защото след като си бил толкова емоционално свързан с хората и нещата, е трудно да приемеш, че ще настъпи промяна.

В ежедневието поведение на родител, което затруднява детето да изгражда представата за себе си като самостоятелна личност с право на реакция, е например следното: "Ако не си изядеш супата, значи не ме обичаш." Детето може и да не е гладно, но се чувства длъжно да изяде супата си, защото ако не го направи, все едно показва, че не обича майка си. Или отношението към по-голямо дете: "Ако продължаваш да излизаш толкова късно, ще ме разболееш." Понякога съвсем незначителни ситуации, в които в поведението на някой от членовете на семейството има неяснота за зависимостта и подкрепата към други негови членове, може да определя тяхната самооценка, самочувствие и способност да се вземат решения. Това се отнася особено за децата, за които е трудно да пораснат като самостоятелни възрастни, които могат да възприемат реалността, че хората са различни, че нещата и хората се променят, което всъщност е неизбежна част от човешкия живот.

Когато човек не се чувства достатъчно отделен от своето семейство, той се опитва да се справи с тези ситуации по начини, които не са здравословни нито за него, нито за другите участващи. Примерно една съпруга, която отглежда новороденото си дете и не може да преживее отдаването в кариерата на съпруга ѝ, с когото вече не е толкова близка, може потърси помощта на майка си или да се разболее (обикновено с неизяснена диагноза), за да си върне старите отношения с мъжа си. Тоест човек, за когото е трудно да се определи като отделен индивид, се опитва да си намери съюзник, който да му помогне да си възвърне старата ситуация или чрез болестта отново да направи близък другия и да не се наложи да прави промяна. В такива случаи или тъщата в един момент става излишна, или изследванията не доказват нищо.

Възможността отношенията да се дискутират с помощта на професионалист е един от вариантите да се потърси здравословен начин за излизане от създадената ситуация и да се промени отношението на участващите членове на семейството към проблема.

Подготвиха Диана Русева и Таня Кючукова

Управление на разпокъсаността на живота на детето

Деца, които се нуждаят от настаняване извън своето семейство, много често са деца без цялостна лична история. За да израснат, развивайки своя потенциал, те се нуждаят от **сигурна и постоянна среда**. Деца, поверени на държавна грижа, е по-вероятно да не са имали сигурна среда, т.е. по-вероятно е те да са били жертва на насилие, на negliжиране, да са живели в страх и страдание. По отношение на постоянството на средата ситуацията също е по-вероятно да е била неблагоприятна. За съжаление и когато грижата за децата е поета от държавата, **разпокъсаността на живота им** е заложена от съществуващата система на грижи – те биват настанявани в институции в зависимост от възрастта или от проблема.

1. Какво означава да управляваме тази разпокъсаност?

1.1. Да я разпознаем като проблем, да се опитаме да разберем как са преминали първите години от живота на детето, да разберем местено ли е от дом в дом, колко пъти, как. Да се опитаме да разберем какви са представите, спомените, разбиранията на детето за житейската му история. Да имаме предвид, че бързото „привързване“, прилепчивостта често са израз на неспособност за привързване, което е една от последиците на разпокъсаността на живота, особено ако често са се сменяли хората, които са се грижели за него през първите четири години от живота му.

1.2. Да допринесем за постигане на цялостност в историята на детето. Да му помогнем да възстанови или да запази връзки с други хора от местата където е било. Тези връзки могат да бъдат символични и е добре да бъдат такива, т.е. не е необходимо да прекъсваме връзката с някоя леля, защото домът е далече, а да помогнем на детето да я запази чрез телефонни разговори, писма, подаръци и пр. Да продължим албума, ако има такъв, със снимки от важни събития. Важно е да развиваме усещането му за собствена уникалност и значимост. Тук рецепти няма – ако приемем че е важно, вероятно ще намерим много начини да подкрепим създаването на цялостна лична история.

1.3. Да избягваме големите промени в живота на детето – смяната на хората, които се грижат за него, е много голяма промяна и в зависимост от възрастта тя има различно, но винаги сериозно значение за развитието на детето и психичното му благополучие. Големи промени също са смяна на местоживеенето и училището. При децата, настанени за приемна грижа, преместването от едно семейство в друго е изключително рисково и трябва да се предприема само в изключителни случаи. То показва най-често грешки в оценката и обучението на приемните семейства, но тези, които плащат за нашите грешки, са децата.

1.4. Да подготвяме внимателно промените. Така или иначе те са част от живота и често са неизбежни, дори когато са негативни. Изключително важно е да подготвим детето и другите ключови актьори за тази промяна. Съдържанието на подготовката и нейната продължителност зависят от конкретния случай, важно е да обмисли и осъществи така, че да доведе до възможно по-малко негативни последици за детето. Отделете внимание на чувствата на детето, на неговите страхове, не разчитайте „да свикне“, без да сте дали възможност да се говори за промяната и за това, как тя се преживява. Не мислете, че тъй като промяната е за добро, тя може да се посрещне само с хубави чувства. Ето един пример – четиригодишно момиченце, настанено в приемно семейство от дом. Първите седмици детето почти непрекъснато плаче. Приемното семейство е готово да се откаже, смятайки, че детето не се чувства добре с тях. В действителност то страда от раздялата и от промяната и след оказана подкрепа и придружаване на семейството и на детето, то се адаптира и настаняването е успешно. Добре е да се опитваме да подготвим детето как да се справя изобщо с промените и разбира се, най-добрият начин е постепенно да започне да ги възприема и като ресурс, и като възможност.

Подготви Нели Петрова

Добро отношение и лошо отношение

Много години закрилата и защитата на децата се е ръководела от необходимостта детето да се предпази от малтретиране (думата е от фр. език – лошо отношение). И в нашия Закон за закрила на детето се определят случаите на малтретиране, дефинират се, изисква се от социалните работници да ги разпознаят, за да могат да преценят кога едно дете се нуждае от закрила, кога семейството му не зачита неговите права и системно ги нарушава. Как да разберем дали става дума наистина за малтретиране? Възниква и друг въпрос – а знаем ли какво означава добро третиране, т.е. добро отношение, не е ли твърде субективно да оценим това в различните случаи.

Какво е добро отношение: ето един възможен отговор – любов плюс закон.

Любов?

Какво означава да обичаме детето, нали всеки обича детето си и изобщо децата? Да обичаш детето означава:

- отношение на безусловно приемане на детето такова каквото е, а не стремеж да го направим такова, каквото на нас ни се иска да бъде;
- емоционално отношение на нежност, жертвоготовност, физически допир, гушкане, съобщаване, грижа, закрила, подкрепа;
- да го уважаващ сега, когато е дете, да не приемаш детството като подготовка за живота на възрастния, заради който е оправдано да пренебрегнем днешното дете;
- да се опитваш да разбираш от какво се нуждае детето – не какво иска, не какво казва, че иска, а от какво се нуждае. Често децата казват, че искат едно, а то означава друго. Разбирането на нуждите не е проста работа, изисква внимание, мислене, слушане на детето, и пак мислене;
- да се опитваш да направиш така, че нуждите на детето да са задоволени, след като са разбрани. Ако на детето му е нужна по-голяма увереност, за да се чувства добре в училище, какво може да се направи? Ако на детето е нужно внимание и подкрепа, за да се справи с раздялата с хората от дома, какво може да се направи? Отговори и рецепти няма, ако си задаваме тези въпроси, вероятно ще намерим и най-добрите отговори;
- да не очакваш благодарност от детето за това, че се грижиш за него, да не се сърдиш, ако я няма. Децата се отблагодаряват за добрата грижа, когато самите те станат родители и се грижат добре за децата си – това би трябвало да е целта ни, а не благодарността към нас сега.

Закон? Законът – това са правилата, това са нормите и ценностите. Децата учат границите от нас, от нашето отношение. Законът казва, че родителите се грижат за децата си, а децата слушат своите родители. Както казват някои психолози и педагози, добрият родител знае кога да каже "не" на детето, макар това да го фрустрира. Законът казва, че като всяко човешко тяло и детското е ненакърнимо, никой няма право да причинява болка на детето и то няма право да причинява болка на други хора. Законът забранява кръвосмешението, законът забранява злоупотребата с деца. Понякога децата, които идват в приемното семейство, са били жертви на малтретиране и е необходимо да разберат закона, възрастните не са им обяснили закона, нещо повече – те са го нарушавали. Често след въвеждане на тези правила – с думи или без – детето започва да споделя.

Последиците за децата са способност да бъдат самостоятелни и щастливи възрастни хора.

Какво е малтретиране? Първи вариант – любов без закон

При този първи случай на малтретиране любовта преминава границите, поставени от закона. Детето е превърнато в средство за удоволствие и прокламираната любов към него всъщност е липса на уважение, на разбиране на нуждите му и на търсене на начин за тяхното удовлетворяване. Става дума за емоционален или физически инцест (кръвосмешение) или и двете. При емоционалната злоупотреба родителят (рискът е по-голям при самотен родител) превръща детето си в личен смисъл, на пръв поглед изглежда, че се жертва за него, но по-внимателното взиране подсказва обратното – детето е жертвано да не може да се отдели от родителя, да се чувства сято с него и да не може да порасне в психологически план. При физическия инцест става дума за сексуално отношение между родител и дете, което нарушава най-важния човешки закон – за забрана на кръвосмешението. Когато това се случва в семейството, на децата им е трудно да го разпознаят като насилие, те смятат, че това е то родителската любов, и когато бъдат настанени в друго семейство или в институция, може да проявят т.нар. свръхсексуално, съблазняващо поведение, за да предизвикат "любовта" на възрастните. Последиците за децата са изключително тежки.

Какво е малтретиране? Втори вариант – закон без любов

При този случай на малтретиране става дума за дресиране на детето, за поставяне на дисциплината като най-важна цел, като самоцел. Грижата на възрастния, ориентирана към стриктно спазване на правила, е грижа за себе си, не за детето. Тя по някакъв начин по-скоро удовлетворява потребностите на възрастните да контролират другите, отколкото да имат нещо общо с грижа за детето, както често представят нещата. Този тип малтретиране често е съпроводен с физическо насилие, проявено като наказание. Наказанията са опит да въздействаме върху поведението на детето, като предизвикваме у него болка или страдание и разчитаме, че те ще са мотивът повече да не прави неща, които ние не искаме да прави. Проблемът е също и в това, че по този начин изразяваме неуважение към детето като към мислещо същество, като към ценно същество. Последиците за децата са изключително тежки. Възможно е те да се възприемат като обекти без стойност, да имат ниско самоуважение, което не им позволява да уважават и другите, и често тези деца също извършват насилие или имат други девиантни прояви.

Какво е малтретиране? Трети вариант – нито любов, нито закон

Понякога децата са обект на перверзно отношение, използвани са за задоволяване на перверзни потребности на възрастните. Става дума и за физическо, и за сексуално, и за емоционално насилие, за унижение, измъчване и изтезаване. Често възрастните, които вършат това, са били обект на малтретиране в своето детство. Последиците за децата са изключително тежки.

Подготви Нели Петрова по материали от обучения

Интервю с дете, израснало в дом

Водещ: Като спомена сегашния си живот, разкажи ми за деня, в който разбра, че майка ти идва да те вземе и започваш нов живот със свое семейство?

Тя: Бяха ни завели децата от дома на лагер на морето, защото домът вече щеше да е за деца с увреждания и всички, които тогава бяхме в него, щяха да ни преместят в някой друг дом. Тогава ми казаха, че майка ми и баба ми и доведеният ми баща ще ме вземат. И че всъщност съм имала семейство.

Водещ: Как се почувства тогава?

Тя: Зарадвах се. После когато се видяхме, ми беше малко странно, защото все пак за първи път се срещаме, а и ми беше малко мъчно за хората от дома.

Водещ: Какво беше първото нещо, което си казахте с майка ти, когато се видяхте, спомняш ли си?

Тя: Тя ми каза, че съжалява и че преди ме била търсила, но не могла да ме намери. Не знам дали това е било така, в момента съм сигурна, че не ме е търсила, но тогава се зарадвах, че ще имам семейство.

Водещ: Как се промени животът ти след излизането от дома?

Тя: Пристигнахме в Самоков, бях с мащехата ми, с баба ми и с доведения ми баща, вече имах собствена стая, бях почти на 17, но започнах да уча в седми клас, защото от дома не са ми били дали достатъчно знанията за десети клас.

Водещ: Как те приеха съучениците ти?

Тя: Отначало добре, после започнаха да ми се подиграват, най-вече момичетата.

Водещ: За какво ти се подиграваха?

Тя: Най-вече за външния ми вид.

Водещ: Виждам, че предпочиташ мъжката визия, още от дома ли е така?

Тя: Да. Искях да съм се родила момче, още от малка ми харесват повече мъжките дрехи, а и с мъжете по-лесно се разбирам. С мащехата ми много се караме заради това.

Водещ: Справяш ли се с училището?

Тя: Не много. Отначало имах желание да уча, вече не искам.

Водещ: В съучениците ли е проблемът, защото ти се подиграват, или заради майка ти? Чувстваш ли се по-различна от тях?

Тя: Това, че съм била в дом, за тях сигурно ме прави по-различна, а иначе не искам да уча заради майка ми. Тя и без това казва "за нищо не ставаш".

Водещ: А опитваш ли се да общуваш със съучениците си?

Тя: Не! Не искам.

Водещ: Нека да поговорим малко за майка ти. Защо я наричаш мащеха, след като ти е родна майка?

Тя: Защото за мен тя не е истинска майка, не мога да я приема като такава, отначало се опитвах. След като ме взе от дома, ми каза "забрави всичко свързано с дома, хората и живота си

там, сега започваш друг живот", и аз ѝ казах "забрави и ти тогава майка си и баща си, които са те отгледали, и аз ще забравя хората от дома". Още от самото начало не се разбираме и затова предпочитам да я наричам мащеха".

Водещ: Споделяш ли с нея, когато имаш проблеми?

Тя: Не. Никога не съм споделяла. Не искам и да го правя.

Водещ: В момента имаш ли приятели?

Тя: Много малко.

Водещ: Трудно ли ти е да общуваш с хората?

Тя: След като излязох от дома, ми е трудно. Всеки гледа само себе си.

Водещ: Имаш ли доверие в хората?

Тя: Не. Много рядко се доверявам.

Водещ: Често ли се карате?

Тя: Постоянно.

Водещ: За какво се карате най-често?

Тя: За държанието ми, за това, че не искам да нося женски дрехи и за много други неща.

Водещ: Мечтаеш ли за нещо? Имаш ли някакви мечти?

Тя: В дома имах мечти, но сега не... Може би да живея сама и да се махна от мащехата си и баба си.

Подготвиха Нели Петрова и Надя Стойкова по действително интервю

Деца – жертви на насилие

Травмата и последствията върху психичното здраве

Сравнителните епидемиологични изследвания показват сходна честота на случаите на насилие върху деца в страните с развита система за разкриване и грижи. По данни на СЗО тя е около 300 нови случая на 1 млн. население годишно. По-често жертва на сексуално малтретиране са момичета между 8 и 12 години (D. Finkelhor, 1986). В 9 от 10 случая насилникът е познат на детето (D. Russel, 1986). В 90% от случаите насилниците са мъже (R. Dube et al, 1988). Инцестът не зависи от степента на образование, интелекта и социалния статус на извършителя (A.N. Groth, 1982).

Тревожното е, че повечето случаи на насилие се разкриват значително по-късно от времето на тяхното възникване. Обикновено психологичната реакция спрямо насилието се изразява в това преживяването, което е наситено с негативни емоции, да бъде “забравено”, да бъде “изтласкано” и изолирано от съзнанието. В действителност то не изчезва, а се отразява на целия психичен живот и намира своите проявления под формата на различни симптоми.

Съществува психологичен конфликт между защитния механизъм на психиката “да забрави” травмиращото събитие и нуждата психотравмените преживявания постоянно да се оживяват и повтарят. Именно това е психологичният механизъм, който е в основата на психичната организация на психотравмените преживявания.

Психологичната травма, резултат от сексуално насилие в детска възраст и особено в случаите, когато е с голяма продължителност, винаги води до сериозни последствия върху формирането на личността и има трайни последствия по отношение на цялостната психична организация на жертвата. Незрелият психичен апарат в детска възраст, включва незрели психологични защитни механизми за справяне с психотравменото преживяване, които водят бързо до възникването на разнообразна психопатологична симптоматика.

1. Основни психологични последствия за децата, жертви на сексуално насилие

- *Психопатология, свързана с “чувството за привързаност”*

То се изгражда в най-ранните етапи от детското развитие, на базата на сигурността и доверие, които детето изпитва към майката или други възрастни, които се грижат за него. “Чувството на привързаност” е в основа на общуването и възможността за свързване с другите, а формирането на патологични модели на привързаност се отразява неблагоприятно по отношение на бъдещите социални контакти.

- *Личностни проблеми*

Незрелите психологични защитни механизми, които детето включва за справяне с психотравменото събитие, водят до прояви на психопатология и при продължителност на сексуалното малтретиране – и особено при инцестни отношения – психопатологичните прояви се включват в естествения ход на психологичното развитие и нанасят трайни последици върху формирането на цялостната личност.

- *Поведенчески проблеми*

Прояви на агресивно поведение или затвореност и изолация, което води до трудности в от-

ношенията с другите и обикновено до отхвърляне от групата на връстниците, което задълбочава психопатологичната симптоматика.

- *Когнитивни проблеми*

Поради свръхангажираност с психотравмените преживявания и опитите за интегрирането им в психичния живот често се наблюдават разстройства на когнитивните процеси, които водят до ниски постижения в училище.

- *Конфликтът между социалните ценности и събитията, в които детето е въввлечено*

Това води до преживяване на чувство за вина и малоценностни преживявания, които стават основна характеристика на личността и определящи поведението ѝ в бъдеще.

Много често при преживяно сексуално малтретиране в детска възраст се наблюдават нарушения по отношение на сексуалното поведение. Децата проявяват засилен интерес към сексуалността, придобиват “съблазнителско” поведение спрямо възрастните, като смятат, че това е начинът да ги спечелят, и стават инициатори на сексуални игри сред връстниците. През юношеството може да се наблюдават проблеми с идентитета и сексуалната ориентация, хиперсексуалност или отричане на сексуалността, стигащо до аскетизъм.

2. Психични разстройства вследствие на преживяно сексуално насилие в детска възраст

Остро посттравматично стресово разстройство: То е “неспецифичен отговор на травматично събитие, свързано с масивна заплахата за живота, физическата цялост, телесния и психичния интегритет, придружено с преживяване за безпомощност, неразбиране и страх”. Детето се страхува да остане само, наблюдават се нарушения на съня, на храненето, емоционална вялост и регрес. Това разстройство се наблюдава рядко от специалистите, тъй като обикновено те виждат децата, жертви на сексуално малтретиране, след продължителен период на практикуване на насилието.

Специфични психични разстройства

Към тях се отнасят дисоциативните разстройства, при които се наблюдава временна драматична промяна на личността и поведението до степен на разпад, придружена с психомоторна възбуда, обърканост и загуба на собствената идентичност. Обяснява се с включването на примитивни психологични защитни механизми с цел избягване на психотравменото преживяване.

Неспецифични психични разстройства

При децата, жертви на сексуално насилие, има най-висока честота именно на неспецифичните психични разстройства (в над 50% от случаите), което затруднява работата по разкриването. Най-честите симптоми, които се наблюдават, са повишена тревожност, ниска самооценка, депресивност, поведенчески проблеми. Но за да бъде свързано детето със сексуално малтретиране, се изисква висока квалификация на специалистите, които работят с него и семейството по отношение на оценката на всеки конкретен случай. Необходимо е добро познаване на историята на детето и семейството, задълбочени познания върху детското развитие и психопатологията на развитието, подкрепата на различни специалисти, ангажирани с грижите за детето и семейството.

Важни фактори, които влияят върху тежестта и задълбочаването на психопатологичната симптоматика:

- голяма продължителност на сексуалното малтретиране;
- възрастта на жертвата;

- близостта на насилника (инцест);
- наличие на психологично и физическо насилие, придружаващо сексуалното;
- липса на подкрепа от семейството, обществеността и институциите.

Парадоксално колкото повече са регистрираните случаи на сексуално насилие, толкова по-развита е системата за обслужване и грижи по отношение на децата в една страна. Това зависи както от законовата уредба, така и от обществените нагласи във връзка с проблема. Обществени дискусии по темата повишават възможностите за разкриване на случаите на сексуално малтретиране, а създаването на система от грижи позволява да се вземат мерки за прекратяване на травмиращото преживяване и да се предприемат специализирани интервенции по предотвратяване на негативните психологични последствия върху формирането на личността. В България все още липсват точни процедури и механизми, които да улесняват колаборацията между различните институции и специалисти, които имат отношение към проблема, а техните съвместни усилия биха подобрили качеството на грижата за децата и приложението на закона.

Разкриване на физическо малтретиране

Необходим е подробен анализ на историята на заболяването и физическото състояние на детето, както и установяване дали нараняването не е случайно.

Индикатори за физическо малтретиране

1. От историята на заболяването:

- необяснимо отлагане на търсенето на медицинска помощ;
- противоречия в съобщаваната история на нараняването;
- история, несъвместима с физическите находки;
- история за други съмнителни увреждания;
- родителят прехвърля отговорността за увреждането върху друго лице;
- родителят обяснява, че детето се е наранило само;
- многократни посещения на детето в различни медицински служби поради наранявания;
- детето обвинява родителя за нараняванията;
- съществува история за наранявания на родителя през неговото детство;
- родителят демонстрира нереалистични и преждевременни надежди по отношение на нараняването на детето.

2. Физически находки

Признаци и симптоми на малтретирането. Разпознаване на физическото малтретиране

1. Натъртени места с форма на пръсти върху тялото, ръцете и краката може да бъдат индикация за това, че детето е било силно стискано. Такива натъртвания върху тялото (отпред и отзад) може да означават, че детето е било разтърсвано.
2. Натъртвания, които имат форма на ръка или друг предмет, с който детето може да е било удряно.
3. Натъртвания по бузите, особено при бебетата, понякога съпроводени от нарушения на дермата, което може да е индикация, че детето е било стискано за лицето, докато е било хранено насила или в опити да бъде спряно плачът му.

4. Натъртвания, причинени по различно време, напр. с различен цвят.
5. Натъртвания по малко бебе, което още не може да ходи.
6. Малки кръгли изгаряния, които може да са причинени от цигара. Случайните изгаряния от цигара са по-малко дълбоки и повече оформени като попова лъжичка. Множество изгаряния от цигара.
7. Насинени очи, особено когато обясненията са незадоволителни, например за падане върху равна повърхност.
8. Изгаряния на необичайни места или с добре очертана форма. Случайните изгаряния обикновено са с неправилна форма. Понякога е възможно по изгореното място да се види формата на горещия източник, например реотан на електрическа печка.
9. Следи от ухапване. Те могат да бъдат причинени от друго дете, но лекарите могат да направят разлика между ухапване от дете и ухапване от възрастен.
10. Вътрешните травми могат да предизвикат болка, треска, повръщане, безпокойство и затруднения при дишането.
11. Счупванията на кости могат да доведат до неправилно седене или стоене на детето, до неспособност да се придвижва лесно, държане на крайниците в необичайно положение и общ вид, показващ, че детето изпитва болка.
12. Травмите по главата могат да предизвикат сънливост, вялост, припадъци, повръщане, изпадане в безсъзнание и кома. Детето може да бъде мълчаливо, бледо или посиняло, и да има нездрав общ вид. Очите на детето може да блуждаят. Разтърсването на малкото дете може да причини тежки увреждания на мозъчните обвивки, водещи до кръвоизливи, които могат да причинят мозъчни увреждания или смърт.
13. Неправдоподобни или объркани обяснения за травмите.
14. Нелекувани травми.

Признаци и симптоми на психическо (емоционално) малтретиране. Разпознаване на емоционалното малтретиране

1. Детето може да стане затворено и изолирано, да не желае да контактува с връстниците си и да е резервирано към възрастните.
2. Агресивно поведение и/или поведение, насочено към привличане на вниманието, например упорито непослушание, преднамерено цапане или подмокряне, агресивност към другите деца.
3. Нарушаване на модела на хранене и сън.
4. Избухвания и изблици, които са необичайни за възрастта и нивото на развитие на детето.
5. Изоставане на развитието, при което детето желае да се държи или да бъде третирано като по-малко дете, например подмокряне в леглото.
6. Бягане или криене.
7. Неучастие в заниманията в детската градина или в училище, загуба на доверие и ниска самооценка.
8. Самозанемаряване, например постоянно обличане на едни и същи дрехи, отказ да сре-сва косата си.
9. Психосоматични болести.
10. Неотделяне от възрастен, различен от родителите на детето, резервираност и страх от родителите.

11. Детето не се развива пълноценно, например забавено физическо развитие, тегло и ръст под нормата, нездрав общ вид.
12. Злоупотреба с алкохол и медикаменти.
13. Бягане от училище.
14. Самонараняване.

Сексуално малтретиране

Честота: Резултати от изследване в Канада показват, че жертва на сексуално насилие става всяко 4-о момиче и всяко 8-о момче във възрастта до 18 години. Децата инвалиди са жертва на насилие от 2 до 10 пъти по-често (Р. Баджли и съавт., 1984).

Жертви на сексуално малтретиране са както момичета, така и момчета (3/1), от бедни и богати семейства, с всякаква раса и вероизповедание.

Децата нямат опит и знания, за да разберат какво точно става. Към тях рядко се прилага и физическо насилие, тъй като и без това възрастните имат власт и авторитет над тях. Често повечето деца изпитват срам и вина за това, което се е случило с тях – смятат, че са се провинили и заслужават насилието като наказание. Ако насилието е продължително, те изпитват дълбок срам и вина, че това се случва именно с тях. В повечето случаи на сексуално насилие децата не получават физически увреждания. Нерядко насилниците използват заплахи и подаръци, за да се запази фактът на насилие в тайна. Децата рядко дават показания или правят признания за осъщественото с тях насилие. Отричането на факта на сексуалното насилие и отричането от собствените думи за това се случва значително по-често.

Насилниците. Болшинството от разкритите насилници са мъже. 85% от децата, жертва на сексуално насилие, са имали преди това близки отношения с насилниците. При липса на намеса сексуалното насилие може да продължава с години. Статистическите данни показват следните тенденции: 85-90% от насилниците са познати на детето. От тях:

- 35-40% са бащи, братя, дядовци, любовник на майката, роднини;
- 45-50% са приходящи, грижещи се за децата, съседы, приятели на семейството;
- 10-15% са далечни познати или странични за семейството.

Признаци и симптоми на малтретирането. Разпознаване на сексуалното малтретиране

1. Възпаления, зачервявания, охлузвания и порязвания около гениталиите или ануса
2. Болка или дразнене около вагината или пениса, или ануса
3. Неудобство или трудност при вървене или седене
4. Течение или кървене от вагината или пениса
5. Болка по време на уриниране
6. Сексуални познания и/или поведение, които изглеждат необичайни за възрастта и степента на зрелост на детето
7. Сексуални игри с други деца, които показват прекалено задълбочени познания
8. Бягство, тревога, отчаяние
9. Страх от определени възрастни, избягване на другите деца
10. Разиграване на сексуални сцени чрез игра или рисунки
11. Инфантилно поведение, например смучене на пръсти, подмокряне в леглото, страх от тъмнината

12. Гняв, враждебност, агресия към възрастните и другите деца
13. Влошаване на поведението и успеваемостта в детската градина или училището
14. Смушения в съня и храненето
15. Изричане на лъжи
16. Необясними или психосоматични болести
17. Честа мастурбация
18. Поведение, характеризиращо се със самодраматизиране, например избухвания, поведение, насочено към привличане на вниманието, развита фантазия, истерични изблици, избухвания в плач
19. Разкриване пред някой възрастен на частично или неубедително описание на малтретирането, което може впоследствие да бъде оттеглено
20. Промискуитет (многобройни безразборни полови контакти), бременност, предавани по полов път болести

Признаци и симптоми на negliжирането като малтретиране. Разпознаване на липсата на достатъчно грижа

1. Незадоволително физическо развитие, тегло и ръст под нормата за възрастта на детето
2. Детето може да изглежда слабо и да има нездрав общ вид.
3. Детето може да е апатично, бледо и със запуснат вид.
4. Ниска хигиена, например мръсни, вмирисани дрехи, некъпано тяло и коса, силни обриви
5. Липса на интерес, трудности при стимулирането
6. Чести детски болести, например настинки, кашлици, диария
7. Болести и травми, за които не са положени грижи, например нелекувани инфекции
8. Неподходящо облекло
9. Детето е гладно, преяжда, когато получи храна.
10. Умора
11. Детето постоянно закъснява или често отсъства от училище, по-големите деца могат да висят наоколо преди и след училище.
12. Не реагира адекватно на общуването на възрастните или безразборно търси внимание от възрастните
13. Внезапно и забележимо подобрене във всички аспекти на поведението и вида на детето при промяна на грижите за него

Материалът е публикуван в „Наръчник за изслушване на деца, жертви на насилие“, ИСП, 2008 г.

Важните разговори с детето

Често ни се налага да проведем т.нар. по-сериозни разговори с детето, защото нещо се е случило, или имаме някакви съмнения, или просто ни се иска да разберем какво има в главата на детето извън обичайните ежедневни разговори. Тъй като обикновено сме доста притиснати от родителската отговорност, превръщаме тези разговори в монолози, в поучения и осъждания. Често изискваме – и децата го правят до някое време – обещания и приключваме. По-късно се ядосваме, че няма голяма полза. Струва ни се важно да си даваме сметка какво очакваме от разговора с детето – да научим и разберем или ние да си кажем, да се доближим с думите до детето, или отново да запазим високото си положение на даващи оценки и напътствия. Всеки родител всъщност иска да постигне контакт с детето си, но често не знае как. Предлагаме ви някои идеи, които можете да пробвате.

Подготовка на разговора

Ако имате възможност да се подготвите за разговора, е добре да помислите за:

- Целите – какво целите с разговора, за какво ще говорите, колко време ще ви трябва? Важно е да си дадете сметка дали повече искате да разберете, или вече сте разбрали и искате нещо важно да кажете на детето, или сте ядосани и ви се иска „да се накарате едно хубаво, защото не може повече така“.
- Обмисляне на цялата налична информация за ситуация или случай с детето (ако има такава). Каквато и да е целта ви, добре е отново да премислите всичко, което знаете за детето и за ситуацията или за темата, по която ще говорите. Обърнете внимание и на чувствата, които самите вие изпитвате – притеснение, страх, яд и пр., – опитайте да си дадете сметка кое най-много предизвиква тези чувства.
- Подготовка на обстановката – дружелюбна към детето среда, която да осигурява възможност за добър контакт. Необходимо е обстановката да създава усещане у детето, че вие сте на негово разположение. Ако сте наблюдавали детето, ще знаете кога и при каква обстановка е най-вероятно да е готово да споделя. Една майка разказваше, че дъщеря ѝ почти винаги е споделяла важни неща, докато се разхождат по улиците. И дори си дала сметка, че често когато дъщеря ѝ казвала „Хайде да излезем, да се разходим“, означава „Иска ми се нещо да ти кажа“.
- Настройване – много е важно за ефективността на разговора да съумеете да настроите своите чувства и мисли към детето. Помага, ако се опитате да се поставите на негово място, да почувствате как то би се чувствало.
- Имайте предвид, че най-добрата подготовка е да съумеете да реагирате и поговорите с детето, когато то е готово, когато проявява желание да сподели неща, не му казвайте „после, изчакай малко, сега не мога“.

В началото на разговора

- Обяснете на детето какво става – какви са целите на разговора, какво искате да разберете, какво очаквате от него.
- Добре е да кажете „Имаш ли половин час да поговорим“ – така договаряте времето и е ясно и за вас и за детето, но едновременно с това изразявате уважение към него.
- Когато искате да разберете нещо, много е важно детето да разбере, че няма грешни отговори, че може да не отговаря, ако не знае отговора, че може да попита, ако не разбира въпроса ви. Често житейският му опит го кара да мисли, че го изпитвате, и то се стреми да разбере какъв отговор очаквате, какво е правилно да каже.

- Убедете детето, че неговите нужди са най-важни, че целта ви е да разберете по-добре от какво се нуждае, а не да го обвинявате. Например „Иска ми се да разбера точно какво се случи в клас, учителката ми разказа, но за мен е важно ти да ми разкажеш всичко, за да разбера по-добре“, вместо „Защо си се държал/а безобразно в час, казвай веднага“ или нещо подобно.

По време на разговора

- Опитайте се да проявите заинтересованост, ангажираност, съпричастност, непредубеденост, не осъждайте.
- Опитайте се да не проявявате авторитарност, да оценявате, да спорите, защото по този начин има риск да не постигнете добър контакт и да не разберете детето.
- Задавайте така наречените отворени въпроси – какво се случи тогава, разкажи ми повече за това, кога се случи това и пр. Затворените въпроси – на които се отговаря с да и не – не носят достатъчна информация.
- Опитвайте се да получавате доказателства, да проверявате информацията, при децата реалността и фантазията не са ясно разграничими. Питайте за детайли, обстоятелства, факти.
- Внимавайте с подвеждащи въпроси, имайте предвид, че децата се повлияват значително повече от възрастните.
- Стимулирайте свободното говорене на детето, колкото по-свободно говори, толкова повече наистина важни неща ще разберете.
- Техники за улесняване на разговора – активно слушане (не прекъсвайте, слушайте като с поглед и с жестове показвате, че слушате), перифразиране (повторение на казаното от детето „с други думи, искаш да кажеш, че...“, обратна връзка („ако правилно разбирам, то...“), отразяване на чувствата („изглеждаш ми много разстроен/а в момента“); резюмиране („и така, най-общо казано...“). При малки деца използвайте техники, които улесняват както вербална комуникация, напр. приказки, влизане в роли и други, така и невербална – рисуване, проиграване на ситуации с играчки и предмети и др.
- Техники убийци – агресивно реагиране (как можа да постъпиш, да кажеш...), пренебрежение (много важно, че учителката не ти е обърнала внимание, да не си само ти, на нея колко са ѝ на главата и пр.), смяна на темата, осъждане (истината е, че те е мързяло, не че...), подпитване, разпитване.

В заключение:

Уверете детето, че вашите чувства към него не са променени, дори да сте ядосани, то е за нещо конкретно и защото се интересувате от детето, то е важно за вас. Обяснете за какво сте ядосани или разтревожени и пр. Споделете чувствата си с детето и го стимулирайте и то да направи същото. Опитайте заедно да вземете необходимите решения.

Подготви Нели Петрова

I вариант:

Използваните в този разговор подходи затрудняват общуването и споделянето

- Не искам да ям тази вечер.
- Хайде още малко, имаш нужда от храна, за да пораснеш. *(Даване на аргументи)*
- Не искам, на обяд ядох много.
- Ела само да седнеш на масата и да гледаш, докато ние се храним. *(Опит за внушаване)*
- Сигурна съм, че нищо няма да ям, не искам да идвам.
- Какво става, нещо не е наред ли тази вечер? *(Разпитване)*
- Нищо няма.
- Тогава идвай на масата. *(Заповед)*
- Не съм гладна и няма да ям.
- Внимавай как разговаряш с мен, не ми се слушат капризи. *(Морализаторстване, оценка и заплаха)*

II вариант

Използват се техники за активно слушане, които улесняват споделянето и общуването.

- Не искам да ям тази вечер.
- Нямах апетит ли тази вечер? *(Търси обратна връзка)*
- Да, стомахът ми се е свил на топка.
- Напрегната ли се чувстваш тази вечер? Правилно ли те разбрах? *(Вербализиране и обратна връзка)*
- Не, напрегната не е точната дума. Страх ме е.
- Нещо те кара да се страхуваш, така ли? *(Перифразирание, обратна връзка)*
- Да, обади ми се Пепи по телефона и ми каза, че иска да говори с мен тази вечер, но звучеше много особено и сериозно.
- Мислиш, че иска да ти каже нещо специално? *(Обратна връзка, разбиране на посланието)*
- Да, мисля си, че иска да не сме приятели вече.
- Страхуваш се, че той ще го направи, а ти не би искала? *(Вербализиране)*
- Това ще бъде ужасно! Мисля, че той харесва Лили.
- Страхуваш се, защото мислиш, че Лили ще му стане приятелка? *(Перифраза и обратна връзка)*
- Да, тя привлича всички интересни момчета. Тя винаги знае какво да каже, около нея винаги има няколко момчета, все се смее и не се притеснява да говори с тях. Аз никога не знам какво да им кажа и как да говоря.
- Искат ти се да можеш да говориш с момчетата така, както го прави Лили? *(Перифраза и обратна връзка, приемане чувствата на другия)*
- Аз винаги си пропускам възможностите и толкова ми се иска и мен да ме харесват, че ме е страх да кажа каквото и да било, защото може да ме сметнат за тъпа.
- Толкова много ти се иска да те харесват, че не смееш да говориш с тях, така ли? *(Перифраза и обратна връзка)*
- Да, така.

Подготви Надя Стойкова

Пети модул

ТЕМА	Осигуряване на сигурност и безопасност на децата
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	3 учебни часа
ЦЕЛИ	1. Да се насочи вниманието на участниците към най-често срещаните битови и други инциденти с деца в ежедневието в различните възрасти 2. Да се формират у родителите нагласи и умения за вземане на предпазни мерки и предотвратяване на битови инциденти 3. Да се формират у родителите умения за реагиране в ситуации на спешност и оказване на първа помощ
СЪДЪРЖАНИЕ	- Обезопасяване на битовата среда на детето съобразно възрастта му, като се дават примери за най-често случващите се битови инциденти с деца в семейна обстановка, в колата, на улицата и се обясняват причините, обикновено свързани с възрастовите особености на детето. - Мерки за предотвратяване на битовите инциденти - Необходими познания и умения за оказване на първа помощ, когато детето пострада: оценка на ситуацията – възможности за самостоятелно справяне и необходимост от помощта на специалисти. Какво трябва да правим до пристигането на специализиран екип
РЕСУРСИ	<u>Педагогически методи:</u> <ul style="list-style-type: none"> • Ателие „Писане“ • Гледане на филм • Презентации

Сесия I – 45 минути

1. Упражнение Ателие „Писане“ по темата „Сигурност и безопасност на бебето“ (20 минути)

Цел: Да се въведе групата от обучавани в темата за безопасността и сигурността на бебето

Инструкция за водещите:

Стъпка 1: Всеки участник да напише първата си асоциация по темата „Сигурност и безопасност на бебето“.

Стъпка 2: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият обучението записва ВСИЧКИ думи на дъската.

Стъпка 3: Всеки участник трябва да напише кратък текст в абсолютно свободна форма, като използва написаните на дъската думи, в рамките на 10-15 мин.

Стъпка 4: Четене на написаните текстове и дискусия. Целта е водещият да открие основните акценти, които излизат от ателие „Писане“, свързани с темата „Сигурност и безопасност на бебето“

2. Презентация и дискусия – 25 минути (Приложение №1)

Цел: Да се насочи вниманието към всички възможни ситуации, които крият опасност за сигурността на бебето, и да се усвоят необходимите мерки за безопасност

Инструкция за водещите: Да се прочетат всички изброени в презентацията ситуации, които крият опасност за бебето. Да се обсъдят и да се акцентира върху мерките за безопасност

3. Ателие „Писане“ по темата „Сигурност и безопасност на малкото дете“ (20 минути)

Цел: Да се насочи вниманието на участниците върху зоните на опасност за малкото дете

Инструкция за водещите:

Стъпка 1: Всеки участник да напише първата си асоциация по темата „Сигурност и безопасност на малкото дете“.

Стъпка 2: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият обучението записва ВСИЧКИ думи на дъската.

Стъпка 3: Всеки участник трябва да напише кратък текст в абсолютно свободна форма, като използва написаните на дъската думи, в рамките на 10-15 мин.

Стъпка 4: Четене на написаните текстове и дискусия. Целта е водещият да открие основните акценти, които излизат от ателие „Писане“, свързани с темата „Сигурност и безопасност на малкото дете“

Сесия II – 90 минути

1. Презентация и дискусия – 25 минути (Приложение №2)

Цел: Да се привлече вниманието на участниците върху зоните на опасност за малкото дете и детето в предучилищна възраст

Инструкция за водещите: Водещите могат да изчетат презентацията, а могат и да я предоставят разпечатана и да дадат време за работа в малки групи. След това представител на всяка малка група докладва, а водещият записва основните зони на опасност и най-необходимите мерки за сигурност, които родителите трябва да знаят относно детето от 2 до 7-годишна възраст.

2. Ателие „Писане“ по темата „Опасности, които дебнат тийнейджърите“ (20 мин.)

Цел: Да насочи вниманието на участниците към опасностите в пубертета и юношеството

Инструкция за водещите:

Стъпка 1: Всеки участник да напише първата си асоциация по темата „Опасности, които дебнат тийнейджърите“.

Стъпка 2: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият обучението записва ВСИЧКИ думи на дъската.

Стъпка 3: Всеки участник трябва да напише кратък текст в абсолютно свободна форма, като използва написаните на дъската думи, в рамките на 10-15 мин.

Стъпка 4: Четене на написаните текстове и дискусия. Целта е водещият да открие основните акценти, които излизат от ателие „Писане“, свързани с темата „Опасности, които дебнат тийнейджърите“.

3. Презентация и дискусия – 25 минути (Приложение №3)

Цел: Запознаване с най-честите опасности, на които са изложени съвременните тийнейджъри, с начините на своевременно реагиране и с методи за оказване на първа помощ

Инструкция за водещите: При представянето на опасностите и начините за реагиране от родителите на тийнейджъри водещите трябва да акцентират върху промяната, която настъпва в тази възраст и различния характер на опасностите в сравнение с по-малките деца.

Сесия II – 90 минути (Вариант 2)

1. Сигурност и безопасност у дома, оказване на първа помощ. Видеофилми за сигурност и безопасност на ДАЗД и дискусия (60 минути)

Цел: Визуализация на представените опасности и мерки за сигурност в модула и нагледното им свързване с възрастовите особености на децата

Инструкция за водещите: Дискусията следва да бъде насочвана към собствения опит на участниците, моментите, които ги изненадват във филма, познават ли и практикуват ли методите и мерките за сигурност, представени във филма.

2. Презентация за първа помощ и упражнения: 30 минути (Приложение №4)

Инструкция за водещите: Желателно е водещите да получават обратна връзка от обучаваните след представянето на всяка отделна ситуация, свързана с оказване на първа помощ.

Сигурност и безопасност у дома през първата година

(Помощен материал за обучение на приемни семейства)

След раждането

- Бебето активно опознава света, който го заобикаля.
- Бързо се появяват първите му усмивки и гукания.
- Ние сме изцяло отговорни за неговата сигурност.

Поза в креватчето

Изберете твърд дюшек за детското легло, който точно отговаря на размерите му. Избягвайте големите и пухкави дюшеци и завивки. Поставете вашето бебе да лежи по гръб, а не по корем. Идеалната температура за стаята на бебето е **19 градуса, а оптималната – между 18 и 22 градуса**. Не обграждайте новороденото с меки завивки, защото когато заспи, съществува риск да се задуши. Никога не използвайте възглавничка. Пухеста завивка не е подходяща за деца под 36 месеца.

Ако изберете легло с дървена решетка, проверете дали разстоянието между две пръчки е достатъчно тясно, за да не може бебето да си заклепти главата (европейската норма за разстоянието между пръчките на решетката е от 45 до 65 мм).

В стаята на детето не трябва да има никакви животни. В стаята, в която спи бебето, не трябва да има никакви животни. Животното може да легне близо до главата на новороденото и да го задуши. По същата причина не оставяйте никакви плюшени играчки в леглото на бебето. Избягвайте връзки, панделки, шнурове за връзване на биберона залъгалка, които биха могли да се увият около шията на кърмачето и да го задушат по време на сън. Ако на леглото му е закачена висяща играчка, тя трябва да е на такава височина, че то да не може да я достигне.

Уверете се, че не сте забравили в леглото или в обсега на бебето найлонови или шумолящи опаковки, торбички и пр.

Поставете бебешката теглилка/кантар на пода, никога върху мебел. Бебето много мърда и може да се избута (или друго дете да го избута) до ръба на кантара и то да падне.

Винаги дръжте теглилката с две ръце, за да не може бебето да се изплъзне или преобърне.

Ако пътувате, **носете биберон с вода** и давайте на бебето да пие регулярно. По време на дълго пътуване е уместно да има сенници на страничните прозорци на колата. Проверете дали са добре закрепени, за да избегнете възможността да паднат върху детето.

Никога не оставяйте детето само в колата. Ако е много топло, то може да пострада за твърде кратко време, като се дехидратира и изпадне в хипертермия. Последствията са тежки, понякога смъртоносни.

Никога не дръжте бебето на колената си, защото в случай на рязко спиране и особено при удар то ще бъде изхвърлено с такава сила, че ще ви е невъзможно да го задържите. **За да предпазите добре новороденото в колата, използвайте детска седалка, която е разположена с „гръб към движението“**, която може да бъде поставена на предната или на задната седалка. Тя се закрепя лесно с помощта на коланите за сигурност.

Биберонът

Достатъчно е да капнете няколко капки върху предмишницата си, за да се уверите, че млякото не е много топло.

Температурата на чашата/шишето е понякога измамна, особено ако млякото е затоплено в микровълнова печка.

Разклатете биберона преди да опитате температурата на млякото.

Ако пробивате биберона, уверете се, че дупката не е много голяма, защото ако бебето е лакомо, може да се задави и задуши.

Къпането

Къпането е момент на отпускане и интензивно общуване с бебето. **Научете се редовно да следите за температурата на водата:** може да бъдат причинени сериозни изгаряния. Винаги пълнете ваничката на бебето първо със студена вода и после с топла, след което пуснете съвсем за кратко отново студена вода, за да разхладите. Всички пособия за закрепване на бебето във ваната, които ви позволяват да не го държите непрекъснато, не са сигурни и безопасни. **Те по никакъв начин не ви гарантират спокойствието да излизате от банята и да оставяте бебето само във водата дори за един кратък миг.**

След 3-месечна възраст

- **Детето ви започва да се обръща от гръб по корем и обратно. Следователно то може да падне от масата за преобличане, от кантара, от леглото на родителите, от дивана.**
- **Не допускайте да бъдете изненадани. Винаги стойте близо до бебето, като го придържате с една ръка.**

Къпането

Вашето дете се учи да заема седнала поза.

То се крепи седнало във ваничката: това е много хубаво, но **никога не го оставяйте само** (дори да е с друго, по-голямо от него дете).

Понякога ни се струва, че можем да оставим детето за минутка, но то може да се удави точно за няколко минути дори в дълбока 30 см вода, когато се опитва да се изправи.

Седалките за вана подобряват комфорта на детето, но изобщо не са сигурни. Вие трябва да сте постоянно до него.

Моментът на къпането изисква особено внимание. Поставете ръката си под главата на детето, за да я подкрепяте здраво над водата. Никога не го оставяйте само, дори за да вдигнете телефона.

Предметите

Детето ви протяга ръка към предмет, който му подавате: постепенно то започва да хваща волево, а след това да поднася и поставя хванатия предмет в устата си.

Изградете си навик още от най-ранната възраст на вашето дете **да поставяте на място, което то не може да достигне**, всички остри, режещи или изгарящи предмети, както и токсич-

ните продукти, лекарствата, опасните храни или предмети (стафиди, фъстъци, други зърна и пр.), които то може да глътне.

Внимавайте да не падне от високо столче за хранене.

Не забравяйте, че бебето може да се изплъзне дори когато е вързано с колан в столчето или количката си поради малките си размери и голямата си подвижност.

В кола

Задължително е използването на детска седалка по време на пътуване с кола.

Потърсете съвет в специализиран магазин коя е най-подходящата седалка за вашето дете.

Уверете се, че детската седалка е много добре закрепена за седалката на колата.

За целта може да се използват коланите за сигурност.

Можете да я поставите на предната седалка, ако няма въздушни възглавници за пътниците.

След 9-месечна възраст

- **Вашето дете може да хваща всякакви предмети, които са в обсега му, и да ги слага в устата си.**
- **Внимавайте да не се допре до отоплителен уред, който може да му причини изгаряния.**
- **В горния край на стълбите поставете решетки за сигурност.**

Опасностите

Някои деца лазят на четири крака. Много бързо те започват да се опитват да се изправят. **Проявявайте бдителност да не оставяте в техния обсег лекарства, особено под формата на таблетки или капсули.** Съществува риск детето случайно да ги погълне, което може най-малкото да причини болезнени пристъпи в храносмилателната система, които предизвикват разяждащи изгаряния, а впоследствие перфорация на храносмилателни органи или други отражения, много често завършващи летално.

Съществуват подходящи играчки за деца под 36 месеца.

Обезопасете ъглите на масите.

Внимавайте за лекарствата – те трябва да се съхраняват в аптечно шкафче, което се заключва. Това се отнася дори за лекарствата, които употребявате ежедневно. Същите предпазни мерки трябва да предприемете и за козметиката и козметичните ви препарати (тоалетна вода, парфюми и пр.).

Растенията. Уверете се, че растенията, които имате у дома, не са отровни и не предизвикват алергии. (*diffenbacchia picta*)

Кошарката позволява на детето да се изправя, като се държи за опора, но не го оставяйте да стои твърде дълго в това затворено пространство.

То иска да разшири пространството си и да открива нови и различни неща.

Електричеството

Детето придобива понятие за дълбочина и се интересува от дупките, от процепите. **За да избегнете сериозни изгаряния, сложете предпазители на всички контакти.** Те трябва да са такива, че детето по никакъв начин да не може да ги махне само.

Никога не оставяйте включен в електрическата мрежа разклонител.

Не купувайте електрически материали, които нямат знака за сигурност на Европейския съюз. Поставете тапи, които се продават в търговската мрежа, на електрическите контакти.

След 10-месечна възраст някои деца разширяват хоризонтите си, като пълзят на четири крака. Тази новопридобита свобода ги излага на нови опасности. Бъдете изключително бдителни за предметите, които са оставени на ниска масичка: ядки, цигари и фасове, стъклени чаши, остри и режещи предмети, малки предмети или играчки и пр.

Сигурност и безопасност у дома, в колата и навън през ранното и предучилищното детство

След 1-годишна възраст

- Вашето дете стои изправено, ходи или съвсем скоро ще проходи.
- То скоро ще разбере значението на думата „не“.
- Отначало ще свързваме жеста с думата. Това научаване е много важно: детето разбира, че има граници, които не трябва да се преминават. Трябва да знаем как да предаваме и посланията „може“, „позволено е“/ „не може“, „забранено е“, нежно и същевременно твърдо.

Това, което е позволено, и това, което е забранено, трябва да се поддържа винаги, но не бива всичко да се забранява.

Бъдете търпеливи, винаги повтаряйте същите думи и жестове.

Дори да не разбира всички ваши обяснения, детето е чувствително към факта, че му говорите и че му показвате това, което се прави, и най-вече това, което не трябва да се прави.

Детето ви вече ходи. Сега е моментът да го научите постепенно да се качва по стълби, отначало на четири крака.

Животните

Проявявайте бдителност вашите домашни животни да ви се подчиняват и научете детето си да уважава територията на животното – неговата клетка, ниша, кошница, играчки и най-вече неговата паничка за храна.

Никога не оставяйте детето само с куче – това се отнася за всички възрасти на детето.

Когато има домашни животни, дори да не са агресивни, удвоете вашето внимание към детето.

Кухнята

Внимавайте за местата, където детето търси опора и се опира. Обяснете му, че вратичката на готварската печка пари. Поставете предпазна мрежа или предпазна „студена“ вратичка на фурната на печката.

Има готварски печки с термоизолиращи вратички. Сложете предпазители на ключовете на печката. Внимавайте с керамичните печки, чиято повърхност остава нажежена дори след като са изключени.

Детето може да се изкуши и да посегне към тигана или тенджерата, особено когато е гладно:

- Не го оставяйте само в кухнята.
- Не оставяйте дръжките на тенджерите и тиганите да стърчат навън, обръщайте ги навътре към стената.
- Винаги се уверявайте, че сте изключили електрическите домакински уреди от мрежата – миксери, пасатори и пр. Правете това веднага след като приключите работата си с тях.

След 18-месечна възраст

- **Детето започва да разбира прости обяснения, например какво трябва да прави и какво не, защо „това е опасно... защото е топло, защото ще паднеш“ и т.н.**
- **То се учи да се качва, след това да слиза по стълбите. Започва да се катери по катерушки.**

Много внимавайте за прозорците! Дори, когато са затворени, те представляват опасност за по-буйните и подвижни деца. Водено от своето любопитство, детето може да се покатери на перваза на прозореца и да се надвеси опасно.

Ако решетките на вашия балкон са толкова широки, че детето прокарва главата си през тях, ако прозорците ви са ниски, не се колебайте да поставите предпазни решетки.

Също така можете да фиксирате мебелите към стените, за да не паднат върху детето, ако реши да се катери по тях.

Покажете на детето си как да се държи за парапета, за да се качва и да слиза по стълбите.

Осигурете балкона с предпазни решетки, но дори тогава не оставяйте детето само там.

Достатъчно е да има една саксия или градинско пособие, за да може едно ловко и подвижно дете да се покатери и да падне през балкона.

Детето ви подражава

На тази възраст детето обича да подражава, да изпробва нови неща...

Когато прекратите дори за минутка някаква ваша дейност в кухнята или в градината, изключете незабавно електроуредите и ги подставете на място, на което вашето дете не може да ги достигне и да се нарани, като се опитва да ви подражава.

До 5-годишна възраст детето не може да дъвче и хрупа достатъчно добре; то често гълта едри хапки, без да ги е сдъвкало.

Детето може да бъде изкушено да допие чашата или бутилката на възрастния, да опита алкохол. Може да лапне голямо парче храна – от банан, грозде, сладкиш и др. – и рискува да се задави. Много често от криворазбрана любов или криворазбрана оригиналност възрастният оставя детето си да опита от алкохола, който той консумира.

Никога не оставяйте на пода опаковки на течности, които причиняват изгаряния. Работете с тях в отсъствие на детето.

Винаги поставяйте кибрита и запалките извън обсега на детето.

Не оставяйте в обсега му найлонови и синтетични пликчета и опаковки! Детето може да се изкуши да ги постави на главата си или да пхне главата си в някое от тях и да се задуши. Намесете се веднага, ако детето постави нещо около врата си.

Всички лекарства трябва да са поставени извън обсега на вашето дете.

След 2-3 годишна възраст

- Това е възрастта, в която детето започва да се пази чисто през деня.
- Слиза и се качва по стълби само.
- Може да отваря вратите и да се впуска да изследва нови пространства.
- Започва да задава въпроси.
- Неговото любопитство се събужда все повече и повече, но все още не осъзнава повечето опасности и все още е неспособно само да се предпазва.

Водата

На тази възраст удавянето представлява сериозен риск. Детето не бива никога да остава само в банята.

Внимавайте с басейните (включително и надуваемите).

За да се избегне падане в басейна, оградете го и осигурете постоянно наблюдение на детето. Това правило важи за всички водоеми: градински басейни, локви, фонтани и други. В дома, както и навън, избягвайте да оставяте на земята обемни съдове, пълни с вода.

Ако дете падне с главата напред или назад, при което лицето се покрива с вода, може да се удави дори в няколко сантиметра вода, тъй като изпада в паника и не може да се изправи.

Отровни вещества

Детето бива привлечено от продукти в атрактивни опаковки, често пъти в привлекателни форми и цветове.

За да избегнете отравяния, грижливо пазете всякакви препарати. Ако ви се наложи да прекъснете, дори за кратко, когато работите с почистващи препарати, преместете ги на недостъпно за детето място. Специално внимание обърнете на силно отровните вещества, натриевите продукти (аналин, сода каустик, преобразувател за ръжда, спирт за горене), които трябва да бъдат затворени в шкаф, недостъпен за деца, който се заключва. Снабдете вратичките на шкафа под умивалника с ключалки, с цел да предотвратите тяхното отваряне.

По възможност използвайте препарати, снабдени с осигурителни капачки. Също така внимавайте и с препаратите за градината – торове, пестициди и др.

Козметичните продукти понякога съдържат голямо количество спирт – парфюми, тоалетна вода, афършейв и др. Тях също прибирайте на недостъпни места, както почистващите препарати.

Лекарствата също трябва да се съхраняват на недостъпно за децата място в заключващ се шкаф. За детето те биха могли да изглеждат привлекателни: някои хапчета приличат на бонбонки, сиропите често имат приятен подсладен вкус... **Никога не давайте на децата лекарство, представяйки им го като лакомство.**

След 3-4 годишна възраст

- Детето разговаря все по-добре и по-добре.
- Задава въпроси.
- Интересува се от много неща.
- Възползвайте се от всяка възможност да му показвате и обяснявате опасностите.
- Учете го да не тръшка вратите и да не поставя ръцете си по касите на вратите – неговите пръсти лесно може да бъдат притиснати, премазани и пр.
- Обръщайте специално внимание на вратите на автомобилите, които представляват сериозна заплаха, тъй като са метални.
- Не го оставяйте да тича с чуплив или остър предмет в ръце (бутилка, чаша), химикалка, молив или пък с близалка в уста – в случай на падане лесно би могло да нарани зъбите или небцето си.

В колата

Вие самите си сложете предпазния колан, а детето ще е много доволно да ви подражава. Впрочем на седалката в колата използвайте регулатора за височина, за да можете добре да наместите колана, позволявайки на детето да вижда.

Долният колан трябва да бъде поставен в горната част на бедрата, а горният колан да бъде нагласен на нивото на раменете, за да не притиска врата.

Не оставяйте детето само в колата: то би могло да влезе в ролята на шофьор, да отпусне ръчната спирачка, да свали стъклото на прозореца...

Къпането

Внимателно проверявайте всички надуваеми уреди, които лесно може да се спукат.

Използвайте надуваеми уреди и играчки, които са сертифицирани със знака за безопасност на Европейския съюз (СЕ), снабдени с еднопосочни клапани и въздушни камери.

Ако детето се чувства уморено или зъзне, по-добре да го изведете от водата и да го разтриете.

Привиквайте детето към водата, но без да го насилвате.

Може да започнете да го учите на движения, които му позволяват да държи глава над водата.

Автомобилно движение

Започнете с това да го научите винаги да спира на тротоара и да изчаква помощ от възрастен, за да пресече улицата.

Покажете му добрия пример, като пресичате само на обозначена пешеходна пътека, на зелен светофар, след като се огледате вляво и вдясно и след като се уверите, че няма движещо се превозно средство в близост до вас.

Научете го да не тича, пресичайки улицата.

Учете вашето дете да пресича безопасно улицата, винаги на пешеходна пътека.

Винаги му подавайте ръка, докато пресичате.

Добрият пример на възрастния е необходим и основополагащ.

След 4-5 годишна възраст

- **Детето става все по-автономно и пъргаво.**
- **Без да преценява добре, предприема рискове.**
- **Учи се на нови игри.**
- **Започва да практикува спортни игри, вследствие на което се появяват нови опасности. Обяснете ги на вашето дете и бъдете бдителни.**

Наблюдавайте и следете детето: не се играе на криеница в изоставени постройките, в сандъци за играчки и гардероби. Затворило се вътре дете би могло да остане залостено и да се задуши.

Ако се крие между паркирани автомобили, рискува да бъде притиснато или премазано.

Детски площадки

Родителите или лицата, които придружават децата на детските площадки, имат важна роля и участие в игрите – те следят за правилното използване на пързалки, люлки, катерушки и др. Никога не насилвайте детето да играе на уред, от който се страхува или който не съответства на възрастта му, включително когато му помагате. Не забравяйте, че ако едно дете само се покатери на уред, то много по-добре пази равновесие и границите на сигурността си.

Внимавайте, докато вашето дете играе, да не бъде облечено с дрехи, от които висят връзки, пискюли, шалове, които може да се закачат в уредите и да задушат детето.

Не го прекъсвайте рязко, в момент когато се намира в сложна поза или извършва деликатно движение на някой от уредите.

Ако се движите с колело заедно с детето, използвайте детска седалка и каска.

Техника в дома

Винаги прибирайте домакинските електроуреди и инструменти на места, недостъпни за детето. Бихте могли да му подарите играчки, имитиращи инструментите на възрастните или домакинските уреди, за да се учи то да борави с тях.

На улицата

Ако сте научили вашето дете винаги да спира преди да пресече улицата, то придобива навика да го прави.

От 4-годишна възраст нататък започваме да учим детето да се оглежда вляво и вдясно. Питайте го: „Виждаш ли приближаваща кола?“ Похвалете го за неговата наблюдателност. Ако не може да ви отговори, избягвайте да му се карате. То се учи бавно и постепенно. Не го оставяйте да играе на улицата или в близост до път.

Безопасност в колата

Не оставяйте детето да се вози на предната седалка – забранено е за деца под 10-годишна възраст.

То трябва да пътува на задната седалка, в детска седалка и в никакъв случай изправено между двете седалки.

Учете го само да си слага колана, това е навик, който остава за цял живот.

Внимавайте детето ви да слиза винаги от страната на тротоара.

След 6-годишна възраст

- **Детето вече ходи на училище.**
- **То вече е "голямо".**
- **Избягвайте да го оставяте само.**
- **Не изисквайте от него да се грижи за по-малкото си братче или сестриче, докато вие пазарувате или работите. То е прекалено малко, за да пази малко дете.**
- **Не се колебайте да го предупреждавате за евентуални опасности и да му обяснявате правилата за безопасност.**
- **На тази възраст е препоръчително детето да се учи да плува с професионален треньор.**

Най-малкото нещо може да го разсее и то да забрави за опасността. Учете детето да проявява интерес към лечението, когато е болно, но също така го запознавайте с опасностите на лекарствените продукти. И най-вече обяснете му, че никога не бива да ги взема само.

По време на разходка извън града, в парка или в гора го наблюдавайте непрекъснато. Плодовете на доста отровни растения наподобяват на ядливите, но всъщност са силно токсични.

Рискови спортове

Внимавайте със спортните занимания, които вашите деца практикуват и които изискват обучение и/или защита с каски, наколенки и др. – например каране на кънки, ски, езда. Необходимо е и специално наблюдение.

Колелото

Внимание: това, че детето ви обича да кара колело, не означава, че е способно да участва безопасно в пътното движение, особено в града.

Внимателно преценявайте опасностите на уличното движение. Това също се учи постепенно.

Непременно изисквайте от детето да носи каска.

Когато карате заедно с детето, показвайте му „добрия пример“ – спазвайте указателните знаци и светлините на светофарите.

Учете вашето дете да спазва основните правила на уличното движение и акцентируйте на това колко е важно тези правила да се спазват.

Автомобилно движение

Не оставяйте детето само на улицата, докато не бъдете сигурни, че то ще я пресече, без да тича: това е възможно не по-рано от 10-11 годишна възраст.

Впрочем до 10-ата година детето вижда и чува коректно само това, което се намира пред него. То не преценява добре това, което се движи отстрани и отзад, не преценява добре разстоянието и скоростта на превозните средства и времето за пресичането на улицата.

Избягвайте да пресичате между две паркирани коли: това намалява видимостта на пешехода, който пресича и пречи на шофьорите на движещите се коли да го виждат.

Учете вашето дете да пресича улицата, без да бърза.

Безопасност на тийнейджърите и оказване на първа помощ

Възрастта, която се счита за тийнейджърска (от англ. окончание *-teen* на числата от 10 до 19) е най-проблемната в живота на детето по много причини и опасностите, на които са подложени децата, са най-разнообразни и свързани с околната среда на юношата.

- *Бягство от дома.* Ако бъде забелязано намерение за бягство от дома, което се изразява в обявяване на намерението; събиране на пари; от дома изчезват дрехи и вещи; нощувания извън дома; размяна на дрехи с приятел и др. – това е сигнал за действие на родителите. Отнасяйте се спокойно, но твърдо. Приемете сериозно намерението на детето. Говорете с младежа, по-скоро отворете пространство той/тя да говори за проблема си. Избягвайте напътствията и да напомняте колко много сте вложили в него и какви надежди храните за бъдещето му. По-добре е да му покажете, че го обичате и че държите да остане в дома каквито и проблеми да има. Ако все пак тийнейджърът изчезне, незабавно предприемете действия – обадете се на всички познати и близки, където е възможно да е отишъл юношата, след това уведомете най-близкото РПУ, а след намирането на детето потърсете специализирана помощ.

- *Телевизия, интернет и опасностите, които дебнат от екрана*
а/ порносайтове – много често, оставени безконтролно да ползват интернет, тийнейджърите влизат в порносайтове;

б/ насилие от екрана – продължителното гледане на убийства и сцени на насилие;

в/ педофили – при чатенето често попадат на педофили;

- *Дискотеки*

а/побои

б/ кражби и грабежи

в/ сексуални посегателства

г/ наркотици.

За всички възрасти

- **Повечето рискове засягат децата във всички възрасти. Някои присъстват повече в домашната обстановка, други – навън.**
- **За да предотвратим както едните, така и другите, е необходимо да предприемаме прости мерки, които позволяват да се избегнат много грижи, инциденти, а и драми.**
- **Това започва понякога с обмисления избор в момента на закупуване на продукти или екипировка.**

Електричеството

Всеки електрически „удар“ може да бъде смъртоносен. Налагат се предпазни мерки. Никога не забравяйте, че електричеството и водата правят лоша комбинация: не използвайте подвижни електроуреди в банята (радио, ютия и пр.).

Внимавайте с разклонителите. Премахнете старите модели, които не са обезопасени, или разни „самоделки“. Заменете ги с обезопасени разклонители, отговарящи на изискванията за безопасност: новите модели са снабдени със защитни изолаторни пластинки, които предпазват от пряк контакт с електрическия проводник.

Избягвайте да ги оставяте включени в мрежата, след като сте приключили работа.

Изгаряния

Загривайте водата на температура не по висока от 50 градуса. Проверете дали дръжките на тенджерата не се въртят. Добийте навика да оставяте кухненската посуда с дръжките навътре, към стената. Горещите течности могат да причинят тежки изгаряния (втора, а понякога и трета степен). Още по-опасни са готварските мазнини, които завират на температура до 160-170 градуса.

Огънят

В случай на пожар във вашето жилище, апартамент, къща или каравана трябва да знаете, че димът е най-опасното нещо, тъй като има силно и бързо интоксикаращо действие (въглероден окис и циановодородни съединения).

Затова никога не трябва да се оставят деца под 10-годишна възраст сами вкъщи.

В днешно време се продават и поставят детектори за дим, отделни за всяко помещение, които бързо реагират на дима и сигнализират за това.

Падания

На пода в банята поставете постелки, които предотвратяват хлъзгане, както и по ръба на стъпалата на стълбището.

Нека стълбите във вашия дом да са добре осветени (вътрешни или външни) и поставете преграда в горната им част.

Стълбите към мазето винаги представляват опасност. Проверявайте дали осветлението е изправно и достатъчно. Поставете рампа и следете вратите, водещи към него, да бъдат добре затворени и заключени.

Почистващи препарати

Никога не съхранявайте почистващ препарат в бутилка от минерална вода, напитка или каквото и да е домакински съд. Дори и да сте предупредили за съдържанието с етикет, детето или дори възрастен човек би могъл лесно, поради разсеяност, да се обърка. Всички опасни препарати дръжте в заключен шкаф, недостъпен за деца. Съществуват специални райбери за обезопасяване, които не могат да бъдат отключвани от малки деца и не позволяват вратички на шкафове, прозорци и витрини да бъдат отваряни.

Лекарства

Лекарствата не са обикновени продукти за консумация като останалите. Лекарство, предписано на определен човек, не би понесло също така добре на друг. Никога не давайте на дете лекарство, предписано на възрастен, дори и да намалите дозата. Винаги се консултирайте с вашия лекар. Прочетете внимателно и спазвайте стриктно предписаната ви рецепта. Периодично проверявайте съдържанието на семейната аптечка. Никога не пазете лекарства с изтекъл срок на годност, а веднага ги изхвърляйте.

Рани

Ако във вашето жилище има много стъклени повърхности, уверете се, че са направени от калено, обезопасено стъкло и че дебелината на стъклото е достатъчна.

Ако в дома ви се намират огнестрелни оръжия, дръжте ги винаги незаредени и на недостъп-

ни за децата места. За всеки случай дръжте мунициите на друго място, за да избегнете у детето изкушението да зареди оръжието.

Отоплителни уреди

При недобро функциониране бойлерите и котлите на твърдо гориво и газ отделят безцветен газ без миризма, който е изключително отровен – въглероден окис. За да избегнете отравянето с такъв газ, което може да бъде много сериозно, използвайте само автоматични, обезопасени котли и бойлери не повече от 5 до 7 минути на час.

Никога не запушвайте вентилационните отвори, дори и да е студено. Проверявайте периодически състоянието на котлетата и бойлерите с помощта на професионални техници и не забравяйте за годишния преглед на комините.

Внимание: главоболие, повръщане, световъртеж, състояние на силна умора, затруднения с краткосрочната памет може да бъдат знаци за интоксикация с въглероден окис.

В случай на изтичане първо затворете входния клапан на газта поради риск от експлозия, после проветрете помещението.

Проверявайте състоянието на вашите газови уреди и газова инсталация във възможно най-кратки срокове преди да ги пуснете отново в употреба.

На открито

Къпане

Препоръчително е децата да се къпят на открито, когато навършат 2 години, за да могат да дадат знак на тревога или зов за помощ.

Голяма разлика между телесната температура и температурата на водата може да предизвика спазъм на мускулите и задушаване – особено след обилно ядене или след продължителни слънчеви бани.

Внимавайте с басейните или други открити водоеми. Дръжте наблизко дъска или летва, както и телефон, за да извикате бърза помощ. Добре е да знаете, че съществуват начини и средства да се ограничи достъпът до басейните – плъзгащи се плексигласови плоскости, сгъваеми или твърди прегради с височина най-малко метър.

Гъби

Бъдете изключително бдителни по време на брането на гъби, за да не объркате видовете. Някои от книгите с цветни илюстрации са много полезни при научаването на характерните белези на гъбите, включително как да се различават ядливите видове гъби от тези, които са отровни и смъртоносни. Учете вашето дете да разпознава отровните гъби, консумацията на които може да доведе до смърт.

Не рискувайте също така с растенията, билките и дивите плодове, които често могат да бъдат опасни. В случай на съмнение не поемайте никакъв риск, консултирайте се с фармацевт. Той може да ви каже дали набраните от вас гъби са ядливи или отровни.

Изгаряния

Винаги проверявайте изправността на вашето барбекю. Никога не разпалвайте огъня с помощта на бензин или спирт. Използвайте дървени подпалки или запалки за барбекю.

Не оставяйте детето да играе наоколо, докато има тлееща жар.

В колата

Когато сте зад волана, следете за безопасността на всички пътници. Спазвайте правилата за движение и никога не консумирайте алкохол преди или по време на шофиране.

При дълги пътувания бъдете бодри и предвиждайте почивки на всеки 2 часа шофиране. Те ще бъдат оценени и от вашите спътници – деца и възрастни.

Електричеството

Когато сте на открито, бъдете бдителни, докато боравите с метални предмети, особено дълги или високи (хвърчила, стълби, въдици и др.): контактът на такива предмети с ел. стълбове и жици може да доведе до смъртоносни токови удари.

Избирайте внимателно стоките, ел. уреди и играчките, които купувате. Ако забележите, че са опасни или неисправни, сигнализирайте непременно в Комисията за защита на потребителите, тел: 0700 111 22.

Сигурност и безопасност у дома, оказване на първа помощ

Първа помощ

В случаи на сериозни инциденти трябва да се реагира правилно. Понякога прости жестове и действия могат да спасят живота или да сведат до минимум последствията от инцидента.

Тези действия трябва да се познават и владеят, за да може да се помогне ефикасно в случай на нужда.

Синдром на подхвърляното дете

Когато едно бебе плаче или когато е неразположено, никога не трябва да го разтръсквате или подхвърляме, защото това може да доведе до сериозен травматизъм.

Информирайте също така хората, които пазят или се грижат за детето ви, че в никакъв случай не бива да ги разтръскват рязко или подхвърлят. Ако това се случи, не се колебайте да се консултирате с личния си лекар.

Трябва да знаете, че едно бебе в добро здраве може да плаче по 2-3 часа на ден по различни причини: глад, неудобна поза, скука, нужда от ласка, умора и пр. За да го успокоите, често е достатъчно само да му поговорите, да му дадете биберон с вода или залъгалка, да му масажирате леко коремчето, да го поразходите, да му попеете, а също и да го оставите за малко на спокойствие.

До 15-месечна възраст бебетата са особено уязвими поради особеностите в развитието на техния мозък и крехката опора на врата и главата от шийната мускулатура. Повтарящите тръскания на ниво глава могат да доведат до сериозни неврологични последици и да навредят/увредят на детето. Затова не разтръсквайте и не подхвърляйте детето дори когато си играете с него.

Чуждо тяло в дихателната система

Ако детето е вдишало вследствие на задавяне по време на ядене – ядки или трохи хляб, несдъвкана храна и пр., – посинява внезапно, следва мъчителен и продължителен пристъп на кашлица и полека състоянието на детето видимо се подобрява. Не правете нищо, то ще се успокои и отново ще продиша нормално, само се уверете, че е седнало и е с изправен гръб, докато в болницата извадят чуждото тяло.

По-рядко може да се случи детето да аспирира чуждо тяло с голям обем или размер, което запушва гърлото и възпрепятства дишането му – тогава то не вика и не кашля, но зениците му са разширени. Задушава се. При деца на не повече от 4-5 години можете да използвате метода на Mofenson – стъпете с крак на стол и поставете детето по корем върху бедрото си, така че главата му да виси под коляното ви, и го ударете енергично с длан по гръба между лопатките. Ако не успеете от първи път, повторете до 3 пъти.

При условие че детето е на повече от 1 година, можете да приложите метода на Heimlich – приложим и за възрастни. Обгърнете детето откъм гръба, като сложите ръцете си така, че юмруците да са точно под пъпа, рязко дръпнете нагоре и назад, като опитвате ръцете да хлътнат под гръдния кош. Това позволява рязко да се изтласка въздухът от белите дробове по посока трахеята и чрез повишеното му налягане да се изгони чуждото тяло от гърлото.

Веднага се обадете за спешна медицинска помощ.

Всеки инцидент от този тип трябва ЗАДЪЛЖИТЕЛНО да приключи с хоспитализация дори когато детето се е възстановило и видимо изглежда добре.

Ухапвания

Раната от ухапване трябва да се измие няколко пъти с вода и дезинфектиращ сапун, за да се премахне напълно слюнката на животното, която е богата на патогенни (болестотворни, заразни) микроби. Необходима е незабавна консултация с хирург в болница.

Изгаряния

Ако раната от изгаряне е повърхностна и с малки размери, отдалечена от очите и естествените отвори на тялото, незабавно поливайте с хладка течаща вода от около 15-20 см в продължение на 5-10 мин, оставете раната да изсъхне и намажете с дефламол или ако нямате поддръка – с някакво мазно вещество (олио, зехтин, краве масло и пр.).

Ако раната е сериозна, дълбока, широка или е разположена близо до очите или естествените отвори (нос, уши, уста, анус), пуснете течаща вода върху нея, после обвийте с чиста превръзка, повикайте СМП на тел. 112. Не прилагайте никакъв друг продукт, защото рискувате да инфектирате раната.

В случай на изгаряне с вряща течност, ако дрешките и бельото на детето са от естествена материя – памук, вълна, лен – ги съблечете незабавно! Ако бельото и дрешките са от синтетична материя, не ги пипайте. Пуснете да тече хладка вода 15–20 градуса върху изгорената зона.

Ако дрехите се подпалят, потушете пламъците, като увийте детето в одеяло или дреха от естествени материали – не махайте слоя дрехи, който е в пряк контакт със засегнатата/изгорената кожа, независимо от каква материя е дрехата.

При всеки случай на изгаряне обливайте с течаща хладка вода изгорената зона, като времетраенето на обливането съобразете с големината на площта на раната: при по-голяма площ – около 5 мин, при по-малки засегнати площи – около 10 мин. Това е необходимо, за да не доведем детето до състояние на хипотермия, което от своя страна води до допълнителни реанимационни грижи.

Отравяния

Обадете се незабавно за СМП преди да сте предприели каквито и да било действия, за да получите необходимите указания.

Никога не давайте на детето, погълнало отровно вещество, да пие вода или мляко.

Само по съвет на лекар от спешен център или бърза помощ, в случай че детето е погълнало много опасно вещество и ако е в съзнание, може да го накарате да повърне с помощта на пълната в гърлото лъжичка, при положение че е добре наведено над тоалетната чиния.

Никога не карайте дете да повръща, когато погълнатият продукт е с корозивно действие, пенлив или съдържащ петролни продукти.

Използвана литература:

1. Малка книжка за безопасността на децата. Гражданско сдружение „Алтернатива 55“, Стара Загора, 2004.
3. Филм на ДАЗД за безопасността на кърмачето и малкото дете.

Подготви д-р Любомир Жупунов

Шести модул

ТЕМА	Професионализиране
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	6 часа
СЪДЪРЖАНИЕ	<ul style="list-style-type: none"> • Как да потърся помощ • Знания и умения (нагласи) за рефлексивен анализ на професионалната практика • Оценка на нуждите и планиране на грижите за детето • Докладване пред социални служби • Знания и умения за работа в екип • Участие в супервизия и интервизия • Психологически, етнологически и социологически познания за интеркултурността • Правила на етичния кодекс • Разбиране и уважаване на емоционалната връзка на детето с биологичните родители • Съдействие за поддържане и повторно пресъздаване на отношенията на детето със семейството му • Помагане на детето да разбере отсъствието на своето семейство или неконструктивното му поведение • Насърчаване на детето за контакт със семейството • Включване на родителите в живота на детето по подходящ начин <p>Начин на оценяване: Оценяване на модула, оправдаване на очакванията, възможности за развитие на вече започнатите дейности</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ролеви игри • Групови игри • Техники на дискусията и на подредничеството (медиацията) • Разговори • Ежедневен опит • Комуникативни ролеви игри <p><u>Аудиовизуални носители и видеооборудване:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Филм – Доброволна любов

Сесия I – 90 минути

1. Откриване на модула и запознаване с целите му – 5 минути

2. Упражнение за себеизразяване и за създаване на позитивна работна атмосфера („Трите листчета“) 30 минути

Целта е участниците да се самоизразят като личности и да се опознаят като хора, както и да се замислят за важните неща в живота си (саморефлексия). Създава се положителна атмосфера и се въвежда прецедентът на споделяне в група.

Инструкция за водещите. На всеки участник се раздават по три малки листчета, номерирани в един от ъглите от едно до три. След това всеки участник трябва да напише:

- на листче №1 – една дума, която го характеризира като личност – например “хумор”, “независимост”, “търсене” и т.н.;
- на листче №2 – една фраза или изречение, изразяващи неговата житейска философия – “Докато дишам, се надявам” и т.н.;
- на листче №3 – любим герой или личност, на която се възхищава – човек, повлиял върху неговото развитие и служещ за модел на подражание. Това може да е реална личност – спортист, артист, музикант – или герой от роман или филм. Възможно е да е човек от семейството – баща, майка и т.н.

След като всички участници си попълнят листчетата, водещите приканват групата да стане и в свободно движение всички да си разгледат взаимно листчетата. Започва процес на размяна на листчета, но равностойна – само първо за първо, второ за второ и трето за трето. Размяна има само ако и двамата участници са съгласни за това. Инструкцията е: “Намерете листчета, които ви харесват и които имат отношение към вас. Ако партньорът е съгласен, направете размяна. Може да направите няколко размени, но накрая всеки трябва да има комплект от 3 листчета – 1, 2 и 3! Опитайте се да съберете най-добрия комплект според вас. Започваме!”. След размяната (“борсата на листчета”) групата сяда по местата си в кръга и започва процес на споделяне. Един от водещите дава пример, като започва да споделя по следния модел:

“Мое то първо листче е “независимост”. Взех го, защото свободата е нещо много важно за мен както в професионалния, така и в личния ми живот. Аз съм независим и свободен в оценките и действията си и сам решавам на каква кауза да се посветя... и т.н.

Това листче получих от...” (посочва името на участника)

Другият водещ помолва този участник да сподели какво е имал предвид, когато го е написал. Вероятно той ще посочи подобни основания и ще сподели как това определение се отнася към него.

След това споделящият преминава към второто листче и процесът протича по гореописания начин, докато всички участници не споделят какъв комплект от листчета са си “купили” и защо и какви са били първоначалните им комплекти от листчета и защо са ги написали.

Накрая може листчетата да се залепят на лист А4 и да се направи изложба от индивидуалните личностни профили на участниците (написват се имената и се доукрасяват) на една от стените.

В края на упражнението водещите могат да обобщят споделянето през няколко фокуса:

- Важните неща в живота ми
- Колко сме различни и все пак колко общи неща имаме
- Оpozнахме ли се като хора и като група, която иска да работи заедно?

3. Осмисляне (саморефлексия) на родителското поведение

Цел: Да се развият нагласи и умения за анализиране на собственото поведение, за търсене на връзка между него и поведението на детето, за разбиране на необходимостта от това осмисляне, като се основаваме на тезата, че няма перфектни родители и че е трудно да си родител.

Инструкция за водещите. Водещият задава въпрос към групата: „ Можете ли да си припомните случай с вашето дете или с друг близък човек, след който дълго сте мислили дали сте постъпили правилно, дали не е можело да постъпите по друг начин и не сте намерили отговор на въпросите си?” Ако прецени, може да даде пример. Остава всеки в групата сам за себе си да помисли около 4-5 минути. След това разделя групата на двойки (на доброволен принцип, всеки си избира партньор) и в продължение на 15 минути насърчава да се споделят случаите в двойките.

На участниците се изяснява, че не е необходимо да казват точните имена и детайли, а по-скоро да се насочат към споделяне на чувствата, които са изпитали. След приключване на работата по двойки всяка двойка споделя чувствата, които са изпитани, без да се представят случаите.

Обобщение от водещия. Осмислянето на нашето поведение ни кара да търсим различни възможни подходи, кара ни да се опитваме да разбираме по-добре и себе си, и въздействието, което имаме върху децата. Осмислянето ни позволява да разберем, че понякога сме искали едно да кажем или да направим, а е разбрано друго. Осмислянето ни помага да си дадем сметка, че понякога сме действали преди да разберем каква е ситуацията, какво ни „казва“ детето. Няма рецепти когато си родител, но когато си дадеш време да осмислиш нещата, има по-голяма вероятност да успееш. Добре е да отделяме време да помислим за това, което правим.

4. Как и от кого търся помощ? (10 минути)

Цел: Утвърждаване на разбирането за приемната грижа като споделено родителство

Инструкция за водещите. МОЗЪЧНА АТАКА. Водещият разделя един лист на флипчарта на две колони и се обръща към групата: „В предишното занятие говорихме за необходимостта от осмисляне на своето поведение, вие споделихте (ако са споделили) нещо много важно – потърсили сте съвет от близки хора, от професионалисти. Какво е добре да направим, когато изпаднем в трудна ситуация или когато имаме въпроси, на които нямаме отговор? Моля дайте предложения.“ Предложенията, които се отнасят до осмисляне, до търсене на подкрепа от близки, записваме в едната колона. Във втората колона записваме предложенията за търсене на помощ от професионалисти. В края на занятието правим обобщение от вида „Грижата за детето, настанено в приемно семейство, е обща грижа и е важно да споделяме както трудностите, така и радостите и постиженията. Помощта може да се осигурява чрез редовните срещи със социалните работници от доставчика и от ОЗД, когато има нужда тя се търси – по телефон, лично и пр. Важно е навреме да се потърси помощ и съвет.“

Сесия II – 90 минути

1. Изготвяне на план за грижа за настаненото дете

Цел: Развиване на уменията за разбиране на нуждите на детето и планиране на грижата и развитие на нагласи и умения за работа в екип

Инструкции за водещите. РОЛЕВА ИГРА. Задачата на екипите е да изработят план за грижа на настанените деца (продължение на работата по казусите). Водещият разделя групата на един два или три екипа в зависимост от броя на участниците и раздава ролите на участниците.

Роли във всеки екип: двама приемни родители, един социален работник от доставчика на ПГ, един социален работник от ОЗД, възпитател от дома, педагогически съветник (ако е за детето, което учи), роднина (ако е възможно)

Бланка за планиране: Моля, напишете това, което трябва да се направи за вашето дете

От какво се нуждае детето:

Обич и приемане –

Общуване с връстници –

Учене –

Здраве –

ФОРМУЛЯР

За планиране на грижа

Зони за подкрепа	Цели:	Задачи?	Какво?	Как?	Кой?	Кога?

Представяне на плановете и обсъждане. Водещият обобщава, че плановете трябва да ни помагат, че е важно да са много конкретни, да е ясно кой какво прави. Много е важно да се прави преглед на плана, за да видим постигаме ли си целите или има нужда да променим нещо.

Сесия III – 90 минути

1. Работа по казус Мина (30 минути)

Цел: Осмисляне на ролята на приемния родител детето да приема своето семейство

Инструкция за водещите: Раздайте казуса на всеки и дайте 5 минути за индивидуален отговор, който всеки да запише. След това дайте 20 минути за групов дискусия. През останалите пет минути направете обобщение, че детето има нужда да приеме и разбере своите родители, че не му помагаме, ако се възмущаваме от тях, ако ги заклеимяваме или влизаме в конкуренция с тях, за да покажем на детето, че ние сме по-добри.

Казус Мина

Детето Мина, настанено при вас, се връща от срещата със своята майка много разстроено. Тя разказва, че предишния път майката е обещала да отидат заедно на кино, но сега е бързала, нямала пари и се държала сякаш не е обещавала. Детето е на 11 години, преди да дойде при вас е било в дом. И от дома често си е ходило у дома, но родителите не се разбират, бащата е болен и не иска някой да му шуми, държи се агресивно с момичето, то се страхува от него. Майката казва, че иска детето ѝ да си дойде вкъщи, но не работи, няма средства, зависима е от съпруга си. По тази причина често се вижда с дъщеря си навън.

Какво ще кажете на детето? Какво ще направите?

2. Проекция на филма „Доброволна любов“ – 30 минути

Цел: Да се погледне от гледната точка на родителя, който има трудности, да се преодолеят осъждащите нагласи

3. Дискусия

Цел: Обсъждане на филма и преминаване към обсъждане на връзката с родното семейство

Инструкция за водещите: Проведете дискусия необходим ли е контактът с родното семейство, как да поддържаме този контакт, къде да провеждаме срещите, трябва ли да подкрепяме връзката на детето със семейството винаги. Особено важно е обучаемите да си дадат сметка, че това го правим в интерес на детето, не на родителя, че детето има нужда да приеме своите родители, да приеме това, че те се грижат за него по различен начин или че не са в състояние да се грижат и че са го поверили, а не изоставили. Добре е да се поговори за границите в отношенията, за ролите и отговорностите.

IV СЕСИЯ – 90 минути

1. Културните традиции и най-добрият интерес на детето 40 минути

Цел: Обсъждане на културните различия и правата на детето

Описание на занятието: Прожектиране на филм „ Ранните бракове при ромите” (20 минути). Дискусия (20 минути) за темите на филма, за същината на ранните бракове

2. Конфиденциалност – 30 минути

Цел: Да се въведат някои етични правила и принципи, гарантиращи правото на детето на личен живот и запазване на лична информация

Инструкция за водещите: Решаване на казуси и обсъждане

Казус Мила

Мила е на 5 години и е настанена във вашето семейство от три месеца. Детето вече е свикнало с вас и вашите две деца (момче на 6 и момиче на 12 години) и по всичко изглежда, че се чувства добре. Ходи на детска градина, записали сте го и на пеене в детски хор. Обаждат ви се от БТВ и искат да направят снимки на вашето семейство и на детето за предаване. Какво правите?

Казус Дени

Спешно настаняват дете на 15 години, жертва на сексуално насилие. Детето ви разказва подробности от насилието от страна на баща му, които ви възмущават. Разказва ви за продължаващо повече от три години системно изнасилване. Момичето забременява и тогава започва разпитването на историята. Мислите много за тях. Всичко това не ви дава мира. Идва ваша много близка приятелка, с която от години си споделяте всичко. Тя е човек, на когото може да се разчита, че не разнася на другите каквото е научила. Много ви се иска да споделите с нея това, което детето ви е разказало. Да го направите ли?

3. Занятие Етичен кодекс – 20 минути

Цел: Обобщаване на етични правила и принцип, които да спазват приемните родители

Инструкция за водещите: Дискусия и написване на правилата на постер. Водещият обобщава, че написаните правила, и преди всичко отношението, което показваме, ще ни помогнат да обмисляме поведението си спрямо поверените ни деца. Те ще ни дадат сигурност и ще гарантират правата на детето.

Приложение №1

Професионализиране на приемничеството

(за професионалисти, които ще обучават кандидати за приемни семейства)

1. Приемната грижа – професия или кауза

Да разглеждаме приемничеството като професия не означава само и единствено да акцентираме върху заплащането на труда на приемното семейство, за разлика от доброволното приемно семейство, при което се предвижда финансова помощ само за издръжка на детето. Наличието на възнаграждение е само условие, което налага по-сериозно да се спрем на този въпрос. В действителност става дума за това, че приемните родители са професионалисти и следва да бъдат възприемани от социалните служби и институции, ангажирани с предоставянето на тази услуга, като колеги и партньори. Това е особено важно в нашата страна, където по различни причини, негласно по-скоро като отношение, произтичащо от действащата регламентация и практика в системата за закрила на детето, приемните семейства се възприемат като клиенти. С други думи, приемната грижа се професионализира като услуга, което на първо място означава, че **приемното семейство е професионален партньор** на останалите актьори – ДСП/ОЗД, общини, доставчици на социални услуги (НПО), **тъй като е основен актьор в поемането на отговорността и грижата за деца**, които на практика са изоставени и са поверени на държавата, т.е. изпълняват делегирани от държавата функции. Те са дотолкова професионалисти, доколкото например са възпитателите в специализираните институции, социалните работници в ЦНСТ и пр. На следващо място, самото предоставяне на грижа на деца, които са в риск, **изисква специфични професионални компетенции, които предполагат специална подготовка и обучение**. И на последно място, може да се каже, че приемничеството е професия, тъй като се **предвижда възнаграждение на труда** и се сключва трудов договор между единия от приемните родители и ДСП или доставчик на услугата.

Определено може да се твърди, че в повечето страни с традиции в предоставянето на приемна грижа се наблюдава процес на нейното професионализиране. За страните от ЕС професионализирането означава приемане на стандарти за професията, стандарти за обучението на специалистите и дефиниране на професията в рамките на националните схеми. Във Франция например професията се нарича майчин асистент, определена е като професия и са приети необходимите стандарти. По подобен начин стои въпросът и в Румъния. В нашата страна професията е дефинирана в законодателството по закрила на детето, но не и в системата от професии в НКПД³⁴.

2. Приемничеството – помагача професия

Под помагачи професии се подразбират професиите, които по своето предназначение съдържат дейности за оказване на помощ на хора с различни проблеми и потребности. Обикновено като такива професии се определят професиите на психолога, на социалния работник, на възпитателя, на педагогическия съветник, помощник-възпитателя, социалния сътрудник, а вече и на приемния родител. В повечето страни това са професии, които съставляват регистъра на социалните или социално-педагогическите професии. В нашата страна тези професии са включени в различни направления в националния регистър на професиите, социалните работници са в направление социални професии, а възпитателите и педагогическият съветник – в групата на педагогическите професии. Съществуването им в различни направления е само израз на липсата на ясен профил на някои от тези професии, именно в качеството им на помагачи. Включването на професионализирането като функция на самата професия е израз на разбирането, че това е

34 През тази година стартира проект „на СУ "Св. Кл. Охридски", ФНПП катедра по „Социална педагогика и социално дело“, в партньорство с ДАЗД, НАПОО и институции от Франция. Проектът се финансира по програма „Леонардо да Винчи“ на ЕС и цели професионализиране на приемната грижа, като се използва опитът на Франция.

„функция, която е присъща на самия процес на оказване на помощ, за самия начин на изпълнение на професионалните задължения, благодарение на който специалистите натрупват знания и умения, усъвършенстват се, утвърждават се, справят се с изтощението, от което често страдат работещите в сферата на социалното подпомагане, придават нов смисъл на това, което правят, задават си въпроси, мислят за бъдещата си реализация, превръщат се в „разсъждаващи практики“.³⁵

Тази функция включва дейности като продължаващо обучение и квалификация, търсене на помощ и подкрепа, инициране и участие в професионални форуми, анализиране на своята практика, оценяване на своите интервенции, познаване на своите граници и способност за понасяне на фрустрациите и липсата на реципрочност в работата, управление на своя интерес, ситуиране на своите интервенции в професионална мрежа, задълбочаване на познанията за контекста на работа и пр.

3. Професии в социалната работа с деца и първоначална подготовка на специалистите

Когато говорим за професии в социалната работа, бихме могли да очертаем няколко групи в зависимост от различни признаци. На първо място се вижда, че в системата за социална работа има професии, които се реализират на нейното поле, без то да е единственото за тях. Нещо повече, на територията на работа с хора в ситуация на изоставяне те заемат важно място. Такива са професиите на психолога, на лекаря, на медицинската сестра, на юриста и пр. Едновременно с това на полето на социална работа функционират и „собствени професии“ – които не съществуват извън нейното поле. Специалистите в областта на социалната работа знаят, че в различните европейски страни има различен подход към определяне на тези професии и различен набор от наименования. Понятието социален работник може да бъде употребявано като означаващо конкретна професия, но може да бъде и означаващо за набор от професии. Съвременната дискусия във Франция например поставя един от проблемите при дефиниране на социалната работа – връзката между различните професии. Говори се за продължаващата разграниченост в различните професии – тези на социални асистенти и за възпитатели (специализирани или монитори). „Възпитателите обясняват, че разликата между тях и социалните асистенти е, че те не извършват социална, а възпитателна дейност. Тази възпитателна дейност обаче не е като на учителите, специалисти в конкретни области, те са специалисти и интервенират във всички области. Доколкото към названието социални работници се включват и други служители на социалните институции (психолози, медицински сестри, аниматори), доколкото се говори за „старите“ или „традиционните“ социални работници (възпитателите, социалните асистенти и аниматорите) и за „новите“ (ръководители на проект, медиатори, агенти на развитието), дотолкова се появява и анонс за замяна на понятието социална работа със социална интервенция. В степента, в която социалната работа остава недетерминирана, има толкова причини да се твърди и едното, и другото.“ В повечето от новоприетите страни, членки на ЕС, съществува професия социален педагог или социален възпитател, каквито има и в част от по-старите страни, като Дания, Холандия, Германия.

Според изследване³⁶ на Софийския университет най-силно представените професии в структурите за деца са възпитател/специален педагог (57%) и медицинска сестра. На трето място идва санитар, а на четвърто – социален работник. У нас според изискванията за изпълнение на тези професии възпитателите и специалните педагози са с висше педагогическо образование. За възпитателите в съответствие с българското законодателство това означава учителска професия. По този начин специалисти, завършили физика, химия, спортна академия, филология и пр., работят с деца, лишени от родителска грижа. Медицинските сестри са с образователно-квалификационна степен „специалист“, като предстои постепенното навлизане в практиката на медицинските сестри с бакалавърски дипломи. Техният висок относителен дял сред представените професии се

35 Проект Реле 2, Изисквания (стандарти) за помагачи професии и за обучение на професионалисти, работещи с изоставени деца, Европейски синтез

36 СУ „Св.Кл.Охридски“, ФНПП Проект Реле 2 Изследване на нуждите от обучение, февруари 2007 г

дължи на факта, че все още ДМСГД, основните институции за оказване на грижа за деца от 0-3 г., са структури на Министерството на здравеопазването. По данни на ДАЗД относителният дял на медицинския персонал в тях е над 80%. Социалните работници са с висше образование, като част от тях са и с педагогическо образование. За част от тях, които бяха с полувисше образование, се въведоха съкратени форми за получаване на бакалавърска степен в университетите. Благодарение на реформата в структурите на МТСП всички те преминаха и през много форми на продължаващо обучение в рамките на различни проекти или като следдипломна квалификация в университетите. Това особено се отнася за работещите с деца.

Специалните педагози се обучават в специалност Специална педагогика в университетите. Те са специалисти по образование и обучение на деца със специални образователни потребности, т.е. с различен тип увреждания – физически и ментални. Те съставляват основната част на персонала в домовете за деца с увреждания и са част от персонала на другите домове. Изследването показва, че при тях има *сериозна нужда от обучение по помагачо взаимодействие*.

Санитарите и помощник-възпитателите нямат специална подготовка и за тази професия не се изисква определена образователна степен. В България в областта на тази група професии водеща е степента на образование, не толкова професионалната квалификация. Това означава, че след като няма изисквания за образование, няма изисквания и за професионално обучение или квалификация. Нещо повече, действащата система не е ориентирана към предоставяне на обучение на специалистите от най-ниското ниво на професионална дейност и на практика такова обучение нито се изисква, нито се предоставя. Данните за помощник-възпитателите се отнасят отново до неквалифициран персонал с ниско ниво на общо образование, който се нарича в България помощен персонал. Тук се включват работещи в кухнята, заети с подържане на хигиената в домовете и пр. *Определено може да се твърди, че има нужда от обучение на тези последни две групи персонал – санитар и помощници. Необходимо е също да се разработят и изисквания за заемане на тези длъжности и тяхното професионализиране.*

Таблица 1. Брой персонал по категории

	Общ брой	Пълно работно време	Непълно работно време	Мъже	Жени
Директор на институцията	42	39	2	12	29
Лекар	48	34	11	13	34
Медицинска сестра	340	300	13	0	339
Специален педагог	6	5	0	0	10
Възпитател на юноши	37	37	0	6	27
Възпитател на деца	91	85	2	12	79
Помощник по възпитателни дейности	31	35	0	0	35
Помощник в център	1	1	0	0	1
Помощник на семейство	0	0	0	0	0
Социален работник	67	65	2	6	59
Санитар	394	379	0	0	394
Болничен служител	0	0	0	0	0
Психолог	26	17	6	3	20
Служител по младежка програма	10	1	5	3	3
Аниматор/организатор	22	5	0	3	2
Друго	363	282	18	96	264
Източник: СУ "Св.Кл.Охридски", ФНПП Проект Реле 2. Изследване на нуждите от обучение. Февруари 2007 г.					

Изводът по отношение на първоначалната подготовка е, че често няма съответствие между съдържанието на професионалната дейност и тази подготовка, че на практика в услугите за изоставени деца работят хора, които нямат никаква подготовка, и че това основно се дължи на липсата на ясни стандарти за определена професия.

4. Обучение на приемните семейства. Обучението на приемните родители се осъществява по реда на чл. 9, ал. 2 от Наредбата за условията и реда за кандидатстване, подбор и утвърждаване на приемни семейства и настаняване на деца в тях. Там са определени основните области на познание, в сферата на които трябва да се подготвят приемните семейства. Необходимостта от професионализиране на тази дейност наложи разработването на обучителна програма, основана на компетенциите, които приемният родител трябва да има.

Да се говори за професионализиране на социалната работа в днешно време означава да се говори за учене през целия живот, като характеристика или принцип на подготовката на специалистите.

Твърде често в публичното пространство се твърди, че обучението като цяло (начално или продължаващо) не е обвързано с практиката. Основният проблем за нашата страна е липсата на стандарти/изисквания за самите професии, които биха могли да бъдат основа и за изисквания/стандарти в обучението. При разработването на обучителната програма за приемните родители беше използван подходът, представен по-долу.

Подходът на работа може да се онагледява чрез Таблица 2.

Табл.2³⁷

Процес на оказване на помощ на изоставени лица								
Изисквания за изпълнение на професионалните дейности					Изисквания за обучение на специалисти			
Функции	Дейности	Методология на изпълнение на дейностите	Условия за изпълнение на дейностите	Критични моменти	Умения	Допълнителни умения	Личностни качества	Ресурси

Изискванията за професията се основават на разработени и приети в работните групи набор от функции, за които се приема, че са съществени за нея. Следващата стъпка в работата е описването извършваните дейности от специалистите, които заемат различни постове, но всички те участват в процеса на оказване на помощ на целевите групи, определени в рамките на проекта.

Вторият основен документ са изискванията за обучение на специалистите – в него се описват всички знания и умения, които трябва да придобият специалистите след края на обучението. **Работна група от професионалисти, експерти и обучители на основата на проучване сред професионалисти и действащи приемни семейства приеха, че за приемните семейства е характерно изпълнението на описаните функции.** (Изборът на функции, които са предложени, е продиктуван от работата, свързана с многопосочните и специфични способности, които трябва да притежават специалистите, за да могат да предоставят качествена помощ.)

37 Европейски синтез на изисквания за професия и обучение на специалисти, работещи с деца и юноши, в ситуация на изоставяне, Проект Реле2, Програма ЛЕОНАРДО

Описание на професионалните дейности – приемен родител

Списък на дейностите

Дейности		Задачи	
A1	Приемане на детето в семейството	A1.3.1.	Подготовка на семейството – обяснява специални нужди, как могат да помогнат и др.
		A1.3.2.	Посрещане на детето в семейството – разпознаване на ефекта от загубата и раздялата върху поведението и чувствата на детето; създаване усещане у детето, че е добре прието; приемане, че периодът на адаптиране изисква време; помагане на децата да запазят своята връзка с живота им преди настаняването; справяне със собствените чувства във връзка с приемането на детето и помагане на другите членове на семейството да се справят
A2	Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето	A2.3.1.	Поставяне на изисквания и очаквания към детето, които са съответни на възрастта и възможностите му
		A2.3.2.	Обясняване на детето какво се очаква от него и какво ще се случи, ако очакваното не се изпълни
		A2.3.3.	Поставяне на правила в семейството, които се следват от всички
		A2.3.4.	Разбиране на значението да се поставят граници за децата и реализирането им в дисциплината
		A2.3.5.	Окуражаване на позитивното поведение на детето
Дейности		Задачи	
A1	Приемане на детето в семейството	A2.3.6.	Използване на техники за намаляване на неподходящото поведение на детето
		A2.3.7.	Справяне с проблемното поведение на детето; търсене на причините за поведението му; разпознаване влиянието на преживяванията на детето върху поведението му; разбиране за неприемливото поведение на детето като лъжи, агресия и др.
		A2.3.8.	Съобразяване на комуникацията с капацитета на детето/разбиране за детското мислене и чувства, даване на усещане на детето, че е слушано
		A2.3.9.	Подпомагане на детето да развива и подобрява социалните си умения

A2	Осигуряване на безопасна и сигурна грижа за детето	A2. 3.10.	Създаване на възможности за детето да преживява успех (даване на инструкции и демонстрации какво се очаква от него)
		A2. 3.11.	Окуражаване на детето да създава контакти, приятелства извън семейството
		A2. 3.12.	Създаване на безопасен емоционален климат за детето, за да изразява и дискутира чувствата си; помагане на детето да разбере, че лошите неща, които са му се случили, не са по негова грешка
		A2. 3.13.	Подготовка на юноши за самостоятелен живот; разпознаване особеностите на физическото, емоционалното и социалното им развитие и затрудненията във възрастта; използване на техники за подготовка за самостоятелен живот
		A2. 3.14.	Помагане на детето да открива и развива собствените си интереси и таланти
A3	Сътрудничество – контактуване със социални служби, доставчици на социални услуги и други специалисти (учители, лекари и др.)	A3. 3.1.	Участие в изготвянето на плана за грижа и в изпълнението му
		A3. 3.2.	Приемане на участието на водещия случай ОЗД и ключовия социален работник и други оторизирани като значими за детето
		A3. 3.4.	Спазване на конфиденциалност относно информацията
		A3. 3.3.	Застъпване за детето, за да получи необходимите му услуги
		A3. 3.4.	Приспособяване към промените в системата за грижи за деца и професионалистите, работещи по случая
A4	Професионализиране – развитие на приемния родител	A3. 3.5.	Подкрепяне на други приемни родители
		A4. 3.1.	Продължаване на обучението за по-ефективно справяне с проблемите на детето
		A4. 3.2.	Търсене на помощ от специалисти за справяне с проблемите на детето
		A4. 3.3.	Наблюдаване на поведението на детето и разпознаване на ефекта на изоставяне и преживяно насилие

Всяка от тези функции е свързана с комплекс от дейности, които трябва да бъдат извършвани. Например функцията определяне на нуждите предполага изпълнение на дейности като интервюиране на дете, провеждане на срещи на екип по случая, анализ на данни и др. За да **могат** да извършват тези дейности, специалистите трябва **да знаят, да бъдат подготвени** в различни области на познанието и с различни методи на обучение, които позволяват знанието да се превърне в може. Този подход на обвързване на обучението с изискванията на професионалните дейности се оказва успешен за повечето страни в Европа, които го определят като „инженерство на обучението“.

Обучението на приемните семейства у нас е поверено на лицензирани доставчици на социалната услуга, а не на лицензирани обучителни организации. Тази ситуация има своето обяснение, но вероятно ще претърпи промяна именно във връзка с професионализирането на дейността и необходимостта от професионално обучение, което може да се предоставя само от учебни заведения или от лицензирани ЦПО.

5. Специфични характеристики на професионализирането на приемничеството

Както стана ясно, професионализирането като функция на помагащата професия предполага компетенции за саморефлексия, търсене на професионална подкрепа и развитие на способностите за усъвършенстване на своята дейност и необходимостта от овладяване на минимален набор от професионални компетенции и етични принципи на работа:

- да може да търси помощ
- да може да търси нови ресурси извън непрестанния процес на обучение
- да може да анализира и осмисля личната практика
- да може да оценява личната си намеса
- да осъзнава границите на собствените възможности, отхвърляне на идеята за всемогъщество
- да приема фрустрациите, невзаимността, да има контрол над собствената фрустрация, без тя да се отразява на връзката с детето
- да решава за ползите за себе си и за лицето, на което се оказва помощ
- да спазва нормите от моралния кодекс в професията
- да участва в индивидуална и групов супервизия и интервизия за осъществяване на контрол, за да се анализират проблемите, с които са се сблъскали
- да определя съвсем ясно ролята си във връзката за оказване на помощ
- да използва обратната връзка от други специалисти за подобряване на дейностите си
- да спазва нормите от моралния кодекс в професията

Саморефлексията е способността да осмисляме своята практика като способност да разсъждаваме върху своите действия, но също така и върху своите намерения, мотиви, предразсъдъци, емоции с цел да ги разберем по-добре, т.е. не с цел да се самоодобряваме или самообвиняваме, а да разберем, да си дадем сметка за тяхното влияние върху нашите действия, от една страна, и от друга – за влиянието им върху нашето взаимодействие с децата. Саморефлексията предполага приемане на разбирането, че взаимодействието между хората и общуването между тях е сложна, комплексна връзка, връзка на различни нива, която не се разбира непременно еднозначно и лесно. Често когато родителят казва нещо на детето, без да си дава сметка, че всъщност предава друго послание, детето от своя страна възприема нещо, което не е непременно това, което родителят иска да каже, или което смята, че е казал, или че детето е чуло. Разбирането на тази сложна връзка изисква:

- развитие на нагласата за разсъждаване върху връзката и взаимодействието като цяло и като конкретно проявление
- умения за самонаблюдение и наблюдение както на своите, така и на детето действия и думи, както и на отношенията, чувствата, мислите, които ги съпътстват
- готовност за анализ и интерпретация на значението и смисъла на връзките и взаимоотношенията и преди всичко на собственото участие в този процес
- способност за промяна на основата на анализа и интерпретацията

Добре е да учим приемните семейства да се намесват във важна ситуация, след като са си дали време да я разберат и осмислят, да преценят възможните значения на случващото се и възможните варианти на действие, както и възможните последици. Важно е приемните родители да си дадат сметка, че това, което могат да променят, е собственото си поведение и отношение и по този начин да повлияят на връзката, която изграждат с детето. Често родителите си мислят, че проблемът е в децата, че те трябва да се променят, но дори и да е така, тази промяна е във властта на самото дете и ние можем да я улесним само чрез своята промяна. С други думи, когато обмис-

ляме ситуацията, е добре да обмисляме в критично-конструктивен план повече своите действия, а не толкова действията на детето. „Не иска да учи, не иска да помага, не иска нищо да прави, не знам какво да направя, безсилен съм“ са изрази, които често може да се чуят при консултиране на родители. Обичайно родителите настояват да описват „ужасните неща“, които детето прави или не прави, но са по-малко склонни да описват своето поведение, отношение, чувства или го правят от типа „Аз му казах.. и ѝ казвам....“ и следват куп инструкции. За съжаление родителите не показват достатъчна готовност да обсъждат смисъла на тези инструкции, истинските послания, които те носят, това, което детето „чува“ при тях, а всъщност това, което е по силите им да променят, са самите те. Саморефлексията не е панацея, която ще доведе задължително до откриване на единствено правилните действия и решения, най-малко защото такива няма. Едновременно с това обаче тя е едно условие да сме по-близко до добрите действия и решения.

Търсенето на професионална подкрепа е съществено при помагащите професии и приемната грижа в частност. Важно е приемните родители да разберат, че търсенето на професионална подкрепа и помощ е израз на професионализъм, а не на некомпетентност. За съжаление и в професионалната, и в житейската култура на възпитателната и социално-педагогическата дейност все още е твърде разпространено разбирането, че търсенето на помощ показва неспособност за справяне. *В действителност става дума за споделена отговорност и за необходимост от обединяване на усилията на различни специалисти като условие за качество на помагащото взаимодействие.* С други думи, търсенето на професионална подкрепа е неотменна част от пъзела, наречен качество или професионализъм и по-големи съмнения за некомпетентност биха се появили, ако едно семейство или отделен родител твърди, че всичко е отлично, че няма никакви трудности и въпроси, че всичко му е пределно ясно и пр. Всеки, който има познания и опит в грижата за деца изобщо и в частност за деца в риск, знае, че това е невъзможно и че ако някой го твърди, има някаква друга причина. Основна задача на социалните служби от системата за закрила на детето и на доставчиците на услуги е да създадат всички необходими условия за оказване на професионална подкрепа на приемните семейства. Тези условия биха могли да се определят като:

- доверие, уважение и зачитане на личното и професионалното достойнство между различните участници в процеса на предоставяне на услугата и особено между социалните работници, отговарящи за приемното семейство от страна на доставчика (НПО или община);
- ясна система за професионална подкрепа – придружаване, консултиране, супервизия, спешна намеса. Необходимо е тази система да бъде налице и семействата да бъдат информирани как работи тя и как могат да я използват по своя заявка. В приемното семейство трябва да знаят към кого и за какво могат да се обръщат, по кое време и в какъв период от време могат да очакват помощта;
- приемното семейство трябва да участва като пълноправен член на екипа по случая на детето, което е настанено.

По отношение на формите за професионална подкрепа заслужава внимание фактът, че супервизията е част от стандарта за качество на социалната работа с деца.³⁸ Ето защо приемните семейства следва да бъдат подготвени, че супервизията не е нещо по желание, а част от професионализма и да им се помогне да усетят значението на супервизията за тях самите.

Самоусъвършенстването на приемните родители се осъществява чрез продължаващо обучение (самостоятелно или организирано от доставчика) и чрез участието в различни групи за саморазвитие и самопомощ. Добре е приемните родители да получават подкрепа и окуражаване за участие в групи за взаимопомощ или за личен опит.

38 ДАЗД, Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца.

Овластяване на минимален набор от професионални компетенции и етични принципи на работа. Става дума за компетенции за изпълнение на функциите, изведени от набора от професионални дейности, които те трябва да упражняват, като:

- да общува с детето;
- да осъществява сътрудничество със социалните служби;
- да осигурява сигурна и безопасна среда на детето;
- да поддържа връзка с родното семейство на детето.

Особено важна компетентност, която се включва във всички по-горе посочени и е условие за доброто им изпълнение, е **разбиране на потребностите на детето и планиране на грижата за него**. Приемните родители са важен партньор в подготовката и в реализирането на плана за грижи. Тяхното участие не бива да се формализира, а напротив – все повече да се осмисля планирането като процес, който помага на реализиращите, а не на проверяващите. Планирането е трудна дейност, тя изисква умения за намиране на конкретната цел и за дейностите, които ще позволят да я изпълним. При обучението на приемните семейства е важно социалните работници да им помогнат да осмислят планирането като важна за тях самите дейност.

Етични принципи и норми. Приемните семейства следва да бъдат въведени в най-общите принципи и ценности на социалната работа с деца. Най-добре е областните центрове да разработят етични кодекси, които да бъдат регулатори на професионалното поведение и на приемните семейства. Кодексите е добре да включват норми и правила в отношенията между социалните работници, възпитателите, приемните семейства, от една страна, и детето – от друга. Такива са уважение и зачитане на достойнството, приемане на детето такова каквото е, неосъждане, конфиденциалност, право на детето на личен живот, разрешение за снимане и пр. Добре е също да се дискутират и приемат нормите и правилата на взаимоотношение между самите професионалисти – уважение към колегите, зачитане на правото им на личен живот, използване на официални форми за изразяване на различно мнение (екипни срещи, доклади, работни срещи и пр.), забрана за коментиране на колегите пред клиентите, ясни правила при работа с клиент на повече от един професионалист и др. Обсъждането на тези въпроси и приемането на правила е важна част от професионализирането на дейността и допринася за изграждане на общ професионален стил и подход на работа, което е особено важно, когато става дума за взаимодействие между различни професионалисти от различни институции.

Подготви Нели Петрова

Приемната грижа – професия или кауза

(материал за кандидатите за приемни родители)

Да разглеждаме приемничеството като професия не означава само и единствено да имаме предвид заплащането на труда на приемното семейство, за разлика от доброволното приемно семейство, при което се предвижда финансова помощ само за издръжка на детето. Наличието на възнаграждение е само условие, което налага по-сериозно да спрем на този въпрос. В действителност става дума за това, че приемните родители са професионалисти и следва да бъдат възприемани от социалните служби и институции, ангажирани с предоставянето на тази услуга като колеги и партньори. С други думи приемната грижа се професионализира като услуга, което на първо място означава, че **приемното семейство е професионален партньор** на останалите актьори – ДСП/ОЗД, общини, доставчици на социални услуги (НПО), **тъй като поема важна част от отговорността и грижата за деца**, които на практика са изоставени и са поверени на държавата, т.е. е изпълняват функции, определени от държавата. Те са дотолкова професионалисти, доколкото например са възпитателите в специализираните институции, социалните работници в ЦНСТ и пр. На следващо място, самото предоставяне на грижа на деца, които са в риск **изисква специфични професионални способности, които предполагат специална подготовка и обучение**. И на последно място, може да се каже, че приемничеството е професия, тъй като се **предвижда възнаграждение на труда** и се сключва трудов договор.

Както стана ясно професионализирането предполага способности за разсъждение върху своето родителско поведение, търсене на професионална подкрепа и развитие на способностите за усъвършенстване на своята дейност.

Приемният родител следва:

- да може да търси помощ от другите партньори (социални работници, психолози)
- да може да анализира и осмисля на личната си практика
- да може да оценява личната си намеса в отношенията с децата
- да осъзнава границите на собствените възможности, отхвърляне на идеята за всемогъщество
- да приема трудностите, невзаимността, собствената неудовлетвореност, без те да се отразяват на връзката с детето
- спазва нормите от моралния кодекс в професията
- участва в индивидуална и групово супревизия и интервизия за осъществяване на контрол, за да се анализират проблемите, с които са се сблъскали
- да определя на ролята си във връзката за оказване на помощ
- да използва обратната връзка от други специалисти за подобряване на дейностите си

Разсъждение върху своето родителско поведение, или способността да осмисляме своята практика е способност да разсъждаваме върху своите действия, но също така и върху своите намерения, мотиви, предразсъдъци, емоции с цел да ги разберем по-добре, т.е. не с цел да се самоодобряваме, или самообвиняваме, а да разберем, да си дадем сметка за тяхното влияние върху нашите действия от една страна и от друга, за влиянието им върху нашето взаимодействие с децата. Това предполага приемане на разбирането, че взаимодействието между хората, общуването между тях е сложна, комплексна връзка, връзка на различни нива, която не се разбира непременно еднозначно и лесно. Често когато родителят казва нещо на детето, без да си дава сметка, че всъщност предава друго послание, детето от своя страна възприема нещо, което не е

непременно това, което родителят иска да каже, или което смята, че е казал, или че детето е чуло. Разбирането на тази сложна връзка изисква:

- развитие на нагласата за разсъждаване върху връзката и взаимодействието като цяло и като конкретно проявление;
- на второ място изисква умения за самонаблюдение и наблюдение както на своето и на детето действия и думи, така и на отношенията, чувствата, мислите, които ги съпътстват;
- готовност за търсене на значението и смисъла на връзките и взаимоотношенията и преди всичко на собственото участие в този процес;
- способност за промяна.

Добре е, когато приемните семейства се намесват във важна ситуация, едва след като са си дали време да я разберат и осмислят, да преценят възможните значения на случващото се и възможните варианти на действие, както и възможните последици. Важно е като приемните родители да си дадете сметка, че това което можете да промените е собственото си поведение, отношение и по този начин да повлияете на връзката с детето. Често ние родителите си мислим, че проблемът е в децата, те трябва да се променят, но дори и да е така тази промяна е във властта на самото дете и ние можем да я улесним само чрез своята промяна. С други думи когато обмисляме ситуацията е добре да обмисляме повече своите действие в критично-конструктивен план, а не толкова действията на детето. „Не иска да учи, не иска да помага, не иска нищо да прави, не знам какво да направя, безсилен съм“ е израз, който често може да се чуе при консултиране на родители. Обичайно родителите настояват да описват „ужасните неща“, които детето прави или не прави, но са по-малко склонни да описват своето поведение, отношение, чувства или го правят от типа „Аз му казах.. и ѝ казвам....“ и следват куп инструкции. За съжаление ние родителите не показваме достатъчна готовност да обсъждаме смисъла на тези инструкции, истинските послания, които те носят, това, което детето „чува“ при тях, а истината е че това, което е по силите ни е да променим самите себе си.

Търсенето на професионална подкрепа е съществена част на помагащите професии и на приемната грижа в частност. Важно е като приемни родители да разберете, че търсенето на професионална подкрепа и помощ е израз на професионализъм, а не на некомпетентност. За съжаление и в професионалната и в житейската култура на възпитателната и социално-педагогическата дейност все още е твърде разпространено разбирането, че търсенето на помощ показва неспособност за справяне. *В действителност става дума за споделена отговорност и за необходимост от обединяване на усилията на различни специалисти, като условие за качество на нашата работа.* С други думи търсенето на професионална подкрепа е неотменна част от пъзела, наречен качество или професионализъм и по – големи съмнения за некомпетентност биха се появили, ако едно семейство или отделен родител твърди, че всичко е отлично, че няма никакви трудности и въпроси, че всичко му е пределно ясно и пр. Всеки, който има познания и опит в грижата за деца изобщо и в частност за деца в риск знае, че това е невъзможно и че ако някой го твърди, има друга причина за това. Основна задача на социалните служби от системата за закрила на детето и на доставчиците на услуги е да създадат всички необходими условия за оказване на професионална подкрепа на приемните семейства. Тези условия биха могли да се определят като:

- постоянно налагане на разбирането на приемната грижа за едно дете като грижа, споделена между много професионалисти, сред които са и приемните родители;
- доверие, уважение и зачитане на личното и професионално достойнство между различните участници в процеса на предоставяне на услугата и особено между социалните работници, отговарящи за приемното семейство от страна доставчика (НПО или община) и самото приемно семейство ;
- ясна система за професионална подкрепа – придружаване, консултиране, супервизия, спешна намеса. Необходимо е тази система да бъде налице и семействата да бъдат ин-

формирани как тя работи и как те могат да я ползват по своя заявка. Приемното семейство трябва да знае към кого, за какво могат да се обръщат, по кое време и в какъв период от време могат да очакват помощта.

- приемното семейство трябва да участва като пълноправен член на екипа по случая на детето, което е настанено.

По отношение на формите за професионална подкрепа, заслужава внимание фактът, че супервизията е част от стандарта за качество на социалната работа с деца³⁹. Ето защо приемните семейства следва да бъдат подготвени, че супервизията не е нещо по желание, а част от професионализма и да им се помогне да усетят значението на супервизията за тях самите.

Самоусъвършенстването на приемните родители се осъществява чрез продължаващо обучение (самостоятелно или организирано от доставчика) и чрез участието в различни групи за саморазвитие и самопомощ. Добре е приемните родители да получават подкрепа и окуражаване за участие в групи за взаимопомощ или за личен опит.

Овластяване на минимален набор от професионални умения и етични принципи на работа.

Става дума за компетенции за изпълнение на функциите, изведени от набора от професионални дейности които те трябва да упражняват като:

- да общува с детето;
- да осъществява сътрудничеството със социалните служби;
- да осигурява сигурна и безопасна среда на детето;
- да поддържа връзка с родното семейство на детето;

Особено важна компетентност, която се включва във всички по-горе посочени и е условие за доброто им изпълнение е тази за разбиране на нуждите на детето и планиране на грижата за него. Приемните родители са важен партньор в подготовката и в реализирането на плана за грижи. Тяхното участие не е само формално, а напротив важен участник, който осмисля планирането като процес, който помага на именно на него, а не на проверяващите. Планирането е трудна дейност, тя изисква умения за намиране на конкретната цел и за дейностите, които ще позволят да я изпълним. При обучението на приемните семейства е важно социалните работници да им помогнат да осмислят планирането като важна за тях самите дейност и особено да договарят различните ангажменти при реализиране на плана от страна на приемните родители, ОЗД, доставчик, училище и пр.

Етични принципи и норми. Приемните семейства следва да бъдат въведени в най-общите принципи и ценности на социалната работа с деца. Кодексите е добре да включват норми и правила в отношенията между социалните работници, възпитателите, приемните семейства от една страна и детето. Такива са уважение и зачитане на достойнството, приемане на детето такова каквото е, не-осъждане, конфиденциалност, право на детето на личен живот, разрешение за снимане и пр.. Добре е също да се дискутират и приемат нормите и правилата на взаимоотношение между самите професионалисти – уважение към колегите, зачитане на правото им на личен живот, използване на официални форми за изразяване на различно мнение (екипни срещи, доклади, работни срещи и пр.), забрана за коментиране на колегите пред клиентите, ясни правила при работа с клиент на повече от един професионалист и др. Обсъждането на тези въпроси и приемането на правила е важна част от професионализирането на дейността и допринася за изграждане на общ професионален стил и подход на работа, което е особено важно когато става дума за взаимодействие между различни професионалисти от различни институции.

Подготви Нели Петрова

39 ДАЗД, Наредба за критериите и стандартите за социални услуги за деца

Специализиращи модули

Специализиран модул „Ранно и предучилищно детство“

ТЕМА	Ранно и предучилищно детство
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден – 8 учебни часа
ЦЕЛИ	<p>1. Да бъдат запознати бъдещите приемни родители с особеностите на ранното детство и да разпознават сигналите, състоянията и потребностите на малкото дете и ролята на външната среда за физическото и емоционалното му развитие</p> <p>2. Да се развие чувствителност към необходимостта от осигуряване на сигурна и стимулираща среда, позволяваща познавателното и говорното развитие на детето според неговите индивидуални особености</p> <p>3. Да се запознаят с ролята, функцията и значението на движенията за общото благополучие на детето</p> <p>4. Да разпознават най-често срещаните видове игра в ранна възраст и нейното значение за емоционалното развитие на детето</p> <p>5. Да придобият основни знания за видовете здравни грижи, необходими в отглеждането на бебето и малкото дете</p>
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>Запознаване със специфичните характеристики на новороденото, кърмачето и малкото дете:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сензорно развитие на новороденото – какво „може“ и „знае“ новороденото и как комуникира с външния свят, как да разчитаме сигналите, които ни изпраща • познавателно и говорно развитие на бебето и малкото дете – необходимост от осигуряване на сигурна и стимулираща среда • основни поведения на бебето и малкото дете – сън, хранене, отделяне и сексуална активност: ролята и значението на възрастния, който полага грижи за детето, в изграждането на емоционален контакт с детето, разпознаване на потребностите на детето, свързани с етапите на неговото развитие • психомоторно развитие • същност, функции и значение на играта в различните възрасти на детето • здравни грижи <p>Начин на оценяване: Оценяване на модула, оправдаване на очакванията, възможности за развитие на вече започнатите дейности</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u> Ролеви игри, Групови игри и упражнения, Ателие „Писане“, Четене на текстове от художествената литература Разговори, Дискусия</p> <p><u>Аудиовизуални носители и видеооборудване</u> Видео, DVD Филми, книги, печатни материали</p>

Сесия I – 90 минути

Сензорно и познавателно развитие на бебето и малкото дете. Същност, функции и значение на играта в различните възрасти на детето

Цел: Запознаване на участниците с особеностите на ранното детство – развитата сетивна система на бебето и способностите му да комуникира с външния свят; ролята на външната среда и на хората, които се грижат за детето – за физическото, емоционалното и познавателното му развитие; необходимостта от изграждане на емоционален контакт с детето; разпознаване на потребностите му и съобразяване с индивидуалните му особености; роля и значение на играта за емоционалното развитие на детето.

Инструкции за водещите: Чрез упражненията водещите въвеждат участниците в проблематиката и особеностите на ранното детство и развиват тяхната чувствителност към теоретичната материя.

I. Сензорно и познавателно развитие на бебето и малкото дете

1. Упражнение „Сензорно и познавателно развитие на бебето и малкото дете” – 20 минути

Цел: Целта на упражнението е да се насочи вниманието на участниците към богатия свят от усещания на начините на детето да реагира и отговаря на външната среда. Плачът е едно от основните средства за комуникация на новороденото, той може да бъде провокиран от много и различни причини както от външната среда, така и от вътрешните усещания на бебето. Нашата чувствителност и начинът, по който отговаряме, са от съществено значение за емоционалното развитие на детето.

Инструкции за водещите: Участниците се разделят в малки групи. Всяка група работи върху въпроса „Защо бебето плаче – опишете всички причини и ситуации, които могат да провокират бебешкия плач”. Време на работа – 10 мин. Всяка група споделя своите отговори и предложения, а водещият обобщава и изписва отговорите на дъската. Време за обобщение и дискусия – 15 мин.

2. Презентация на водещия – 20 минути (Приложение 1)

II. Същност, функции и значение на играта в различните възрасти на детето (45 минути)

1. Упражнение „Същност, функции и значение на играта” – 30 минути

Вариант 1

Инструкция за водещите: Участниците в обучението се разделят по двойки. Дават им се 10 минути, през които всеки участник в двойката трябва да разкаже на партньора си коя е най-вълнуващата игра от неговото детство, която си спомня. Предварително се обяснява на всички участници, че споделянето става от името на партньора – например Иван И. В голям кръг споделя, като поставя ръката си на рамото на партньора си Георги М. И започва с думите: „Аз съм Георги и когато бях на 8 години, най-много обичах да играя на „стражари и апаши” и пр. Следва споделянето в голям кръг. Задачата на водещия е обучението да изведе най-често повтарящите се игри и да провокира участниците да се замислят защо точно тези игри са ги вълнували и каква функция са изпълнявали в тогавашния им детски живот.

Вариант 2

Инструкция за водещите: Гледане на филм от институт Пиклер-Локци „Ферко – опитният „научен изследовател”. Дискусия.

2. Презентация на водещия – 15 минути (Приложение 2)

Сесия II – 90 минути

Значение и функция на основните поведения на бебето и малкото дете – хранене, сън, отделяне и сексуална активност

Цел: Запознаване с най-значимите поведения на бебето и малкото дете – хранене, сън, отделяне и сексуална активност, които са в основата на неговото физическо оцеляване, но и на връзката му със заобикалящия го свят. Придобиване на основни познания за ролята и значението на обгрижващия в изграждането на емоционален контакт с детето, разпознаване на потребностите на детето, свързани с етапите на неговото развитие.

ХРАНЕНЕ – 35 минути

1. Упражнение „Хранене“

Цел: И двата варианта на упражнението са, от една страна, преход към темата, а от друга – помагат да си дадем сметка за изключителното „богатство“ от усещания и емоции по време на тези ежедневни ситуации. Тези познания „научават“ в известен смисъл възрастния да разпознава и реагира на различните прояви на бебето и го правят чувствителен за афективна комуникация с него, различна от механичното полагане на грижи.

Вариант 1. „Кои са моментите, в които комуникираме най-активно с бебето и как?“ – 25 минути

Инструкция за водещите: На база на представената в предишната сесия информация, свързана с „компетенциите на новороденото“, участниците описват какви канали на комуникация се задействат в различните моменти на грижа за бебето (например „хранене“: по време на храненето възрастният и бебето комуникират чрез поглед, говор и т.н.), като упражнението се извършва от цялата група, а предложенията се записват от водещия на флипчарт. Предложенията може да се разделят в 3 колони – усещания от страната на възрастния, от страна на бебето, взаимни.

Вариант 2. Прожектиране на филм а „Аз съм“ на д-р Еми Пиклер – 25 минути

Инструкция за водещите: Филмът показва как грижите са един от привилегированите моменти за създаването на връзка дете-възрастен. Той показва пътя към автономността, която детето развива в този контекст, от раждането до 3 години. Виждаме способностите, които бебето притежава, както и удоволствието, което му доставят всекидневните ситуации на хранене, преобличане, игра. Филмът показва също така как възрастните допринасят за това удоволствие и за прогреса на детето, възприемайки го още от първите седмици като субект, който участва, а не като обект, който понася.

Презентация на водещия: 15 минути (Приложение 3)

СЪН – 35 минути

Цел: Запознаване с особеностите на съня на кърмачето и малкото дете и неговото значение за здравето и пълноценното му развитие. Връзката бодърстване-сън, значение и причини на разстройствата на съня и насоки за справяне с проблемите.

1. Упражнение „Сън“ (25 минути)

Инструкция за водещите: Разделете участниците по двойки. Дайте им задача в рамките на 10 минути всеки да опише на другия обстановката, която му създава най-голям комфорт за сън. Обърнете внимание, че всеки участник ще споделя от името на партньора си. Например в големия кръг по време на споделянето всеки прави това, като постави ръката си на рамото на своя партньор и говори от негово име.

Презентация на водещия: 15 минути (Приложение 4)

ОТДЕЛЯНЕ И СЕКСУАЛНА АКТИВНОСТ

Цел: Значението на възпитанието в чистота и на ранната детска сексуалност за психичното здраве на детето

Презентация на водещия: 15 минути (Приложение 5)

Сесия III – 90 минути

Движенията на новороденото и малкото дете

Цел: Разбиране на логиката на развитието на движенията и тяхното значение за общото благополучие на детето

Инструкция за водещите: Много е важно да се акцентира върху различните функции на движенията: чрез движенията детето опознава и въздейства върху заобикалящата го среда; чрез движенията то общува с другите и се свързва с тях; през първите 7 години от живота чрез движенията детето изразява своите непосредствени чувства и преживявания. Водещият разполага с много материали, които отразяват хронологията на развитието на различните аспекти на движенията, които предварително може да разпечата и раздаде на участниците в обучението. Тези материали са добра визуална опора на представеното в презентациите и добра основа на дискусиите.

Добре е водещият да припомня на обучаваните, че липсата на двигателна активност, на лицева експресия, забавянето на движенията и пониженият мускулен тонус са израз на неблагоприятно, дискомфорт или душевно страдание у детето. Прекаленото забавяне в развитието на волевите движения, персистирането на безусловните рефлексии, хипертонусът на крайниците и хипотонусът на оста на тялото след 3-4 месечна възраст, липсата на реакции за равновесие в края на първата година могат да бъдат сигнал за неврологични смущения и изискват незабавна консултация с компетентен лекар.

I. Първата година от живота – 45 минути

- Определение, принципи и фактори на психомоторното развитие
- Развитие на тоничната функция и движенията
- Развитие на ориентацията и структурирането на времето и пространството
- Представа за схема на тялото и образ за тялото
- Значение на движенията в кърмаческа и ранна възраст

1. Упражнение – 15 минути

Цел: Участниците да разберат изключителното значение на обръщането от гръб по корем за начина, по който детето възприема света.

Инструкция за водещите: Накарайте всеки участник в обучението да затвори за малко очите си и да си представи какво вижда, ако лежи в леглото си по гръб. По време на споделянето всеки участник изброява това, което „вижда“ от стаята и пространството, когато лежи по гръб.

След това участниците отново затварят очи и се опитват да си представят какво виждат, ако са легнали по корем, и как го виждат. След като отворят очи, по време на споделянето те описват това, което „виждат“ легнали по корем.

Задачата на водещия е да ги накара да си дадат сметка за огромната промяна, която настъпва в начина, по който детето възприема заобикалящото го пространство, предмети и хора, след като започне да се обръща от гръб по корем. Той отново трябва да припомни на обучаваните се, че за да се случи тази промяна, на детето му е необходима голяма и твърда повърхност за бодърстване.

Презентация на водещия: 30 минути (Приложение 6)

II. Връзките на движенията с пространството, времето, схемата и образа за тялото – 45 минути

Презентация на водещия – 20 минути (Приложение 7)

Цел: Запознаване с ролята на развитието на движенията и позата за интегриране на понятията за пространство, дистанция, време и схема на тялото.

1. Упражнение – 25 минути

Вариант 1

Инструкции за водещия: Водещият кара всеки от участниците да напише това, което му идва в главата, когато види тромаво дете. Добре е водещият да опише в детайли начина, по който тромавото дете се придвижва и реагира. След това всеки участник прочита това, което е написал. Целта е да се изгради един „портрет“ на детето, който изцяло зависи от казаните думи, от езика, с който участниците го обрисуват.

Същото се повтаря и за дете, което е пъргаво и ловко, което се катери по катерушките с лекота, виси надолу с главата, хваща и хвърля топка и пр.

Целта е участниците да си дадат сметка, че лекотата или тромавостта, с която едно дете се придвижва, се отразява на начина, по който те говорят за него. Неговия „портрет“ съществува в езика им и няма начин да не се отрази и върху начина, по който детето се възприема.

Вариант 2

Цел: Участниците трябва си записват моменти, в които виждат връзката на движенията на детето с пространството, времето, схемата на тялото.

Следва дискусия, чиято отправна точка са записките на участниците.

Инструкции за водещия: Гледане на филма „Релационна психомоторика“ по Наръчник по релационна психомоторика на В. Банова.

Сесия IV – 90 минути

Здравни грижи

Цел: Участниците да се запознаят с най-характерните и често срещани симптоми на болест и телесно страдание при детето и да се научат да ги разпознават. Да формират умения за правилна реакция и оказване на първа помощ в домашни условия. Да придобият понятие за профилактиката и нейното значение за здравето на бебето и малкото дете.

Презентация: „Здравни грижи – симптоми на телесно страдание и първи реакции“ – 45 минути (Приложение 8)

1. Упражнение. Работа в малки групи: „Първа помощ в домашни условия“ и „Профилактика“ – 45 минути

Инструкции за водещия: Водещият разделя участниците в малки групи и им раздава материалите „Първа помощ в домашни условия“ и „Профилактика“ (Приложение №). Те трябва внимателно да се запознаят с тях и да запишат въпросите и коментарите си, които след това да споделят в голяма група.

Сензорно и познавателно развитие на бебето и малкото дете

(Помощен материал за обучение на приемни семейства)

След раждането

- Бебето разполага с развита сетивна система.
- То живее в свят на усещания и е изключително чувствително към заобикалящата го среда и към езика.
- *Емоционалното и физическото му развитие зависят изцяло от осигуряването на спокойна и стимулираща среда.*

Сензорно развитие

Преди около век се е смятало, че за новороденото светът е един хаос и че му трябва опит, за да организира впечатленията, които постъпват. Различните и многобройни научни изследвания и клинични наблюдения доказват, че ранните перцептивни възможности на кърмачето са много по-големи, отколкото се е смятало, защото то има организирана перцептивна система, която му позволява да отговаря на сензорна стимулация. Тези учудващи перцептивни и двигателни способности обикновено се наричат от специалистите „компетенции на новороденото“ и благодарение на бързо развиващите се технологии и методи на изследване ние „навлизаме“ все повече в света на новороденото.

Зрение

Трудно е да се повярва, но плодът възприема зрительно впечатление – проучванията показват, че при насочване на ярка светлина към корема на жена, бременна в 37 г.с. (гестационна седмица) пулсът на бебето се участва или то се обръща към светлината. (**Забележка:** Излагането на ембрион или преждевременно родено бебе на ярка светлина преди да е готово може да повреди очите му!)

Въпреки това зрението се развива последно от 5-те сетива. Клепачите на бебето остават затворени до 26 г.с., за да могат да се развият напълно ретините на очите. Непосредствено след раждането бебето вижда, но неясно, по-скоро формите и на разстояние от 20-30 см (това е и разстоянието между него и лицето на този, който го храни). Привличат го овални движещи се форми, ярки цветове. Преди всичко го привлича човешкото лице, гледа го внимателно, може да му се усмихне. Реагира на светлината, силната светлина го дразни. През 3-4 месец то вече обръща изцяло главата си, за да проследи движещ се обект. Харесва му движението, ярките цветове, периодите на наблюдение се удължават, детето открива ръцете си, гледа ги и ги поднася към устата си. Детето вижда добре от четвъртия месец, може да се завърти напълно в една или друга посока, за да проследи някого с поглед.

Слухът е доста по-развит от зрението – бебето чува още в утробата на майката. От анатомична гледна точка е доказано, че слухът е възможен от 5-тия месец на вътреутробния живот (според някои учени това се случва около 7-мия месец). Много интересни изследвания, чрез различни научни и технологични методи, доказват, че бебето чува доста добре in utero. Какво чува всъщност то? Чрез поставяне на специални датчици в околоплодните води се доказва, че бебето чува всички звуци от организма на майката – кръвоносни съдове, вътрешни органи (сърце и т.н.) и други. Този факт е доказан и чрез възпроизвеждане на тези звуци след раждането – когато бебето плаче и му се пуснат тези звуци, то моментално се успокоява. Относно външните звуци е известно, че те се чуват заглушено от бебето, филтрирани от водната среда на околоплод-

лодните води, особено що се отнася до високите тонове, които бебето чува по-лошо от ниските (откъдето е и идеята на някои учени, че мъжкият глас се чува по-добре от женския). От друга страна, майчиният глас е този, който се чува най-добре, защото бебето го чува „отвътре“ – то запомня ритъма и интонацията му. Този факт е важен както за самата майка, така и за хората, които по една или друга причина ще поемат грижите за детето (медицински персонал, работещи в институция, приемни или осиновителни семейства или роднини, различни от майката). Те трябва да имат предвид, че детето изживява тази раздяла, и да я назоват – те биха могли да му разкажат кои са и какво се случва.

Трябва да знаем също така, че шумът много дразни новороденото и че музиката го успокоява. Бебето може да локализира шума и от третия месец приблизително обръща глава към източника на звука. То се интересува най-много от човешките гласове. Те имат различен ефект върху него от останалите шумове. Към 5-6-ия месец обича да следи човешката уста, когато говори, следи движенията ѝ.

Вкус

Още в първите часове бебето разпознава вкусове – сладко, кисело, солено, горчиво. Доказано е, че непосредствено след раждането бебето предпочита сладкия вкус и умее да разпознава различните вкусове. От голямо значение за вкусовите му предпочитания, от една страна, е това, какво е консумирала майката по време на бременността, а от друга – колко е повръщала по време на бременността. Повръщането има пряко отношение към предпочитанията към солено, защото се увеличава синтезът на хормон, задържащ солта в клетките. Той, разбира се, преминава през плацентата и изгражда предпочитание към соленото.

Обоняние

Носът на ембриона се развива между 11 и 15 г.с. Доскоро учените не вярваха, че ембрионите могат да имат каквото и да било усещане за мирис, тъй като се смяташе, че мирисът може да се усети само чрез въздуха и дишането. Последните проучвания обаче отвориха нов свят на възможности. Носовата система се състои от най-малко 4 подсистеми и понастоящем се смята, че околоплодната течност, преминавайки през устната и носна кухина на бебето, дразни сетивата.

Осезание. Бебето е чувствително към допир, докосвания – някои го успокояват, други го дразнят. Чувствителността му към заобикалящия го свят – гласове, светлина, миризми, докосвания – се изразява в редица промени в поведението му. Всеки отклик на детето е средство за общуване с него. Постепенно обгрижващият се научава да разпознава реакциите му и се стреми да откликне на желанията му, опознава го, а това все повече заздравява взаимната им връзка.

Но как „участва“ бебето в този процес?

Дълго време се е смятало, че бебето е пасивно същество, подложено на влиянието на своите родители, приемайки най-често грижите им, без да може да им повлияе. Понастоящем връзката майка-бебе се разглежда като двупосочен процес, в който бебето не е само подложено на влиянията на външната среда, а е активен партньор, който по същия начин влияе на тази среда. Вече разгледахме какво „може“ и „знае“ бебето преди и след раждането, но как всичко това помага на общуването с него и на неговото общуване с околните? Този свят на усещания, в който бебето живее, е специфичен и следователно неговият „език“ също е специфичен. Мнозина автори са доказали, че именно телесните усещания на детето пораждат психичния му живот. Бебето изпитва от своето тяло емоции под формата на усещания, които изразява чрез движения или мимики. Внимателната майка получава тези телесни съобщения, които превежда с думи, предназначени за детето.

Чрез своите усмивки, плач, чрез съвкупността от сигнали, които изпраща към майчината фигура, то допринася за нейните изживявания и за възприемането като родител. Хармонията, взаимността и реципрочността на общуването са едновременно свързани с обгрижващия и с бебето. Това е един теоретичен модел, който се създава благодарение на много клинични наблюдения на отношенията майка-бебе и който се нарича „интерактивна спирала“. Какво означава това? Всички тези „знания“ и способности на бебето се провокират от майчините грижи, които пък от своя страна са провокирани от тези способности и знания. Да вземем например усмивката – знае се, че бебето се усмихва още в корема на майка си и тази усмивка се нарича усмивка-рефлекс. Тя провокира у майката определени чувства и я подтиква да му отвърща с думи, с усмивки и само за няколко седмици, благодарение на нейните реакции, усмивката се превръща от рефлекс в „нарочна“ усмивка и в средство за общуване. Т.е. новороденото бебе е не само способно да възприема, то може да отговаря на информацията, която приема от външния свят (майчините грижи и стимулации) и да въздейства върху тази среда, изпращайки информация и сигнали към нея. Казано с други думи, майката развива своята способност да бъде майка – тя има компетенции, бебето също, те двамата общуват чрез взаимно разбиране и адаптиране на поведението.

Кои са сигналите и методите на комуникация?

Погледът. Още в първите дни след раждането погледът представлява много важно средство за комуникация. Общуването чрез поглед е най-силно при гледането „очи в очи“ – по време на хранене бебето се опитва да наблюдава лицето на майка си и да „фиксира“ нейния поглед. Това е момент на взаимно удоволствие, който не е свързан единствено с физическото приемане на храна. Някои бебета, разбира се, гледат майката повече, други по-малко. Същото се отнася и до майките. В началото тази визуална комуникация е много силна и бебето често я търси, но и често я прекъсва. С времето тези моменти на общуване се увеличават.

Усмивката въздейства изключително силно на възрастния и бебето много бързо разбира интереса и изражението на другия. Много бързо то успява да изрази своите собствени намерения по такъв начин, че да бъде разбрано. Само за няколко седмици усмивката се превръща в истинско средство на общуване и на споделяне на приятните чувства и емоции.

Плачът представлява най-честото средство за общуване в началото. Чрез плача бебето не само сигнализира за различните си потребности, той служи и за освобождаване на напрежението и му помага по-добре да организира състоянията си. Плачът влияе директно върху чувствата на околните и въпреки неприятните усещания той е изключително полезен, защото най-ясно показва участието на бебето в общуването с външния свят. Нека само си представим как би се справил един родител, ако детето не му показва чрез плача си от какво има нужда?! Някои автори наричат плача „акустичната (звуковата) пъпна връв“ между майката и бебето. Понякога, когато майката не успее да го успокои, тя изпитва чувство на вина и съмнения в собствените си способности на добър родител. Тези състояния са нормални, те са част от взаимната адаптация – поставяйки под въпрос способностите си, обгрижващият реално търси по-добър начин да отговори на потребностите на бебето. Най-добре е да се постареем да останем спокойни и да обясним на бебето, че не знаем защо точно плаче и че ще опитаме заедно да намерим причината. Ако се изнервим, то ще го усети и това няма много да промени нещата. Нека реакцията бъде „Виждам, че си тъжно и не се чувстваш добре. Не знам какво точно те притеснява, но нека се опитаме да разберем...“, а не: „Какво искаш сега? Писна ми да плачеш без да знаеш защо...“ Трябва да се има предвид, че малкото бебе не дразни нарочно околните. То реагира по някакъв начин на това, което чувства, и се опитва, също като нас, да адаптира поведението си спрямо нашето.

Тактилният контакт (тяло-в-тяло) – това е начинът, по който държим, гушкаме, докосваме и галим бебето, и начинът, по който то ни отговаря. Бебето е активно и в този вид общуване – то може

да иска или да не иска подобна комуникация, може да е отпуснато или стегнато, да търси контакт или да се противопоставя, като се изпъва, когато го гушкаме. Разпознаването на тези сигнали ще ни помогне бързо да се адаптираме, да се възползваме от моментите на взаимно удоволствие или да се съобразим с желанието на бебето да го оставим „на мира“. Майчината „техника“ на грижи се разпознава много бързо от бебето. Ако движенията не са нежни, това ще му се отрази. Ако сме изнервени, защото например нямаме време, и всичко ни се струва обърнато с главата надолу, е по-добре да изчакаме и да се успокоим преди да вземем бебето, за да го пренесем, преоблечем или нахраним, защото то ще усети резките движения и най-вероятно ще реагира с плач, от което още повече ще се изнервим.

Говорът – специалисти от различни професии, свързани с ранното детско развитие, винаги съветват родителите или обгрижващите деца да говорят на бебето. Много съвременни изследвания обръщат внимание на важноста на вербалното общуване с бебето, на „майчиния“ език, на ритъма и интонацията на нейния глас. Обикновено когато застане пред бебе, възрастният сменя тона, интонацията и начина на говорене – използва т.нар. бебешки език. Преобладават кратките въпросителни изречения, повторенията, гласът е по-висок. Какво означава това? Както когато говорим с възрастен и се съобразяваме с него и със ситуацията, в която говорим, така се приспособяваме и в общуването с бебето. Бебешкият език позволява на майката да започне и да поддържа общуването и вниманието на бебето. Така тя запълва празнотата на мълчанието и показва желанието си да общува с него, помага му да се развива, показва му, че го възприема като личност. Бебетата са изключително чувствителни към парадоксалните съобщения на обкръжението – когато се приближим към него, ние му казваме „сега ще общувам с теб“ и ако не реагираме по никакъв начин, го объркваме и отричаме това, което тъкмо сме се опитали да му кажем.

Но функцията на езика има една друга много по-съществена роля – тя въвежда човека в света на символичното, конституиран от съвкупността на значенията (Мариз Роа – „Връзката на субекта с Другия“ в *Да растеш без родители*, София, 1999 г.) Бебето не е само парче месо, а е бъдещо говорещо същество и неговото бъдеще зависи по определен начин от хората, които се грижат за него и от които зависи въвеждането му в света на символното, т.е. в света на езика. При задоволяването на нуждите на бебето човекът, който се грижи за него, му дава и от своя език и от своето присъствие. Храната ще стане знак за присъствието на човека, който се грижи за детето, и то ще може да очаква и да желае по-скоро присъствието, отколкото реалното задоволяване. За това свидетелстват самите деца, които през първите седмици от своя живот бутат млякото, което им се предлага. Детето ще намери много бързо интерес в гласа на възрастния, който модулира отговора. Този глас е знак на присъствието и детето ще заимства от този глас това, с което ще си играе, докато е сам, потопено в удоволствието на своето бебешко бърборене.

II. ПОЗНАВАТЕЛНО И ГОВОРНО РАЗВИТИЕ

Познавателно развитие

Веднага след раждането си кърмачетата започват да учат как да използват сетивата си, за да изследват света около тях. Първите няколко години са изключително интензивни по отношение на познавателното развитие и благодарение на развиващите се технологии и методи за изследване в последните десетилетия се доказва, че бебето има изненадващи познавателни способности в различни области и те се появяват много по-рано, отколкото се е предполагало. Така например, още в първите месеци кърмачетата могат да разграничават лица и дори да имитират изражения на други хора, да разпознават и да отговарят на звуци. Между 4 и 6 месеца бебето забелязва разликата между един и два обекта, представени близо до него, обича да слуша собствения си глас, разпознава родителите си и показва способности за разграничаване на одушевени и неодушеве-

ни обекти. На около 9-месечна възраст децата могат да имитират жестове и действия, разбират, че обектите продължават да съществуват дори и когато не ги виждаме. Започват да разбират думата „не“ и да тестват отговорите на родителите си на тяхното поведение, например как ще реагират родителите им, когато хвърлят храна на пода.

Децата обаче се различават едно от друго както по скоростта, с която натрупват информация за света, така и по стратегиите, които използват. Те опознават света по различен начин и възрастните трябва да са чувствителни към техните индивидуални особености, да им предоставят нужните постоянство и сигурност и не на последно място да осигуряват разнообразна и стимулираща среда.

Говорно развитие

Известно на всички е, че у хората има вродена предразположеност към усвояване на езика и че той съществено ни разграничава от останалите животински видове. Говорното развитие не е изолирано и е част от когнитивното развитие на детето и не може да се случи без интеракция с говореща среда, без връзката и присъствието на един говорещ с друг.

Развитието на езика се разполага в по-широкия контекст на комуникация на бебето с околните и в този смисъл той е част от тези канали на комуникация и взаимодействие със света, които разгледахме по-горе. Първите прояви са плачът и „гуканията“ на бебето. Важна роля, както казахме, играе и „бебешкият език“, който майката използва и който се забелязва в множество култури, като неговата основна цел сякаш е да предизвика вниманието на бебето. Важно е да се спомене обаче, че не трябва да се прекалява с използването на този бебешки език и с непрестанното деформиране на думите.

Към 8-9 месеца звуковете, които бебето издава, се разпознават по-лесно във фонетичен план. Към 28-ата седмица то може да използва срички като „ба“, „да“, „па“, „ма“ в зависимост от различните езици. Около 32-рата седмица вече може да комбинира тези срички: „да-да“, „ба-ба“, „па-па“. На тази възраст детето имитира нарочно звуците на говора, който чува, и дори се опитва да пресъздаде интонациите на разговорите между възрастните – покачване или падане на тоновете. Тези вокализации на бебето представляват нещо като жаргон, абсолютно неразбираем за възрастните, но представящ „контурите“ на езика.

Не е лесно да се идентифицира първата дума на детето. Въпросът, който се поставя, е дали това е асоциация на срички – „та-та“, която възрастният ще приеме като дума, или е случайно комбиниране на въпросните срички от една по-дълга серия (дапапатамада). Възрастта, на която децата казват първите си думи – или поне възрастните приемат като такива, – е между 9 и 18 месеца (средно 12 месеца). При липса на думи след 18 месеца е задължителна консултация със специалист. На тази възраст също така детето разбира около двайсетина думи, като има разлика между разбирането и продукцията на език в полза на разбирането. В началото детето често използва една и съща дума за различни обекти или хора и може да казва „баба“ на всички жени, които среща.

Първото изречение се състои най-често от една дума, придружена с жест. Например детето може да каже „мама“ и да покаже с пръст чанта, която е или прилича на чантата на майка му. Тази дума има приблизително значението „това е чантата на мама“. След това то започва да асоциира думи, като изглежда селектира една серия от „опорни“ думи, които комбинира с останалите – „тъгна“ за „тръгна“ или „намаа“ за „няма“. Детето се изразява, като комбинира тези „опорни“ думи с други думи – „мама тъгна“, „нама мама“.

Между 2 и три години бебето минава от 100-200 думи към 1000-2000, като вариациите между едно дете и друго са много големи. Първоначално думите се отнасят към конкретни обекти и постепенно се появяват съюзи, родове, единствено и множествено число. Местоимението „Аз“ се появява към третата година и е важен фактор за осъзнаването на „Аз-а“ и идентичността на детето.

Допълнителен материал за раздаване

Възраст	Показатели за някои от основните сфери на познавателното развитие
0-3 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - може да се съсредоточи върху привличащ вниманието предмет (с ярки цветове, светещ и др.) - разпознава и помни гласа на майка си - заглежда се по-дълго и се усмихва повече на човек, отколкото на неодушевен предмет - имитира някои изрази на лицето на възрастен
4-6 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - посяга и опитва да хване интересна играчка - изследва обектите, като ги лапа, опипва, хвърля - обръща се по посока на обекта и го следи с поглед - разбира, че определени негови действия предизвикват дадени събития (напр. плаче, за да повика възрастен, дърпа или рита играчка, за да я задвижи) - извърща глава по посока на падащ предмет - имитира действия на възрастен, имитира звуци
7-9 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - разклаща дрънкалката, за да чуе звуците, които издава - може да направи връзка между зрителни и звукови усещания от познати предмети - търси с поглед скрита играчка - многократно бута играчка и гледа как пада - разбира, че хората и животните могат да се движат сами - имитира по-сложни действия на възрастен и му харесва да бъде имитирано от възрастен - решава проблеми на принципа опит-грешка
10-12 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - повтаря многократно едно и също действие, за да постигне желан резултат - проучва съдържанието на предмет - търси скрит предмет - може да назове познати обекти – напр. „мяу“ за коте - изпълнява прости инструкции - разрешава по-голям брой познати проблеми – разопакова играчка - може да постави обекти, които си приличат, в една категория – напр. нарича „бау-бау“ животни, които имат 4 крака
13-18 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - активно търси скрит предмет на предполагаемото място - използва думи, които обозначават операции на промяна – „свърши“, „пак“, „още“ - свързва формата с някои от основните функции на обекта, опитва се да постави топка в кръгъл отвор например - търси точния брой скрити играчки - започва да използва обекти в различно от традиционното им приложение (напр. одеяло като възглавница) - извършва действия „наужким“ - повтаря наблюдавани преди време действия на възрастен - разрешава по-сложни проблеми, чието реализиране включва няколко действия (отваря шкаф, взима предмет, затваря шкафа, носи предмета) - сортира нови обекти по подражание
19-24 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - подрежда и сортира предмети по цвят, форма и т.н. - възпроизвежда познати действия с играчки (храни кукла) - разбира някои разлики между одушевени обекти (напр. животните се движат, а растенията не) - започва да научава думи за числа, казва на колко години е - използва думи и изрази за означаване на размер и количество – „много“, „малко“ - прави разлика между преструвка и реалност - имитира по-сложна последователност от социални действия - използва една и съща думичка, за да обозначи обекти от една категория (напр. „камион“ за големи превозни средства)

Възраст	Показатели за някои от основните сфери на познавателното развитие
25-30 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - проучва свойствата на различни материали (напр. смесва, реже, лепи) - може да съпоставя обекти по два признака (напр. по форма и по цвят) - задава въпроси за смяната на сезоните и на деня и нощта - използва подходящи думи при описанието на физически промени (напр. „нарязан“) - започва да разбира, че одушевените обекти имат периоди на развитие (напр. раждат се деца, умират възрастни хора) - назовава правилно един обект с числото „едно“ и два обекта с числото „две“ - използва сравнителна степен – по-голям/по-малък брат - разбира, когато друг човек играе игра и се преструва - разпознава предмет по схематична рисунка - описва пространствени отношения – отпред, отгоре
31-36 месеца	<ul style="list-style-type: none"> - използва предишно знание, за да формира предположения и да задава въпроси - използва решение на предишен проблем, за да реши настоящ - разпознава различни малки детайли на обектите - приписва психологически характеристики на хора, а не на предмети – хората виждат, плачат и т.н. - показва и именува с 1 – 2 – 3 пръстите на ръката - възпроизвежда в правилен ред числата до 4-5 - разпознава количествени изрази – „всички“, „никой“, „нищо“ - използва степени за сравнение - играе игри, в които използва само въображаеми обекти - спазва времевата последователност в игрите „наужким“ – първо идват гостите, после пият чай и след това си отиват - показва интерес към решаването на математически проблеми (напр. кой има повече бонбони) - сортира обекти по множество признаци

Подготви Теодора Павлова

Същност, функции и значение на играта в различните възрасти на детето

- Бебето/малкото дете изпитва удоволствие и радост от играта.
- Играта е не просто забавление, а най-важната работа за малкото дете.
- Когато детето играе, означава, че то се чувства добре.
- Когато детето не играе, това е важен признак, че детето не се чувства и развива добре, че страда.
- От игрите, които детето играе, можем да съдим не само за развитието му, но и за несъзнаваните му конфликти, връзки, страхове и пр.

1. Игри, които провокират сензорно-двигателно удоволствие у малкото дете

Организиране на пространство на сензорно-двигателното удоволствие

Това пространство се организира, за да може детето да преживява пълно удоволствие чрез тялото си в неговите контрасти и различни нюанси. Удоволствието и ликуването, които изпитва, възстановяват дълбоката връзка между телесните усещания и тонико-емоционалните състояния.

- **Дейности, центрирани върху самото дете**

Люлеенето (на въжетата, върху топките, върху дадена тъкан.): движението на идване и отиване, извършвано в различни пози, позволява на детето да преживява смяната напрежение/отпускане и да разнообразява зрителните си опорни точки; то изпитва удоволствие от играта с несигурността (страха от падане).

Въртенето /търкаляне по пода, претъркаляне около оста на тялото, преобръщане): ротативното движение „начупва“ всички опорни точки, свързани с ориентацията, и детето развива овладяване на равновесието. „Детето играе, като загубва опорните си точки, които структурират за него пространството, а после отново ги намира чрез сблъсъка с даден елемент“ – пода, стената и пр.

Тези дейности на люлеене и въртене често провокират ликуване. Понякога те могат да откъснат детето от външния свят – например хипнотичната и регресивна опасност на люлеенето, зашеметяването по време на бързите въртения.

Падането (от пейките, скрина, дивана, катерушките) позволява верижната смяна на пози, като детето играе със своето тегло („летя“). Рязкото приземяване върху дюшека, килима, тревата, му припомня неговите телесни граници и предизвиква реакции, придружени с викове или смях, които свидетелстват за интензивността на преживявания опит и емоция.

Тези дейности вкарват в действие тоничната функция на детето и водят до промени в мускулния тонус най-вече чрез промяната на равновесие/неравновесие. Те предизвикват редуването на напрежение и отпускане, скоростта и изчакването или неподвижността, несигурността и сигурността; те позволяват да се изпитват усещания, свързани с тежестта, центробежната сила и отварят път за изразяване на емоциите.

Те благоприятстват освен голямото удоволствие, което предизвикват, още и овладяване и модулиране на кинестетичните перцепции, участващи в структурирането на схемата на тялото и утвърждаването на удоволствието от движението и от себе си (Donnet, S., 1993).

- **Дейности, ориентирани навън**

Детето включва *катеренето*, постигането на *равновесие*, *тичането* и *скачането* отвисоко в дейностите по оригинален и често повторям начин.

Иво тича по цялата дължина на залата, после се катери по шведската стена, накланя се, търси постигане на равновесие, когато е нависоко, скача и пада дълбоко в дунапреновите модули, като най-накрая се претъркоква на пода. След това се покатерва на скрина и се плъзга по корем по наклонената пейка и отново се покатерва по нея. Тези прояви, увенчани с викове, смехове, пляскане на ръце и тропане с крака, конкретизират изпитваното удоволствие, най-вече след свободно падане – детето загубва опорите и зрителните си опорни точки, което представлява фактор, предизвикващ безпокойство и наслаждение едновременно.

Когато детето постигне по-добро владение на височината, скоростта и координацията, то опитва необичайни, даже акробатични пози.

Някои деца търсят момент на опасно прекъсване, изразяващ се чрез едно обикновено виртуозно и осигурено изследване, а понякога и провокативно.

Пример:

Група 5-6 годишни деца в залата по психомоторика в детската градина създават пространство на цилиндрите (диаметърът на тези цилиндри е 70 см). Постепенно те правят от тях нещо като пътека или мост, по който отначало плахо преминават, като плъзгат. Цилиндрите се разместват и огъват под тежестта на децата, но те започват да пазят равновесие все по-сръчно. Накрая ги преминават ловко в изправена поза и скачат от последния цилиндър върху дюшека, надавайки радостни викове.

Чрез своите дейности детето достига до максимална компетентност, която му позволява да доминира върху всички параметри на пространството, което стимулира завоюването на автономността и позволява да се разширят неговите телесни възможности, а също и неговите връзки с другите. Възрастният може да прилага стратегия, която позволява опознаването на нюансите на неговото сензорно-двигателно удоволствие: да се придвижва по-силно или по-слабо, да се катери по-нависоко, да тича по-малко или по-бързо... Тези предложения никога не трябва да целят постигането на момент на евентуално прекъсване, а концентриране на вниманието и по-нюансираното и по-пълно овладяване на себе си и обкръжението.

2. Пространство на символичната игра

Това е пространството, в което се осъществяват игрите, носещи дълбока сигурност: изграждане/събаряне, появяване/изчезване, напълване/изпразване, отиване/идване. Следователно това е един театър на игрите „правене и разваляне“, но също на игрите „на уж“.

- **Мястото на игрите на „правене/разваляне“**

Тези игри благоприятстват изригването на напрежението върху даден предмет (модул, топка) и позволяват на детето да изживее с удоволствие, основаващо се на доверие и снемане на вината, динамичния процес на изграждане/разваляне.

Те са част от спонтанните манипулации на детето: то опипва, строи, нагажда модулите, после всичко се събаря. И започва отначало... Детето изпитва потребност от това пространство на проби и грешки както за да утвърди овладяването на обкръжението, така и за да затвърди своята идентичност: когато строи кула от модули, то заема пространството. Или казано по-просто, това му позволява да изживява своите влечения, своята агресивност и постепенно да им придава социално приемлива форма.

При най-малките тези игри на правене и разваляне, на появяване и изчезване (в тунел, под кърпа плат) могат да продължават значително време, докато по-големите деца се вглъбяват по-бързо в упражненията, в които се овладява и завоюва пространството. Не трябва прекалено да се тласка тази еволюция, тъй като е необходимо детето да прекоси успешно този етап, за да може свободно, без нахлуване на напрежения и фантазми, да се отвори към други открития. Както казва Уиникът: „След като веднъж този стадий е прекосен успешно, детето ще може да намери своето собствено решение на проблем свързан с разрушаването, който ще приеме формата на потребност от развитието на неговите способности.... Ние предлагаме на детето една творческа, съзидателна възможност за изразяването на неговата личност в растеж.“

Детето се нуждае от свобода и пространство, за да играе и за да изживее своите емоции и влечения по символичен начин, да ги надмогне или да ги овладее чрез средствата, които само избира (бойна крепост), или чрез средствата, които възрастният предлага. Агресията може да бъде дифузна, ненасочена към конкретен обект; тогава възрастният може да подпомогне изиграването на сцената (бой с правила, хвърляне на модули), за да поддържа игровото пространство.

Някои деца изпитват потребност да изчерпват докрай тези манипулации, изразяващи преди всичко влеченията (които са изцяло несъзнавани): скачане в модулите, бутане, блъскане, въртене на главата; това става винаги в промяната между издигане-конструкция, а после – събаряне-деструкция. Постепенно децата преживяват тази динамика по опосредствен начин, чрез двигателното експериментиране (скачане/падане, пълнене/изпразване кутии, кашони, цилиндри за играчки и пр.) или по символичен начин – игра на криеница.

• **Строене на къщи**

„Детето организира структури от предмети извън своето тяло, но това винаги се прави, за да интегрира по-късно своето тяло в пространствените структури. То строи също на високо (“най-високо възможно”), като това е едно завоюване на издигането в пространството.“ Това място може да бъде обитавано, но също агресивно, събаряно; все пак тези конструкции трябва да бъдат уважавани. Децата могат също да преподреждат и изграждат наново своите къщи.

Те изработват с помощта на материали и предмети, които имат на разположение, тесни пространства по своя обем, в които играят на влизане и излизане. Същественото е, че пространството е ограничено, даже затворено и децата бдят за респектиране на своята територия, понякога използвайки „пазач“. Тези прегради разделят вътре от вън, като вътре е топло и интимно, а вън е опасно, авантюристично, място, в което се расте. Къщата, замъкът, болницата, леглото и т.н. са местата на сигурност, които се напускат и които отново се намират, когато възниква потребност от тях.

Детето най-напред иска да построи СВОЯТА къща, за самото себе си, подпомагано при необходимост от възрастния. По-късно то приема другите. От там нататък символичната игра се развива в цялото си значение чрез поканите, приемането и отхвърлянето. Къщата е декорирана, ролите определени.

Колективните конструкции свидетелстват често за способност за взаимно изслушване и нагаждане, които не са възможни, ако влечението към агресивност не е достатъчно преживяно. Понякога, обратно, конструкциите имат повторям характер на форма на защита от групата.

Други деца, които са несигурни и не са способни да облекат във форма проектите си, разрушават или нахлуват в територията на другите. Възрастният тогава може да им помогне, като им предложи дейност или място, което ще бъде тяхно собствено и даже може да им помогне в намирането на партньори; това тясно пространство понякога е обезпокояващо.

Някои деца остават затворени и неподвижни в своята къща, като например Кирил, който си строи замък, възбужда се и крещи своите заповеди към партньорите си, за да му носят мате-

риали или за да организира дейността от разстояние. Възрастният успява да извади Кирил от неговото затваряне, ставайки гарант на „къщата“ му. Тогава той се втурва с тичане към пространството на сензорно-двигателното удоволствие, хвърляйки по едно око към къщичката си и към възрастния, освобождавайки потребността си от движение и усещайки известно отпускане по време на своите идвания и отивания към къщата.

Възрастният никога не влиза в къщата на детето, за да предпази територията му и за да не играе единствено с него. Оставайки отвън, той може да предложи едно по-добро разпознаване, да придаде смисъл на играта и да остане на разположение на останалата група. Понякога все пак той може да се включи и да подпомогне придаването на форма на играта, а после да делегира ролята си на друго дете.

- **Игрите „на уж“, на агресор, на идентификация**

Б. Бетелхайм изтъква доминирането на тези игри: „Когато детето задейства агресивните си фантазми, играейки на малка война или удовлетворявайки желанието си за величие, въплъщавайки се в Супермен или цар, то не само търси начин да удовлетвори директно нереалистичните си мечти, но също и да компенсира. Щом детето вкара в игра своите фантазми, то бързо научава, че в реалността на играта съществуват ограничения и ги изпробва... Този тип игра хвърля мост между света на несъзнаваното и външния свят.“ (Betelheim, 1988, стр. 197) Тези игри са много разнообразни и се характеризират чрез своята голяма интензивност; съдържанието и емоцията ги разграничават от символичните игри, практикувани в групата в градината: тук те не възпроизвеждат реалността, а представляват проекция на потребностите и дълбоките желания към сътворяване тук и сега. Те могат да бъдат индивидуални или групови: сестрата и нейните болни, банда на „Зоро“, призраците и крокодилите, царя и свитата му, семейство котки...

Тези игри участват в процеса на идентификация, но също позволяват да се преживеят най-слабо позитивните аспекти на личността (на основата на доверие и липса на вина) и детето може да скача от един образ на друг в течение на играта; от „доктора“ на „ранения“, от вълка“ на „ловеца“ и обратно; то изследва по този начин различните роли на своя Аз. „Тези митични герои имат свръхчовешко измерение, но също конкретните герои от света на възрастните се приемат като съвършени“. Детето има потребност да се идентифицира с различните роли и персонажи, за да преодолее някои трудности и да подкрепи нарцисизма си. То се проектира в тези персонажи и в тях се чувства ценено; свързаните с тях аксесоари или реплики са също важни (най-често това са атрибути на властта, на съблазняването) и имат многобройни функции – една пръчка се превръща в копие, сабя, скипър.

Следвайки въображението на детето, символизирането му позволява постепенно да премине от удоволствието на допира тяло в тяло към представянето на своите влечения и желания чрез овладяването на говора, който е важен елемент в тази еволюция.

Възрастният не трябва да приема всички символични продукции на детето, въпреки че ги разпознава било поради липса на място, било поради стратегически съображения, за да се опита да разплете фиксираността на детето: „Чувам те добре, но тук може да правиш друго нещо.“

Маргарита на всеки сеанс по релационна психомоторика се вживява в ролята на тигър и хапе всички предмети по пътя си, изразява се, като ръмжи и се премества на четири крака. След инсталирането на територия-къща възрастният ѝ предлага да му покаже двигателните си способности: „Един тигър е бърз и сръчен. Ти можеш да се катериш, Марги! Покажи ми...“ Тя се мобилизира и тича (права!) до шведската стена. Изследва пространството и своето тяло със сила и креативност. Тя изнамира друго средство за разкриване на своята проблематика и може би се отваря към един нов начин да се изрази. „Нейният възел“ ще се проявява още, но тя може да изследва други повърхности на идентичността си.

Чрез тези игри, детето се научава по креативен начин да намира компромиса между това, което изискват желанията и потребностите му, и това, което предлага действителността. То интериоризира и преговаря това, което го интересува или безпокои, и намира решение, за да избегне някои неудобства (фрустрации, желания за всемогъщество, чувство за непълноценност).

В своите дейности детето се ръководи от интуицията и емоциите си. По време на сеанса символичната игра не е цел сама по себе си, а плод на вътрешна работа, на прогресивното съзряване на всеки. Още повече символичният прочит често е претекст, водеща нишка за различните двигателни дейности.

3. Пространство на разграничаването или представянето

Това е пространството, в което детето може да моделира, рисува, оставя следи. В това пространство то има възможност да застане на дистанция от интензивните си преживявания по време на играта и движението. Тук то може да рисува с тебешир върху дървена дъска, да строи с кубчетата, да моделира с пластилин.

Важно е възрастният/родителят да не изнемва инициативата в играта на детето и да я "организира", предлагайки идеи и вкарвайки в действие познатата оценъчна схема: "добре/зле", "така да/така не", "правилно/неправилно". В играта на малкото дете оценяването с думи като "добре" е лишено от смисъл, защото предполага изходна база за сравнение. "Добре" спрямо какво? В спонтанната игра единствената изходна база са личните възможности и преживявания на конкретното дете. В този случай оценки като "добре" или "зле" са лишени от смисъл.

Изобразителните и музикалните игри, основаващи се на принципите на психомоторното възпитание, изнесохме извън сеансите по релационна психомоторика. Те имат своето място като техники на психомоторно стимулиране, които не са предмет на настоящото ръководство.⁴⁰

Използвани материали:

1. Банова В., *Ръководство по релационна психомоторика*. София, 2001
2. Филм на В. Банова към „Ръководство по релационна психомоторика“.

Подготви Весела Банова

40 Вж. В. Банова, "Рисуващи пръстчета" в "Психологическо изследване на детето" под ред. на Б. Минчев, Веда-Словена, 1996.

Основни поведения на бебето и малкото дете – Хранене, Сън, Отделяне и сексуална активност

ХРАНЕНЕ

- Бебето е изцяло зависимо от грижите, които полагаме за него.
- То не е пасивен получател, а активен партньор на възрастния в полагането на тези грижи.
- Храненето е привилегирована ситуация за емоционален контакт с бебето.

Веднага след раждането незрелостта на детето го прави изключително уязвимо и зависимо от грижите на другия, за да се храни, спи, облекчава и изпитва удоволствие от живота въобще. Макар че първите му поведения са унаследени (рефлекси), те изразяват неговите първи усилия да преживява в извънтробния си живот. Тези първи наценки на поведението са основни, тъй като са в основата на цялата по-нататъшна ориентация на личността на детето. Тези поведения също така са основни, защото за детето не е важно само тяхното протичане, то запомня приятното или неприятно усещане, с което са свързани. В някаква степен бебето вече подготвя своята мотивация към действие или към пасивност. Действително активността на новороденото отначало е относително ограничена. То спи почти 18 от възможни 24 часа. Гладът го събужда, след което отново заспива към края на храненето. Раздвижва се за малко, но още с първите глътки става неподвижно. То редовно отделя, докато спи или малко след сукането. Неговите плачове ни показват, че изпитва дискомфорт, неприятно напрежение, потребност от храна. Това накратко изчерпва активността на новороденото. Тази активност става все по-интензивна и разнообразна, но поведението на хранене, отделяне, сън и сексуалната активност образуват най-значимите поведения за състоянието на детето, за неговото здраве – физическо и психическо. Всяко вътрешно или външно стимулиране предизвиква напрежение в организма и тенденция то да се разтовари, за да се възстанови равновесието. Чрез тези основни поведения детето вече полага усилие за своето оцеляване. То не е само в тази борба, а е заобиколено от хора, които са му предани в различна степен поради любовта си или поради дълга си към него. Незрелостта на детето в началото на неговия живот го прави зависимо от обкръжението му и изисква връзката на заобикалящите го хора с него.

И така развитието на бебето се оказва разположено в центъра на мрежа от връзки индивид-външен свят. Детето е подложено на влиянието, което му оказват грижите, идващи от заобикалящата среда, и то на свой ред влияе на тази заобикаляща среда чрез своите реакции. Следователно твърде бързо се установява една система на реципрочни взаимодействия между детето и окръжаващия го свят. Така основните поведения в детството представляват своеобразен език, двойствено общуване между индивида и външната действителност. Това общуване се развива, следвайки своеобразната си динамика на преориентиране, ускоряване, забавяне, според значението на преживяния от детето опит, както и от опита на неговата среда.

От рефлекс към връзката майка-дете*

Преди раждането майчиният организъм произвежда хранителните елементи, необходими за развитието на плода. През целия вътреутробен период храносмилателният тракт, чиято роля е да смила храната и да изхвърля отпадъчните вещества, не функционира. След раждането храносмилането на новороденото бързо трябва да стане автономно. Необходими са от няколко дни до

* Забележка: „Майка“ се използва в случая като майчина фигура, т.е. фигурата, която основно полага грижи за детето

една седмица, за да регулира храносмилателното си равновесие. Рефлексите на сукане и гълтане, приведени в действие от докосването на устните, представляват първото хранително поведение. Около това унаследено поведение постепенно се изгражда връзка с външния свят, в която устата представлява основното средство на контакт с обектите, инструмента, с който детето ги опознава. То слага в устата си почти всички предмети, които успява да хване, както и частите на собственото си тяло – първоначално ръчичките, а по-късно и крачетата. По-късно допълва опознаването на света и на обектите, които го заобикалят, благодарение на развитието и упражняването на другите части на тялото (хваща, рита и т.н) и на зрителното и слуховото възприятие.

За да бъде в добро здраве, детето има нужда не само от подходяща храна, давана на подходящи за него интервали, но и от хармонична емоционална среда – моментите на хранене са най-важните за отношенията между майката и детето, те представляват за него мигове на органично задоволство. Майката, която храни своето дете (на гърда или с биберон), прави много повече от това. Тя задоволява, без да си дава сметка, и това е напълно естествено, всички потребности на детето: глад, физически и умствен комфорт, обич, топлина, нежност, приятен мирис и пр. Начинът, по който майката дава биберона, нейното поведение по време на тази ситуация са също толкова важни, колкото и фактът, че храни. Всъщност по време на хранене детето е най-активно психически и най-силно свързано с външния свят – това е моментът, в който, както видяхме в предишната част, се задействат всички канали на комуникация. По време на кърменето детето е “най-живо” и чрез посредничеството на тази ситуация то установява контакт с външния свят и се отваря към живота на своята среда. Оттук и значението на преживяното чувство в момента на храненето – както от детето, така и от майката. Без значение дали говорим за биологична майка или не, цялата личност на този, който полага грижи за детето, бива стимулирана чрез храненето. Някои майки се тревожат и страхуват, че няма да се справят, че няма да бъдат добри майки, и изведнъж се успокояват и възвръщат сигурността си, спокойствието си, възнаградени от лекотата, даже ненаситността, с която детето суче, пие, гълта. Други пристъпват към детето с тревога, припряност или изнервеност от хилядите дреболии, които трябва да свършат, като тази напрегната атмосфера може да се отрази на чувствителното дете. Детето реагира на различните поведения на майката и всяка реакция на единия предизвиква реакцията на другия.

Накратко, установено е, че типът хранене, на който е подложено малкото дете, начинът, по който се извършва тази дейност, далеч надхвърля тясната биологична потребност от хранене, за да се оцелее. Естествената емоционална връзка между майката и детето повлиява целия процес на хранене на бебето: количеството на млякото, броя на храненията и пр. Най-малките дори в по-голяма степен от големите бебета, които вече разполагат с други средства за общуване със света, се нуждаят колкото от материална храна, толкова и от търпелив и внимателен обгрижващ. Сигурността от присъствието на майката или друга заместваща майчина фигура, която е устойчива и неизменна по време на сътресенията от първата година: това е психологическото и социалното условие, благоприятстващо бъдещето равновесие на детето.

Апетитът на детето, както и всички останали поведения, варира много при отделните деца и при едно и също дете, според потребностите на възрастта. Изследванията върху ритъма на сукане показват съществуването на три различни типа на усвояване на храната: бърз, бавен и накъсан. Ясно е, че всички деца не могат да бъдат третираны и хранени по един и същ начин. Много рано, още след раждането, детето има свой стил, свой ритъм на усвояване, който полагащият грижи за него трябва да открие и да уважава, за да избегне неприятните усложнения във връзката им. Много често майката не държи сметка за нищо друго, освен за предписаното количество мляко, което трябва да осигури на детето, и неговият собствен стил ѝ убягва. Майката трябва да си дава сметка за апетита на бебето и за собствената му скорост на приемане на храната. Опасността, която застрашава всяка майка, нечувствителна към стила на хранене на бебето, е пренаяждането. Ритъмът на детето в този случай е изкуствено усилен и храненето се превръща за него в непри-

ятна, напрегната, негативна ситуация, привикваща по този начин малкото дете да се отвръща от храната и провокираща в някои случаи безапетитие, даже анорексия.

Когато дойде часът за хранене и бебето е гладно, устата изцяло е предразположена да получава мляко. Устните, езикът, лигавицата в този момент са изключително чувствителни. Тази чувствителност позволява още с първите сукания да се оцени дали получаваната храна е приятна или неприятна и да се разбере дали тази храна е същата или различна. *За бебето млякото в устата му притежава също така вкуса на афективния климат на ситуацията на хранене в нейната цялост – това е „млякото-любов“.* Следователно млякото и качеството на връзката, която свързва детето с човека, който го храни, имат определен вкус в устата на детето и му създават определено усещане, което то различава още преди края на първия месец като приятен или неприятен. Детето поддържа с външния свят връзка, която много рано излиза извън обикновеното приемане на храната. Тази връзка надхвърля обикновеното поглъщане на млякото. Гълтането на млякото е само началото. То отива към стомаха. Стомахът е орган, който лесно се адаптира към новите условия и към всякаква храна, ако разбира се, не е раздразнен от някакво обезпокояващо напрежение или свръхвъзбуда. Работата по храносмилането е важна и деликатна. В стомаха има винаги въздух, течности и храносмилателни сокове, които преработват млякото преди то да бъде изтласкано в чревния тракт. Ако стомахът се напегне, той губи функционалните си и адаптивни възможности. Той не може да се отпусне преди акумулирането на млякото. Колкото по-силен е натискът върху стените на стомаха, толкова повече време е нужно на стомаха да се отпусне. В този момент бебето усеща неразположение, което е повече или по-малко болезнено. То се защитава чрез един вид връщане на въздух чрез оригване на млякото, което е наполовина преработено. Ето защо е необходим спокоен климат, отпускаща атмосфера по време на храненето. Връзката на майката с бебето, изпълнена с нежност и топлина, допринася за отпускането на детето, а оттам и на стомашната мускулатура. Именно затова педиатрите препоръчват на майките да оставят бебето да се оригва един-два пъти по време на хранене.

Времето, необходимо за работата на храносмилателната система, варира при различните деца, а понякога и при едно и също дете. Едни деца имат мързелива система, докато други са по-скоро бързи и импулсивни. Някои от тях имат непостоянен апетит, постоянни или променящи се предпочитания или отвращения към храната. Всички деца имат моменти на усилване на едното или другото и майките се адаптират към тях, като променят количеството на храната, броя на храненията и т.н. Тъй като съществува адаптация на майката към детето, последното свързва афективното удоволствие със ситуацията на хранене.

Друг критичен момент е самостоятелното хранене. Поведението на детето е различно в зависимост от това дали майката изисква спазване на строги правила при хранене, или такива липсват. Майката измисля всякакви хитрости, за да накара детето да яде пюре например. Детето на свой ред започва да използва същите похвати, за да удължава връзката си с майката, и т.н. Това създава идеална ситуация за развитието на несъзнавана система от действия и реакции, които церемонизират връзката майка–дете, даже връзката дете–външен свят. Тогава се появява гама от разнообразни и сложни поведения както у майката, така и у детето, като например разиграването на театър всеки път по време на хранене, силна капризност на детето спрямо храната, която често се запазва до по-голяма възраст. Възпитанието на поведението при хранене става по-лесно и безпроблемно, когато майката успее да открие и приеме да се подчинява на естествените потребности на детето, вместо на външни правила. То естествено демонстрира своите потребности. Да се следва по този начин детето благоприятства неговата инициативност и се избягва свързването на неприятните чувства с храната. Ако детето не изглежда гладно, по-добре е да се потърсят причините за липса на апетит, отколкото да се започне повече или по-малко дискретна борба то да бъде натъпкано. Възпитанието на храненето би трябвало да подбужда детето към развиване на неговата инициативност спрямо храната. Приготвянето на храната в

присъствието на детето, възможността да вижда бибера или цялата храна създават една активна предразположеност, храносмилателна възбуда и провокират отделянето на стомашен сок, като стимулират апетита. Очевидно реакциите варират според децата. Една много продължителна подготовка за хранене рискува да възбуди нетърпение и агресивност. Майката трябва да се опитва да поддържа ритмичност на храненията. Детето установява по-добре и по-ефикасно своите хранителни навици, ако научаването се повтаря по относително постоянен начин. Това му позволява да разпознава по-бързо и да определя по-ясно своите потребности. Ритмичността благоприятства също формирането у детето на предразположеност към хранене. Търпението е най-благоприятното поведение при деца, които са бавни или колебливи, и пробужда у тях позитивното им сътрудничество в храненето. Насилването на детето по време на хранене предизвиква твърде скоро същата реакция у него спрямо майката.

Накратко, храненето на малкото дете, независимо дали е естествено или изкуствено, изгражда социо-афективно общуване, което трябва да бъде възможно по-приятно, за да благоприятства максимално пълноценното развитие на детето. Много е важно да се предотвратят по най-ефективен начин трудностите в храненето на малкото дете. Сълзите по време или след хранене говорят за неприятен афективен климат. Продължителното съществуване на подобен климат благоприятства развитието на ситуация на хранене, в която има доминиране на майката над детето или обратно – на детето над майката. В такива случаи храненето бързо се превръща в средство за взаимна агресия.

Основни поведения на бебето и малкото дете – Хранене, Сън, Отделяне и сексуална активност

СЪН

Сънят е абсолютна жизнена необходимост за всички хора независимо от възрастта. Осигуряването на спокойни нощи на бебето е толкова важно за неговия растеж, колкото и храненето. За да можем да разберем природата на съня на детето и същината на неговите смущения, е необходимо да се запознаем преди това с физиологията на съня и сънуването.

Резултатите от съвременните изследвания върху съня показват, че ние сме подчинени на цикли. Промените от 24 часа, които настъпват в нашите биологични функции, от които ритъмът бодрстване-сън е най-значимият, се наричат циркадни ритми. В нормални условия тези промени се синхронизират от ритъма ден-нощ, чрез нашите периоди на активност и почивка. Има два вида сън – бавен и парадоксален. Възрастният човек почти винаги заспива в състояние на бавен сън, който е с продължителност от приблизително 6 часа за 8 часа сън. Той може да се раздели на 4 стадия с нарастваща дълбочина.

Първият стадий съответства на заспиването или на състоянието, предшестващо събуждането. Това е един относително кратък период, по време на който ние сме “между два бряга”, не сме все още напълно заспали, но не сме и напълно будни. Движенията на тялото са редки.

По време на втория стадий ние спим, но сънят ни е лек. Един по-силен шум у съседите е в състояние да ни разбуди. Налице е определена умствена дейност: смътни сънища, които са по-близки до мисъл в будно състояние, отколкото до образи, по-логични и по-свързани сънища от тези по време на парадоксалния сън. Електрическата активност на мозъка става все по-бавна. Първият и вторият стадий представляват 50% от целия сън, или около 4 часа на нощ.

Третият и четвъртият стадий съответстват на много дълбокия бавен сън. Реагирането на външни стимули е много слабо, неподвижността на тялото е почти пълна. Липсва лицева мимика, а мозъчната дейност е много слаба. Очите са неподвижни зад спуснатите клепачи. Пулсът и дихателният ритъм са бавни и равномерни. Обратно, запазен е мускулният тонус, мускулите са твърди, тялото е полусвито, пръстите са свити в юмруци. Ако ни се случи да заспим прави, няма да паднем. Електрическата мозъчна активност е бавна и амплитудна. Третият и четвъртият стадий представляват 25% от целия сън, или 2 часа на нощ.

Парадоксалният сън или сънят, по време на който сънуваме, следва незабавно бавния сън. Той се различава както от него, така и от будното състояние. Наречен е “парадоксален” заради контраста, който наблюдаваме между един напълно заспал и отпуснат субект и електроенцефалографския му запис (ЕЕГ), който показва интензивна електрическа активност на мозъка с бързи и слабо амплитудни вълни, много близки до тези по време на активно будно състояние. Този сън представлява от 20 до 25% от целия сън, или също около 2 часа на нощ.

Според известните френски изследователи на детския сън д-р Мари Тирион и М. Ж. Шаламел дори и най-тежките случаи – отказ на детето да заспи или буденето му на всеки два часа нощем, може да се коригират бързо и лесно. За целта е необходимо да разберем природата на съня и неговите възрастови особености.

Сънят на плода

Нероденото бебе е голям сънливец. То спи почти без прекъсване чак до последните седмици на бременността. Нищо не може да го събуди, дори самото раждане. Към 6-ия месец се появява

парадоксалният (неспокойният) сън и малко по-късно – бавният (спокойният) . Тези две фази на съня започват да се редуват стриктно към 8-ия месец. Сънят на детето е изцяло независим от този на майката. Проследяването на сърдечния ритъм на плода по време на раждане е показало, че бебето спи по време на раждането и се събужда само при най-силните контракции и в мига на появата му на белия свят. А това, че то спи, е признак за доброто му състояние.

Новороденото се отличава от плода по многобройните събуждания, регулирани вероятно от новия ритъм на ситост и глад, но не само от него, тъй като се наблюдават и при болни новородени, които се хранят със система. Новороденото спи много – средно 16 часа на денонощие, но има големи индивидуални различия – някои бебета спят по 20 часа за радост на своите майки, а други – само по 14 часа на денонощие. Това обаче не е показател за бъдещия сън на порасналото дете. За разлика от възрастния човек бебето заспива сънувайки (в парадоксален сън) и продължава да сънува през повече от половината време. Затова сънят му е неспокоен. Детето мърда, отваря очи, усмихва се, присвива се на две, проплаква, сякаш нещо го боли, прави сукателни движения, като че ли е още гладно. Сънят на новороденото е крехък: събужда се при най-малкия шум, а също и без причина. Преходът му от парадоксален към бавен сън не винаги се осъществява и бебето се събужда, особено когато го преместят, например от скута на майката – в креватчето. И най-сетне: то не различава деня от нощта.

От 1 до 6 месеца

Сънят на детето еволюира с най-голяма бързина и се извършва преход към съня на възрастния с неговите три компонента:

- Периодичност на редуването ден–нощ
- Електроенцефалографска зрелост на вълните на съня
- Появата на циркадни ритми, т.е. синхронизиране на някои от нашите биологични функции като температура, пулс, дишане, хормонална секреция и други, с ритъма на смяната на деня и нощта. Светлината отвън, редовните хранения, игрите, разходките навън, преобличанията съвместно с близките – всичко това помага на бебето да синхронизира своите вътрешни ритми с тези на заобикалящия го свят и да изчезнат продължителните нощни събуждания.

Между 6 месеца и 4 години

Детето прогресивно намалява количеството на дневния си сън. От спане 3-4 пъти дневно до към 6-ия месец, то намалява почти наполовина до 1 година, а към година и 6 месеца остава само един дневен сън – следобедният, – но по-продължителен. Общото количество сън обаче – около 15 часа на денонощие – с течение на годините почти не намалява. Две характеристики на детския сън през този период заслужават вниманието ни. Детето в по-голяма степен осъзнава себе си и околните, поради което се съпротивлява на раздялата, изпробва своите граници и може да възникнат трудности при лягането и заспиването. Понякога то се страхува да се отпусне поради страх от лоши сънища и кошмари. Това е времето на многобройните събуждания през втората половина на нощта – между 40 и 60% от децата до 18 месеца го правят, а при 20% – дори няколко пъти на нощ. Децата остават спокойни, с отворени очи, поиграват си с любимото мече и отново заспиват. Грешно би било родителите веднага да се спускат към тях с шишето мляко или вода. Така само ще прекъснат естествената цикличност на съня и истински ще ги разбудят.

Важно е да отбележим също и необходимостта от следобеден сън. Много родители, чиито деца заспиват по-трудно вечер, се опитват да премахнат следобедния сън с цел детето да се умори много и вечерта бързо да заспи, но това е грешка, защото следобедният има много голямо значение за качеството на нощния сън.

Сънят не е само неврофизиологична функция. Майчините грижи са от много голямо значение, за да може детето да е спокойно и без притеснения да „потъва в дебрите“ на съня. Майката е един истински „пазач“ на детския сън. Благодарение на гъвкавостта на грижите ѝ, на способността да се адаптира и да отговаря на нуждите на детето, да регулира външните стимули, разпределяйки активните периоди и периодите на почивка, тя успява да помогне на бебето да организира своите функции и да следва определен ритъм.

Бодърстване

Както вече казахме, новороденото, за разлика от възрастния, няма изграден ритъм ден-нощ и това, което се случва през деня, има директно влияние върху нощния сън, защото за бебето сън и бодърстване са двете страни на една и съща функция.

В литературата авторите определят 6 състояния на бебето, които се сменят сравнително бързо в рамките на едно денонощие:

1. Бавен сън с равномерно дишане, за който вече бе споменато.
2. Бърз или прадоксален сън – докъм 3 месеца бебето заспива с този сън.
3. Сънливост или задрямване – клепачите са затворени или наполовина отворени, но без фиксиран поглед.
4. Жив и „блестящ“ поглед, който говори, че детето е внимателно в този момент. Движенията са намалени, то не е двигателно активно. Това е състоянието, в което бебето е спокойно и заинтересувано от своето обкръжение. В началото тези моменти са много кратки, но с течението на времето те се удължават, т.е. периодите на общуване с него се удължават.
5. Будно състояние с много движения – бебето е двигателно активно, възбудено, като вниманието му не е фиксирано, то издава различни звуци и викове, гука.
6. Състояние на плач – движенията са много интензивни, лицето прави гримаси и е зачервено.

Тези състояния се сменят бързо и често и е много важно да ги познаваме, за да можем да общуваме с детето или да го успокояваме, ако има нужда. Тук, както и при храненето и при всички останали функции и поведения, разликата от едно бебе до друго е голяма. Някои бебета успяват да поддържат дълги състояния на будност и внимание, докато други сменят по-често различните състояния и преминават директно от състояние на сън например към състояние на плач.

Реципрочно, майката също повлиява тези състояния. Така например, ако вземем бебе, което сменя много бързо състояние 1 и 2 със състояние 6 (от сън директно към плач), една спокойна и мила майка, чувствителна към различните състояния на детето, може да му помогне постепенно да достигне до спокойно състояние, като му говори нежно по време на периода на сънливост, избягвайки да прави резки движения и носене на ръце например и по този начин забави неговия плач. По този начин тя постепенно ще му помогне да развие способността си да поддържа спокойно и внимателно състояние. Разпознаването на тези състояния ще помогне на майката да общува със своето дете, когато то е готово за това, да играе с него и да го стимулира, когато е активно и живо, но и най-важното за съня – да усеща потребността му от почивка и „оттегляне“ от игра, защото едно непрекъснато стимулирано бебе става превъзбудено и трудно заспива впоследствие.

Безсъние при кърмачето

Преди да говорим за безсъние е важно да уточним, че трябва да се изключи каквато и да било органична причина (заболяване), която да обясни защо бебето не спи. Това може да направи единствено лекуващият лекар или педиатърът.

Обикновено безсънието се появява няколко седмици след раждането. Най-честият вид безсъние се характеризира с много кратки периоди на сън, чести събуждания, силен плач. В по-сериозните си форми бебето спи само няколко часа на денонощие и е много активно. В някои редки случаи то стои будно, с широко отворени очи, без да плаче и да се движи. В тези случаи трябва да се обърнете към специалист.

Тежкото безсъние, при което бебето е много активно и плаче постоянно, изтощава цялото семейство. Родителите очакват в такива ситуации една „магическа“ помощ от страна на специалистите и са готови да дадат на бебето всичко само и само да поспят. Сънотворните не се препоръчват, освен в много редки и специални случаи, които лекарите установяват. Те са в повечето случаи и неефективни и вредни за детето. Най-добре е с помощта на специалист да се направи едно „разписане“ или описание на всичко, което се случва в ежедневието на бебето.

Най-често причината е в неправилното хранене – ако бебето спи, не го будете, за да го храните на всяка цена, или обратното, не го оставяйте да плаче много дълго, защото все още не е дошло време за хранене. Например прекалено ранното премахване на нощното хранене, за да може бебето да спи цяла нощ, може да има обратния ефект.

Прекалената стимулация на бебето (непрекъснатото му носене на ръце, много честото хранене), особено когато не е съобразена с естествените му състояния на почивка, както и твърде ранното премахване на обедната почивка при по-големите деца може също да са причина за тези проблеми.

Освен в грижите, проблемите със съня може да са следствие и от общуването с бебето. Една много притеснена майка, която във всеки момент е до креватчето на детето, защото не е сигурна, че то диша, много често го мести и го буди. Както казахме, бебето заспива през първите месеци в т.нар. парадоксален сън, който е неспокоен, но това не означава, че няма да заспи. Оставете го спокойно в този момент, а не го местете или не му говорете, мислейки, че то още не спи. В такива ситуации вие прекъсвате началото на неговия сън и то не може да премине към следващата фаза на спокойния сън.

Друг важен аспект е липсата на постоянство в грижите – честите смени на обгрижващите (характерно за институциите), на местата, на които бебето заспива, особено що се касае за нощния сън, водят до безсъние и раздразнителност.

Ето и няколко съвета към всички, които се грижат за деца на тази възраст :

- *Научете се да разпознавате кога бебето е уморено* – през първите седмици бебетата не могат да издържат повече от два часа без сън и ако изчакате повече от два часа, то ще се раздразни и ще се получи ефекта „плаче, защото му се спи, и не заспива, защото плаче“. Наблюдавайте за знаци – търка ли очи, дърпа ли си ухото, има ли изтощен поглед? Веднага щом забележите знак, го успокойте и нежно го подгответе за сън. Това не е моментът да започнете да си играете или да го показвате на роднини и приятели. Обикновено майките много бързо опознават сигналите на бебето и по този начин разпознават нуждите му.
- *Опитайте да създадете процедура преди лягане* – можете да започнете да подготвяте от съвсем рано бебето за сън, като му сложите пижамка, изпеете му песничка и т.н. Не го учете да заспива, хранейки се или на ръце. Постарайте се да сте постоянна – ако всяка вечер бебето заспива на различни места, по различно време и с различни хора, то трудно ще намери свой собствен режим.

Основни поведения на бебето и малкото дете – Хранене, Сън, Отделяне и сексуална активност

ОТДЕЛЯНЕ И СЕКСУАЛНА АКТИВНОСТ

- **Волевото регулиране на физиологичните нужди е свързано с неврофизиологичната зрелост на детето**
- **Ранното приучване в чистота крие рискове от смущения впоследствие**
- **Възпитанието в чистота изисква не само неврофизиологична зрелост, но и появата на желание у детето да достави удоволствие на майката, като се пази чисто**
- **Отделянето и проявите на ранна детска сексуалност са свързани с общото развитие на детето и на неговото психично здраве**

Отделяне

Нервната система на човека не е цялостно изградена след раждането. Тя продължава да се развива през първите години и това е причината в началото на живота детето не може да контролира уринирането и дефекацията. Волевото регулиране на физиологичните нужди настъпва заедно с общото развитие на детето и съдържа също така фактори от психологичен порядък. През първите месеци след раждането детето се подмокря твърде често и дефекира почти след всяко хранене. Към третия месец се забелязва очевидна ритмичност в уринирането и дефекацията. Количеството на изпражненията се увеличава, дефекациите се свеждат до 2-3 на ден. Към около 6-7-ия месец детето се храни 3-4 пъти на ден и неговата отделителна система се регулира. На една година детето овладява ходенето и психомоторното му развитие навлиза в нова фаза на разнообразни постижения. Неговите движения, поза, мускули все повече се подчиняват на волята му, но това е само началото и то все още действа поради самото удоволствие от действието. Контролът върху уринирането не влиза все още в интересите и възможностите на детето. Към година и половина детето се събужда от потребност да уринира и го показва ясно. Повечето деца регулират самостоятелно уринирането си към възраст две – две и половина години. Може да се каже, че детето е способно на волево управление на своите мускули, когато успее да изкачи и слезе самостоятелно по стълбище. Тогава детето ясно осъзнава потребността си от уриниране, притежава волеви контрол върху сфинктерите си и е способно на повече инициативност и автономност. Следователно тогава детето е готово за приучване към чистота. Най-общо дневната чистота предшества нощната с около шест месеца, с много големи вариации при различните деца. Повечето деца се нуждаят от помощта на родителите си, за да се съблекат, да се избършат и облекат отново. Други деца изискват присъствието на родителите си, докато пишкат. Трети отказват да ходят по нужда, ако не са си у дома. Тези различни особености продължават до 4-5 годишна възраст. Контролът при уринирането се установява по-бавно и не са редки дневните подмокряния при две, даже две и половина годишното дете. Твърде заето от играта си, от изследването на заобикалящата го среда, детето не отговаря на своята нужда. Още слабият уретален контрол отстъпва под натиска и детето се намокря. Нощното напикаване изчезва малко преди третата година при повечето деца.

Възпитание в чистота

Най-често задаваният от родителите въпрос е: Кога едно дете може да се научи да бъде чисто, т.е. да регулира съзнателно физиологичните си потребности? Съществува и теория, и практика по въпроса. Едно дете не става чисто от само себе си, то се учи на чистота. Но това възпитание изис-

ква то да бъде готово за него, организмът му да може да чуе и разбере онова, което се изисква от него. В действителност когато детето овладее говора, това ще рече да повтаря думи и да свързва преднамерено две думи в изречение, тогава може да се счита без голям риск от допускане на грешка, че детето е способно да бъде чисто – да регулира физиологичните си потребности. От гледна точка на практиката вариациите са значителни при различните малки деца. Необходимо е детето да изпитва желание да доставя удоволствие на майка си. Понятието за дар е много важно. Всъщност става дума за обмен, размяна: възторжени възклицания за количеството, качеството, цвета и консистенцията на продукта са добре дошли. Необходимо е да се покаже, че възрастният придава значение, че проявява интерес към “произведението” на детето. Той трябва да избягва да възприема това като нещо мръсно. Необходимо е също така детето да стане чувствително към понятието за личен комфорт. В този смисъл е добре да се премахнат памперсите, които са толкова удобни: децата не обичат “това” да им се стича по краката. След известно време трябва да се премахнат и нощните памперси.

Съществува ли риск, ако детето се приучва към чистота от много рано? Всяко твърде преждевременно “възпитание” в чистота не е нищо повече от създаване на условен рефлекс. Изследванията показват, че когато това се прави преди възрастта 1 годинка, съществува риск от заекване, което по-лесно се създава, отколкото премахва, особено при момчетата. Когато подобно “възпитание” се практикува преди втората година, може да доведе до различни смущения при по-крехките индивиди. Хигиената, открита през XIX век, се е превърнала в нашата култура в първостепенна грижа за майката. Дресирането на децата в чистота е най-голямата грешка спрямо бъдещата личност. В това да се дисциплинира детето към изхождане по-рано от естествения ход на нещата и с ограничаващата намеса на възрастните няма никакво възпитателно предимство, освен спестяване на усилия и неуместна гордост в полза на възрастния. Ако се върви в посоката, присъща на детето, ако се проявява чувствителност и бдителност за степента на физическа зрелост, то тогава научаването на чистотата става без затруднения за няколко седмици или няколко месеца.

Сексуална активност и сексуално възпитание

Както е известно, едно от най-значимите открития на Фройд е, че сексуалността не може да се сведе единствено до гениталната сексуалност на възрастния и че тя се развива в два периода – детски и следпубертетен, – разделени от латентната фаза. На З.Фройд дължим откритието за спецификата на детската сексуалност. Той се отдалечава от понятието за сексуалността при възрастния и неговите открития слагат началото на едно ново мислене и отношение към бебето и малкото дете.

“Сексуално” при Фройд означава това, което носи удовлетворение на тялото, а сексуалното поведение на малките свидетелства за здравословно, нормално и естествено развитие: нужда да откриваш, любопитство, склонност да имитираш. Именно по тази причина възрастният трябва да се научи да приема открито детската сексуалност, да я осъзнае като неизменна част от личността, да ѝ предаде нито повече, нито по-малко от значимостта, която заслужава, и да я възприеме като естествена част от развитието на детето.

Растейки, детето изследва своето тяло. Да се докосва и да бъде докосвано му доставя удоволствие. Първоначално то изследва света около себе си чрез устата – когато малкото дете суче, самото действие му доставя удоволствие и това допълва чувството на ситост и удовлетвореност. Устата остава зона на удоволствие през целия живот на човека, като степените варират при различните индивиди. Не трябва да се учудваме също така, че бебетата могат да имат сексуални реакции. Те са по-видими при момченцето, което може да получи ерекция по време на преобличане, но съществуват и при момичето, макар и не толкова явни.

Отличителна черта на детската сексуалност е автоеротизмът. Детето проявява интерес към

всичко, свързано с тялото му. За малкия изследовател нито една част от тялото му не е табу. Изучаването на половите органи свидетелства за желание за откриване, за любопитство. Докосвайки се, то си дава сметка, че половите му органи са особено чувствителни и не служат единствено за отделителни нужди. Автостимулацията при малките притеснява родителите, но тя е неизменна част от сексуалните открития на детето. Опасно е възрастните да се намесват в неговия сексуален живот, като го упрекват, заклеят или му налагат забрани, защото наистина рискуват да предизвикат травма, която може да се отрази на цялостния му полов и емоционален живот като дете и дори като възрастен човек. Така само биха насочили вниманието му към жестове, които иначе са все още незначителни за него. Да налагаме забрана или табу означава да нараним детето и често да превърнем здравото в нездраво, нормалното в патологично.

Възрастният, родителят е естественият партньор на детето в неговото търсене и изследване. От него се очаква не да дава готови отговори, а да казва верни и истински думи. Говоренето с верни и истински думи носи облекчение и успокоява детето. Това се отнася и до въпросите за раждането, които особено много вълнуват малкия човек. То може да бъде обяснено, без да се изнася лекция по акушерство, непонятна за детето. Естествено, не бива да изпреварваме децата и начина, по който те задават въпросите си. Ако попита за нещо, значи то е привлякло вниманието му и детето вече има някаква представа за отговора. Така то постепенно ще открива половия живот, следвайки ритъма на своето собствено развитие, а не според убежденията на родителите, които често изпреварват или изостават от естествения ход на нещата.

Ключът към „очовечаването“ не е в перфектните грижи за детето. Раждането на човешкото същество става в езика и благодарение на една привилегирована връзка с някой, който го обича и който не го подценява, който не го свежда до уста, която трябва да бъде нахранена, и тяло, което трябва да бъде подсушено и преоблечено. Най-често този някой е майката, но нейната функция може да се изпълнява и от друг човек, който полага особени специфични грижи за детето, който му говори и му позволява да разбере, че може да бъде харесвано и обичано.

Използвана литература:

Банова, В. „Основни поведения на кърмачето и малкото дете“ в сб. „Ръководство за изследване на детето“ под ред. на Борис Минчев, Веда-Словена.

Долто, Ф. Основни етапи на детството. Колибри, 2009.

Робер Ж., Д. Джейкъб. Моето сексуално образование. София, 2009.

Mazet Ph., S. Stoleru, Psychopathologie du nourrisson et du jeune enfant, Masson, 2003.

Подготви Теодора Павлова

Движенията на новороденото и малкото дете

I. Първите години от живота

- След раждането движенията на бебето са некоординирани и неволеви.
- Те обхващат цялото тяло и служат за поддържане на телесната температура.
- При раждането бебето притежава безусловни рефлексии, които не зависят от неговия волеви контрол.
- Постепенно се развиват волевите движения, като това се осъществява от главата към долните крайници и от оста на тялото към външните му части.
- В края на първия месец бебето държи главата си изправена, когато е взето на ръце.
- Малко по-късно започва да посяга и през 3-4-ия месец започва да хваща висяща играчка.
- През 4-5-ия месец бебето започва да се обръща волево от гръб по корем и обратно.
- 6-7 месечното бебе се опитва да пълзи и да сяде.
- На 10-11 месечна възраст бебето се изправя, хванато за неподвижна опора. Малко по-късно то започва да прави крачки встрани, хванато за неподвижна опора.
- В края на първата година бебето се пуска от неподвижната опора и успява да запази равновесие за няколко секунди.
- Около първата година се появяват и първите самостоятелни крачки.

Защо е важно да познаваме развитието на движенията?

Защото благодарение на движенията детето става способно да премества тялото си или части от него в пространството. Можем да разграничим движенията на оста на тялото, на крайниците, движения на лицето. Те позволяват срещата с външния свят и адаптацията към него. Тяхното развитие е съществен фактор за развитието на човешкото същество и най-вече за придобиването на АВТОНОМНОСТ. Корените на развитието на движенията са във *вродените поведения*, а еволюцията му върви към *придобити поведения*. Движението се превръща в отражение на психичния живот и в средство за общуване.

Може да се каже, че срещата с външния свят и адаптацията към него се осъществяват по трите основни оси на еволюцията на движенията:

- тази, която води към локомоцията (*самостоятелното преместване на тялото в пространството във вертикална поза*);
- тази, която води към хващането;
- тази, която води към общуването.

Някои закономерности в развитието на движенията, които е полезно да познаваме

Волевият контрол върху движенията се развива от главата към долните крайници. Например още в края на първия месец се забелязва координация в движенията на очите на новороденото. То се опитва да повдигне главата си и да я задържи изправена. Малко след това бебето успява да държи главата си изправена, когато е взето на ръце. То обръща главата си по посока на звука, започва да следи движещ се предмет не само с поглед, но и с глава. Волевият контрол върху движенията на краката се развива последен и детето прохожда самостоятелно в края на първата и през втората година.

Придобиването на мускулен контрол се осъществява от оста на тялото към външната част на крайниците. Ако разгледаме жеста на писане, виждаме, че първо детето има контрол върху движението в областта на рамото, после на лакътя и най-сетне върху китката и пръстите. Ето защо, ако дадем молив на едно дете между 2 и 3 години, за да рисува, то обикновено го стиска с цял юмрук и силно натиска върху листа, с което компенсира все още недобре развития волеви контрол върху движението на китката и пръстите. Децата в тази възраст обичат да рисуват върху големи вертикални повърхности и с едри предмети. От една страна, това им позволява свобода на движението на ръката, което се води от рамото, от друга – за детето в ранна възраст е сложна задача да ограничи драсканиците си в малкото пространство на листа.

Наблюдават се големи различия в развитието на движенията при различните деца. Има деца, които пълзят в продължение на месеци преди да се изправят и проходим, и други, които стигат до изправена поза, хванати за неподвижна опора, без да са пълзели. Някои деца проходим на 11–12-месечна възраст, а други – в края на втората година. Има периоди от развитието на детето, когато то е силно двигателно активно, и други, в които темпът на развитие на движенията се забавя.

Важно е да се знае, че всяко дете, което е здраво и се чувства добре, обича да се движи. Движението му доставя радост и то непрекъснато изпробва нови движения, разнообразява ги и ги усъвършенства.

Едно дете, на което не се пречи да се движи и само овладява движенията, също така добре познава границите на възможностите си и проявява предпазливост.

Ето защо детето трябва да е облечено по начин, който не възпрепятства свободата на движенията и трябва да има непрекъснато възможност да играе и бодърства върху голяма и твърда повърхност. Не трябва да има предмети, които затрудняват движенията му.

Най-добре е подът на стаята да се превърне в площадка за игра на детето. Няма нужда от дебели постелки, които да му пречат да пълзи, да се преобръща от гръб по корем, да се претъркулва. Разбира се, ако подовата настилка е направена от плочи, тогава трябва да се сложи килим или мокет, които са добре почистени.

Родителите не трябва да забравят, че пълзенето укрепва гръбначната мускулатура, която играе най-важна роля в изправянето на гърба при седнала поза и впоследствие при изправянето. Детето, което се чувства добре, се движи. Дългите часове в леглото или в проходилката не стимулират развитието на движенията, а го задържат.

Етапи в развитието на движенията

Тонусът, позата и движенията се намират в тесни връзки при осъществяването и развитието на двигателна дейност, която се диференцира по линията на две големи оси: локомоция и хващане.

Към всяка от тези две големи оси се прибавя психологичният аспект, който придава на движенията смисъл на начин на общуване или „език на тялото“.

От 0 до 1 година

При раждането детето разполага с безусловни рефлекс. Постепенно движенията се организират и стават (по-специално с волевото хващане) преднамерени действия, ориентирани към цел.

Бebето протяга ръка към висящата над леглото му играчка и успява да я хване.

Бebето успява да хване дрънчалката, да я сложи в устата си.

От 1 до 2 години

С овладяването на ходенето движенията се обогатяват с нов опит и се консолидират. В този период движенията на детето са силно центрирани към директното, непосредствено действие. Именно зрителното възприемане на обектите привлича детето и го подтиква към действие.

Детето се забавлява, като бута, тегли предметите, качва се, хвърля ги, пълни и изпразва.

От 2 до 3 години

С овладяване на постоянството на обекта, от една страна, и появата на подражанието – от друга, движенията придобиват представен характер.

За наличие на постоянство на обекта говорим, когато детето започне да търси изчезналия от ползрението му обект. Тази способност започва да се развива към 8-9 месечна възраст и се счита за придобита към 18-24 месеца. За да намери изчезналия обект, детето развива нови двигателни действия.

За да вземе топката си, която е сложена в сак, детето отваря закопчалката.

То е способно да донесе флумастера, който е скрило в другата стая, ако възрастният му го поиска.

Наричаме *подражание* способността на детето да извършва жестове, движения, които представят, изобразяват вече видно от него действие.

Детето подражава на възрастния, който говори по телефон, кара кола и пр. – то измисля маршрути, кара напред, назад, спира.

След 3 години

Движенията се структурират във все по-точни и сложни жестове, които се наричат *координация*, придаващи смисъл на пространството и времето. Детето прогресира към автономност и лекота на движенията.

Развитие на движенията към локомоция

При новороденото

При новороденото говорим по-скоро за безусловно-рефлекторни движения. Те са спонтанни, цялостни, изразяващи се в генерализирани разтоварвания на цялото тяло и в дифузни движения на крайниците, неадаптирани и хаотични, обхващащи и двете страни на тялото, но без истинска симетрия. Тези движения твърде често са отговор на стимули, които идват от вътрешните органи и мускулите на тялото (да си припомним тоничното състояние на новороденото – хипотонус на оста, хипертонус на крайниците).

Към 3-4 месеца

При развитието на позата видяхме обратата в тоничното състояние – хипертонус на оста, хипотонус на крайниците. Контролът върху оста на тялото, който се осъществява първи, позволява на детето да организира първите си движения:

- легнало по гръб, бебето се обръща на една страна;
- легнало по корем, бебето леко се изправя върху предмишниците си. Движенията на крайниците все още са глобални.

Към 5-6 месеца

У малкото дете се отприщва голяма мускулна активност:

- когато се държи изправено, то извършва движения, наподобяващи подскачане;
- легнало по корем, прави „самолет“, опирайки се на трупа си и отлепяйки ръцете и краката си;
- легнало по гръб, прави многобройни движения с краката, наподобяващи въртене на педали на колело, хваща стъпалата си.

Към 7-8 месеца

Детето може само да се претъркулва в двете посоки. С овладяване на седането детето развива нови възможности. То развива също така движенията, които му позволяват да премине от легнала поза към седнала.

Към 9-10 месеца

Пълзене на „четири крака“, най-напред върху ръце и колене, а след това върху длани и ходила. Хванато за опора, детето се изправя и прави няколко крачки.

Към 10-14 месеца

Детето пуска ръката, която се държи за опора, и прави няколко крачки само. С овладяването на самостоятелното ходене пътят пред детето за завоюването на света е отворен.

Към 15-18 месеца

По-нататъшните постижения в развитието на движенията зависят от възрастта и овладяването на автономното ходене. Подобряването на равновесието става чрез постепенното изправяне на гръбначния стълб. Детето приближава стъпалата си, докато ходи, започва да използва петите си, за да атакува повърхността, по която ходи.

Към 20 месеца

Детето започва да прави малки подскоци ту с единия крак, ту с другия.

На 24 месеца

Детето тича и пада по-рядко. Рита топка, качва се и слиза по стълба само с опора и без да редува двата крака. До края на втората година детето развива двигателна дейност, тясно свързана с непосредствения/видим обект. То е много активно.

Развитие на хващането

Хващането е способността да се улавя с ръка. Това движение, което при раждането е един безусловен рефлекс, еволюира постепенно, за да стане волеви и много точен двигателен акт. Овладяването на хващането бележи важен етап в развитието на детето по отношение на овладяването на външния свят.

Ако вземането на даден предмет е един банален и автоматизиран жест за възрастния, за бебето това съвсем не е така. Отначало то не успява да хване предмета, който стои пред него (дрънкалката, която виси над него). За да успее, то трябва да насочи правилно ръката си, да регулира движението в съответствие с разстоянието между него и предмета, да отвори дланта си и да я затвори върху желанния обект. Това предполага добра координация око-ръка и владееене на мускулите сгъвачи на пръстите, за да може да отваря и затваря волево ръката си.

Детето достига до овладяването на волевото хващане постепенно, преминавайки различни етапи и при определени условия. Законите и факторите, които определят развитието на хващането, са същите, както при развитието на движенията на цялото тяло.

Подготви д-р Любомир Жупунов

Движенията на новороденото и малкото дете

Връзките на движенията с пространството, времето, схемата и образа за тялото

Пространството

Какви са връзките, които свързват движенията с пространството? Именно чрез развитието на движенията и позата детето среща пространството, което го заобикаля и разширява пространственото си поле. Това пространство нараства от непосредствено заобикалящото детето (тялото, което образува границата на пространството вътре-вън) към пространство, което е много по-обширно, каквото е окръжаващият свят. Чрез своите премествания детето развива и интегрира понятието за дистанция, което то измерва чрез пространството, което го отделя от желанния обект.

Например за да достигне до желанния обект, детето се предвижва на 4 крака или минава под стола. Детето тича, върви назад, обръща се, скача. Всички тези движения се извършват в пространството.

Времето

Времето не е ли скоростта, която влага човешкото тяло, за да пресече пространството? Нима човекът не е измислил средствата за бързо преместване/пътуване от колелото до ракетата, за да завоюва пространството?

Схемата на тялото

Защо казваме, че движенията са един от факторите, които структурират схемата на тялото? Чрез движението, което вкарва в действие цялото тяло или части от него, детето упражнява и открива нови усещания, които идват от вътрешността на тялото. То развива овладяването и опознаването на своето тяло и впоследствие представата за него.

Схема на тялото представлява съзнанието и познанието, което човек има за своето тяло (в почивка и движение) и за самия себе си.

Това означава:

- *познаване на границите на своето тяло*: морфологията, големината, разграничаването от другия, възприемане на вътрешно и външно;
- *познаване на позата*: положението на тялото в пространството; положението на частите на тялото едни спрямо други;
- *познаване на всички двигателни дейности*: възприятието на тялото в движение, глобално и на различните му части; отношенията, установени между тялото и външната среда: адаптираните към цел, организирани в пространството и времето и латерализирани жестове;
- *познаването на своята телесна експресия*: пози на тялото и мимики, т.е. целият език на тялото;
- *познаването на речника, свързан с частите на тялото*.

Това съзнание и познаване на тялото се осъществява чрез психичната интеграция на всички вътрешни и външни сензорни перцепции, които се проявяват чрез умствена или графична представа.

Седнал съм на бюрото си и пиша. Мога да си се представя със затворени очи:

- позата на моето тяло върху стола;

- как е разположен гърбът ми (дали е изправен или наклонен);
- как са разположени краката ми, единият по отношение на другия;
- как са поставени стъпалата върху пода;
- как тялото ми седи върху стола;
- кои са допирните точки между тялото ми и стола;
- на какво разстояние съм от бюрото;
- как са разположени ръцете ми върху бюрото;
- какъв е натискът, който пръстите ми упражняват върху химикалката? и т.н.

Схемата на тялото е възможността да се отговори на всички тези въпроси без зрителна опора, единствено чрез умствената представа, базираща се на вътрешните усещания за моето тяло и връзката, установена с външния свят: пода, бюрото, стола, химикалката и пр.

Например начинът, по който детето или човек се движи, оказват влияние върху представата, която той има за себе си. Това влияние е различно в зависимост от сръчността или тромавостта в осъществяването на движенията.

Качеството на жеста, владееенето му, неговата точност и хармоничност са в тясна зависимост от качеството на мускулния тонус. Именно чрез тази тясна връзка с тонуса двигателната дейност се превръща в отражение на личността.

Като се движи, детето опознава частите на своето тяло. До 6-7-месечна възраст то няма представа, че тялото му представлява едно цяло, което е отделно от тялото на майката. След тази възраст то постепенно формира представа за тялото си като нещо цяло, което му принадлежи. Отначало тази представа е обща и недиференцирана. Например първата рисунка на човешка фигура, която детето прави е т. нар. главоного, което представлява глава с ръце и крака. След това до 7-ата година тази представа за тялото се детайлизира и диференцира. В края на предучилищната възраст детето е способно да нарисова човешка фигура, в която се разграничават глава, врат, рамена, тяло и крайници с длани и ходила, както и основните елементи на човешкото лице.

Детето опознава частите на тялото си, като ги опипва и си играе спонтанно. То опознава и частите на тялото на възрастния. Представата за схемата на тялото включва всички части на тялото, тяхното взаимно разположение, както и разположението им в пространството.

Схемата на тялото се изработва чрез намесата на много процеси, които влизат в действие едновременно:

- изследване на тялото;
- диференциация на себе си по отношение на другия;
- подражание;
- опит с огледалото;
- познаване на тялото;
- графична представа за тялото.

Помощни материали за водещия:

Изследване на тялото

Към 3 месеца

Детето започва да се интересува от своето тяло. То открива ръцете си. То ги гледа как се доближават, доближава ги до устата си, смуче си пръстите.

Към 4 месеца

То започва да изследва лицето си. Слага пръстите в устата си.

Към 5-6 месеца

Хваща си стъпалата, пипа ги, наблюдава ги, слага ги в устата си. Разтрива си ушите.

Към 9 месеца

Хваща бедрата си, дърпа си косите.

Към 10-12 месеца

Изследването на тялото се прецизира, разширява се и се разнообразява: опипване на главата, врата, корема, гениталиите.

Към 17 месеца

Пъха си пръстите в носа. Понякога използва играчките си, за да изследва тялото си, напр. удря главата си с дрънкалка.

Диференциация

Това е способността да се разпознава като отделен индивид, различен от другите. Този процес започва към 6-месечна възраст.

Към 6 месеца

Това е началото на волевото хващане, което ще позволи на детето да взема, да пипа, да манипулира обектите.

Към 8 месеца

Детето диференцира майка си от другите хора и започва да разбира, че то е отделно същество от своята майка и тя от него.

Към 9 месеца

Детето започва да разграничава ръцете си от обектите, които те държат.

Подражание на жестове

Подражанието е способност да се възпроизвежда едно движение, жест, направен от другия.

От 0 до 4 месеца

Можем да наблюдаваме при бебето спорадично подражание (това ще рече осъществявано от време на време, но не по систематичен начин), като изплъзване на езика по подражание, подражание на движенията на люлеене на главата, подражание на премествания на ръката.

Между 4 и 8 месеца

Наблюдаваме почти систематично подражание, но ограничено от три условия:

- 1/ детето имитира само жестове, които преди това е извършвало само;
- 2/ имитира само жестове, които може да се види как извършва (напр. с ръцете си);
- 3/ детето имитира само жестове, които отговарят на някакъв мотив.

Едно дете на 8 месеца, което е овладяло волевото хващане, може незабавно да подражава на човек, разклащаш дрънкалка, закачена над леглото му.

От 8 до 12 месеца

Подражанието става систематично за жестовете, които вече са извършвани от детето по невидим за него начин.

Подражание, свързано с лицето: отваряне и затваряне на устата, отваряне и затваряне на очите.

В този период се появява за детето възможността да подражава на нови модели, които преди това не е осъществявало, при условие:

- че се вижда как възпроизвежда предлаганите модели;
- че предлаганият модел остава близък на спонтанните действия на детето;
- че подражанието остава глобално.

Да удры с едната ръка върху другата, да удры с предмет по крака си.

От 12 до 18 месеца

Детето започва да подражава нови видими или невидими модели на тялото.

За видимите движения: да сипва с лопатката си пясък в кофичката си, да поставя един куб върху друг.

За невидимите движения: да си пипа езика, да си пипа носа, да си пипа първо едната, после другата буза.

От 18 до 24 месеца

Съществува тенденция подражанието да стане представно чрез следната прогресия:

1/ детето достига до подражанието на нови модели при първи опит:

Слага ръцете си върху главата, слага ръцете си зад главата.

2/ подготовка на отложеното подражание: детето възпроизвежда модел (действие, жест), но в отсъствието на този модел и понякога след доста дълго време;

Детето изтрива устата на куклата със салфетка.

3/ детето може да имитира дадените модели при показване на тяхното изображение;

Детето затваря очите си при показване на картинка на дете със затворени очи.

„Появата на представното подражание бележи съществен момент в невро-психичното развитие на детето. То показва началото на формирането на умствения образ, който представлява основата на психичната и интелектуална дейност.“ Представата е способността да се замества действието, обекта чрез техния образ. „Умственият образ е интериоризираният продукт на дейността, която предшества подражанието при прехода между директно действие и неговото умствено представяне.“ (C. Kourernick et R Dailly)

Опитът в огледало

Между 6 и 18 месеца, детето добива *зрителна представа за собственото си тяло*, благодарение на огледалото и на образа си в огледалото. То идентифицира своето тяло със своя образ. Това постижение представлява важен факт в развитието на схема на тялото и осъзнаването на собственото тяло от детето.

Към 4-5 месеца

Детето започва да показва реакции пред огледалото. То фиксира своя образ с поглед и след това се усмихва.

Към 6 месеца

Детето се интересува предимно от образа на човека, който го носи в ръцете си, усмихва се на образа, обръща се към него.

Към 8 месеца

Детето се интересува от собствения си образ.

Към 12 месеца

То извършва движения пред огледалото.

Към 14 месеца

То прекарва ръка зад огледалото.

Към 15-18 месеца

Разпознава, че има човек, но също и образ (отражение).

Към 2 години

То разпознава, че образът, който вижда в огледалото, е образ и че това е неговият собствен образ.

Съществува известно разминаване между момента, в който детето започва да разпознава образа на другия и момента, в който започва да разпознава собствения си образ. Това произтича от факта, че малкото дете има едновременно две зрителни представи за другия: реалният образ на тялото на другия човек и образът на тялото му в огледалото. За самото себе си детето има само един образ на цялото си тяло: този, който вижда в огледалото. Детето ще трябва да разбере, че то не е там, където се вижда, а там, където се чувства.

Последствията от усвояването на понятието за образ в огледалото за детето са много важни:

- *преди усвояването на образа в огледалото детето се вижда само частично – то вижда ръцете си, краката си, стъпалата си, корема си;*
- *с усвояването на образа си в огледалото детето открива, че то е видимо за самото себе си и за другия.*

Познаване на тялото между 2 и 8 години

Това е периодът, в който детето достига до разпознаването на частите на своето собствено тяло. Постепенно то започва да ги идентифицира върху себе си, върху другия и върху изображение на частите на тялото. Детето най-напред може да ги показва, а след това идва способността да ги назовава. То може също така да локализира дадена тактилна перцепция.

Когато друг човек постави дланта си върху ръката на детето, което е със затворени очи, то може да покаже частта на тялото му, която е докосната, а с развитието на говора започва и да я назовава.

Думите на възрастния са важен фактор за научаването и опознаването на тялото от детето. Говорът свързва вътрешните усещания със зрителните образи. Участието на говора в опознаването на тялото започва още през първите месеци на живота на детето по време на ежедневните грижи за него, на обличането, събличането и т.н.

„Бърша ти устата“ – казва майката, докато извършва действието.

„Чистя ти ушите.“

„Дай да ти мушна ръката в ръкава.“

„Затвори си очите.“

Познаване на речника, свързан с тялото, според възрастта

От 2 до 3 години	4 години	5 години	6 години	7 години	8 години
ръце	зъби	мигли	глезени	ханш	прасци
ходила	бузи	вежди		тил	клепачи
нос	чело	китки			предмишници
очи	колена	ноздри			длани
коси	рамена				
уста	лакти				
уши	врат				
гръб	палци				
корем	нокти				
ръце	устни				
крака	пети				
глава	брадичка				

Графично представяне на тялото (рисунка на човешка фигура)

Рисунката на човешка фигура ни дава сведения за нивото на интеграция на схема на тялото, за начина, по който детето преживява своето тяло, за впечатлението, което то има за него. Тази рисунка е също и отражение на образа за себе си. Нивото на интеграция може да бъде анализирано чрез:

- конструкцията на човека;
- положението му в пространството;
- богатството на детайлите;
- отношението на елементите едни по отношение на други.

Към 3 години

Детето представя своето тяло чрез изображение на главоного.

Към 4 години

Тялото е представено доста коректно.

Към 5 години и половина

Човешката фигура може да бъде по-динамична и се обогатява с детайли, свързани с облеклото.

Към 7-8 години

Човешката фигура може да бъде нарисувана в профил.

4. Образ за тялото

„Образът на тялото е въображаемата ни представа за тялото като цяло.“

За Ф. Долто образът за тялото е въображаем конструкт, несъзнаван, резултат от емоционалния ни, афективен, релационен опит, установен с нашето обкръжение, който ние проектираме върху собственото си тяло.

Фактори, които се намесват в изграждането на образа на тялото

Връзките майка-дете, баща-дете, семейство-дете

Тези връзки представляват начина, по който детето се приема и обича, за това, което то представлява, в неговото физическо тяло, в неговите движения и начин на съществуване, в неговите успехи или пропуски. Въображаемите проекции на майката и на семейството върху детето (проекциите често са несъзнавани) оказват известно влияние върху изграждането на образа за тялото. Когато тези образи подкрепят негативните афекти, детето рискува да обезцени своя образ за самото себе си, идентифицирайки се с тези образи.

Детето, което прилича по някои черти на един от неценените членове на семейството: „Ах, ти си същият мързел като чичо ти...“, „Как можа да вземеш ушите на дядо си“ и пр.

Детето, което носи разочарование, защото не отговаря на идеалния образ, който са си изградили за него, или което не награждава своите родители в съответствие със социалната представа (слабичко и бледо бебе, когато са на мода розовите бузки).

Образът на тялото се изгражда в процеса на диференциация на своето тяло от образа на майката и в процеса на идентифициране с родителя от същия пол. Много е трудно за малкото момче да изгради позитивен образ за себе си, ако мъжкото у бащата не се подкрепя в думите на майката.

Образът за тялото е категория, която в много по-голяма степен зависи от начина, по който се говори за детето и на детето. В езика на най-близките си хора детето намира символичните опори, които му помагат да си изгради образ за себе си.

Обобщение относно формиране образа за тялото

След 6-7 месечна възраст бебето започва да се заглежда в отражението си в огледало. Отначало то търси другото дете зад огледалото. След това, ако му намажем нослето с боичка, то се опитва да изтрие следата от нея върху огледалото. През втората година детето започва да разбира, че в огледалото вижда образа на майката, която е до него и му говори. Най-сетне детето започва да разбира, че това, което вижда в огледалото е неговия образ, а то е там, където се чувства. **Така се случва нещо много важно и ключово за развитието на идентичността на детето: то едновременно се идентифицира с образа си в огледалото (въображаема идентификация) и с думите на майката, която му говори, докато то се гледа в огледалото (символична идентификация).** Така че още на този много ранен етап от развитието въображаемата и символичната идентификация са неразривно свързани.

Използвана литература:

Банова В., Психомоторно развитие и психомоторни практики. Словото, 2003.

Банова В., Наръчник по релационна психомоторика. София, 2001 .

Подготви д-р Любомир Жупунов

Девето от 3 до 6 години

Психомоторно развитие

Когато наблюдаваме едно дете на три години, си даваме сметка колко бързо е протекло развитието му през последните месеци от гледна точка на силата, скоростта и координацията на движенията.

Събличането и обличането му отнемат много по-малко време. Видимо е удоволствието, което изпитва, скачайки на въже или на един крак. Тича като моторетка навсякъде и около всичко, катери се, където може, кара велосипед на три колела, лови топка с две ръце. Толкова много и разнообразни дейности, които разширяват изследователското му поле! Детето се радва, повдигайки и пренасяйки предмети, които доскоро не е можело даже да помръдне. То се чувства силно и голямо и търси потвърждение на тези *нови* чувства в погледа на възрастния.

На тази възраст то далеч не владее и не контролира движенията си като възрастен и все пак е изминало дълъг път в своето психомоторно развитие.

В ранна и предучилищна възраст най-силно се изразява пълнотата на единството между психика и тяло; това е възрастта на глобалността, на неразривната връзка между движение, емоция и мисъл, възрастта, в която детето се изразява и открива света без задръжки (Aumeras, 1988). Връзката на детето с пространството, с обектите, с хората се изгражда върху една постоянна тонико-емоционална, афективна връзка, която е личностово детерминирана и специфична за всяко дете – Aucouturier я нарича *психомоторна експресивност* (Aucouturier, 1993).

Границите на този период се маркират от два важни момента в психомоторното развитие:

1. Разпознаване от детето на собствения му образ в огледалото (към 1 год. 6 мес.), бележещо нов етап в изграждане на телесното единство на детето и излизането от периода на слятост с майката, на разграничаване на Аз и не-Аз.

2. Способността за децентрация, появяваща се нормално към 7-8 годишна възраст, разбрана като възможност детето да се дистанцира от своята сензомоторна и емоционална връзка с пространството, обектите и хората. Именно в периода между разпознаването на схемата на тялото на детето в огледало и способността за децентрация се намира „златната възраст“ на психомоториката, разбрана най-общо като една широка и сложна област на взаимодействие между системите на моториката и психиката (Lapierre, Aucouturier, 1976).

Детето спонтанно ориентира всички свои дейности към играта. Когато наблюдаваме спонтанната му игра в началото на предучилищна възраст, виждаме как то играе заради сензорно-моторното удоволствие. Например хвърля кубчета във всички посоки, вместо да строи с тях, играе в пясъка повече заради удоволствието от допира с него, отколкото за да строи пясъчни замъци, в първите му „рисулки“ явно личи удоволствието от движението. В спонтанната си игра детето упражнява сензорно-моторните функции и извлича от това голямо удоволствие. Някои автори (Deldime R. Et S. Vermeulen, 1992) наричат тези игри функционални (3-4 месеца до 3-4 години). Когато детето „храни куклата или я превъплъщава в ролята на „лекар“ или „учителка“, то подражава на действия и извършва жестове, които имат социално значение. Това са така наречените изобразителни и сюжетни игри – от 2 до 5 години. (Митева, Драгошинова, 1982) В т. нар. конструктивни игри (3 до 7 г.) детето изпитва огромно удоволствие от самото строене. Радостта му е неописуема, когато успява да подреди пъзела, да построи „къщата си“, да завърши рисунката си.

На 3 години децата често прекъсват игрите си поради различни причини: за да говорят, заради друга дейност, привлякла интереса им. Тази нестабилност практически изчезва към 6-годишна възраст, когато действието съществено се стимулира от целта, която трябва да бъде постигната.

В края на предучилищната възраст повечето деца имат добре изградена и диференцирана представа за схемата на своето тяло, която им помага да го използват като инструмент за извършване и подражание на сложни жестове и движения, латерализирани и ориентирани в пространството.

Перцептивно развитие

Често се случва да бъдем изненадани от 4-годишното дете, което много преди възрастта за обучение по четене разпознава със смущаваща за възрастния лекота в книжката си с картинки страниците, които съответстват на приказките, които сме му чели.

Клапаред нарича *синкретизъм* (по Deldime R. Et S. Vermeulen, 1992) „този първи общ разбиращ поглед“, който обаче е смътен и неточен, в който „всичко се смесва, без да се разграничава“. За перцептивния синкретизъм е характерна *глобалността*: детето центрира своята перцепция върху цялото. Например то разпознава върху обвивката на диска всяко от заглавията на любимите си мелодии, защото тази обвивка притежава облика на глобален сигнал. Друга характерна особеност на перцептивния синкретизъм е разпознаването чрез съпоставяне: то обръща внимание, съпоставяйки.

Познавателно развитие

Предоперационален период

Към 2-3 годишна възраст детето излиза от периода на сензо-моторната интелигентност, която се организира единствено в рамките на директно взаимодействие с обектите. То навлиза според Пиаже в предоперационалния период, който може да се раздели на предконцептуален стадий от 2 до 4 години и интуитивен стадий – от 4 до 7 години.

Предоперационалният период започва с първата поява на *символичната представа*, която се състои в „мисловното“ изработване на образи, изхождайки от обектите или движенията в реалния свят, не присъстващи непосредствено пред сетивата. Този период завършва с появата на *интуитивната мисъл*, която се характеризира с концентриране на детето върху външния вид на нещата и отсъствието на логични съждения.

Символичната функция

В течение на предходния период на сензо-моторната интелигентност (0-2 години), детето е могло единствено да използва елементите на своето обкръжение, които възприема чрез своите сетива. Ако то в даден момент не вижда, не чува, не усеща, не вкухва или не докосва даден предмет или човек, те просто не съществуват за него. В края на този период детето все пак е развило символични способности, които са примитивни. Когато чува гласа на майка си например, то разпознава този вокален символ и реагира сякаш майка му се намира в стаята. По същия начин биберонът е станал зрителен символ на храната и то му отговаря с радостта, която изпитва от истинското сукане. Но в рамките на сензо-моторния период детето не мисли все още по наистина символичен начин, защото реагира на конкретни и актуални стимули. То достига до стадия на символичната представа – докато лежи в леглото си, то мисли за гласа на майка си, без да го е чуло, или си представя биберона, без да го вижда. Например когато момченце на 3 години вижда баща си да се бръсне сутринта, внезапно започва да подражава на жестовете му следобед в градината по време на игра.

Следователно докато в сензо-моторния период интелигентността е свързана с конкретни обекти и настоящи събития, в предоперационалния период тя започва да използва символи, за да представи обектите, местата, хората, ситуациите. Мисълта на детето отива отвъд „тук“ и „сега“. Тя може да „извика“ един отсъстващ обект, едно действително събитие, което се случва другаде и в друго време.

Някои характерни особености на символичната функция

Символичната представа е едновременно по-дълбока и по-гъвкава от сензо-моторния интелект. При детето, което обича да играе на лодка, мисълта му позволява не само да си представи плуването на играчката във ваната, в локвата или езерцето в парка, но също да прецени точно мястото, където ще отиде, за да накара лодката да плува.

Символичната представа не е свързана с конкретните цели на действието. Тя позволява на детето да изследва отново свои предишни познания, да си припомни как неговият кораб се е разбил в развълнуваната локва и т.н.

Символичната представа позволява на детето да разпростре своите разсъждения по повод дадени свойства (количество, големина) извън самото него и обектите, които среща всеки ден. Корабът притежава мачта и платно. Това не пречи на нашия мореплавател да си представи по-голям кораб с повече мачти и няколко допълнителни платна. И най-сетне символичната представа е кодирана, социализирана. Детето привежда своите мисли във форми, които могат да бъдат общени и разбрани от другите хора.

Развитието на символичната представа произлиза от подражанието. Елементарното подражание на жестове от сензо-моторния период постепенно се усложнява и интериоризира. То приема формата на мисловен образ, на символична представа, която отваря за мисълта едно безкрайно поле на приложение, различаващо се от ограничените рамки на сензо-моторното действие.

Интуитивното мислене

Много от опитите на Жан Пиаже илюстрират интуитивното мислене. Показваме на детето топка пластилин и го караме да направи друга топка със същата големина. Оставяме на масата топката, направена от детето, за сравнение. Трансформираме пред очите на детето топката в питка, после в наденичка. Когато го попитаме дали в трансформираната топка има още от „същото нещо“ (= същото количество) от пластилина, детето отговаря, че в питката има по-малко, защото е по-тънка (по-сплескана) от топката, че има повече пластилин в наденичката, защото е по-тънка (по-сплескана) от топката и защото е по-дълга. Друго дете може да отговори точно по обратния начин, твърдейки, че питката е по-голяма (защото е по-широка от топката), а наденичката по-малка, защото е по-тясна.

Какво ни показват отговорите на децата, когато преливаме вода в два съда с различна височина и ширина:

- Те концентрират перцепцията си върху един привиден аспект на трансформацията и по този начин negliжират значението на другите състояния на материята. Те не могат логически да решат проблема, защото не са способни да отчитат едновременно големината и обема; те са по-заети със състоянията, отколкото с промените.
- Те не разбират значението на преходните състояния на един феномен. Те са внимателни най-вече в началото и в края на процеса.
- Те не могат да преминат отново преминатите етапи чрез междинните стадии на тран-

сформацията. Не разбират идеята, че операцията преливане например е обратима. В действителност ако те можеха да схванат възможността за възстановяване първичното състояние на материята, те биха разбрали, че количеството вода е еднакво в двете чаши.

В интуитивното мислене, характеризиращо се от центрация, статичност и необратимост, детето може да си представи перцепции и действия, но не е способно да ги координира чрез логически операции.

Егоцентризмът на детското мислене

Четиригодишно момченце казва на мухата, която жужи около него, а то безуспешно се опитва да изгони: „Муха, отивай си, връщай се при майка си!“ Следователно детето вярва, че другите създания – например мухата – притежават живот и чувства като неговите и че може да получи от тях това, което желае.

На тази възраст детето не е способно да се постави на мястото на другия човек. Единствената гледна точка, която съществува, е неговата собствена. Когато го карат да наблюдава предмет с три измерения, например някоя от неговите играчки, и да опише как го вижда някой друг, който седи срещу него, то описва собственото си възприятие. Детето не схваща, че другият човек би могъл да има различна гледна точка от неговата. То не си дава сметка, че собственият му опит е само частичен и моментен, което го прави неспособно да се съобразява с идеите на другия.

Четиригодишно момче, което вижда морето за първи път, заинтригувано от вълните се провиква: „Но кога вълните спират да идват до брега?“ – „Никога“, отговаря баща му. „Добре, когато си легнем довечера?“ – пита отново детето недоверчиво. То по-скоро приспособява света към своята личност, отколкото адаптира мисленето си към реалността.

Мисленето на детето е *егоцентрично* в степента, в която то не може да отчита, че нещата *извън* него притежават свое собствено съществуване, независимо от неговото. Този егоцентризъм може лесно да бъде разпознат в говора. Така, например дете, което говори по телефона, казва на събеседника си: „Усещаш ли колко вкусно мирише супата, която готви мама?“

Синкретизъм на мисленето

Синкретизмът е начин на мислене, предшестваш анализа и синтеза. Това е глобално познаване на нещата, при което всичко се натрупва, без да се разграничава: основното и допълненията, необходимото и случайното.

За възрастния дъждът и гръмотевицата са случайно обединили се обстоятелства, докато детето ги интегрира в един-единствен феномен и ги възприема като постоянно и задължително свързани. Мисленето на детето се основава на множество смесени понятия, на амалгама от спомени. В мисленето на детето от 3 до 6-7 годишна възраст, всичко – или почти всичко – е в безпорядък. Например не се отчита хронологичната последователност. Спомените, които са оставили най-силни впечатления у детето, се съпоставят или пресичат от второстепенни елементи. Липсва структуриране според точните връзки, като причина, ефект, средство, цел.

Тригодишният Слав пита майка си: „Вчера или в петък ще отидем при баба Блага или при баба Мария?“

Отново Слав на 3 години и половина, забелязвайки далекопроводите, покрай които минава пътят, пита баба си какво е това, а баба му отговаря: „Тук минава електрически ток.“ Слав след кратко замисляне: „А, това е електрическият ток, дето го плащаме, нали, бабо?“

Синкретизъм откриваме също във *фабулирането*, което представлява често срещано пове-

дение и нормално бягство от реалното в този период от детството. Всъщност фабулирането е често израз на затруднението, което детето изпитва при опит да разграничи реалното от въображаемото. Например Слав (4 год.), който надълго и широко е разказвал на приятелката си Миленка как баба Яга идва да простира пране на техния балкон, се разплаква и уплашен вика майка си да го пази от баба Яга, когато Миленка си отива и той остава сам. Друг път същото момченце тича и вика мама:

- Мамо, мамо, ела, че някой иска да ме изяде!
- Кой иска да те изяде, Слави?
- Кумчо Вълчо. Кумчо Вълчо иска да ме изяде, мамооо!
- Зад телевизора се е скрил!

Фабулирането е също е един вид компенсация за детето, което чувства превъзходството на възрастния (например децата, които си създават собствен въображаем свят, в който изпълняват важна роля в компанията на митично, въображаемо същество). Фабулирането понякога се използва като средство да се престъпят забраните (например детето, което е казало „лоша дума“, я приписва на другия, фабулирайки). Поради това за детето в предучилшна възраст трудно може да се каже, че лъже в смисъл на осъзнато и целенасочено мамене на другия, за да извлече някаква облага.

Учителката посреща майката на 4-годишно момченце в градината разтревожена, че въпреки забележките ѝ то е пълзяло по земята с новия си панталон и доста го е захабило. „Направих му забележка – споделя учителката, – но той ми каза, че това са му панталоните за игра, а въкъщи има ново костюмче за официално.“ Майката е много учудена, защото наистина е предупредила детето да пази новите си панталонки.

Как разсъждава детето в тази възраст

Начинът, по който детето разсъждава, често е смущаващ за възрастния – малко го е грижа за реалното и не проявява чувствителност към явните противоречия с него. Например майката на 3-годишно момче разбира от децата, че то току-що е хвърлило в една шахта новата си кофичка и лопатка. Тя е много ядосана и отива с намерение да му се скара:

- Как можа да хвърлиш в шахтата новата си кофичка? – пита майката.
- Но, мамо, децата непрекъснато искаха да ми я вземат и аз я скрих – отвърща детето.

Според А. Валон (по Deldime R. Et S. Vermeulen, 1992) малкото дете „мисли на островчета“, което ще рече – фрагментарно. То не е способно да интегрира в една и съща идея два аспекта на един и същ обект, например сирене и мляко, жито и брашно, слънце и ден и т.н.

Слав се разхожда с мама на полето. Мама обяснява: „Ето, Слави, тук расте слънчоглед, царевица и...“ Слав добавя със същия тон: „И зрънчо... Тук расте и зрънчо, нали, мамо?“

Поради синкретизма на своето мислене детето е безразлично към логическите връзки между понятията. Често то ограничава разсъжденията си до 2 понятия. Достигайки до способността да разсъждава по двойки, детето започва да излиза от тоталното объркване, в което неговият интелект работи дотогава. Двойката може да се счита като калъп, все още крехък и не добре оформен, в който ще се излее в училищна възраст понятието за връзка (причина-следствие, съдържание-съдържимо). Между 3 и 6 години детето не схваща, че фактите могат да бъдат независими от неговите най-силни желания.

Трансдукцията е истинска верига от асоциации, в които детето обединява понятия без логи-

ческа необходимост, като процедира от специфично към специфично, от особено към особено. Между 3 и 6 години детето често мисли, че два специфични факта са свързани, защото се случват едновременно. Ако баща му се връща у дома всеки ден в момента, в който се здрачава, то може да си помисли, че едното е причината за другото. Следователно трансдуктивният начин на разсъждаване приписва една причинно-следствена връзка между две събития, които не са свързани помежду си.

Афективно развитие

На 3 години Слав е конформист. Той непрекъснато се презастрахова с „Така добре ли е?“ за голяма изненада на своите родители. Очевидно е излязъл от фазата на противопоставянето. Овладеяването на „не“-то, което съпровожда раждането на представата, бележи според Р. Шпиц (Spitz, 1962) истинския момент на осъзнаване на себе си и на другия. С това пред Слав се е отворил пътят към социалния свят.

На 4 години той е фантазьор, а умът му е в непосредственото въображение. Когато Слав и мама се гушкат и играят на „мама Зайка“ и „зайчето Питър“ и в този момент тате влиза в стаята, Слав възкликва: „Ето го мистър Макрегрър, мамо, бързо да се скрием!“ Четиригодишният Слав е също самохвалко, поради необходимостта да се утвърждава: „Аз съм гордостта на татко“ – обяснява той на баба си и дядо си. Голям бърборко, той е актьор и публика на собствените си действия и спектакли. С шнолата на мама той играе, като за няколко минути я превръща в кораб, плуващ в развълнувано море, в бариера на прелез на влак и най-сетне във фотоапарат, с който прави снимка на току-що събудилата се сестричка. Най-много го вълнува да стане социално същество и многобройните му „защо“-та и „как“ са доказателство за това. На 5 години той достига фаза на лично и социално равновесие. Вече не се чувства удобно в своя свят на „тук и сега“, чийто център е майка му. За него светът се свежда до по-широкия семеен кръг, чийто център е домът му, който го привлича. Използва ограничения кръг на собствените си познания докрай. Когато е необходимо, Слав се обръща към възрастния. Търси удовлетворението от успехите си, от социалното си утвърждаване – „Как трябва да се направи това?“ или „Това се прави така, нали, тате?“. Неговият свят все още е проникнат от самия него и той не може да го разглежда от гледната точка на другия. На 5 години Слав е по-резервиран и „по-целомъдрен“, отколкото на 4 години, но интересът му към произхода на бебетата и почудата му пред половите различия продължават.

Фалическият стадий

Известно е, че З.Фройд, открива съществуването на детската сексуалност, която съществено се различава от тази на възрастния човек, благодарение на клиничната си работа с възрастни и в процеса на тяхната психоанализа. Характерна за детската сексуалност е играта на *частичните влечения*, съставлящи сексуалното влечение, свързани с източниците на телесна възбуда, определени като *ерогенни зони* и проявяващи се под формата на изолирани поведения, водещи до специфично удоволствие. Съответната ерогенна зона определя и названието на всеки един от психо-сексуалните стадии на развитието (орален, анал, фаличен, латентен и генитален). Двигателят на това развитие са вътрешните психични конфликти. Чувствата и преживяванията, които ги съпътстват, се изтласкват в несъзнаваното в по-късна възраст (*инфантилна амнезия*). Затова възрастният човек не си ги спомня, но те са изиграли предопределяща роля за психичното му структуриране и формирането на личността му.

Според теорията на Фройд за психо-сексуалното развитие на детето оралният и аналният стадий, които обикновено се простират през първите 3 години от живота, засягат единствено детето и неговата майка. Разбира се, малкото дете разпознава и изпитва привързаност към баща си,

но по своето качество и роля тя не се различава от привързаността към майката. Според Фройд тази ранна връзка между двамата отстъпва място към 3-ата година на връзка между трима, свързана с намесата на бащата, и по-специално с комплекса на Едип.

Между 3-ата и 6-ата година детето представя типични поведения, свързани именно с психо-сексуалното му развитие в този период: мастурбиране, ексхибиционизъм и воайорство. То се интересува също от произхода на децата и изработва различни теории за раждането: бебето се ражда от гърдата на майката, от пъпа ѝ или чрез отделяне, след като тя е погълнала специална храна. Концепцията му за сексуалните отношения е садистична.

Представата на момичетата и момчетата в тази възраст е, че съществува само един генитален орган – фалосът, – откъдето идва и името на този стадий. Както в случая на малкия Ханс (З. Фройд, Малкият Ханс, Стигмати, 2011), става ясно, че 3-4-годишното дете разделя света на живи и неживи същества според това дали имат фалос или не. В представите на детето в тази възраст малката сестричка няма фалос, защото е кастрирана. Разбирането за различието между половете идва по-късно. Момчето не само вярва, че момичето е кастрирано, но се страхува да не му се случи същото като наказание за неговото желание към майка му. Респективно момичето вярва, че съвсем несправедливо е лишено от фалос. (Не е рядкост да видим 3-4-годишно момиченце, което се опитва да пишка право като момче.) Кастрационният комплекс отключва комплекса на Едип.

Комплексът на Едип

Малкото момче, което заявява „Ще се омъжа за мама, когато татко вече няма да го има!“, и малкото момиче, което е във възторг да се разхожда само със своя баща, си съперничат с родителя от същия пол (враждебност), за да се доближат до родителя от срещуположния пол (любов).

Разрешаването на Едиповия комплекс се състои в отказа от сексуалните и враждебни желания и в *идентифицирането* с родителя от същия пол, взет за модел. Малкото момиче става като своята майка, а малкото момче – като своя баща. Детето интегрира своя пол, като възприема поведението и ценностите на родителя от същия пол.

Упадъкът на Едиповия комплекс следователно е свързан с интериоризацията на родителските образи, на изискванията и интересите на родителите, които изграждат свръх-Аза. Каква е неговата роля? Да контролира влеченията и да оторизира някои поведения на Аза, както да му забранява други.

Съществуват ситуации на обърнат Едип (привличане на бащата към дъщерята, на майката към нейния син), както и Едип, засягащ други лица (по-възрастния брат или сестра, дядото или бабата).

Интерес представлява обяснението на френския психоаналитик Жак Лакан (Lacan, 1958) за комплекса на Едип, което разкрива ключовата му роля за афективното развитие на детето и психичното му структуриране. Според Лакан третият стадий на огледалото (2-3 години) съставлява първото време от стадия на Едип. Детето се идентифицира с липсата на майката, т.е. с фалоса: тази идентификация поддържа детето подчинено на своята майка, на нейното желание (областта на въображаемостта). В едно второ време бащата се намесва, за да означава на детето, че то не е въображаемият фалос на майката и че тя няма фалос. Законът на бащата се състои в една символична кастрация – „бащата кастрира детето, разграничавайки го от фалоса и разделяйки го от майката“. Третото време от стадия на Едип се състои в идентифицирането на детето със Закона, с бащата носител на фалоса. Тогава детето напуска въображаемостта и влиза в символичния ред, в реда на езика, в света на културата и цивилизацията: то става субектът, който е различен от двата други – от майката и от бащата, възпрепятстващ сливането на детето с майката.

Афективността слага своя отпечатък върху цялата личност на детето между 3 и 6 години. В интелектуален план егоцентризмът на неговото мислене и представата, която си изгражда за света, го доказват ясно. На тази възраст детето изразява своя афективен живот най-вече чрез моториката си. Ето защо в психологичното изследване и терапията често се използват рисунки (на човек, на семейство, на дърво и пр.) и играта – с малки персонажи, представляващи различните членове на семейството; с модулите в залата по психомоторика и т.н.

Приказките също живо интересуват малкото дете. Според *Бруно Бетелхайм* вълшебните приказки представят света по същия начин като детето, говорят му за психологични трудности, каквито са неговите (добрата и лошата майка, Едиповата ситуация, съперничеството между братята и сестрите), носят му облекчение и му позволяват да се разбере по-добре. Вълшебната приказка не трябва да бъде обяснявана на детето. Тя поставя екзистенциални проблеми в кратки и точни термини: необходимостта да бъдеш обичан и страхът да останеш незабелязан, да си без значение за другия; любовта към живота и страхът от смъртта. Ситуациите, представени във вълшебните приказки, са опростени, а персонажите не са амбивалентни. Те също така предлагат на детето решения, които то може да схване според нивото на своето разбиране. Бетелхайм уточнява: „Ако приемем, че тези истории ни описват реалността, очевидно те са възмутителни, жестоки, садистични и всичко каквото пожелаете. Но възприемани като символи на психологични събития или проблеми, те са напълно верни.“ (Bettelheim, 1978)

Социално развитие

Тенденцията, която подтиква детето към другите, се развива между 2-3 и 7-8 години. То желае да бъде с другите, проявява интерес към това, което те правят, но неговото поведение все още е предсоциално. На тази възраст детето има потребност от компания, но егоцентризмът и нестабилността на характера все още представляват пречки за развитието на сътрудничество.

На 4-годишна възраст контактите остават силно ограничени, а взаимодействията с връстници се определят предимно от материалното. Например в така наречената *паралелна игра* децата играят заедно, но не и съвместно: привидно те играят на едно и също нещо, в едно и също игрово пространство, но всяко само за себе си. В колективния монолог по същия начин всяко дете говори за себе си, без да го е грижа за това, което казва съседът.

След 4-годишна възраст взаимодействията на детето се увеличават. Сближаването с другия най-напред се поражда в конфликтите: между две деца се установява една малко по-стабилна връзка, когато има трето дете, което първите две „мразят“. После малко по малко децата започват да действат заедно, преследвайки конструктивни цели. Що се отнася до подражанието, едностранно или реципрочно, появяват се моменти на сътрудничество, които са все по-чести и по-трайни.

Процесът на социализация

Приобщаването на децата към нормите и ценностите на обществото се осъществява с помощта на родителите, които служат на децата за модели на поведение, изразявайки одобрение и нежност, налагайки забрани, давайки разрешение, наказвайки за неприемливо поведение.

Първите опити за социализация се появяват често чрез агресивни поведения: агресивност, проявена чрез действия или думи, дразнене, закачане. Първото установяване на контакт се състои в битки, които престават така внезапно, както са започнали: децата се бутат, дърпат, блъскат, бият, след това правят опити за миролюбиви отношения.

Когато смятаме, че детето иска да играе с лопатката на друго дете, в действителност то иска да

играе с другарчето-лопатка. Ако другото дете си вземе лопатка, дори да предложим на първото съвсем същата, то остава неудовлетворено. Проблем, който не можем да разрешим! Една от първите социални игри е играта на топка, при която всяко дете участва в дейността на другото, без да му пречи.

Във вербалната агресивност на детето често се забелязват прояви на суетност като форма на себеутвърждаване със социална насоченост: всеки иска да докаже ценността на сътрудничеството, което може да даде (въпреки че цитираните предимства са често тези, които детето приписва на своите родители). Чрез ексхибиционизма и чрез кокетството детето иска да стане обект на желание: то се стреми да бъде свръхоценено, т.е. търси социална стойност чрез символичния повик към възрастния. Например да станеш „любимец“ на учителката.

Дразненето и закачането потвърждават потребността на детето да привлича вниманието върху себе си. Те също представляват едно социално поведение: „моливът представлява общ предмет, когато А го е бутнал от ръката на Б и Б се навежда, за да го вземе; изглежда, че А и Б играят една и съща игра, когато А скрива шапката на Б и когато Б я търси, когато А развързва панделката, с която е завързана косата на Б и която Б задържа с усилие и завързва и т.н.

Социометричните тестове при 3-6-годишни деца показват, че те най-често избират деца от противоположния пол, много рядко техните избори са реципрочни, често се срещат изолирани случаи, липсва расово разделяне (Deldime R., S. Vermeulen, 1992). Мотивите са егоцентрични – едно дете избира друго, защото то отговаря на собствените му потребности – и имат естетически характер – едно дете е избрало друго, защото е хубаво.

Развитие на моралното мислене

Зависимият морал, характерен за тази възраст, се ражда от едностранния респект на детето към възрастния, на малкия към големия. Това е морал на авторитета, на ограниченията, които затварят детето в собствения му егоцентризъм. До към 9-10-годишна възраст детето счита правилото (напр. в играта) като свещено, вечно и произхождащо от възрастния. В разсъжденията, засягащи проява на несръчност или кражба, детето отчита материалния резултат: детето, което е счупило най-много съдове, е най-виновното, независимо какви са обстоятелствата (морален реализъм и обективна отговорност). Детето смята лъжата за много сериозна, когато е неправдоподобна (напр. ако кажем, че сме видели куче, голямо колкото крава) и по-лошо е да излъжеш възрастен, отколкото дете (едностранен респект).

Моралният реализъм, който произтича от егоцентричния начин на мислене на детето под 6 години, също така е последица от ограничението на възрастния и едностранчивия респект.

Реализмът на детето го кара да вярва в една постоянна справедливост: преди 7 години в действителност „природата е хармонична съвкупност, подчиняваща се на закони, които са колкото морални, толкова и физически (анимизъм) (Piaget, 1957).

Справедливата санкция е *изкупителната санкция*. Тя е даже необходима и поради това още по-ефикасна, когато е по-строга. Това наложено отвън правило върви в комплект с принудата на възрастния без връзка със санкционираното действие (например да се лиши детето от десерт).

Необходимостта от санкцията формира у детето нагласа за *обща отговорност* в случаите, в които един виновен не се издава спонтанно – всеки трябва да бъде наказан, защото другите са виновни, че не разкриват злосторника. Справедливостта се отъждествява с авторитета (едностранен респект) и в случай на конфликт между равенство и авторитет детето по-скоро клони към авторитета. Това отсъствие на стремеж към равенство и необходимостта от санкциониране водят дотам, че санкцията винаги отнема равенството.

Периодът между 3 и 6 години илюстрира добре съществуващите взаимодействия между интелектуалното, афективното и социалното развитие. Стремешът и начинът, по който детето се социализира в този възрастов период, в голяма степен се обясняват от егоцентризма на мисленето му и моралните му разсъждения, влияещи се от реализма, анимизма и всемогъществото, което детето приписва на възрастния.

Цитирана литература

Митева, Ю., Драгошинова, Р. Играта – източник на здраве, Медицина и физкултура, 1982

Фройд, З. Малкият Ханс. Стигмати, 2011

Aucouturier, B. Léxpressivite psychomotrice. 1er Congres latino-americain de psychomotricite, 1993

Bettelheim, B. Psychanalyse des contes de fees. Paris, laffont, 1978

Deldime, R., Vermeulen S. Le developpement psychologique de l'enfant. De Boeck., 1992

Lacan, J. Les trois temps d'Oedipe, dans Le Seminaire V : Les formations de l'inconscient, Champ Freudien, Ed. Du Seuil, 1998, 197-212

Lapierre, A., B. Aucouturier. La psychomotricite et son evolution. Pratiques corporelles, 1976, 35, 45-47.

Piaget, J. Le jugement chez l'enfant. Paris, PUF, 1957

Spitz, R. Le non et le oui. La genese de la communication humaine, Paris, PUF, 1962

Introduction a la psychologie de l'enfant. Mardaga, 1982

***Детето от 2 до 5 години:* как да разговаряме с него?**

Д-р Любомир Жупунов

В тази възраст детето има непреодолимо желание за разговор с възрастните. То вече се движи самостоятелно и желае да опознае и завладее света, който го заобикаля, пита за всичко възрастния, не се доверява на връстниците си и интуитивно усеща, че отговорите са скрити в света на възрастните. Макар че си контактува с връстници и провежда разговори с тях, повечето теми се започват с: „А пък моя тати каза... Майка ми така ми каза.“ Съответно този, който го е казал или е преживял разказаната случка, е все някой възрастен, бил той дядо, баба, батко, кака и т.н. – все представители на възрастните.

В книгата си „От 2 до 5“ Корней Чуковски пише, че в тази възраст, ако бъдат оставени на покойствие да задават въпроси, децата могат да зададат до 2000 въпроса на възрастния, без непременно да изчакат да им бъде отговорено конкретно на всеки въпрос. Тези наблюдения той е осъществил, без да работи по някаква конкретна тема. (Просто е бил дядо на внучето си и по примера на Фройд си е направил труда да запише с число всичките въпроси на малкото си внуче, без да им отговаря. Просто е записвал бройката.) Радва ги самото задаване на въпрос, след като зададат въпрос, веднага задават следващия, защото мисълта им постоянно скача като птица от клон на клон. И това се прави с несъзнаваната цел да се порасне.

Възрастният човек трябва да е много търпелив и спокоен, да не се поддава на нервност от многото въпроси на детето, а търпеливо да го насочва за разговор там, където се чувства сигурен, че може да задоволи детското любопитство с верен отговор, а не да измисля неверни неща само и само да не се изложи, че не знае нещо. Децата много добре усещат, когато ние не сме сигурни в отговора. Затова много по-добре е да си признаем незнанието, отколкото да шикалкавим.

Децата в тази възраст изпитват гордост от своите знания, с които са се сдобили, контактувайки с други възрастни. Те искат да афишират това свое знание и по възможност да впечатлят възрастния, особено ако представлява авторитет за тях. Децата се позовават на родителите си и ги цитират. Например във филма „Ченге в детската градина“ детето с баща гинеколог гордо съобщава на Арнолд Шварценегер: „Момичетата имат вагина, а момчетата пенис.“ Кое доведе почти до апоплексия обръгналия на всякакви трудности Арни. И чест прави на героя му, че въпреки изненадата не започна да се държи поучително, а прие фактите такива каквито са. Можем да си представим как би писнала всяка средностатистическа родна баба, ако нейното внуче или непознато дете на възрастта на внучето ѝ съобщи подобни факти. В моята практика постоянно разговарям с деца от тази възраст и те не престават да ме изненадват с коментарите, които правят пред родителите си за мен или за колегите ми.

Тригодишната Ана ме попита: „Ти имаш ли дете?“ И след като аз отговорих, че имам, я попитах: „А майка ти има ли дете?“ Тя отвърна, без да се колебае: „Няма.“ Тогава я попитах: „А на майка ти дъщеря ѝ как се казва?“ Тя отговори: „Ана.“ Разбира се, след като си поговорихме малко в този стил, тя като уважаваща себе си малка женичка ме покани на кафе в 9,30, като не уточни точно в кой ден.

Йоана на 4 години дълго ми обясняваше как ще си пие сиропчето оттук нататък и че аз съм много „добличък“ и че не трябва да я „боцам“. След като разбра, че въпреки обещанията за сиропите, ще има „боцане“, ми се закани през сълзи „никога да не се омъжи за мен“. Но радостното е, че още след убождането ми се отсърди, защото бях честен с нея и не я излъгах, че няма да я бода.

С децата се остарява приятно. Те не могат да лъжат и винаги точно определят възрастта ни според истинния им хронометър, а не според куртоазния. Една майка, чието дете ми беше казало „дядо“, веднага го поправи, че съм чичо, а не дядо, а аз ѝ отговорих, че не съм никакъв чичо, ами съм си 100% дядо. Тогава тя сподели, че през целия си престой в отделението освен неудобство е изпитвала и страх, че може да навреди на детето поради „обидата“, която то ми е нанесло. И колко много се успокоила, като разбрала, че не съм го намразил.

По Коледа момичето на колегата ми се разболя и не искаше да пие сиропите си. Майката го заплаши с постъпване в болница, но на заплахата детето отговори в стил „донски казаки пишат на султана“: „Аз като отида в болницата, ще нарека сестрите с всички мръсни думи, на които ме е учил тати.“

Много примери могат да се дават, но друго е по-важно: детето има огромно желание да опознава света и трябва да получи адекватна подкрепа от възрастния именно в езика.

Работата с деца изисква възрастният човек да е подготвен да чуе истини, които другите възрастни никога няма да му кажат. И трябва да може да приеме детето като равен, защото то очаква това.

Детето не е само източник на весели случки. То е един сериозен изследовател, който гледа света с очите на малкия човек, на когото предстои порастване и неговият свят е по-различен и по-добър от този на възрастния. Да разговаряме с уважение с детето не означава грубо да разрушаваме представите му. Те полека-лека те ще станат реални с напредване на възрастта.

Детето, бързайки да порасне, навсякъде съобщава: „Аз като порасна... Като стана голям/а... Или пък влиза в ролята на голямото животно: „Аз съм куче и ще те ухапя.“ Или „Аз сум ходила на море на Варна. Знаеш ли къде е?“ И след отговора „знам“ ми се заявява: „Аз муноооооого плувах и ще стана кит и ще те глътна! Ти знаеш ли какво е кит? Ами можеш ли да плуваш?“ – „Аууу – казвам, – и защо ще ме глътнеш, като станеш кит? Не ти ли е жал поне малко?“ – „Ще те глътна, защото китовите гълтат всичко!“ – „А не може ли да си момиче и да не ме гълташ?“ – „Не мога да съм момиче, но може да не те глътam, ако слушаш.“

За някои „неудобни истини“

Майка, чието дете лекувам от бебе, го води на преглед и аз забелязвам, че е бременна за трети път. На въпроса ми в кой лунарен месец е тя отговаря, че е в шести месец. Аз задавам въпрос на момчето (то е във втори клас, второ дете на майката): „Ти какво си поръча на щъркела – братче или сестриче?“ Майката ме поглежда с ужас и ме спира с изплашен шепот: „Недей, недей моля те, той не знае.“ Аз питам: „Е добре де, ами след три месеца нали все пак ще се разбере, това не може да се скрие!“ А тя ми казва: „Е какво, да бия менчето ли?“ Оказва се, че тя е в развод, живее с друг мъж и НЕ Е УДОБНО детето сега да научи, че тя е бременна. Говорих дълго с нея и ѝ обясних, че тя е човекът, който ще обясни на сина си за предстоящото, за да не е изненадан и най-важното – да не се чувства той излъган и ощетен.

Подготви Весела Банова

Здравни грижи

Презентация: „Здравни грижи – симптоми на телесно страдание и първи реакции“

Необходимост от здравни грижи

Още веднага след раждането детето се нуждае от здравни грижи, които се осъществяват не само в болница, но и у дома.

Избор на личен лекар и патронажна сестра

Първото нещо, което трябва да се направи, след като детето се настани в дома на приемните родители, е да се избере личен лекар на детето. Желателно е той да е педиатър, но преди всичко трябва да е такъв, на който приемните родители имат доверие и според тях би бил способен да спечели доверието на детето. В сегашно време личните лекари са задължени да водят и ДК, а ако родителите преценят, могат да изискат от ОПЛ/ЛЛ да ги насочи към педиатър, който да му води ДК до 2 год. възраст.

През първата година от раждането ДК се посещава веднъж месечно, а във възрастта между 2 и 3 години – веднъж на 3 месеца, от 4 до 7 години – веднъж на шестмесечие. В ДК се извършват различни изследвания, които трябва да бъдат направени в съответната възраст, проследява се нервно-психичното развитие на детето, извършват се имунизациите според имунизационния календар в РБългария. ДК е мястото, където родителите получават отговори на въпросите, които ги вълнуват относно физическото и нервно-психичното развитие на детето. В ДК за детето ще се грижи и патронажна сестра, чието основно задължение е да контролира правилно ли се изпълняват лекарските предписания, да обучава родителите по практическите въпроси на правилното отглеждане и възпитание на бебето и малкото дете и да информира лекаря за състоянието му. Добре е приемните родители, особено скоро след като са започнали да се грижат за бебето/детето да си записват въпросите, които възникват, и да отбелязват фактите, които са забелязали – напр. поникване на първи зъби, първи съзнателно казани думи, прохождение и т.н.

Първи здравни грижи

При бебетата здравните грижи, които се полагат от родителите, са поддържане на хигиената на детето и правилното хранене. Правилното хранене в тази възраст се отнася към здравните грижи, защото детският организъм е бурно развиващ се и особено чувствителен както към дефицит, така и към предозиране с определени хранителни вещества. Трябва да се отбележи, че в ранна детска възраст храненето – освен удоволствие и създаване на връзката с възрастния – изпълнява и пластични функции – т.е. хранителните вещества взимат участие в съзряването на тъканите както във физическо отношение, така и във функционално. Много е важно храненето да бъде консултирано с лекар, защото все още в нашата народопсихология битуват различни неверни поверия относно храненето. **НЕ СЕ ДОВЕРЯВАЙТЕ НА САМОЗВАНИ СПЕЦИАЛИСТИ.**

Грижи за хигиената на бебето и кърмачето:

- къпане – след всяко къпане е необходимо да се подсушат и естествените кухини, където може да е проникнала вода;
- след изкъпване е желателно тялото да се маже с мазнина, която действа подхранващо и овлажняващо на кожата;
- грижи за устната кухина – при новородените много често се наблюдава побеляване на езика, обикновено придружено с болки и отказ да се храни. Това е състояние, наречено соор и се предизвиква от гъбна инфекция. За да се избегне това неприятно състояние, е

необходимо след нахранване на бебето се дава да пие вода с цел почистване на устната кухина. Ако въпреки това езикът му побелее, може да се третира с различни противогъбични лосиони, но само предписани от лекар.

Някои проблеми и симптоми, на които трябва да се обърне внимание

Повишена телесна температура

- За нормална телесна Т се счита Т между 36–37 градуса. За повишена телесна Т се считат стойности над 37 гр.
- Субфебрилна е Т между 37 и 38 градуса.
- Фебрилна:
Лека 38–38,5 гр
Умерена 38,5–39,5 гр
Значителна 39,5–40,5 гр
Висока 40,5–41,5 гр
- Хиперпирексична – над 41,5 гр

Какви могат да бъдат причините за повишената температура:

- инфекциозни и възпалителни процеси, най-чести в детска възраст – вирусни, бактериални и др.

Какви промени в детския организъм настъпват вследствие на повишена температура?

- Ускорена сърдечна дейност
- Учестено дишане
- Безапетитие
- Отпадналост
- Възбуда, неспокойство, бълнуване
- Втрисане

Какво трябва да е поведението?

1. Трябва да се знае, че самостоятелно у дома можем да се опитваме да се справим с лек фебрилитет – до 38,5 гр. В домашни условия се използват различни методи:

а/ медикаменти с понижаващо Т действие налични в домашната аптека – парацетамол (под всякакви форми – свещички, сиропи, таблетки), аналгин, аспирин – като за аспирин трябва да се знае, че не се прилага на деца под 8 години;

б/ действия:

- компреси с вода (може и вода и оцет), поставяни на челото, китките и стъпалата;
- влажно обвиване – намокря се чаршаф и детето голо се увива в мокрия чаршаф, като дясната ръка е поставена върху сърдечната област;
- при по-големи деца може и хладък душ;
- при несправяне със ситуацията или при поддържане на Т в рамките на няколко часа около или над 38,5 градуса трябва да се обърнем към лекар.

Болки в различни части на тялото

1. Главоболие – много чест симптом

Причини:

- а/ функционални – когато са свързани със състояние, което предхожда появата на болката – висока Т, травма на главата, някога и повишено вътречерепно налягане вследствие на различни причини;
- б/ органични – най-често при синусити, зъбобол или като първична проява на смущения в зрението.

И в двата случая, особено при зачестяване на главоболието или усилването му, се търси лекарска помощ и консултация.

2. Болки в гръдния кош – също с най-разнообразни причини, най-често от страна на дихателната система: бронхити, пневмонии, ТБК, бронхиална астма или пък травма на гръдния кош и т.н. И в тези случаи трябва да се търси лекарска консултация.

3. Коремна болка – извънредно често оплакване в детска възраст. Трудностите при диагностициране на причините за оплакванията са:

- а/ детето не може да локализира болката и най-често посочва областта около пъпа;
- б/ много често коремната болка може да е израз на вторична проява на първичното заболяване – ангини, възпаления на ушите, дори при менингит т.нар. – отразена болка;
- в/ по-големите деца много често съобщават за несъществуваща болка или откровено симулират.

4. Болки по крайници и стави. Причините са от различно естество – от лека травма по време на игра до счупвания на кости и причини от различни системни заболявания. Трябва да се знае, че много често болките по крайниците и ставите може да са израз и на заболяване, което е системно или злокачествено. Затова във всички тези случаи се търси лекарска консултация.

Симптоми, които могат да алармират родителите

Тези симптоми идват от различни части на тялото и при забелязването им трябва да се реагира навреме. Това е особено важно за родителите, тъй като са постоянно до детето и първи забелязват някои изменения по тялото и някои телесни кухини.

От дихателната система

Нормално децата дишат с различна честота в различните възрасти и съответно пулсът им има определена честота:

Новородено 0–28 дни	40 – 60 вдишвания/мин	140 – 160 пулс
Кърмаче 28 д. – 12 мес.	30 – 40 вдишвания/мин	120 -140 пулс
1-6 год.	20 – 30 вдишвания/мин	100 – 120 пулс
7-14 год.	18 – 20 вдишвания /мин	80-90 пулс

Ускорено дишане – най-често е израз на настъпваща дихателна недостатъчност.

Затруднено дишане:

а/ *затруднения при вдишване* – най-често причините са от механично стеснение на ГДП (горни дихателни пътища); произход – носа, оток на фаринкса, ларинкса, понякога и на трахеята. Затруднен е процесът на вдишване, който се и удължава във времето и податливите места на гръдния кош (междуребрива и под гръдния кош) хлътват;

б/ *затруднения при издишване* – най-честата причина е спазъм на бронхите и удължаване на

времето за изгонване на вдишания въздух от белия дроб – най-често се дължи на стеснение на бронхите и запълване на техния просвет със секрети, като по този начин се нарушава достъпът на въздух до долните дихателни пътища на белия дроб. Влиза в действие помощната дихателна мускулатура, детето пъшка и стене. Това е придружено от затруднено вдишване и ускорено дишане.

Кашлица

Кашлицата е рефлекс, при който след кратко вдишване се затваря гълтачът, следва тласъчно издишване – внезапно се отваря гълтачът, което довежда до рязко изхвърляне на въздуха, придружено с характерния за кашлицата звук и евентуално отделяне на храчки и материали, попаднали в дихателните пътища. По същество кашлицата е защитен рефлекс и процесът се ръководи от център в продълговатия мозък. За да се предизвика кашлица, трябва да бъдат раздразнени зоните, които са отговорни за кашличния рефлекс – заден свод на гълтача, ларинкс, трахея, големи бронхи, плевра. Те се дразнят най-често от събран секрет в тези зони или от наличието на чужди тела понякога, които могат да бъдат от различен произход. Много често кашлицата е съпроводена и с отделяне на храчки. Важно е родителят да може да опише на лекаря цвета и консистенцията им – слузни, слузно-гнойни, с примеси на жилки кръв, белезникави, жълтеникави, жълтозелени, ръждиви и дали са с неприятна миризма. Често кашлицата може да доведе и до повръщане. Добре е родителите да могат да опишат характера на кашлицата – суха, влажна, пристъпна и спастична, дневна или нощна, при заспиване или събуждане.

Суха кашлица – характерна е най-често за ниво ГДП, но може и при някои заболявания на ДДП и плеврата. Явява се при ларингит, чуждо тяло, коклюш (магарешка кашлица), дифтерия, ларингоспазм и ТБК и мн. др.

Важно: При появата на нощна суха ЛАЕЩА кашлица или с характера на КУКУРИГАНЕ на петел НЕЗАБАВНО ДА СЕ ТЪРСИ СПЕШНА ПОМОЩ.

Влажна кашлица – характерно за нея е, че се чува раздвижване на секрет в дихателните пътища на болното дете. Трябва да се знае, че овлажняването на кашлицата не е признак на оздравяване, а е показател за възпаление на дихателните пътища – трахеобронхит, бронхит, пневмония, астма и др.

Цвят на кожата и видими лигавици:

а/ бледост – нормално цветът на кожата при бялата раса е с леко розов оттенък, когато цветът на кожата загуби тази си розовост и стане белезникав, говорим за бледност;

б/ жълтеница – кожата и видимите лигавици добиват жълтеникав цвят;

в/ зачервяване – много често при изгаряния, били те слънчеви или от друго естество;

г/ почерняване – говори за тежка травма и за размачкване на тъкани;

д/ посиняване – най-често посиняването около устните или и по крайниците е белег на тежка дихателна или сърдечна недостатъчност.

Отоци по очите, по глезените, по ръцете – тези симптоми много често са и израз на системни заболявания и трябва да бъдат изяснени с допълнителни изследвания и консултации – причините могат да бъдат и от страна на пикочополовата или на сърдечно-съдовата система .

Материал „Първа помощ в домашни условия“

Първа помощ при порязвания и драскотини:

1/ При леки порязвания и драскотини – измиване със сапун и чиста вода, обилно изплакване и промиване с кислородна вода. След това раната се третира с риванол, йодасепт или антибиотичен спрей или прах за рани и се превързва с чиста превръзка с цел да се запази от замърсяване. При по-големи или по-дълбоки рани задължително се търси лекарска помощ, особено ако раневата повърхност е замърсена с пръст или тор и има реална опасност от заразяване с тетанус.

2/ Ухапвания от животни – веднага се свържете с лекар.

3/ Кръвотечения:

а/ слаби – повечето рани кървят малко в продължение на няколко минути и в повечето случаи това е полезно, защото се измиват част от микробите, попаднали в раната.

б/ обилни:

- Кървене от крайник спира по-бързо, ако съответната ръка или крак са повдигнати. Детето се слага да легне, като кървящият крайник се повдига с възглавници или подръчни средства. Ако раната продължава да кърви, се притиска със стерилна марля или кърпа, докато кръвотечението спре или се направи превръзка – желателно е през това време крайникът да е повдигнат. Раната се почиства и дезинфекцира по начина посочен по-горе.
- При особено обилни кръвотечения не се губи време за търсене на стерилни превръзочни материали, а трябва веднага да се притисне с цел спиране на кръвотечението, налагане на дебела стегната превръзка с възможно най-чистите материали под ръка; ако превръзката се напои с кръв, се налага нова, без да се маха старата, и по най-бързия начин се търси специализирана помощ. Ако кървенето е много обилно и раната е дълбока, се стяга и областта над раната, за да бъде намален кръвният ток от големите дълбоки съдове.
- При кръвотечение от носа понякога е достатъчно само детето да бъде накарано да седи спокойно с наведена напред глава или да легне настрани, така че носът да сочи надолу. Не се разрешава издухване на носа. Друг прост начин е поставяне на нещо студено върху носа или тампони, напоени със студена вода.

4/ Изгаряния:

- тежки – незабавно се търси специализирана помощ без никакви колебания, защото има опасност от шок;
- леки – изгореното място се намазва с нещо мазно – може и краве масло, зехтин или олио, ако няма друго в дома. След консултация с лекар се взема мазило против изгаряне (дефламол, дермазин и др.) Предварително изгореното място се промива с хладка вода и сапун. Ако се образуват мехури, раната се нуждае от обработка в стерилна среда, т.е. в лекарска манипулационна.

Против *слънчево изгаряне* най-добре да се действа с профилактична цел и детето да е снабдено с мазило или лосион със защитни фактори, да не се излага прекалено дълго на слънчева светлина – продължителното излагане на слънце води и до злокачествени новообразувания по кожата.

Слънчевото изгаряне се проявява няколко часа по-късно и е придружено със силни болки. За да се облекчи изгореното място, се намазва с различни кремове или спрейове против изгаряния –

дермазин, дефламол, пантенол и мн. др.

Топлинен/слънчев удар се получава от продължителен престой на пряка слънчева светлина без предпазни средства. Когато се установи, че детето е отпаднало и отпуснато, неконтактно и т.н., се изнася на сянка, дават му се течности, ако е контактно, и му се правят студени компреси. Желателно е да бъде прегледано от лекар. При изпадане в безсъзнание – незабавна спешна помощ с възможност за реанимация.

Навяхвания. Фрактури (счупвания)

- 1/ Навяхванията изискват лекарски преглед и лечение. Детето се слага да легне и се повдига навехнатият крайник, особено ако е крак, като по този начин се ограничава до минимум отокът от кръвоизлив или подуването.
- 2/ Фрактурите/счупванията при децата изискват изключително специализирана и прецизна помощ и компетентна намеса и веднага трябва да бъдат третирани от лекар специалист. В дома до намесата на специалист може счупеното да се шинира – за наранен глезен шината трябва да бъде до коляното, за счупена подбедрица тя трябва да стига до хълбока, за счупване на бедрената кост е необходима широка шина/дъска/дъга от ходилото до предмишницата. За малко дете шината може да се направи и от прегънат картон. Шината се привързва към счупения крайник най-малко на 2-3 места, като не се връзва върху самата фрактура.

При счупена ключица се прави превръзка от триъгълна кърпа – завързват се двата края зад врата, така че ръката на детето да се подкрепя на гърдите от широкия ѝ край.

Наранявания на главата. При травма или нараняване на главата трябва да се търси лекар и да се направи рентгенова снимка на глава, при нужда и КАТ/скенер на главата и евентуално детето да бъде хоспитализирано и наблюдавано от квалифициран екип.

Чужди тела

Погълнати предмети. Бебетата и малките деца поглъщат всевъзможни предмети – костилки, игли, монети, маниста, копчета и др. Повечето от тези предмети – с изключение на иглите и парчетата стъкло – са безопасни и преминават през стомашно-чревния тракт и биват изхвърляни чрез изпражненията, които се следят в рамките на няколко дни за погълнатия предмет, ако е неразтворим. Ако детето започне да повръща или да се оплаква от болки в корема, се търси консултация и лекарска помощ. **Никога не се дава очистително.**

Задушаване при чуждо тяло в дихателните пътища. Когато при вдишване или при закашляне детето се задави и това, което е в устата му, попадне в дихателните пътища, обърнете го с главата надолу и го тупайте по гърба или го сложете да легне настрани и пак го потупвайте по гърба. Ако чуждото тяло не излезе и детето продължи да се задушава и започне да посинява, незабавно трябва да бъде заведено в най-близкото подразделение на спешна помощ или болнично заведение, като е желателно – ако се транспортира със собствен превоз – някой предварително да се е обадил в лечебното заведение, към което се е насочил родителят.

Чужди тела в носа и ушите. Малките деца често напъхват в ушите или носа си различни предмети – маниста, хартиени топчета и др. Опитите за изваждане в домашни условия са препоръчителни само ако предметът е видим с просто око и този, който се опитва да го извади, не го натиква навътре. Особено опасно е, когато предметът е в носа, защото може да попадне в горните дихателни пътища и да причини механично запушване и последващо задушаване. При изгледи за неуспех се търси специализирана медицинска помощ.

Искусствено дишане

Ако се касае за удавяне, първо се оставя водата да изтече от белия дроб, като детето се държи около 10 секунди по корем върху коляното на спасителя или върху някакъв предмет, така че главата да е на около 30 см по-ниско от таза.

Когато спирането на дишането е по друга причина – ел. ток, задушаване с газ или пък внезапно спиране на дишането, – изкуственото дишане се осъществява незабавно без изчакване. То може да се провежда и до 2 часа, докато пострадалото дете започне да диша само или до пристигането на екип на спешна помощ. Никога не се прави изкуствено дишане на човек, дишащ спонтанно.

- 1/ За да може въздухът да преминава свободно през дихателните пътища до алвеолите на белия дроб, е необходимо дихателните пътища да са свободни от механични пречки, и да се повдигне вратът с отметната глава.
- 2/ През цялото време брадичката на детето се натиска нагоре, за да се държат дихателните пътища отворени.
- 3/ Тъй като лицето на детето е малко, може да се диша едновременно в носа и вустата.
- 4/ Спасителят издишва въздух в дихателните пътища на пострадалото дете с не много голяма сила. Докато се поема следващият дъх, се махат устните от лицето на обдишваното дете, за да се даде възможност на гръдния му кош да се свие. След това отново се вдишва въздух в белия дроб на пострадалото дете.

При дете изкуственото дишане се провежда малко по-бързо, отколкото при възрастен, и с по-краткотрайни вдишвания.

Материал „Профилактика“

„Грам профилактика се равнява на тонове лекарства“ – Проф. Пирогов

Профилактиката в детска възраст трябва да е постоянен процес, имащ за цел да осигури всички необходими условия за правилно развитие, отглеждане и възпитание на детето, както и да се предотвратят заболявания и увреждания на детския организъм (първична профилактика).

Профилактиката включва също така и ранна диагноза и своевременно лечение на заболяванията, както и предотвратяване на рецидивите и хронифицирането на някои важни заболявания в детска възраст.

Направления в първичната профилактика

1. Експозиционна профилактика – целта е да се създават такива условия, които да съответстват на потребностите на детския организъм съобразно неговите възрастови особености (анатомо-физиологични), както и да го предпазват от възникването на заболявания, злополуки, отравяния и др.

Външна среда е всичко, което ни заобикаля – въздух, вода, земя – и всичко, което е продукт на човешката дейност (сгради, заводи, ферми и т.н.). Следователно това са всички фактори, които влияят на преживяемостта и репродукцията на живите организми – химизация, индустриализация, пестициди. Трябва да се знае, че натрупването на тези нарушаващи околната среда фактори води и до натрупване на стресови влияния върху децата, особено в юношеската възраст – детска престъпност, алкохолизъм, наркомании и самоубийства.

Замърсяването на околната среда, особено на въздуха и водата, води до чести заболявания и нарушения в биологичното развитие и устойчивостта на инфекции. Следователно детето трябва да бъде отглеждано в чиста околна среда.

2. Диспозиционната профилактика има за цел повишаване на защитните сили на организма (съпротивителните сили срещу болестотворните агенти). Тя включва:
- неспецифична профилактика – рационално хранене, закаляване, физкултура, физио-профилактика и др. мероприятия, свързани с хигиената;
 - специфична профилактика – мерки, насочени за повишаване на защитата срещу различни инфекциозни агенти (активна и пасивна имунизация), което е грижа на ДК и затова родителите трябва да са запознати с ритъма на посещенията на ДК.

Закаляване

Това е вид диспозиционна профилактика, имаща за цел да повиши устойчивостта и защитните сили на организма на детето спрямо неблагоприятните условия на околната среда. Закаляването тренира терморегулаторните механизми и физиологичните процеси, осигуряващи равновесие между образуваната и излъчвана топлина, за да се гарантира постоянност на телесната температура.

Принципи на закаляването

- а/ постепенност – внимателно увеличаване на силата на дразнителя, преход от по-слаба към по-силна степен;
- б/ системност – ежедневно и непрекъснато провеждане на закалителните процедури;
- в/ последователност – съобразяване със силата на дразнителя; най-слаб е въздухът, след него е водата и най-силен дразнител е слънцето;
- г/ индивидуален подход – съобразяване с индивидуалните особености на детето: възраст, способност да реагира, сезон, здравословно състояние.

Закаляване чрез въздух:

- аерация – редовно проветряване на стаята, в която живее детето, и системно извеждане на чист въздух; при извеждането навън трябва да се съобрази облеклото на детето със сезона и външната температура;
- въздушни бани
 - а/ частични;
 - б/ цялостни.

Закаляване с вода се провежда чрез обтривания, обливания и газене във водни източници – реки, езера, море, басейн.

Закаляването чрез слънце може да бъде частично или цялостно.

Основното при слънчевите закалителните процедури е, че слънцето да действа не само като термичен, но и като ултравиолетов дразнител. Младият организъм, особено на децата до 2-год. възраст, са много чувствителни към прекомерното излагане на УВ лъчи.

Масаж

Масажът е системно и ритмично нанасяне на механични дразнения върху тялото: кожа, мускули, периферни нерви, съдове. Въздействието е локално и по рефлексен път влияе върху целия организъм. Подобряват се функционалната реактивност, защитните сили, емоционалният тонус и психо-физическото развитие.

Гимнастика

Гимнастическите упражнения са пасивни и активни. Целта е да се подобри мускулният тонус и силата на детето в съответната възраст и да се стимулира двигателното, а оттам и нервнопсихичното развитие на детето и юношата.

Масажът и гимнастическите упражнения в съчетание оформят комплекси за съответната възраст с индивидуален подход:

- а/ в малката възраст – лекарят, назначаващ съответните упражнения, преценява степента на развитие на моториката и съставя индивидуален комплекс за детето;
- б/ в по-голяма възраст упражненията се дозират съответстващо на физиологията на развитие на децата над 1-год. възраст и техния активен характер – бягане, катерене, хвърляне, плуване;
- в/ във възрастта над 7 години пак въз основа на познанието на физиологията на съответната възраст гимнастическият комплекс се определя от учител по физическо възпитание, треньор със или без помощта на лекар (желателно е да бъде ангажиран лекар) и в присъствието на родител.

Закаляването има огромно значение за правилното развитие на детето. Правилно назначено, изпълнено и контролирано, то увеличава устойчивостта на детския организъм и снижава детската заболяемост.

Подготви д-р Любомир Жупунов

Специализиран модул

ТЕМА	Пубертет и юношество
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден, 8 часа
ЦЕЛИ	<p>1. Участниците да се запознаят с характерните особености на пубертета и неговата функция като входна врата към юношеството</p> <p>2. Да се разясни отражението на промените в тялото на тийнейджъра върху начина, по който се възприема, и начина, по който го възприемат родителите</p> <p>3. Да се обяснят основните задачи на юношеството</p> <p>4. Да се разяснят затрудненията на съвременния юноша, които произтичат от промените в модерното общество</p> <p>5. Да се развие чувствителност към заявката за уважение от юношата като условие за подготовката му за самостоятелен живот</p>
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>Запознаване с периода на пубертета като входна врата към юношеството. Промените в тялото: гледната точка на психолога, гледната точка на педиатъра. Как тийнейджърът възприема и говори за промените в тялото си, как родителите възприемат и говорят за промените в тялото на детето. Преходът от детска към зряла сексуалност и отраженията му върху себевъзприемането и поведението на тийнейджъра</p> <p>Юношеството – най-деликатният от преходите в човешкия живот. Запознаване със задачите на юношеството: формиране на окончателна полова идентичност и отделяне от родителския авторитет. Затрудненията на юношата и заявката му за уважение. Характерни особености на юношеството като преход в човешкия живот от детство към зряла възраст: нововъзникващи потребности на децата и особености на съвременното детство и юношество</p> <p>Как да разбираме и как да отговаряме на предизвикателствата на юношите?</p> <p>Как да помогнем на родителите да разбират и да се справят с промените и враждебността на тийнейджърите. Как да разговаряме с юношата и как да откликваме на заявката му за уважение. Предизвикателства и опасности в юношеска възраст</p> <p>Гледната точка на психолога, гледната точка на педиатъра</p>
РЕСУРСИ	<p><u>Педагогически методи:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Ателие "Писане" • Работа с текстове • Филми • Дискусия • Работа в малки групи по случаи • Игри по двойки

Сесия I – 90 минути

„Тази чудна, трудна и прекрасна възраст ПУБЕРТЕТ“

1. Ателие "Писане" – 30 минути

Тема „Пубер“ (Приложение №1)

Цел: Да се въведе аудиторията в темата „Пубертетът като входна врата към юношеството“ и промените на тялото

Инструкции за водещия:

1 стъпка: Всеки участник написва първата асоциация, която му хрумва, когато чуе „пубер“.

2 стъпка: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият ги записва на флипчарта.

3 стъпка: Всеки участник написва свободен кратък текст, като използва думите от флипчарта.

4 стъпка: Всеки участник прочита своя текст.

5 стъпка: Дискусия

Необходимо е водещият да акцентира върху промените в тялото през пубертета и как те се отразяват на начина, по който говорим за „пубера“. Възможно е от текстовете на участниците да излязат болезнени емоции и преживявания от този период. Водещият трябва да акцентира върху обстоятелствата, които са ги предизвикали: нехаресване от страна на връстниците, болезнено преживяване на самия себе си в този период, усещане за неразбиране и прочие.

2. Презентация „Пубертетът – входна врата към юношеството“ – 40 минути

Цел: Да се развие чувствителност у участниците в обучението към пубертета като входна врата към юношеството, свързана най-вече с резки промени в тялото и загуба на символичните опори, които детето е имало на разположение в езика на възрастните около него, за да изгражда собствения си образ за тялото.

Инструкция за водещите: Водещите трябва внимателно да си записват това, което участниците в обучението споделят от упражнението „Огледалце, огледалце“, за да използват собствените им думи като доказателство, че образът за тялото, който човек има за себе си, е преди всичко резултат от езика и думите на най-близките ни хора.

3. Упражнение „Огледалце, огледалце...” – 20 минути

Цел: Това упражнение следва да развие чувствителност у участниците за думите, които чуваме за себе си, и тяхното огромно влияние върху начина, по който се възприемаме. Колкото по-близък е човекът, който ни говори, толкова повече думите му засягат нашия образ за тялото, за начина, по който мислим за себе си, и пр.

Инструкция за водещите: Водещият разделя участниците по двойки.

„Имате 20 минути, през които всеки трябва да влезе в ролята на огледало за другия и да му каже какво вижда. След това ролите се разменят.“

Задачата е всеки от участниците да влезе и в ролята на огледалото, което говори и казва какво вижда, и на този, който се оглежда. Следва споделяне, при което всеки разказва как се е чувствал в ролята на огледало и когато се е оглеждал и е слушал огледалото. Това е особено важно за тийнейджъра. Неговата заявка е да чуе в думите на възрастните знак за приемане и одобрение на промяната, която се случва в тялото му.

Проблемът е, че обикновено думите на родителите са обаяни с носталгия по малкото, сладко и послушно дете. А думите, които отразяват настъпващия пубертет, или липсват, или са неприятни и обезценяващи.

Сесия II – 90 минути

1. Презентация „Задачите на юношеството“ – 15 минути (Приложение №2)

2. Упражнение „Да бъдеш родител на тийнейджър“ – 30 минути

Цел: Целта е да се дедраматизира понятието „родител“ и да се развие чувствителност у обучаваните, че да си родител не означава да разполагаш с готови рецепти, а да си задаваш въпроси и да слушаш внимателно това, което юношите говорят.

Инструкция за водещите: Водещият разделя участниците в две групи. Едната група чете и коментира „Гледната точка на психолога в ролята ѝ на майка“ (Приложение №3), а другата прави същото с текста „Гледната точка на педиатъра в ролята му на баща“. След това в голям кръг по един представител от група представя текста. Останалите участници задават въпроси и правят коментари, в които могат да изразяват съгласие или не съгласие. Целта е да се замислят върху значението на думите, които казваме, разговаряйки с тийнейджъри, както и върху факта, че е по-добре да слушаме буквално юношата, а не да влагаме в думите му смисъл, който всъщност е наш, а не негов.

Работа с текста "Днешните юноши: трудности и решения. Какво може психоанализата"⁴¹, Филип Лакаде – 45 минути (Приложение №4)

Цел: Да се развие чувствителност и толерантност към юношите и да се проумее тяхната заявка за уважение, на която възрастните могат да отговорят най-вече като ги слушат и им говорят внимателно.

Инструкция за водещите: Водещият прочита текста. След това участниците имат думата за коментари и въпроси.

Сесия III – 90 минути

1. Работа с текстове – 40 минути⁴²

Цел: Да се запознаят участниците в обучението с феномени на съвременното общество, които променят границите и функциите на детството и които излагат юношите на опасности и изпитания, непознати за предишните поколения.

Инструкция за водещите: Водещият разделя участниците в три групи и им раздава текста в Приложение №5. Едната група трябва прочете въведението и да разучи феномените „Конвенция за правата на детето“ и „Възходът на момичешката сила“, втората група трябва да прочете въвеждащата обща част и да разучи феномените „Заобикаляне на традиционните посредници“ и „Смесване на реално, виртуално и невъзможно“, а третата група трябва да разучи феномените „Достъп до нови територии“ и „Влияние на глобализирания начин на живот“.

След това представител от всяка група представя разискванията на групата в голям кръг.

2. Ателие "Писане" – 20 минути

Цел: Познания по тема „Променящото се детство“

41 Този текст е публикуван в сборника „Тревогата и бащата“, София, 2009, изд. на Група на Фройдистко поле в България.

42 Този текст е част от международното изследване „Нововъзникващи потребности на децата“ на Река Вазир и Нико ван Ауденховън, публикувано на български език през 2007.

Инструкция за водещите:

1 стъпка: Всеки участник написва първата асоциация, която провокира у него темата „Променящото се детство“.

2 стъпка: Всеки участник прочита написаната от него дума, а водещият ги записва на дъската.

3 стъпка: Всеки участник пише кратък свободен текст, като използва думите от дъската.

4 стъпка: Всеки участник прочита своя текст.

Водещият дава възможност за коментари по прочетените текстове.

Сесия IV – 90 минути

Как да придружим тийнейджъра и юношата в най-деликатния от преходите?

Работа с художествен текст от романа на Ник Хорнби „Каж ми, Маркър“, изд. Кръгзор, и с текст от филма „Белият олеандър“ – 60 минути

Дискусия и обратна връзка за модула – 30 минути

Цел: Да се насочат обучаваните към художествената литература, в която много често се съдържат истински отговори на трудни въпроси за родителите, които водят до промяна в гледната точка за затрудненията на тийнейджъра.

Инструкция за водещите: Водещите могат да препоръчат предварително на участниците в обучението да гледат филма „Маркър“ – романтична комедия по романа на Ник Хорнби „Каж ми, Маркър“. В него се разказва за 12-годишно момче, чиято майка е депресивна хипарка. Тя го облича и моделира според своите разбирания. Резултатът е, че той изглежда странно и няма общ език с връстниците си, които го тормозят. В живота на Маркър настъпва голяма промяна, когато среща богатия безделник Уил (ролята се изпълнява от Хю Грант), с когото се сприятелява. Уил изслушва Маркър и оказва гостоприемство на терзанията, въпросите и страховете му. Това приятелство променя и двамата.

Друг подходящ филм е „Белият олеандър“. В него се разказва за тийнейджърка, чиято майка, талантилив фотограф (ролята се изпълнява от Мишел Пфайфър) излежава присъда в затвора за убийството на любовника си. Влиянието на майката върху дъщерята е толкова силно, че успява да докара до самоубийство втората приемна майка, при която момичето бива настанено. Тийнейджърката разбира, че причинява нещастие на приемните семейства, в които я настаняват, и прави така, че да отиде в поправително заведение. Кулминацията на филма е моментът, в който дъщерята Астрид иска от майка си да я освободи от задължението да свидетелства в нейна полза в съда, ако иска тя да стане предишната девойка, която се радва на живота си. Свободата на майката срещу свободата на дъщерята – такава е цената, която Астрид определя за майчината любов.

Водещите раздават текста от романа на Ник Хорнби на участниците и им дават 15 минути да го прочетат. Следва 15 минути дискусия, която трябва да бъде насочена към темата къде се разминават гледните точки на Маркър и майка му. Насърчавайте участниците да цитират дословно какви са затрудненията на Маркър и какви решения намира той.

По същия начин се постъпва с текста от филма „Белият олеандър“: 15 минути за четене на текста и 15 минути за дискусия. Един от въпросите, който може да бъде обсъден, е как и чрез кои свои думи майката фотограф влияе върху изборите на дъщеря си и предопределя съдбата ѝ? С коя своя постъпка майката доказва обичта си? Защо се провалят настаняванията на момичето в приемни семейства?

Гледната точка на психолога

„Моля ви, помогнете ми. Чувствам се много зле, но никой не ме разбира. Щом се погледна в някоя витрина, започвам да плача. Аз съм грозна и дебела. Висока съм 1 м 65 см и тежа 54 кг. Приятелите ми ме уверяват, че съм готина, но аз знам, че не е така. Чувствам се ужасно и не знам какво да правя...”

Из писмото на момиче на 13 години до клуб „Тийнейджър“ на сайта на ДАЗД

Промените в тялото на тийнейджъра се случват много по-бързо, отколкото той или тя могат да ги осмислят. Тялото на милото и сладко дете, на което родителите толкова много са се радвали, вече го няма. На негово място от огледалото той/тя вижда някакво чуждо лице, по което се появяват болезнени пъпки. Растежът е твърде бърз, крайниците се издължават, интимните зони на тялото се окосмяват. Промяната е налице, но как се отразява тя в езика на най-близките ни хора? Как самият тийнейджър говори за себе си? Довчера момичето или момчето е намирало своите опори в думите на родителите, които са му говорили като на дете. Сега тези опори липсват в езика на възрастните. Тогава как тийнейджърът да си изгради нов образ за себе си, с който да се представя пред другите: възрастни и връстници. Как да облече в смисъл и значение промяната, която е настъпила? Как би могъл да хареса новото си тяло?

С тези въпроси момичето или момчето влизат в юношеството през вратата на пубертета. Достигането до отговори отнема време. Голямата детска психоаналитичка Франсоаз Долто сравнява тийнейджъра в този период от живота си с омар, който си сменя черупката. Той е толкова уязвим, че докато се появи новата черупка, се крие под скалите. Наоколо дебнат хищници, които Долто сравнява с недобронамерените възрастни.

Гледната точка на педиатъра

Пубертетът е комплексен еволюционен процес, през който в резултат на невроендокринни промени се достига до сексуална зрелост. Той започва в късното детство, така да се каже става входна врата към юношеството, с включване на оста *хипоталамус* (мозъчната структура, която контролира отделянето на хормони) – *хипофиза* (жлезата, регулираща нивата на хормоните и подаваща сигнали до хипоталамуса) – *гонади* (полови органи).

За началото и края на юношеската възраст няма единодушие, но според повечето автори то се простира от 10-11 до навършване на 21 години. Следователно може да се говори, че пубертетът, като входна врата на юношеството, започва от около 8-ата година и завършва около 16 години при момичетата и от 10 до 18 години при момчета. За България средни възрастови показатели са: начало 10,5 години при момичета и 11,5 години при момчета. Разбира се, има и вариации, които са свързани и с географското разположение (правени са лонгитудинални изследвания на деца, живеещи в различни географски райони, и са сравнявани различни пубертетни промени и е доказано, че половото съзряване настъпва по-рано при живеещите в южните части на света).

Биологични промени

- Развитие на невро-ендокринната система, което довежда до узряване на репродуктивната (размножителната) система.
- Скок в растежа: един от най-характерните белези на пубертета се наблюдава при момчетата на около 12,5–15,5 год., а при момичетата 2 години по-рано. Понякога може да се стигне до израстване с около 10 см за година. Пубертетният скок засяга не само ръста, но и телото, както и вътрешните органи, лимфната система, костната система, ендокринните жлези, мозъка. Ръстът по време на пубертета се увеличава за сметка на тяло-

то, не на крайниците, затова детето изглежда несъразмерно и изпитва дискомфорт от състоянието си.

- Промени в строежа на тялото и неговите пропорции: при момчетата се разширява гръдният кош заради развитието на мускулна маса, а при момичетата се разширяват бедрата и тазовите диаметри, свързано с детеродната функция на жената.

Полово свързани белези

Момичета:

- Развитие на гръдните жлези:

1 стадий – предпубертетен : леко изпъкване на папилата (гръдната пъпка);

2 стадий – мамиларна пъпка или бутон; леко изпъкване на гръдната жлеза в общ контур с ареолата и папилата;

3 стадий – по-нататъшно нарастване на гръдната жлеза в общ контур с ареолата и папилата;

4 стадий – ареолата и папилата изпъкват над нивото на гръдната жлеза;

5 стадий – зрелост на жлезата: изпъква само папилата, а ареолата се слива с общия контур на жлезата.

- Пубисно (на срамната област) окосмяване в двата пола:

1 стадий – предпубертетен – няма пубисно окосмяване (пубисният мъх не се отличава от този по коремната стена);

2 стадий – наличие на отделни по-тъмно оцветени, леко нагънати или прави косми в основата на пениса или по големите срамни устни при момичетата;

3 стадий – значително по-тъмно оцветени, груби къдрави косми от и над пубиса (срамна кост);

4 стадий – окосмяването е като при възрастния, но е по-оскъдно и липсва по вътрешната повърхност на бедрата;

5 стадий (окосмяването е като при възрастния) – триъгълник с хипотенузата нагоре, класически "женски тип"; налице е окосмяване по вътрешната част на бедрата;

6 стадий – в 80/100 от мъжете и 10/100 от жените е налице окосмяване по средната линия на корема.

Момчета:

Гениталии

1 стадий (предпубертетен) – тестисите, скротумът и пенисът са с размери и пропорции като през ранното детство;

2 стадий – нарастване на тестисите 2,5–4 мл обем; скротумът се уголемява, набръчква и увисва;

3 стадий – нарастване на пениса, отначало на дължина, след това и на диаметър; по-нататъшно увеличение на скротума и тестисите;

4 стадий – продължава нарастването на пениса по дължина и диаметър, на скротума и тестисите; засилва се пигментацията на скротума;

5 стадий – гениталиите са с размер и форма на възрастен.

Развитие на CCC (сърдечно-съдовата система), ДС (дихателна система), кръвотворна и храносмилателна система и промени в психичния и психосоциалния статус.

Експериментално е доказано, че хормоните, които участват най-активно в развитието при пубертета, упражняват и директно влияние върху различни функции на мозъчната дейност – поведение, настроение, памет. Оттук и изводът, че за психичното здраве на децата в пубертет, юношите и девойките трябва да се полагат грижи така, както се полагат и за телесното здраве. Психичното развитие протича толкова по-добре, хармонично и правилно, колкото по-добри грижи се полагат за телесното и психическото развитие на децата преди настъпване на пубертета. Характеристиките на пубертета се определят преди всичко в предпубертетната и ранната пубертетна възраст. Особено типично за този период от развитието е неустойчивото и променящо се в различна степен поведение. Ако в ранния пубертетен период неустойчивото поведение не се коригира разумно, по правило следващото формиране на психиката става по-целенасочено и гладко. За целта възрастният трябва да познава промените, настъпващи в детския организъм, и да може да ги разпознае и адекватно да говори за тях. От знанието относно променящото се тяло, което особено в началото на пубертета е всичко друго, но не и красиво и което по някакъв начин прави от детето едно "грозно пате" и това ужасно го тормози, зависи дали възрастният ще говори адекватно за тези промени, без да обижда порастващото дете. Задачата му е да помогне на детето да прекоси времето от периода на „грозното пате“ до появата на „красивият лебед“.

Противоречието във външните реакции, поведението, постъпките и действията на юношите и девойките често създават погрешна представа у родителите, възпитателите и околните, че се касае за трудни деца. По-задълбоченото познаване на естеството на вътрешните преживявания на младежите, на особеностите на техните биологични и психични промени позволява да се разбере цялата сложност и обективните трудности при самоутвърждаването им в живота, именно този стремеж към самоутвърждаване често се изразява в активни, понякога демонстративни действия, които подчертават отличията от детската възраст и това говори, че става смяна на авторитетите и че вече не родителят е авторитет, а се е появил Друг.

Пубертетът е много критичен и важен период от живота на човека, може би най-важният за по-нататъшното му развитие – телесно, сексуално, психично. Познаването на дълбоките промени, които се наблюдават през пубертетната възраст, както и оценяването на механизмите на тяхната поява, позволяват на възрастния да има правилно отношение към младежите в тази възраст и ако не може да помогне, когато се появят проблеми, поне да не пречи.

Не случайно големият френски писател Виктор Юго нарича юношеството „най-деликатния преход“ в човешкия живот. В този преход от детството към зрелостта юношата е изправен пред решаването на важни задачи. Кои са те?

1. Да се откъсне от родителите и да поеме отговорността за собствения си живот

Решаването на тази задача минава през бунта срещу авторитета на родителите. Ако тийнейджърът не се разбунтува срещу родителския авторитет, как тогава би могъл да се отдели? С настъпването на пубертета децата си фантазират, че са осиновени. Зад тази фантазия се крие разочарованието от собствените родители и вярването, че заслужават по-добри родители. А никак не е трудно да разочароваш един тийнейджър, особено в днешно време. Най-малкото той сърфира безпроблемно в интернет и познава функции на мобилния си телефон, за чието съществуване ти дори не подозираш. Така, когато една 12-годишна девойка не спира да повтаря, че е осиновена, майка ѝ непредпазливо задава въпроса: „А ако наистина беше осиновена, какви родители би си избрала?“ Жената, естествено, е очаквала да чуе „Разбира се, че вас с татко“. Но уви! Отговорът на момичето гласял: „Родители англичани.“

По-тежка е задачата, когато авторитетите липсват. Тогава юношата няма от какво и от кого да се отдели. За това свидетелстват думи на тийнейджъри, чиито родители са икономически емигранти и те растат далеч от тях. Децата споделят, че имат нужда от живото присъствие на родителите си, а не от подаръци. Оплакват се от липсата на порядък и правила в училище и т.н.

2. Да разбереш окончателно мъж ли си или жена, като минеш през първата сексуална среща

В юношеска възраст се формира окончателната сексуална идентичност. Идентифицирането с мъжкия или женския пол е феномен на психиката, който не зависи от анатомичните дадености. Да бъдеш мъж или жена предполага да преминеш през първата сексуална среща – събитие, което по различни причини подлага на изпитание юношата.

3. Заявката за уважение от юношата

Юношата има потребност да се види достоен да бъде обичан и ценен. А това се случва в езика, в начина, по който разговаряме с него, или в начина, по който мълчим; в начина, по който помежду си говорим за юношите; в начина, по който самите те разговарят помежду си.

Има един чудесен филм за юноши, които напускат дом за деца, лишени от родителска грижа, в който са живели до завършване на средното си образование. Той се нарича „Дом в дома“ и е направен по проект на Международна социална служба България. В този филм има интервюта с възпитаници на дома в юношеска възраст. Става ясно, че помежду си те се наричат „домаджия“. „Хей, домаджия, здрасти!“ Това на техния език е нещо като „Здравей, приятел!“. Но ако някой възрастен или някой непознат ги нарече „домаджия“, това ги вбесява. Защото от чуждата уста „домаджия“ не означава „приятелю“. Тогава „домаджия“ се превръща в етикет, който носи белега на отхвърленост, на отделеност и засяга онази част от тяхната идентичност, която е болезнена и непоносима.

Както психоаналитичният опит, така и ежедневието показват, че когато за юношата не се намират решения в езика, се появяват решения, които оставят директни следи върху тялото (татуировки, пиърсинг). Понякога тези следи са дискретни – малка татуировка в областта на кръста или на друго скрито място от тялото, – но в някои случаи не са толкова дискретни. Те сякаш покриват тялото, покриват промените, които са настъпили в него и не са намерили място в езика. Ставаме свидетели и на самонараняващи или агресивни действия. В агресивността се образува възел от намерение на недостигащото слово и на затруднения образ на тялото. Те са свързани със ситуа-

цията, в която се намира тийнейджърът и която отново актуализира вече преживяна от него ситуация, или актуализира загадъчното присъствие на желанието на другия, който изправя субекта пред тревогата: Какво иска от мен? Какво съм за него?

Свидетелство на един педиатър: „Думите не винаги достигат, за да може тийнейджърът да изкаже това, което го измъчва, което го вълнува, от което се тревожи и от което се страхува. Тези, които са учили в медицинските университети или в колежите за здравни грижи, знаят, че в тези учебни заведения се учим да разпознаваме законите, които движат тялото в чисто биологичния му смисъл, т.е. на тази част от тялото, която наричаме организъм. Но от друга страна, ние като медицински специалисти, а и като пациенти знаем, че това, което става в тялото ни, не винаги отговаря на биологичните, биохимичните и други изучавани закони. Оказва се, че организъмът не е само една биологична машина с нейните индивидуални вариации. Извън него има нещо, което го движи, което надхвърля нуждата на ежедневието и което прави от организма живо тяло. Има една особеност на човешкото тяло и тя се състои в това, че то е населено с езика, с речта, и това го отличава от животните.

Но от друга страна езикът не винаги е достатъчен да обхване, да впримчи в думите всички усещания, които тялото носи. Той като че ли „се изплъзва от отговорност“, когато нещата допрат до най-болезнената точка за всеки субект. Симптомът идва там, където той/тя не намира думите, за да я опише, и по парадоксален начин носи (несъзнавано) наслаждение, макар че гледан от страни, измъчва субекта. Познаваме различни прояви – симптоми на тялото, при децата и тийнейджърите, за които се грижим. Някои от тях изглеждат мъчителни и агресивни към собственото тяло – виждали сме такива, които се удрят, хапят, скубят си косата, гризат си ноктите до кръв, самонараняват се, и други, които повръщат, тъпчат се с храна или отказват да я приемат” (по текст на д-р Камелия Василева).

И още едно свидетелство – на Филип Лакаде, психиатър и психоаналитик в Бордо:

„В Бордо, когато един юноша от една банда беше убит от друга банда около истории, свързани с дрога, създадохме лаборатория към Интердисциплинарния център за детето, която сега се трансформира, и в нея идват юноши, които ни научиха как за тях рапът и хип-хопът са средства, които им помагат да се справят с насилието и дрогата. В резултат лабораторията се промени до такава степен, че в един квартал на Бордо отворихме приемна за младежи, които са в много затруднено положение. Приемната им дава възможност да се срещат с други юноши, които им разказват как са се справили с проблемите си с дрогата или насилието.

Гледната точка на психолога в ролята ѝ на майка

Промяната, която настъпва при порастващото момиче през пубертета, се проявява внезапно и сварва майката неподготвена. Просто един ден довчерашното добро и миловидно момиченце, което майката е обличала по свой вкус като малка кукла и е проектирала у него всичките си сбъднати и несбъднати мечти, се обръща, поглежда я особено и произнася прословутата фраза: „Ти не ме разбираш.“ Тази ключова фраза може да бъде провокирана от различни причини, но най-често се започва от начина на обличане.

Една малка случка. Донасям на дъщеря си един според мен прекрасен панталон от чужбина. Обикновено тя се радва и облича дрехите, които ѝ нося. След няколко дни си давам сметка, че не е обула нито веднъж този панталон. Погледнах в стаята ѝ и видях, че е метнат на облегалката на стола ѝ, а от него си висят всички етикети, както си беше купен. Вечерта я попитах защо не го носи, тя ми отговори нещо в смисъл, че и това ще стане. Не му е дошъл ред, един вид. Тази размяна на реплики се повтори многократно. Използвах идването на всяка моя приятелка у дома, за да карам дъщеря ми да прави модно ревю с новия панталон, а съответно приятелката ми да ръкопляска от възторг и възхита. Всеки път дъщеря ми се подчиняваше, но погледът ѝ повтаряше „Ти не ме разбираш“. Най-накрая се ядосах и попитах: „Защо не носиш панталона, толкова добре ти стои?“ А тя отговори отново: „Ти не ме разбираш.“ Това ме ядоса още повече. „Ако се постарая да ми обясниш, може и да разбере“ – повиших тон аз. И тогава тя каза: „Мамо, разбери, такива панталони носят само зубърите.“

Това свърши работа. Най-сетне разбрах. В момента всички момичета на нейната възраст носеха плитки панталони, така че като се наведат, да им се виждат прашките, а даже и без да се навеждат, както беше забелязала възмутената ѝ баба на една семейна снимка, правена наскоро. Мощният съюз от модерни технологии, медии, реклами, мода и пр. си беше свършил работата: детето ми се опаковаше както повеляваше модерният дискурс, който поставя за съвременния тийнейджър на мястото на другия, който говори, обекта за консумация. Съвсем ясно си давах сметка и тази случка само потвърди наблюденията ми, че съвременната мода опакова девойките като сексуални обекти, по-голямата част от които трябва да е на показ. Да не изброявам посланията на съвременната естетична хирургия и медицина, които прокламират, че не е проблем „да поправят“ тялото ти и да го направят чисто ново и неузнаваемо. Без проблем биха могли да заличат всички следи от преживените емоции, добри или лоши – за какво са ти? Важно е да имаш продаваем вид.

Независимо от всички тези мои разсъждения и нека си го кажа направо – гняв, – аз реших, че е дошло времето дъщеря ми сама да си избира дрехите. Отстъпих.

По-късно настъпи друго време. Тя започна да ми носи бижутата, шаловете. Може би щеше да носи и дрехите ми, ако бяха един размер.

Опитвам се да обясня на майки на тийнейджърки, които се обръщат към мен за помощ, че момичето навлиза в юношеска възраст, като атакува майката и нейните вкусове и разбирания. Това не трябва да се приема лично или като проява на неблагодарност. За момичето е важно да разбере какво означава да си жена. То търси отговор на този въпрос, като атакува майката. И ако тя не приема това като лична обида, след време настъпва промяна. Порасналата тийнейджърка започва да ѝ носи дрехите, да се пръска с парфюмите ѝ, понякога се случва да каже и някоя добра дума. Все малки знаци, че момичето се е опряло и е използвало майката, за да изгради своята женска идентичност.

Друг урок, който научих от дъщеря си, беше по въпроса за „майка-приятелка“.

Веднъж бях обзета от решимост да изнеса на дъщеря си беседа по въпросите за безопасния секс. Тя категорично отказа да ме слуша: „Не желая да говоря с теб по тези въпроси. Ти не си ми приятелка, ти си ми майка.“ Тези думи прекършиха устрема ми. Продължиха да отекват в съзнанието ми. Мина известно време и аз реших, че е права. Аз съм ѝ майка, не съм ѝ приятелка, не мога и не е редно да си пъхам носа в интимния ѝ живот. Трябва да има някаква дистанция между родителите и интимния живот на децата им. Поне така съм учила, че трябва да бъде.

След няколко дни тя се прибра много късно. Изчаках сутринта, за да сме сами, и ѝ казах, че не е допустимо да се прибира толкова късно. „Ако ти бях приятелка, щях да те насърча да продължаваш в този дух. Щях да ти кажа, че да закъсняваш е „супер“ или „върхът“, или нещо такова. Но аз съм ти майка и моя отговорност е да те предпазвам. Не очаквам сега да ме разбереш. Просто ти казвам, като твоя майка, че не може да закъсняваш.“

За моя изненада тя не протестира и не оспорва. Спря да закъснява. Това, че аз бях чула думите ѝ „ти не си ми приятелка, ти си ми майка“, направи възможно по-късно тя да чуе моите.

Гледната точка на педиатъра в ролята му на баща

В тази възраст детето някак си прекрачва с единия крак прага на детството, за да навлезе в друг свят. Промяната е видима, защото тялото започва да се променя. Но все пак природата се е погрижила точно в този период на непоносимост към собственото пъпчиво и променящо се тяло детето кандидат-възрастен да изживее най-красивите си моменти, а много често и най-тъжните при някои юноши. Но така или иначе всичко лошо бързо се забравя и се помни само хубавото. Възрастният трябва да е много внимателен, защото постоянно са възможни недоразумения. Например когато голямата ми дъщеря ме попита „Тате, добре ли е момиче на тринайсет да сложи спирала?“, аз едва не получих удар. Успях обаче да се стегна и започнах да обяснявам, че спирала слагат само раждали жени и че в по-крехка възраст това може да доведе до невъзможност след време момичето, което си е сложило спирала, да има деца. През цялото време дъщеря ми ме гледаше полуужасено, полуусмихнато. На няколко пъти се опита да вземе думата, но аз, като всеки уважаващ себе си възрастен поучител, плувах в собственото си величие и обяснявах ли, обяснявах... Когато реших, че съм свършил, замълчах победоносно, влюбен в себе си и подхожда си. Боже, какъв демократичен баща съм, как добре разбирам проблемите на тийнейджърите и каква добра лекция за полово възпитание изнесох! Тогава детето каза: „Ама, тате, ставаше дума за спирала за мигли.“ Сигурно съм имал много глупав вид, защото тя се смя много и беше много доволна. Като размислих след известно време и преоцених ситуацията, се оказа, че дъщеря ми няма никаква вина, просто аз не бях си направил труда да я чуя, а веднага започнах с поученията.

Младите хора в пубертета не искат да бъдат поучавани и ние не трябва да си помисляме дори за миг, че с нашите поучения ще постигнем нещо или че ще предпазим детето си от грешките, които ние сме правили. Даже в много случаи НАШИТЕ ДЕЦА правят обратното на това, което ги съветваме. Фройд още в началото на миналия век пише, че има смяна на авторитетите и че има изместване от родителя към учителя, т.е. че учителят е този, от който детето търси одобрение, поощрение и даже някакъв вид любов. А вече в началото на XXI век мястото на Другия все по-мощно и всеобхватно се заема от интернет. От нас се иска да дадем конкретен отговор на конкретен въпрос. И да продължаваме да си бъдем тези, които сме, до следващото питане. Това не означава, че трябва да се примиряваме с всяко поведение на юношата и да гледаме безучастно, ако детето в пубертет започва да затъва, но трябва да се знае, че повърхността, на която стъпваме при разговорите с него, повече прилича на плаващи пясъци. Един добър подход спрямо юношите показва Арт Бькуалд в разказа си „Как да се отървем от Бийтълс“. В него възрастният започва постоянно да слуша Бийтълс, да носи прическа „а ла Бийтълс“, да пее „Йе-йе-йе йе“ в присъствието на сина си, докато най-накрая синът обявява Бийтълс за сухари и в дома на автора отново настъпва спокойствие.

Друг много деликатен момент е, че детето, което влиза в пубертета, губи добрия си външен вид – кожата става мазна, косата също. Появяват се пъпки. Тялото е несъразмерно, започва окосмяване. С други думи, външният вид става не толкова харесван и по този начин се губят опорите от детството, когато детето е най-красивото на мама и тате, принцеса или юнак. Изведнъж той/тя се виждат паднали в ямата на не-харесването. Затова в езика на възрастния детето в пубертета трябва да намери опорите, които да го изведат от тази яма.

Моите наблюдения върху родители на мои пациенти от тази възраст понякога са коренно противоположни. Родителите не могат да понесат промяната, не могат да се примирят, че доскорошното дете е пораснало и вече не е онова миловидно създание, което са искали да „изпапкат“. В този момент те трябва да са в готовност да „учат езика на тийнейджъра“, да разберат промяната, да си припомнят, че и при тях е било съвсем същото, и да използват думи, които не нараняват, а подкрепят и успокояват.

Днес ще ви говоря за юношеството, като отправната точка е работата ми, отразена в тази книга „Пробуждането и изхода“, в която много настоявам да покаже, че когато едно общество се намира в криза, начинът да бъдеш юноша в такова общество е начинът да поставиш под въпрос самото общество. Бихме могли да си съставим мнение и да преценим едно общество по начина, по който то е способно да покаже, да приеме, да посрещне новостите, които юношеството носи, и съответно новостите, които всеки отделен юноша носи. Психоаналитичната клиника на днешните юноши показва, че движението, присъщо на събитията, свързани с юношеството, не се свежда единствено до промените в сексуалността и влеченията. Под въпрос се поставят също така отношението към езика в най-общоприетия смисъл и отношението към познанието. В юношеството всеки е изправен пред предизвикателството да намери своето място в езика. В книгата си „Пробуждането и изхода“ аз се интересувам от клиниката. В нашата работа ние се срещаме предимно с юноши, които имат затруднения и се сблъскват с непоносими за тях неща. Те представят симптоми, които винаги са свързани с факта, че юношите се изправят пред една празнота, пред една дупка в познанието. Така че ние зачитаме, обръщаме внимание на тялото и на наслаждението както и на връзката, която има всеки със своето тяло.

От началото на XIX век волята да се контролират младите не престава да ескалира. Дори самото понятие юношество се поражда от тази воля да бъдат контролирани младите. Младостта, съответно младежите, винаги са заплашвали установения порядък. Точно когато едно общество диша спокойно, винаги се появяват млади, които заплашват порядъка. Германският драматург Франц Вердекинд е написал пиесата „Пробуждането на пролетта“. Също като него и поетът Артур Рембо нарича юношеството „пролет“, за да разкрие, че сексуалността на юношата е тази, която поставя под въпрос порядъка в семейството. Това е, което тласка юношата да иска да напусне своето семейство, тласка го да отиде другаде. Но същата сила може да го тласне към известна меланхолия, може да потъне в меланхолия, придружена с риск за самоубийство. Всички ние знаем, че юношеството е този кратък период, в който се случват най-много самоубийства. Може човек да мечтае за друго място, но вместо това да избере бягството или скитничеството. Някога, в края на XIX век, имало много юноши, които ставали скитници или са бягали. Артур Рембо е един от хората, които в най-ярка степен илюстрират това бягство при юношите. За един юноша истинският живот винаги се случва някъде другаде. Той винаги търси друго място, където смята, че ще намери по-добър живот от този, който се случва в семейството му. И това превръща юношеството в един болезнен момент на избор между разума и страстта. Но също така това е моментът, в който юношата преживява една болезнена загадка. Някои от подрастващите избират да станат загадъчни, за да разтревожат своите родители, и точно затова ние се натъкваме на голям брой смущения в поведението, чрез които някои юноши, за да се разтоварят, за да се облекчат от тази болка, могат да прибегнат до зависимости като наркотиците. В „Метаморфозите в пубертета“ Фройд казва, че когато пубертетът се пробуди, човек винаги преживява един момент на загуба. Но не е задължително това да води до проява на патология. Всеки юноша преживява такъв момент на смущение. И психоаналитичният опит с юноши ни учи, че това, което те казват, и декларират, че страдат от него, винаги се е появило вследствие на едно ново желание, желание, което се появява в техните тела, а те не успяват да го назоват, не успяват да го изкажат. И тъй като не успяват да го изкажат, точно затова много често вбесяват родителите си. Именно защото не разполагат с думите, с които могат да изкажат това ново желание, което засяга телата им. Има една прекрасна българска писателка, която се казва Теодора Димова, д-р Даниел Роа ми я препоръча, в чийто роман „Майките“ има седем портрета на юноши и девойки, които разкриват колко трудно може да бъде да преживееш юношеството си. Например по повод на случая Никола, който описва, тя казва същото, което аз току-що казах: „Няма никакво място за думите, той не успява да каже това, което иска,

но освен това думите го нервират.“ Думите са непоносими. За него думите са напълно лишени от смисъл по отношение на това, което се случва вътре в него.

Така една българска писателка казва абсолютно същото, което ние казваме в психоанализата. И при другите юноши също се разкрива тази неспособност да изкажат с думи това, което преживяват. За нас пубертетът съвсем не се свежда до един хормонален бум, нито до генетично смущение. Пубертетът илюстрира много важен момент, в който се пробужда това, което Фройд нарича либидо. Това е вид енергия, която се развива в тялото и главата на един субект. Тя е нещо като еквивалент на орган, който обаче не може да бъде видян чрез рентген, защото това е вид психична енергия, която се проявява най-видимо в момента на пубертета. Има нещо в тялото, което се променя и прави така, че юношата се озовава конфрнтиран с една част от себе си, която не познава, и с усещания, които са му в повече. И Теодора Димова казва същото нещо по отношение на една девойка, Андреа – тя е засегната, развълнувана от тази чувствителност, свързана с пубертета, която се явява в повече. Това е силно фройдистка теза, която позволява да разберем защо в момента на юношеството може да има преминаване към действие или насилие. Защото Фройд казва, че всички тези излишъци на чувствителност, свързани с усещания в повече, пречат, затрудняват превода им в думи. Субектът е изправен пред една невъзможност да се изказва, да облича в думи това, което чувства. Последицата е, че или той успява да каже някаква дума, или преминава към действие. Именно затова е много важно в периода на юношеството юношата да има до себе си някой да му помага, да превежда това, което чувства в тялото си, което преживява. Ако юношите се оставят сами, дори да са много юноши в група, но да са сами, може да стане така, че те директно да действат. Защото в този роман, в самия му край, една група юноши, за които се разказва в романа, убиват своята класна, като я удрят, и след малко ще ви обясня защо правят това. И друго нещо казва Теодора Димова по повод на юношата Никола – че когато той е без думи, става агресивен. Когато коментира пиесата „Пробуждането на пролетта“, доктор Лакан показва, че това е важният момент на юношеството – Лакан така нарича този момент, когато сексуалността прави дупка, празнота в реалното. Какво значи „дупка в реалното“? Това означава, че в този момент именно поради сексуалността детето се озовава без никакво познание за другия, който би могъл да му каже какво да прави със своята сексуалност, как да се справя с нея. Става така, че за детето в този момент се появява нещо, което има ефекта на петно, нещо като черно петно. Нещо, което започва да смуцава живота му. И това е причината да избира за корицата на моята книга портрета на Артур Рембо, нарисуван от Пикасо, който изобразява от едната страна едно черно петно, а от другата – лицето на Артур Рембо, като че ли това лице изплува от черното петно. Защото за този момент на юношеството просто като че ли няма решение, което да дойде от страна на Другия, и юношата е този, който сам трябва да изобрети своето решение. А това е доста сложно, защото в този момент на юношеството, когато се случват и първите сексуални срещи на юношата с партньор, се предполага, че тези моменти трябва да са съпроводени с огромно щастие. Това е така, защото това са моментите, в които намираме онова, което ни липсва. Но, парадоксално, това са моменти, които препращат юношата към моменти на огромна самота. Обяснението може да намерим в една от основните тези на Лакан за срещата с Другия. Разбира се, че тази среща с Другия бива пресечена от желанието, но на равнището на несъзнаваното наслаждение субектът винаги е сам и се озовава сам по отношение на несъзнаваното наслаждение, което изпитва.

Субектът може да облече в думи и да изкаже чувствата, които изпитва към Другия. Но това, което преживява в сърцевината на съществото си, най-интимното, което ние, психоаналитиците, наричаме (несъзнавано) наслаждение, не може да се изкаже. Именно това го препраща към самотата. Именно затова в този момент юношата трябва сам да измисли, да сътвори. Това е и нещото, което различава юношите от животните. Животните следват инстинкта си. А хората следват потребността, желанието и заявката за любов. Винаги има известна пропаст, известно разстояние между желанието, което аз изпитвам към някого, и заявката за обич, която искам от него. Имен-

но в тази пропаст, там се образува тази дупка, която въвежда измерението на някаква празнота. И по този въпрос също Теодора Димова казва нещо много точно, когато описва в романа си срещата между двама юноши, момче и момиче, които прекарват свободното си време, за да се сближават: „Колкото повече се приближаваха един към друг, толкова повече усещаха празнотата.“ Затова юношеството е един момент, както го описва поетът Виктор Юго, който представлява деликатен преход, моментът, в който детето е принудено да напусне това, което го е крепяло дотогава – а именно любовта на родителите, за да може само да измисли, да изобрети, както казва Артур Рембо, една нова любов. Любов, различна от любовта на родителите, която до този момент му е вдъхвала живот. И тук, няма как, юношата трябва да поеме риск и да избере сам обекта на своята любов. В действителност този момент за юношата е много сложен. При хората не е както при животните. Защото може юношата да избере обект на любовта, който е хомосексуален или хетеросексуален, или пък бисексуален, или може да започне сексуална авантюра с двойка, повъзрастна двойка, като мисли, че по този начин може да ликвидира любовта на родителите. И това би могло да го доведе до много лоши поражения, особено ако е момиче. Артур Рембо има един много хубав израз за юношеството, който успява да изкаже целия проблем на периода: „пубертът, в когото циркулира кръвта на изхода и на един баща“. Долавяте ли напрежението? Поетът казва кръв, Фройд казва либидо. И двете циркулират и едновременно се ориентират към изхода и в същото време към един баща. Тук се долавя фундаменталното напрежение, характерно за юношеството, в което юношата е подтикнат към изхода и в същото време продължава да вярва в бащата. Затова аз нарекох книгата си „Пробуждане и изход“, защото ми се стори, че този момент юношата може да го преживее като момент на изход. Защото в момента на юношеството детето е принудено да напусне тялото си на дете. То е изгонено, прокудено от тялото си на дете. Тялото му се променя, трансформира се и то просто трябва да напусне тялото си, което е имало като дете. Трябва да напусне, най-вече, думите на своето детство и трябва да започне да се среща с партньор от друг пол. Точно тогава, както видяхме преди малко, вместо да се случи една щастлива връзка, парадоксално, това препраща юношата към чувство на самота. Защо? Защото това го препраща към празнота в познанието, която той изобщо не може да облече в думи, да преведе онова, което чувства. Именно затова юношеството е сложен момент, защото това е момент на борба с частичните влечения, които го разделят. Но в тази пиеса „Пробуждането на пролетта“ авторът на пиесата забелязва, че много преди да срещнат момичетата, момчетата започват да мечтаят за тях и че най-важното и най-травматичното не е фактът на срещата, а именно фактът, че момичетата пробуждат нещо у тях и че те мечтаят за тях. Това е така, защото точно в този момент те загубват статута си на деца. И което ни показва, че най-важното не е непременно истинската среща, а срещата, която се случва в главата ви под формата на едно пробуждане или на един сън, от които вие, по-нататък, не може да се разделите. Днешните юноши са измислили един израз: „затормозява ми мислите в главата“, защото в този момент се появява нещо ново в главата им, започват да мислят за нещо ново и то винаги е свързано със сексуалността. У някои юноши това предизвиква чувство на срам, което може да стигне до появата на омраза към собствените мисли. В книгата си „Безпътиците на ученика Торлес“, която той пише много преди Фройд да говори за юношеството, Мюзил много добре описва как тази нова чувственост завладява мислите и пречи на юношата да работи. Например той описва как по време на час по математика, докато ученикът Торлес слуша учителя по математика, се появява един такъв елемент на сексуалност в мисълта му, който го залива и му пречи да слуша. Това е много важно, защото препраща юношите към нещо, което те не могат да назоват, и много често забелязваме, че понеже не могат да се разделят от това нещо, при тях се появяват много насочени към себе си агресивни практики, каквито са например татуировките и пиърсингът. Тези практики винаги имат нещо общо с чувствеността, която залива телата им, и като че ли децата вече не са способни да се опират на символични ритуали и на символите, които преди това са били белег на тази чувственост и които биха позволили и подкрепили този преход от детството към юношеството. Тогава юношите избират татуиране и пиърсинг. Това са феноме-

ни, прояви, които аз наричам симптоми на клиниката, свързана с идеала за Аз, за което ще кажа няколко думи в края на експозето. Важно е да отбележим, че идеалът ни позволява понякога да се отдалечим от това, което не върви у нас самите. Когато субектът вече не е подкрепян от определен идеал, съществува риск той да се идентифицира с нещо, което не върви у него – което аз преди малко нарекох черното петно. Това нещо го смущава и е като тъмно петно в картината на неговото съществуване. За да премахне това петно, юношата може да стигне дотам, че да заличи сам себе си. Затова е по-добре да среща социални партньори, на които би могъл да говори за своето тъмно петно, за да не бъде оставен да си мисли, че той е идентичен с него, че той е едно и също с това тъмно петно. И затова става много сложно, когато политиките означават младежите от нашите предградия с думите „отпадъци“ и „диваци“ – по този начин излиза, че те не са млади хора, а са нещо, което трябва да бъде почистено. Точно затова предпочитам да покажа, че Артур Рембо е създал своята поезия, изхождайки от своето тъмно петно, от това, което за него е било черно петно.

В юношеството има сериозно напрежение между разума и страстта, между общия смисъл и телесната чувственост, между влечението и сублимиращия идеал. Това е, което изпълва цялата клиника, която виждаме при юношите, и всичко това изисква едно специално внимание от тези, които слушат или работят с юноши. Защото за юношите, винаги съществува риск да бъдат привлечени именно от поемането на рискове, свързани с техния живот, за да избегнат по този начин да си имат повече работа с другия. Например те предпочитат и избират да се дрогират, вместо да отидат при някой друг и да говорят за това, което ги кара да страдат. Вместо да отидат да говорят за това, което за тях произвежда ефекта на черно петно, и да отделят необходимото време да говорят за това, те предпочитат обектите на консумация или понякога някое делинквентно действие. Това е много силна теза на Фройд. Много често субектът извършва някое делинквентно действие, за да се облекчи, да се отърси от несъзнаваната вина, която изпитва. За да се облекчи от тази омраза, която изпитва в юношеството си към самия себе си и за която не може да говори, юношата може да избере някакво действие, насочено срещу друг, като смята, че изпитва омраза към този друг, към когото насочва агресията си. А всъщност този, към когото е насочена омразата, е самият той. Ето защо трябва да знаем как да бъдем строги с юношите, но по добрия начин, което означава с такт и уважение, за да ги обърнем отново към това, което не върви в тях самите. Това е, което наричаме разликата между автентичния авторитет и авторитарния авторитет. И тази разлика например е показана добре от Теодора Димова. Можем да кажем, че нейните юноши, герои в романа, са делинквентни, защото накрая всички те извършват престъпление – убиват класната си. Но тя много добре го казва – като имаме предвид тяхната история, макар да извършват престъпление, като имаме предвид това, което те са преживели, отговорността носят не тези юноши. Не са и родителите, които са направили каквото са могли. А е отговорна ситуацията, в която техните родители са се озовали и са живели, тя тласка тези юноши да извършат това престъпление. След малко ще видим защо всъщност са го извършили.

Във френския език може да се играе с думите черно петно, мастилено петно, като по същия начин звучи думата задача, като домашно например. Защото Фройд показва, че задачата, дългът на юношеството, който едновременно е най-необходим и най-болезнен, е да се откачат, да се отделят от родителския авторитет. Той много добре показва, както и Вердекинд в пиесата „Пробуждането на пролетта“ много преди Фройд, че нещото, което позволява на детето да се отдели от родителския авторитет, е фантазмената активност. В един момент то започва да си мисли за определени неща, да си ги мечтае и да ги сънува, започва да мисли, че повече не може да разполага своите мисли в мислите на родителите си. Именно това въвежда истинската раздяла между детето и родителите. И това е първа раздяла, която е най-ужасна, защото е невидима и не може да се изкаже. Тя всъщност води до това, че детето продължава да живее в своето семейство, а в мислите си е другаде. Нали знаете, че така започва? Вечеряте със сина си и дъщеря си и абсолютно сигурно усещате, че в мислите си те са някъде другаде. Но тъй като съществува мобилният

телефон, под масата изпращат съобщения, докато привидно се правят, че вечерят с родителите си. Даже понякога идват със слушалките на телефона на главата си и в ръцете с телефона, на който пишат съобщения. И когато попитате благо как е минал денят в училище, например моят син ме поглежда, сякаш съм извънземен, и казва „Какво искаш?“ или „Защо ме безпокоиш?“. А има и нещо, което се е променило от времето на Фройд. Той говори за тази най-болезнена, но и най-важна задача за юношата – да се отдели от родителския авторитет. Но в началото на XX век все още е съществувал родителският авторитет. Сега е много по-сложно. Да се отделиш от авторитет, който всъщност не съществува, създава много повече смущения. Затова не трябва да се колебаем да бъдем по-твърди, авторитетни. Това помага на юношите да се отделят от нас самите. Ако не, ще се озовете пред една специфична патология, която се нарича синдром Танги – ще се озовете с деца, които продължават да живеят с вас на възраст 30–35 години. У нас аз се спасявам, защото истинският юноша съм аз самият. Така например Артур Рембо в края на своето стихотворение „Вагабонт“ намира истинската формула на юношеството, като казва: „аз забързан да намеря мястото и формулата“. Ето какво търсят юношите – мястото и формулата и също така „аз, забързаният“. Защо юношите винаги са забързани? Защото това, което тласка юношата да бърза, е влечението, което вълнува тялото му. Рембо нарича това модерните страдания, което показва всъщност, че юношата винаги е модерен. Той винаги е модерен по отношение на това, което движи и вълнува тялото му. Той винаги иска да бъде на висотата на това, което движи и вълнува тялото му. И затова родителите му се струват едни грохнали старци, защото те непрекъснато имат нужда от време да разсъждават. А юношата иска всичко да се случва сега, веднага. Рембо казва „бързо, бързо време идвай“. Това е основното напрежение, което се разиграва между този стремеж за незабавност и посредничеството, което все още би могло да бъде въведено от родителите. В това се състои и очарованието да бъдеш баща на семейство.

Но Рембо казва също така: „намерете един език“. Може би в този момент това е по-актуалното. Струва ми се, че специфичен за днешните юноши е именно фактът, че те като че ли се опитват да изобретят един език. Аз, играейки си с думите, наричам това езикът на автентичността. Езикът, в който юношите се опитват да бъдат автентични. Когато говоря за автентичен език, имам предвид езика, който във Франция се роди в предградията и в него юношите следват същата логика като на юношите в гетата в САЩ, които са си измислили един особен начин на говорене, за което можем да придобием някаква идея, като си припомним за рапа и хип-хопа. Този език представлява начин на бързо говорене, да се говори бързо – и това е автентично. Например ако имам желание да напусвам учителката, която преподава уроци си, аз я псувам, защото това минава като една мисъл през главата ми и аз веднага го казвам. По мое мнение този език е опасен, въпреки че юношите казват, че той им позволява да заемат някаква позиция. Но това е опасен език, който директно е свързан с тялото и влечението, език на незабавното усещане, който не отделя никакво време да минава през езика на познанието на Другия. Те отхвърлят това познание на Другия, защото искат да бъдат автентични. Този език е директно свързан с техните тела и това виждаме в рапа и в хип-хопа, но е език, който отхвърля преподаването на знанието, чийто носител е Другият.

И така, въпросът е как да се справим с това? Как да излезем от ситуацията? Струва ми се, че важното при тези юноши, които се намират в затруднение, е прекрасно илюстрирано от Теодора Димова. Аз наричам това „точката, в която...“. В периода на юношеството има един много важен момент, когато юношата разчита на функцията на бащата – разбира се, ако изобщо бащата функционира, – той разчита на една точка на идеала за Аз, долавя и възприема тази точка във функцията на бащата и бащата е този, който въплъщава тази точка на идеала за Аз и я показва по начина, по който той самия функционира. Всъщност бащата показва как той самият се справя с живота. Как се справя като разговаря с жената, която е майка на неговото дете. Как се справя с работата си, ако я има. Как се справя, като се върне в къщи весел и доволен или потиснат. Именно това позволява на детето юноша да разпознае у бащата или у този, който изпълнява бащината функция въ-

щи, една точка, от която самият юноша се вижда обичлив и достоен да бъде обичан. Това е много важно, защото ние някак схващаме у бащата само функцията му на забраняващ баща. Запомняме от бащата само бащата, който ни казва „Не“, който казва „Не“ на жена си, но също така заедно с бащата, който казва „Не“ на детето, съществува и бащата, който назовава. Това е един много важен аспект на бащината функция – бащата, който дава име на нещата от живота. Този баща показва на детето си как сам се е справил с нещата от живота си. Но най-важното, това е бащата, който казва „Да“ на новите елементи, елементите на новост, които всяко дете представя. Затова, най-доброто „Не“ е това, което е било предшествано от едно „Да“. И това е пак разликата между този авторитарен авторитет – бащата, който казва „Не“, и автентичния авторитет, който е знаел как да каже „Да“ преди да каже „Не“. Най-доброто „Не“ винаги се предшества от едно „Да“. И това е изключително важно в момента на пубертета – как майката и бащата да знаят да кажат „Да“ на това, което се трансформира в детето и което трябва да остане за собственото му развитие. Бащата е този, който знае как да каже „Да“ на това ново, което се появява в детето и чийто носител е детето му. И там именно ние може да се намесим. От този момент. Можем да се намесим не като искаме да допълним бащата или да намерим баща, а като заемем мястото на функцията на този, който знае да каже „Да“ на черното петно на един субект, т.е. да кажем „Да“ на чистотата в калта, както е казал Рембо. И това нещо аз наричам точката, в която един юноша, като ви говори, намира у вас едно място, което казва „Да“ на това, от което той се срамува, на това, което счита за невъзможно да бъде изказано, на това, което изобщо не може да каже и да сподели на своите родители. Трябва му едно място, където да изкаже своето недостойно същество, да може да говори за онова, което е най-ужасно в самия него.

И за да завърша, това място е много добре показано от нашата приятелка Теодора Димова. Именно тук трябва да бъдем много внимателни. Всеки юноша, описан в романа, преминава през тези проблеми, които ви описах. И всички тези юноши имат идеята, че в тях има едно черно петно, което трябва да премахнат, да изчистят. Всички те намират в своята класна това място, в което могат да се чувстват слушани и обичани. Например Александър казва: „Когато съм до нея, аз се виждам обичлив, виждам се истински.“ Явора обяснява много добре какво представлява функцията на бащата, който казва „Да“, защото даже една жена може да заеме мястото на бащата, който казва „Да“. Тя казва на юношите: „Аз просто съм научила повече неща, отколкото вие, и просто трябва да ви ги предам.“ Това се очаква от един отговорен възрастен. Някой, който казва на юношите, които вършат глупости: „Хубаво, съгласен съм, но просто аз съм научил повече неща от вас, които трябва да ви предам.“ И авторът успява да изкаже това: „Явора представляваше по-голямата и по-добрата част от всеки един от тях. Те не можеха да я оставят да си тръгне.“ И драмата се разиграва точно тук. Тези юноши разполагат у нея една част от себе си и това им позволява да назоват една част от самите тях, която няма име, една част от реалното. Само че се случва след две години, прекарани заедно, през които тя им помага много, но не по правилния начин, защото в един момент им казва, че си заминава. Защо това да не е правилният начин? Защото те са разположили в нея част от самите себе си. И ефектът е, че когато тя им казва, че си заминава, те преживяват чувството на ужасна загуба, защото тя си заминава с най-добрата част от самите тях, и те започват да я удрят, докато накрая я убиват. Това е различно от една психоаналитична работа. Една психоаналитична работа би позволила, както Явора го позволява, преноса на чувства в трансфера, но след това психоаналитикът не казва на субекта „Аз си тръгвам, напускам те“, а помага на субекта да се раздели самият той със своята най-непоносима част. Това добре показва, че една психоанализа не се свежда до работа по интерпретиране. Това е по-скоро работа, по-близка до работата на хирурга, с помощта на думите и езика да се извлече най-непоносимата част от несъзнаваното наслаждение, за да може в крайна сметка субектът да бъде в мир със себе си.

Ние възприемаме по-различен подход. Смятаме, че прекомерният фокус върху икономически аспекти няма да остави място за многото важни начини, по които въздействат на децата институционални, поведенчески, социално-културни или свойствени за средата промени или интервенции, съпътстващи икономическата глобализация. Подобен подход би могъл както да улесни идентифицирането и проследяването на влиянието на споменатите сили върху децата, така и да доведе до прекалено опростяване на резултатите. Ние наблягаме по-малко на измервания, количествено определяне и статистика и повече на идентифициране и предвиждане на нови области и нови потребности, чиято поява е движена от глобалните тенденции. Тези процеси са взаимосвързани, черпят сили един от друг и играят ролята и на източник, и на краен продукт в непрестанно променящото се поле на натиск, тенденции, движение и развитие. Те въздействат по много начини на различни групи деца и на местно ниво създават твърде много предизвикателства, възможности и опасности. Възприетият от нас подход е по-голямо предизвикателство, а резултатите му са по-непредвидими. От друга страна, този по-отворен изследователски подход може би увеличава шанса за намиране на нова основа за анализ и формулиране на политика.

Не твърдим, че избраните от нас за изследване области изчерпват пълния списък. Подбрани са част от процесите, които смятаме за съществени и важни. Изборът ни беше потвърден и от нашите проучвания в Индия, Кения, Холандия и Никарагуа. Проведените там дискусии ни помогнаха да разгледаме в дълбочина тези идеи и да разберем как се проявяват в ежедневието на децата. Те са:

- променящото се понятие за детство;
- прилагане на Конвенцията за правата на детето (КПД);
- неравномерният възход на явлението „Женска сила“ (girl power);
- заобикаляне на традиционните посредници;
- смесване на реалното, виртуалното и невъзможното;
- достъп до нови територии;
- влияние на глобализирания начин на живот;

Променящото се понятие за детство

Променящото се разбиране за детство и за ролята на децата в обществените структури е съществена част от текста. С цел да се обърне необходимото внимание на този въпрос, Глава Шест „Деца, проучванията за детството и нововъзникващите потребности“ е изцяло посветена на понятието за детство и на това как то се променя в последно време.

Прилагането на Конвенцията за правата на детето

Независимо дали са по улиците на Делхи, по пътищата на Палестина, в селцата по поречието на Суринам, в кирпичените къщи в покрайнините на Найроби, в институциите в България, в царевичните ниви на Никарагуа, в основните училища на белгийските градове или в отдалечените села в Русия, всички деца сега знаят, че имат важни права, както и че трябва да се обръщат към властите, когато тези права са нарушавани. Това за тях е трудна задача и е може би една от нововъзникващите потребности, които изискват най-много усилия.

Конвенцията за правата на детето ни показва как да разбираме старите и новите потребности на децата през призмата на правата. Тя потвърждава правата на децата като човешки същества и им дава допълнителни такива в съответствие със специфичните им потребности и уязвими страни – например права, свързани с осиновяване или защита от експлоатация. Конвенцията изисква

децата и обществото да бъдат запознати с тези права и да имат право на глас, когато става въпрос за собствения им живот. Това е силно твърдение, което изисква сериозни промени в представите, ценностите, законодателството и в практиката. Смятаме, че използването на призмата на правата поражда нови потребности и носи нови предизвикателства за децата, техните семейства и цялото общество. Те могат да бъдат поставени наред с други нововъзникващи потребности, които са резултат от паралелни обществено-икономически процеси. Както смятаме да докажем по-нататък, Конвенцията не само създава нови потребности, но и очертава рамката, в която те да бъдат разбирани и анализирани.

Конвенцията е особено важна с това, че проправя пътя, по който потребностите на децата се извеждат от сферата на благотворителността и благосъстоянието, и категорично ги поставя в тази на човешките права. В допълнение, Конвенцията е правно обвързващ инструмент, приложим навсякъде и към всички деца, тя въвежда и стандарт, чрез който напредъкът може да бъде измерван. Несъмнено това е позитивно развитие за децата. Въпросът обаче е: по какъв начин тези права се съотнасят с ежедневните потребности на различните групи деца – били те лишени от възможности или не, в училището или на работното място, в къщи или на улицата? Дори преди приемането на Конвенцията и без да се придържат към понятието за права много страни постигат известна степен на отговорност спрямо децата и предприемат много резултатни усилия. Разликата сега е, че правата на децата са изброени подробно и систематично; смятани са за „неделими“, тоест не се степенуват по значимост; и спазването им може да бъде „изисквано“ от държавата, която е основният „носител на задължението“.

Конвенцията не предлага списък на правата, а по-скоро описва областите, в които държавите трябва да поемат отговорностите си спрямо децата, и дава указания на всички участници в процеса – национални и международни, правителствени и неправителствени. Всяко отделно правителство трябва да отрази тези задължения в закони, политики и програми и някои страни са постигнали значителен напредък в тази насока. Ще бъде обаче твърде повърхностно да се мисли, че ратифицирането на Конвенцията автоматично води до бързо подобряване на положението на децата. Превръщането на декларация за намерения в новоприето или изменено законодателство за защита правата на децата, както и изпълнението на благоприятни за тях политики и програми, се оказва трудно за много правителства. Например спазването на правото на децата на достъп до образование, здравеопазване и безопасна жизнена среда изисква отделяне на значителни финансови и човешки ресурси. Много държави не са в състояние или не желаят да поемат този ангажимент или го правят с неохота. Процесът е още по-усложнен от факта, че признаването на детските права изисква промяна в утвърдили се социални норми и разбирания и може да бъде посрещнато със съпротива.

Ограничените възможности и готовност на правителствата да се обвържат сериозно с осигуряването на правата на детето освобождават огромно поле за действие на неправителствени организации, граждански движения и международни агенции, в което те навлизат охотно. Тези институции оказват активен натиск върху правителствата да приемат Конвенцията и правят всичко възможно да я популяризират. Те също често се опират на нея, за да получат насоки при изготвянето на собствените си програми и политика по отношение на децата. Това неизбежно води до свободно или неправилно тълкуване на документа. Така например ролята на „носител на задължението“, която според Конвенцията трябва да се поеме от държавата – е интерпретирана така, че обхваща и всички, които по някакъв начин се занимават с деца. Поемането на тази роля от родители, учители, експерти, работещи в НПО и от обществеността като цяло, води до значително преразпределение на отговорностите, които възрастните и най-вече родителите имат към децата. Често носителите на задължението не са подготвени да се справят със задачата си или ако го направят, усилията им остават неоценени от други обществени групи. Green (1998) твърди, че активистите за правата на детето в Латинска Америка са постоянно заплашвани, като дори има

опасност за живота им. Децата също не са готови да изискват спазването на правата им. Конвенцията им предоставя напълно нова алтернатива – вместо да живеят в капана на зависимостта, те могат да настояват за определени услуги или чрез съда да обвинят родители, учители и лица, определящи държавната политика. Така е поне на теория.

Увеличаващата се роля на родителите води и до огромни предизвикателства за самите тях. Те вече трябва не само да се грижат за децата си, но и изпълняват „задължения“ към тях; децата сега имат права и представителство, участват във вземането на решения и родителите не могат да им налагат религия, начин на живот и бъдеще. Съответно се появяват необходимостта от нови начини на поведение от страна на родителите, както и сериозни притеснения за ролята и отговорността на семейството. Именно тази тема се превръща в обект на дискусия веднага след създаването на Конвенцията и продължава да обединява групи и движения, които настояват за отмяна на документа. Те твърдят, че Конвенцията подкопава доверието в семейството и „застрашава“ правата на родителите⁴³. Според Cantwell (1998) тези крайни становища са резултат от непълен прочит на Конвенцията, която трябва да бъде възприемана само в своята цялост. Ако оставим настрана подобен погрешен прочит, увеличаващата се роля на носител на задължението поставя пред родителите една трудна задача. Тя се оказва почти непосилна за онези, които се борят със своите икономически проблеми или пък са ограничени от старомодните си ценностни системи и културни предразсъдъци. Много родители не могат без помощта на държавата да осигурят на децата си дадените им по силата на Конвенцията права на оцеляване, развитие и закрила. В по-традиционните общества родителите трябва да възприемат нови форми на социално поведение, за да се вслушат в мнението на децата си или да им позволят да вземат решения за собствения си живот и бъдеще.

Основаващият се върху правата подход носи нови предизвикателства и за НПО и международните агенции. Няколко организации използват очертаната от Конвенцията рамка, за да преосмислят мисията си и за да отразят основните ѝ принципи в стратегии за работа, съобразени с местните особености. Това пък пороци необходимостта от нови умения, роли и отговорности на служителите на въпросните организации. Организации, занимаващи се с деца, отделят необичайно много време и средства, за да обучат персонала си да разбира и прилага новия език на правата и да предава новите си познания на деца, родители, учители и на обществото. Нашият опит в проучванията показва, че предаването на информацията за правата на детето наподобява играта „развален телефон“. И докато съобщението за правата на детето достигне до последното звено на веригата, вече е запазило много малко от оригиналното си съдържание. Налице са много обърквания около разликата между права и потребности, приоритета на една група права над други, както и около ролите и отговорностите на отделните носители на задължение. Не би било грешно да се твърди, че тези обърквания се пораждат на най-високо ниво на управление и си проправят път надолу, докато стигнат до нивото, където се прилагат програмите.

Областта, в която НПО са наистина активни и са постигнали известен успех, е повишаването на обществената информираност за Конвенцията. Децата, родителите и общностите в целия свят стават все по-запознати с правата на децата. Изненадващ е фактът, че това се отнася с пълна сила за развиващите се страни и за места, в които неспазването на тези права е очевидно. Именно благодарение на НПО деца, живеещи в крайна бедност, на улицата, в гета или в проблемни семейства често са по-наясно с правата си от децата от градовете, от средната класа или елита.⁴⁴ Въпреки това само по себе си познаването на правата е само първата стъпка и не може да замести съблюдаването им. Всъщност усещането за значителната разлика между реалното им положение и правата,

43 Виж материала от Klicka (1999), публикуван на интернет страницата на Националния център за образование в къщи – една от най-активно протестиращите срещу ратификацията на Конвенцията в САЩ организации.

44 В селските училища на Боливия децата трябва да знаят правата си наизуст и получават от учителя удар с пръчка по главата, ако пропуснат някой ред (личен разговор с Палома Бургоне.)

които им се полагат според Конвенцията, създават условия за стрес и напрежение за децата. НПО, които популяризират Конвенцията, също са ограничавани от невъзможността си за действие и от липсата на достатъчно средства и така не могат да гарантират всички права за всяко дете.

Много организации пренебрегват този проблем и се фокусират изключително върху правото на участие, тъй като то е по-лесно за налагане и прилагане от правата на оцеляване, развитие и закрила. Може да се каже, че по този начин по-тежката част от осигуряването на правата се прехвърля от „носителите на задължение“ към самите деца. Ако оставим настрана етичните измерения, поощряването на участие на децата е съществена точка в програмата на много насочени към тях организации. Децата са приканвани да бъдат важен фактор във вземане на решенията относно множество важни въпроси като работа, образование, здраве и сексуалност. Наистина Конвенцията им позволява да изкажат мнението си, когато става въпрос за собствения им живот, но преди да направят избор те трябва да бъдат подготвени да вземат „информирани“ решения. Това поставя предизвикателства не само пред децата, но и пред родители, учебни заведения и обществото и поражда някои въпроси: „На каква възраст децата са способни да вземат решения, които могат да повлияят на тяхното благосъстояние и бъдеще?“ Към тази категория например биха се отнесли решения за напускане на училище или за прекратяване на лечение. Запознати ли са били с последствията от подобни решения? Каква е ролята на родителите и семейството?

Не бива да ни изненадва, че правото на участие, заложено в Конвенцията, е най-погрешно тълкуваното и най-оспорваното. Нуждата от право на участие при вземане на решения, отразяващи се на собствения живот, може би плаши най-много. Това не е учудващо. Идеята е радикална и би довела до съществена промяна на начина, по който повечето семейства, общности и общества са свикнали да функционират. Общо взето, много от нас не бяха и все още не са подготвени да се справят със съществените последствия от възприемането на децата като самостоятелни действащи лица в нашия свят.

Конвенцията въвежда три основни принципа, които трябва да бъдат следвани, когато става дума за деца, а именно: най-добрият интерес на детето, развитието на способностите на детето и правото на детето да бъде изслушвано. Тези принципи се възприемат като истинските нововведения на Конвенцията, но за да бъдат правилно разбрани, трябва да се разглеждат в единство. Cantwell (1998) дава реален пример за това. Според него Конвенцията съветва да се отнасяме сериозно към мненията на децата, но това не означава те да вземат решения, които са в разрез с други техни права. Например дете, което категорично отказва да ходи на училище, не трябва да бъде автоматично лишавано от правото на образование. Родителите и съответните длъжностни лица следва да намерят решение, съобразено с гледната точка на детето, но същевременно непротиворечащо на неговия най-добър интерес и в хармония с останалите му права.⁴⁵

Очевидно е наличието на голяма празнина между заявяването на намерение в Конвенцията и осъществяването му в реалния живот на децата. Ние смятаме, че независимо от пропуските и слабостите в тълкуването и прилагането на Конвенцията тя все пак ни предоставя един холистичен подход за анализ на „новите“ потребности. Настоящият обсег на Конвенцията е достатъчно широк и може да бъде творчески използван, за да обхване промените под въздействието на глобализацията, технологическия напредък, политическите смущения или екологичното замърсяване, ако споменем само някои от възможните сценарии.

Наистина Конвенцията ни предлага няколко сигурни полета на действие, но това което попада в тях е неуловимо и се променя непрекъснато. Вземете например правото на образование (Член 28). Това е всепризнато право, чието прилагане обаче изисква зависимости от контекста действия, тъй като потребностите се променят, а с тях се променят и действията, отнасящи се до

45 Cantwell (1998) отива по-далеч и казва, че истинското участие е възможно единствено тогава, когато другите права на децата – като например правата на оцеляване, закрила и развитие – са напълно спазени.

различните групи деца. Понякога осигуряването на училища може да е абсолютно достатъчно. В други случаи обаче ще е необходимо намаляване на бедността на семействата или промяна на нормите и традициите в областта на детския труд, образованието или ролята на половете. Понятието за право на образование може лесно да се разпростре до право на качествено образование за всички деца и да включва достъп до дигитални и информационни технологии. В някои европейски страни посредством Конвенцията болниците се задължават да осигуряват образование на постоянните си пациенти в училищна възраст (Alderson, 1993). Представата за „носител на задължение“ също не е константна величина. Кой например е носител на задължение, когато става въпрос за достъпа на децата до интернет – родителите, държавата или пазарът? За да остане адекватна, „Конвенцията за правата на детето на бъдещето“ трябва да се разпростира в нови области и да се адаптира към нови потребности.

Неравномерният възход на явлението „женска сила“

В общ план материалите, свързани с момичетата, са доста мрачно четиво. В много страни на тях се гледа като на хора втора ръка или дори не като на човешки същества. Това, разбира се, не е нещо ново и изненадващо. Старият Завет оценява на 50 сикли мъжа и съответно на 30, 15 и 10 жената, момчето и момичето (Левит, 27: 3-6). Подобни твърдения се срещат и в други свещени книги. Раждането на момиче е посрещано по-често с тъга. В сравнение с момчетата момичетата получават по-малко храна и медицински грижи, по-рядко посещават училище или ако го правят, се отказват още в началните класове. Те играят по-малко, имат повече домашни задължения и по-често са експлоатирани – физически и най-вече сексуално, – използвани са като секс робини и имат по-ограничен достъп до обществени услуги и удобства, полицейска закрила⁴⁶ или използване на чисти тоалетни⁴⁷, включително във високоразвити страни.

Момичетата достигат зряла възраст с по-ниско ниво на грамотност, получават по-малко социална и сексуална свобода, по-ниско платени са, по-често са обект на трафик и насилие и влагат повече енергия и време в поддържането на семействата си. Техните сексуални контакти са по-рискови, тъй като по-лесно се заразяват с ХИВ, а раждането може да застраши живота им. Те не се радват на достатъчно представителство, нито пък на авторитет на работното място или в сферите на културата, политиката, религията и търговията. Казано накратко, за много момичета би било по-добре да са се родили момчета. Това поне е чувството, споделяно от доста момичета в Непал (Action Aid 1999) или в урбанизирания Техеран (Shahabi 2005), а подобни нагласи могат лесно да бъдат открити и на други места. Както показват несиметричните линии за пола на новородените в полза на момчетата в Индия и Китай, много родители разсъждават по същия начин.

Много страни се провалят в политиката си по отношение на момичетата; през 2005г. повече от 75 държави не са постигнали записаните в „Образование за всички“ и „Цели на хилядолетието“ показатели за еднакъв брой обхванати от начални и средни училища момчета и момичета. Около 58 милиона момичета все още не получават шанс да учат в основно училище, а на ниво средно образование половото разграничаване е още по-силно. Повече от 40% от страните няма да успеят да изпълнят задачите, които са си поставили до 2015 г. (Migeon, 2005). Няма страна, която да е преодоляла половите различия в петте основни сфери: достъп до политическа власт, постижения в образованието, здраве и благосъстояние, участие в икономиката и бизнес възможности. Както винаги, скандинавските страни са най-близо до постигане на целта (Lopez – Claros & Zahidi, 2005). Постоянният парадокс е в това, че страните, които „предават“ момичетата, биха спечели най-мно-

46 13-годишно момиче от ромски произход е задържано в продължение на 12 дни в Холандия по обвинение в джебчийство. (NRC Handelsblad, 2002).

47 В Холандия много момичета не желаят да използват училищните тоалетни, тъй като те са мръсни и използването им води до много физически оплаквания (Kuijpers, 2004).

го от тяхното образование, буквално във всяко отношение. Знаем, че ако най-бедните образоват момичетата си, ще имат по-добра реколта, ще развиват повече дейности, ще имат по-здрави и по-малки семейства, ще се предпазват от ХИВ/СПИН и ще избягват насилието.⁴⁸ Факт е и, че една година от основното образование носи 10-15% увеличение на приходите на жената впоследствие и намалява с 5-10% риска децата ѝ да починат в ранно детство! Но това е утилитарно твърдение, тъй като възприема момичето само като инструмент и пренебрегва правото му на достоен живот тук и сега.

Момичета, произхождащи от емигрантски семейства от „традиционни“ страни, които сега живеят на Запад, също успяват трудно. Те се опитват едновременно да не бъдат „скупни“ за околните и да не изглеждат „продажни жени“ за сънародниците си (Kotman, 2003), а така шансовете им да се омъжат намаляват (Bawer, 2003). Не е необичайно тяхното объркване да се насочи към самите тях, имайки предвид повишения брой на самоубийствата на такива момичета в Холандия (van Oudenhoven et al., 2001).

Колкото и безрадостен и тъжен да е животът за много момичета, вече се появяват многобройни признаци в целия свят, че положението им се подобрява и те настигат и дори изпреварват момчетата в много отношения. Още по-важно е, че започват да се чувстват по-комфортно в своята полова идентичност и развиват потенциала си и като момичета, и като личности, без да приемат за критерий за успех мъжете и момчетата. Наблюдава се постоянна и необратима положителна промяна в положението на момичетата. Доказателствата за това, макар и откъслечни, са последователни, изчерпателни и едностранни. Тук влияние оказват няколко фактора – различните конвенции за правата на човека и движението на жените, – улеснени от мащабните процеси на глобализация и от информационните технологии.

Основна повратна точка в овластяването на жените са две събития: Конференцията за населението и развитието, проведена в Кайро през 1994 г., и Четвъртата световна конференция на жените, състояла се година по-късно в Пекин. На тези срещи стана ясно, че културните различия, използвани за оправдаване и продължаване на възмутителни нарушения на женската неприкосновеност и лично достойнство, са крайно несериозен мотив и всички жени разполагат с еднакви човешки права. Тези права включват:

- *Физическа неприкосновеност*: да не са обект на злоупотреба и насилие, право на сигурност и контрол над собственото тяло; право на физическо и психическо благосъстояние, пълноправно участие в обществения живот.
- *Личност*: право на самоопределяне; независимост; зачитане на личните стремежи, способност за вземане на решения.
- *Равенство*: жените и мъжете са равни; признаване на факта, че жените поемат по-голямата тежест в хода на репродуктивния процес.
- *Различие*: при зачитане на предишните три принципа – съобразяване с разликите между жените по отношение на ценности, традиции, сексуална ориентация и икономическите условия, в които живеят (Correa and Petchesky, 1994).

Макар че безусловното прилагане на тези права все още не е факт и процесът напредва бавно, абсолютно ясно е, че той ще донесе на жените по-голяма независимост, дейно участие във вземането на решения, по-голяма закрила в случай на насилие, достъп до социални услуги и по-голямо влияние в половите и репродуктивните отношения (Sen and Batliwala, 2000). Да започнем с малко необичаен пример в подкрепа на това твърдение: с бокс, иначе типично мъжки спорт, сега се захващат момичета и жени, и то не само в САЩ, а и в Йордания, където 17-годишната Сюзън Аби Дюрей казва: „Забавно е да се биеш с момчета.“ (Onze Wereld, 2004). В известната с „мачизма“

48 Интересно е да се отбележи, че наскоро същото посочи и New York Times (2005a) в своя уводна статия.

си Латинска Америка, героинята от комикси Мафалда става все по-популярна и се превръща в обект на подражание и за момичета, и за момчета. Млади жени като 23-годишната Даница Патрик, която през 2005 г. почти спечели автомобилното състезание "500 мили на Индианаполис", или като 28-годишната Елън Макартър, която същата година за рекордно време обиколи сама света с яхта, служат като пример на момчета и момичета. Като споменаваме тези имена, не твърдим, че момичетата трябва да станат като момчетата, а само подчертаваме, че тези изумителни постижения биха били смятани за невъзможни преди няколко години.

Ето още няколко случая: Шенигал Сусела, 14-годишно индийско момиче, анулира своя уреден две години по-рано годеж с момче, само година по-голямо от нея (Leidsch Dagblad, 2005a); по съдебен път 16-годишната Шабина Бегум успешно се противопоставя на училищно решение, което ѝ забранява да носи традиционната си мюсюлманска дреха (BBC News, 2005b); или чернокожите момичета в Обединеното кралство, които като група сега се представят в училище по-добре от белите момчета (BBC News, 2005c). Своя следа оставят и Аун Сан Су Чи, Ригоберта Менчу, Джоди Уилямс, Ширин Ебади и Уангари Маатай – скорошни носители на Нобелова награда, както и жени като Масума ал-Мубарак, която през юни 2005 г. стана първата жена министър в Кувейт (Boubeker, 2004). От 32 жени, които през XX век са били или президенти, или министър-председатели, 20 са били на власт през 90-те години и броят им нараства (Fleming 2005).

С подобни достатъчно показателни имена могат да бъдат запълнени страници. Разбира се, необикновени жени и момичета винаги е имало, но в миналото е било необходимо те да демонстрират изключителни добродетели и умения, за да намерят мястото си въпреки всички трудности. Според нас жените и момичета вече много по-лесно правят това, и то като част от естествения ход на нещата или по-точно като част от непрекъснатото спазване на правата на децата и жените, както и на човешките права като цяло. Сега те имат на своя страна правото и ако не правителствата и държавите, то поне много НПО и активисти.

Нещата си имат обаче и своята обратна страна – на преден план излизат някои от по-неприятните характеристики на явлениято „момичешка сила“. Огромен брой по-големи момичета се завръщат вкъщи от Запада или от държавите в Залива. Там са спечелили пари, но и са се запознали с нов начин на живот и нови идеи. Те са по-широко скроени, имат повече възможности и се отличат по-модерно от момчетата и младите мъже в страни като Бангладеш, Пакистан, Филипините и Шри Ланка. Противно на традиционните роли и представи тези момичета често чувстват превъзходство над местните мъже и гледат на тях като на недодялани хора, а не като на потенциални съпрузи, както би било преди. Някои невръстни момичета в секс индустрията в Камбоджа се противопоставят на „западната“ намеса в бизнеса им (Kristof, 2005), а все повече млади жени, дори непълнолетни, са замесени в кражби, изнасилвания, насилие и убийства. Всъщност статистиката показва, че по отношение на консумация на алкохол, тютюнопушене, използване на наркотици, ранни полови контакти, агресия и престъпления броят на момичетата бързо се изравнява с този на момчетата.⁴⁹ Във Великобритания 13-годишно момиче е осъдено за шофиране в нетрезво състояние, а едва 12-годишно момиче е хванато в момент, в който се опитва да обеси момченце на пет (BBC News, 2005d и 2005e). В много западни страни момичетата, особено тези от семейства от средната класа, се изравняват с момчетата по консумация на алкохол. Всъщност могат и да ги надминат. (BBC News, 2005h) Момичетата вече не се притесняват да ходят по малка нужда на обществени места, което хората смятат за шокиращо и неприлично, когато става въпрос за момичета и за не толкова недопустимо за момчетата. Дори докато пишем тази книга, чуваме новина за тийнейджърки, запалили „за забавление“ 18-етажна жилищна сграда в Париж и при инцидента загиват 16 от обитателите. (BBC News, 2005)

Момичетата и девойките, посетили първото в Пекин „секс изложение“, са насърчавани да носят вибратори в училище, за да не им е „скучно“ (van Pinxteren, 2004). В САЩ 13-годишната Ив

49 Информация, получена лично от Geoffrey Verheul of Glenn Mills School in Wezep, Холандия. Вижте също Хибел и др. (2004).

Постел пребива до смърт мъж и е осъдена на 114 години затвор (New York Times, 1979), а в Амстердам е заловена момичешка улична банда, но има много други, които все още са на свобода (NRC Handelsblad, 2002a). В Япония напоследък се забелязва тенденцията ученички от средната класа да търсят полови контакти с по-възрастни мъже, за да могат да си купуват различни дребни неща. А какво можем да кажем за многото момичета и жени, освободени от лагерите и от плена на водачите на Божията армия за съпротива в северна Уганда? Те са се научили да оцеляват в най-ужасни условия. Как изобщо биха могли да се впишат отново в старите надеждни поведенчески норми или да заемат отредените им роли в селския живот на Уганда?

Все по-очевидно е, че невръстни момичета претендират за женски права, тъй като смятат, че те са подходящи и за тях. Те изглежда смесват „правата на жените“ с тези на „децата“ и това започва да се наблюдава при все по-млади момичета. Напоследък в Обединеното кралство и САЩ тече дебат дали тийнейджърки, тоест момичета на 13-14 годишна възраст, могат да правят аборт без знанието на родителите си (BBC News, 2004, Страут, 2005). В случая влияние оказват и някои чисто биологични фактори, тъй като момичетата по-рано влизат в пубертета и през дълги периоди на стрес могат да заченат по-лесно (Kaplowitz & Oberfield, 1999). Наличието на поведение, характерно за възрастните, се наблюдава не само при момичетата на Запад, а и в страни, където те и жените водят много ограничен живот. Удивителното е, че този феномен се проявява във всякакви общества: бедни и богати, традиционни и по-развити, либерални и по-рестриктивни.⁵⁰

Както може да се очаква, към сексуалността на момичетата се подхожда с голямо външение и внимание. В хода на борбата срещу преждевременното осъзнаване на сексуалността на момичетата, детският отдел на Арабската лига създава куклата Лейла, която е няколко години по-млада от Барби и няма приятел като Кен (Vietnam News, 1999). Но развитието в много други области, като достъп до властта, мрежите, разстоянията, ресурсите и информацията – също провокира силни реакции срещу жените и момичетата. Въпреки непрекъснатото обсъждане на теми като правата на жените и равенството между половете обществото, общността, момчетата, родителите и дори самите момичета не са подготвени да приемат адекватно пълното приложение на женските права. Всичко случило се досега показва, че пътят ще е дълъг и труден. Правят се обаче и значителни стъпки. Едва през 1999 г. швейцарският кантон Апензел даде на жените право да гласуват и по този начин падна последната европейска крепост на мъжкия монопол в изборното право. Египетското правителство предлага закон, забраняващ всички форми на обрязване на жените – практика, която се прилага при близо 90% от жените (NRC Handelsblad, 2005). Най-върховната ислямска власт в Саудитска Арабия пък обявява насилствените бракове за незаконни (NRC Handelsblad, 2005). По същото време в Холандия се полагат усилия, някои от които успешни, момчетата от мароканската общност да бъдат научени да общуват правилно с момичетата и да не ги възприемат като „скупни“ или като „леки жени“.

Такова обучение е необходимо не само за холандските и мароканските момчета, а и както изглежда – за „мнозинството“ от тийнейджърите, посещаващи барове и клубове в Обединеното кралство и други западни страни. Момичета от много държави се оплакват, че са принуждавани да правят секс или да се примиряват с агресия и насилие от страна на партньорите си, за да „изглеждат готини“, или от съпрузите си, за да „съхранят мира в семейството“ (Buis & de Koning, 2005)⁵¹. Може би не е изненадващо, че на този фон се повишава броят на самоубийствата на момичета в тази възрастова група (Guardian Weekly, 1998). Момчетата също са засегнати по някакъв начин. От тях се изисква да определят „нова мъжественост“, която е различна от традиционния стереотип – да са издръжливи, сдържани, агресивни, винаги търсещи секс, – и се приближава до образа на мъж, който не се срамува да плаче, бива одобряван не заради физиката си, а заради душевността си и не гледа на жените като на предмет. Очевидно трябва да мине много време преди момчетата напълно

50 Виж примерите от проучванията в Индия, Кения, Холандия и Никарагуа.

51 В Обединеното кралство 4% от момичетата в тийнейджърска възраст споделят, че редовно са подлагани на насилие от страна на партньорите си.

да приемат новия си имидж и ни остава само да се питаме от кого евентуално биха взели пример.

Дали пък махалото не отива твърде далеч в посоката на момичетата? Не, дори ако напрегнем въображението си. Има много положителни промени, но ако се вгледаме в данните, дадени в началото на този раздел, ще видим, че на момичетата все още им е отреден тежък жребий. В някои аспекти ситуацията дори се влошава, тъй като определени „стари“ проблеми се завръщат с гръм и трясък. Убийства на честта⁵² сякаш се увеличават навсякъде – в Бразилия, Еквадор, Пакистан, Швеция, Мароко, Уганда. Често се съобщава за традиционни практики като изгарянето на булката⁵³ или осакатяването на женските полови органи, а ритуалът сати, при който вдовицата се изгаря на погребалната клада на съпруга си, отново се появява в Индия, макар че доскоро се смяташе за напълно забравен. Използват се нови технологии, за да се узнае полът на нероденото дете и за избиращелно прекъсване на живота на зародиш от женски пол, което лишава момичето дори от правото да бъде родено. Също толкова тревожна е и споменатата по-рано тенденция момичетата да не отстъпват на момчетата по прояви на лошо поведение.

Заобикаляне на традиционните посредници

Мнозина от нас са виждали изображение на детското развитие под формата на концентрични кръгове. В центъра е детето, а около него са семейството, съседите, училището, общността, областта, страната и накрая света. Бронфенбренер (1979) обяснява теоретично тези кръгове, като им дава имена. Микросистемата, или най-вътрешният кръг, обхваща близките и преки връзки на детето – със семейството, съседите и тези в рамките на системата за грижи за деца. Следва мезосистемата, която е изградена върху мрежата от контакти в непосредственото обкръжение на детето – например църквата или асоциацията на родители и учители. После идва ред и на екзосистемата, която обхваща социалната среда с непряко влияние върху на децата, например работната среда на родителите или ресурсите на общността. Накрая макросистемата се отнася до начина на мислене, нравите, схващанията и идеологията на дадена култура. В основата на всичко е идеята, че децата постепенно се придвижват навън, а „светът“ навътре и че особеностите на тези системи и взаимодействия им въздействат върху съзряването на децата. В настоящия текст този „екологичен модел“ се използва, за да се опишат променящите се взаимодействия и връзки между децата и тяхната среда.

Първото нещо, което се забелязва е, че „буферната“ роля на микросистемата, и най-вече тази на родителите, е поставена на все по-нарастващо изпитание и започва да губи позицията си на силата, която получава, обработва, тълкува и предава на детето съобщенията от „външния свят“. Вместо това децата контролират сами този процес, като измислят нови начини да го правят, до които техните родители и учители нямат достъп. От друга страна, самата макросистема вече изпраща съобщенията си директно до децата, като прескача традиционните системи от посредници. Ако Бронфенбренер беше направил важното си изследване днес, а не преди 30 години, със сигурност, описвайки макросистемата, би отчел и огромното влияние на глобализацията и може да се спори дали не би направил същото и с „киберпространството“. Достъпът на все по-малки деца до интернет е насърчаван от характеризиращата се с висока конкуренция рекламна сфера. Малчуганите са целева групата на нов софтуер, който им дава възможност да работят с интернет и да изпращат електронни писма без помощта на родителите си (Madslien, 2004). Малко по-големи деца не срещат трудност да използват устройства, които обкръжават родителите им. Броят на децата, които използват интернет, нараства с бързи темпове. Същото важи и за използването на мобилни телефони, които сега са част от детството и без които младите хора се чувстват „безпомощни“.

52 Убийства на хора, предимно жени, за които се смята, че са нарушили моралните норми на своите общества. http://asiapacific.amnesty.org/apro/APROweb.nsf/pages/svaw_ap

53 Изгарянето на булката е термин, който се използва за описване на вид домашно насилие в отделни райони на Индия, Пакистан, Бангладеш и други страни от индийския субконтинент. Предполага се, че при тази практика съпругът или неговото семейство запалват жената, като за най-честа причина се смята невъзможността на жената да донесе достатъчно голяма зестра.

Оптимистите подчертават безкрайните възможности, които децата имат сега, новите умения, които придобиват, и личностното им развитие, но подценяват рисковете, които интерпретират като проявления на твърде покровителствено, твърде загрижено и консервативно отношение (Tapscott, 1997). Наистина има деца, които се възползват от тези придобивки, особено ако идват от добри семейства и са включени в стабилни социални мрежи. Децата обаче са по-уязвими, тъй като търговски компании и възрастни могат да достигат до тях директно чрез интернет (Kamerman, 2001). В Холандия чат на младежко списание трябваше да бъде затворен, след като в него се появили съобщения с подчертано сексуално съдържание, чиито автори определено са възрастни (NRC Handelsblad, 2005b). Белгийски тийнейджъри заснемат и качват в интернет собствените си престъпления (Leidsch Dagblad, 2005b), „cyber bullying“⁵⁴, електронните писма, чието съдържание подтиква към гняв или омраза, са все по-често срещано явление почти навсякъде⁵⁵, а според някои автори родителите нарушават правото на децата си на личен живот, като публикуват информация за тях в „блогове за бебета“ (Turnbull, 2004). Децата в Европа – и не само те – прекарват пред компютрите повече от два часа дневно и над 80% от тях правят това сами (Metro 2005a). Независимо доколко обосновани са тези твърдения, действителността е следната: децата навлизат в неизследвани територии и „откриват света“ предимно без помощта на хората, грижещи се за тях. Те пък са все по-малко подготвени да последват децата, да не говорим за възможностите им да ги подкрепят в разбирането на впечатленията, които непрестанно ги връхлитат.

Обичайните посредници между децата и тяхната среда са заобикаляни не само от самите деца, но и от сили, действащи във външните концентрични кръгове. Здравно обединени, информационните и комуникационните технологии, медиите и рекламата успешно надхитрят родителите, учителите и традиционните местни схващания, за да достигнат директно до децата.⁵⁶ Вече няма страна без достъп до телевизия, след като през 1999 г. и Бутан започна да излъчва програмите на 46 телевизионни канала. Сега децата в Бутан гледат телевизия повече от три часа на ден подобно на връстниците си в Япония, САЩ, Виетнам или скандинавските страни. Само младежкият телевизионен канал MTV ежедневно достига до 420 семейства (Roberts 2005), а във Виетнам градските семейства могат да гледат повече от 70 програми.⁵⁷ Доказано е, че децата, които гледат повече телевизия, имат по-ниски оценки в училище, четат и спортуват по-малко, имат по-високи нива на холестерол и често страдат от затлъстяване (Child Health News 2004). Още по-сериозен е фактът, че под влиянието на телевизията те се сблъскват с различни начини на представяне на нещата, много от които родителите им биха желали те да не виждат.

Ясно е също, че репортажи за бедствия, насилие и войни се отразяват много негативно на детската психика (NRC Handelsblad, 2004). Знаем, че родителите биват съветвани да гледат телевизия с децата, да избират подходящите за тях програми, да определят максимума часове, в които децата могат да гледат телевизия, да насърчават разговори за видяното, както и да насочват вниманието на децата към важни теми. Знаем обаче и че това рядко се случва. Посредническата роля на родителите се подкопава и от огромната обмяна на информация, която се осъществява чрез мобилните телефони и интернет. Поради тази причина повечето деца са оставени сами да изграждат представите си за света, а понякога и за себе си (United Nations 2003). В хода на този процес те се обръщат към връстниците си, но често и към виртуалните си приятели или пък ста-

54 С този термин се обяснява използването на средства за електронна информация и комуникация, като електронни писма, блогове, мобилни телефони, пейджъри, интернет страници и др. с цел тормоз над човек или група хора (от англ. bully – тормозя, бия, малтретирам).

55 Например www.bullyonline.org

56 Храненето на децата, което доскоро е направлявано от родителите и държавата, сега е предмет на договаряне от самите деца, които развиват независими връзки с производителите на хранителни продукти. Те все по-често ядат извън дома си и сами купуват храната си – в училище и навсякъде. Съветът по етика на храненето (2005) съобщава за такава тенденция в Обединеното кралство, но тя е характерна и за много други страни.

57 Лични разговори с Nguyen Thi Xuan Huong, юли 2005 г.

рателно копират телевизионните си идоли. Децата все повече ще правят това, тъй като информацията, която ги залива, става все по-сложна и по-разнородна.

Вземат се някои мерки за запазване на буферната роля на учителите в основното училище. В Швеция са забранени реклами, чиято целева група са деца под 12 години (Jacobsson 2002). В съседна Норвегия на родителите не е позволено да водят бебета или невръстни деца на филми, предназначени за деца над 7 години (NRC Handelsblad, 2005c). В Италия деца под 14 години не могат да участват в телевизионни и радиореклами (Hari, 2004). В Китай също набира скорост широк обществен дебат дали в рекламите могат да участват деца, след като те не разбират идеята на много от тях (Chan & McNeal, 2004). Във Венецуела е забранено излъчването на каквито и да било сцени, съдържащи секс и насилие, от 7 сутринта до 11 вечерта (Onze Wereld, 2005), а в Холандия насочените към детска и младежка публика телевизионни програми нямат право да излъчват реклами на алкохолни напитки (Metro 2005 b). Въпреки изброените и други подобни мерки внушителното нахлуване в личното пространство на децата без знанието на родителите им изглежда неудържимо. Като че ли ясният модел от концентрични кръгове е разрушен и всички системи едновременно влияят на детето.

Споменатото по-горе обединение на информационни и комуникационни технологии, реклама и медии затваря децата в домовете им и по този начин ги изолира от още един посредник между тях и света, а именно квартала с неговите улици, магазини и детски площадки или с дворовете и горите зад къщите. Тези места са много важни за децата, защото там те имат възможност да експериментират, да правят открития, да се запознават помежду си и да развиват психологическите си възможности. Безопасните, но и ненаблюдавани места са от особено голямо значение за всичко това, но те бързо изчезват, а оставащите са непрекъснато под надзора на възрастните, пряко или чрез камери (Livingstone, 1999). Децата вече не трябва да се страхуват от големия лош вълк, а от наркодилърите, побойниците, уличните банди и трафикантите, разхождащи се по улиците. От друга страна имаме автомобилния трафик, замърсяването, опасните материали и противопехотните мини, които превръщат разходката и играта навън в нещо изключително опасно⁵⁸.

В това отношение също се вземат мерки, за да се помогне на децата да разберат света и да се справят с неговите предизвикателства. Много от тях имат за цел да укрепят ролята на родителите, но и тук има тенденция те като основни посредници да бъдат прескачани. Пример за това е увеличаващият се брой „горещи телефонни линии“ за деца. Те се появяват навсякъде по света, финансирани от международни и местни НПО, и със сигурност успешно помагат на децата да разбират и да се справят с трудни ситуации, но също така представляват и парадокс. Много деца страдат от липсата на внимание от страна на възрастни, които са им близки и познават тяхната среда, и в отчаянието си са принудени да се обръщат към други възрастни, които обаче остават анонимни (Easton & Carpentieri, 2004). Друго подобно явление са „магазинчетата за детски права“ – достъпни организации, където приятелски настроени юристи предоставят на децата съвети, свързани с техните права. В холандския град Хага подобно подвижно „магазинче“ посещава училища и други места, където обичайно се събират деца, за да им дава информация за правата на детето, но по този начин родителите отново биват прескачани⁵⁹. Още по-изненадващо е, че в Холандия – а сигурно и в други страни – има специални интернет сайтове, на които децата могат да потърсят съвет за болести, като рак например, и така отново заобикалят родителите си, както и компетентните медицински лица (van Overveld, 2005).

И точно правата, заложили в Конвенцията за правата на детето, променят драстично отношенията на децата със заобикалящия ги свят и това се случва и в четирите описани от Бронфенбре-

58 Жена от индийската средна класа се оплаква, че трябва да кара 14-годишния си син от и до уроците по крикет, защото за децата вече не е безопасно никъде. Когато тя била на неговата възраст, за нея било съвсем нормално да изминава същото разстояние с велосипед (Записки, направени по време на работата на терен, Rekha Wazir, март 2005 г.).

59 Вижте www.kinderrechtswinkeldenhaag.nl

нер системи. Много деца, не само тези в холандските средни училища, а и тези от улиците на Ма-тагалпа, Найроби, Делхи, Нолинск, Парамарибо, Рамала или София са запознати с поне няколко от основните си права. Децата също така са разбрали, че са „притежатели на права“, а родителите им и почти всеки друг възрастен са „носител на задължение“. Самото осъзнаване на този факт създава различно отношение, изходът от което все още не е ясен и поставя нови предизвикателства пред децата и пред всички останали.

Преди три десетилетия известната антроположка Маргарет Мийд (1979) описва връзките между поколенията, но наблюденията ѝ изглеждат актуални и днес. Тя твърди, че докато бъдещето повтаря миналото, децата ще се учат от родителите си; когато бъдещето зависи от настоящето, младите ще се учат от връстниците си; но когато бъдещето започне да се ръководи от очакванията за него, възрастните ще започнат да се учат от децата си. Сега като че ли се намираме в последният описан етап, в който отношенията между децата, младежите, хората в зряла възраст и старите все по-малко се изграждат на базата на подкрепата и споделянето на опит. Децата трябва да се научат сами да подреждат живота си с помощта – или без нея – на интернет.

Сливане на реалното, виртуалното и невъзможното

Децата винаги са смесвали фантазия и реалност, но сега поради влиянието на увеличаващото се виртуално пространство те се сблъскват с напълно нови ситуации, които значително затрудняват разделянето на действително от въображаемо, както и вземането на решения, благоприятни за тяхното развитие.

Едно северноамериканско чернокожо момче от гетата има по-голям шанс да спечели от лотарията, отколкото да стане професионален баскетболист. И въпреки това хиляди такива момчета посвещават младостта си на мечтата да станат професионални баскетболисти. Неизменно един ден те разбират, че всичко е било напразно и че вероятността да си намерят друго средство за прехрана е нищожна (Leonard, 1966). Огромен брой момичета – от Венецуела до Индия – прекарват безкрайни часове в подготовка, упражнения и жертви, за да станат „Мис Венецуела“, „Мис Индия“ или изобщо „Мис“ на някой регион или държава. Малко от тях успяват, а другите остават с празни ръце и без бъдеще.

Икономистите Кук и Франк (1995) отбелязват, че все повече хора, най-вече младежи, в стремежа си да получат статус на суперзвезди, попадат на това, което двамата наричат „пазари, където победителят получава всичко“. В същността на тези пазари лежи голямата награда за постижения, които не се различават почти по нищо от постиженията на много други хора. За да дадат пример, икономистите сравняват паричната награда и славата, която печели олимпийски златен медалист, с малките печалби на състезателите на трето и четвърто място, които имат почти същите резултати. Те не се появяват на кориците на списанията, нито пък сключват договори за големи суми. Жестоката конкуренция на местно и международно ниво значително увеличава залога при победа и не се отчита фактът, че представянията са съпоставими. Това важи за много „отрасли“, като спорт, мода, музика, кино и телевизия, информационни технологии и консултантски услуги. Кук и Франк твърдят още, че дори най-малкият шанс за успех в някоя от тези области кара хората да се стремят към тях, а не към толкова вълнуващи, но по-ценни за обществото сфери като инженерство, производство, предоставяне на социални услуги, грижи за децата и преподаване. По този начин намалява броят на хората, работещи в тези области, и се губи потенциалът на вече заетите в тях.

Момчетата в американските гета, момичетата в „салоните за красота за млади дами“ във Венецуела, децата в бедните индийски квартали и безброй техни връстници в цял свят не осъзнават колко огромен е залогът и попадат в капана на тези пазари. Те харчат твърде много за скъпи дрехи, вземат стероиди или се подлагат на пластични операции. Така те пропиляват средства, които

биха могли да използват, за да живеят един приличен живот, в който да се стремят към по-подходяща кариера, без да носят тежестта на огромни емоционални поражения.

Въпреки това отвсякъде са убеждавани, че „могат да го направят“. Ryan (1997) описва голямото натоварване на гимнастичките и състезателите по фигурно пързалане в САЩ и със съжаление разказва за отвратителния, дори чудовищен екип, включващ и родители, който поддържа системата. Но поощряването на децата към добро представяне вече е масово явление. Срещата по борба между Джамбулат Котоков (4-годишно руско момче с височина 118 см и тегло 56 килограма) и Георгий Бибалаури (грузинче, също 4-годишно, високо 120 см и с тегло 51 кг) беше добре отразена в медиите. Мачът, който се състоя на 9 юли 2003 г. в Грузия, предизвика продължителна полемика относно затлъстяването при децата. Може би обаче трябваше да бъде повдигнат и въпросът дали за тези деца е подходящо да започват такава полупрофесионална спортна кариера на подобна възраст. Уважавани европейски футболни клубове не се колебаят да „внасят“ млади таланти от Африка или Латинска Америка, като им обещава популярност и богатство. Това, което ги интересува, разбира се, е по-доброто представяне на отбора им. Интересите на децата едва ли имат някакво значение (Vedder, 2001).⁶⁰

Така че – имат ли децата избор? Възможностите продължават да се увеличават, а това предполага по-големи права и свобода на избор. Обаче натискът върху тях да се стремят към невъзможното води до обратното.

Естествено е един младеж да мисли за своето тяло, за външния си вид и за преценката на другите – това е част от съзряването и от процеса на определяне на собствената индивидуалност. Не толкова естествен изглежда фактът, че всичко това започва на много по-крехка възраст и води до емоции и настроения и до възприемане на поведение, които от своя страна пораждат дълбоко безпокойство и вълнение. Развлекателните индустрии определят правилата и подканват децата да извайват телата си и да се обличат като образците на подражание, създадени от самите тях. Много интернет страници препредават тези послания и под тяхно влияние децата съдят неправилно за външния вид на звездите, но също така дори на съученици, приятели и познати (Wolff, 2003). Все повече млади момичета прибягват до пластични операции, защото са под огромен натиск да изглеждат по определен начин. (BBC News, 2003a).

Опитите за достигане на стандартите за красота отдавна вече не се ограничават с корекции на заешка устна, клепнали уши или криви зъби. Сега се работи по всички части на тялото. Прекалените диети, упражненията, лекарствата, гримът, пиърсингът, солариумите, татуировките, козметиката и дори терапиите и операциите носят все по-голям сексуален контекст и все повече разходи и рискове и въпреки това към тях прибягват много млади хора.⁶¹ Първият конкурс „Мис Пластична операция“, проведен през 2004 г. в Китай, съвсем не е странна проява и показва колко далеч могат да стигнат хората, за да изглеждат добре дори в държави, в които до неотдавна това би се смятало за „буржоазно“ и „упадъчно“ (BBC News, 2004a). Децата от богатите, а напоследък и от по-бедните общества, променят приоритетите си при разпределянето на парите си. Вместо да ги отделят за „съществени“ неща, свързани със здравето, храната, удобното облекло или семейството, те предпочитат да ги харчат за „незначителни“ лайфстайл покупки. Думите „съществени“ и „незначителни“ са поставени в кавички, защото за много деца поддържането на правилен имидж е буквално въпрос на живот и смърт. Така децата предпочитат да получават ниски оценки, вместо да се интересуват живо от обучението си. Предпочитат да гладуват и да се затварят вкъщи, вместо да бъдат видени да носят „неподходящите“ обувки или без пиърсинг на правилните места (Brown, 2001; van Kempen, 2005).

60 В началото на 2000 г. испанският футболен клуб Реал Мадрид сключи договор с 10-годишния Алекс Йонсон от Швеция със съгласието на родителите му.

61 В интернет може да се намерят много материали по тези проблеми и всяка търсачка ще ви засипе с коментари, новини, събития и проучвания.

Постиженията на супермоделите, актьорите и спортистите понякога наистина изглеждат не-реални, но дори и те са надминати от образците за подражание, създадени в изкуствения, въ-ображаем и виртуален свят. Тези същества задоволяват всички фантазии, прищевки и желания, които някой би могъл да има. Визуалните ефекти до такава степен са развили пресъздаването на контакт с виртуално същество, че геймърът наистина гледа на него като на жизнена и въздействаща среща, която с времето може да стане крайно лична и неповторима. И това е възможно само с помощта на компютър и връзка с интернет или трето поколение телефон. Тези същества може да са животни, чудовища, призраци или светци, но по-често са идеализирани образи на деца и младежи. Те създават и нови стандарти и модели за децата и младите хора. Над 60% от геймърите в Англия предпочитат виртуална приятелка пред истинска (Sherriff, 2004). Лесно е да се предположи, че те пренасят изживяванията и очакванията си от виртуалния в реалния свят и ги използват, когато преценяват истинските си приятели и партньори. Дори в къщи домашните животни са замествани от роботи, кукли и виртуални домашни любимци, които понякога децата смятат за членове на семейството (Caryl, 2005).⁶²

Интересно е да се поразсъждава доколко децата използват елементи от виртуалния свят, за да изградят индивидуалността си. В дигиталния свят с едно натискане на мишката те могат да сменят самоличността си. Докато разглежда еволюцията на американските играчки, Гари Крос (1997) отбелязва подобна тенденция на смесване на реално, виртуално и невъзможно в нещата, които децата използват за игра или от които вземат модели за подражание. Отново се поставя въпросът за постоянно възникващите в живота на децата нови възможности, предизвикателства и въпроси, които смесват реалните, подходящи и допустими ситуации с такива, които не могат да бъдат осъществени, тъй като са част единствено и само от виртуалния свят. Проблем е също и липсата на насоки как да се справим с тази нова вселена, пълна с чудеса, където границите се размиват или изчезват напълно, след като са достигнати.

Когато четете написаното по-горе, не трябва да оставате с впечатлението, че ние сме против това децата да имат големи идеали или идоли. Напротив, ние смятаме, че идентифицирането с измислени или реални герои или с хора с изключителни постижения е добро средство за въвеждане на ред, за определяне на цел в живота или за разбиране за света. Ако не се вглеждат в далечни и обещаващи хоризонти, хората се настройват песимистично, какъвто и е и случаят с децата в някои райони на бившата Източна Германия, които са израствали със скромни амбиции и в условия на висока безработица (Bernstein, 2005). Подобна е и ситуацията с децата в Палестина, които като че ли съзряват в клетка, която от ден на ден става все по-неприветлива. Там някои млади хора подражават за съжаление единствено на камикадзетата⁶³.

Общо взето, приписването на митични или романтични качества на хора или поставянето на тези хора на пиедестал би могло да бъде и полезен процес. Egan (1997) твърди, че това помага на децата да разберат сложния свят на емоциите и ценностите чрез отнасяне на събитията около себе си към някои от крайностите на добро-лошо, щастливо-тъжно, любов-омраза, и също така ги ориентира в преживявания, които иначе биха ги объркали. Впоследствие те се учат как да разбират сложностите и да запълват пространството в сиво между двете крайности. Помага им също така да се вълнуват и да изпитват страст към нещо, което пък от своя страна води до стремеж към изследване. Основният въпрос е кой би трябвало да бъде обектът на възхищение и обожание? Със сигурност не 13-годишният Павел Морозов, който по време на сталинизма предава родителите си, но остава герой за почти три поколения деца в целия съветски блок (Kelly, 2005). Ако погледнем назад и отчетем факта, че Студената война е свършила, е лесно да обвиним руснаците:

62 Когато накарали деца в Холандия да нарисуват член на семейството си, 80% от тях определили като такива домашните си животни (Oostveen, 1996).

63 Лични разговори с Фарид Абу Гош и Насър Алиса и дискусии, водени от Нико ван Ауденховън с родители и млади жени в Палестина през периода 1995-2005.

имало е ясен извършител, точно определена публика, централно контролирана стратегия и реален продукт. Но към кой можем да сочим обвинително сега, ако изобщо има повод за обвинения? Понятията са много по-невидими, по-фрагментирани и по-неуловими, отколкото преди няколко десетилетия.

Навлизване в нови области

Първоначалната ни идея бе да кръстим тази глава „Достъп до информация“, но в следствие променихме заглавието, защото децата и младите имат достъп до много повече от информация. Сега те могат да опознаят напълно различни светове, хора, неща и емоции, които въздействат върху всички аспекти на живота им и с които трябва по някакъв начин да взаимодействат. Основните двигатели на този процес са пътуванията, миграциите и интернет, но също и глобалната консуматорска индустрия, медиите и развлеченията. Войниците, бежанците и обменни програми за студенти също отварят пред децата нови врати и така им поставят нови задачи.

Светът бързо става достъпен за децата от богатите семейства и от средната класа. В момента, в който пишем тази книга, един холандец може да отиде на осемдневна екскурзия до Египет за 150 евро и съответно за 299 евро, 569 евро и 99 евро до Бразилия, Гамбия и Турция, като посочените цени включват самолетен билет, хотел и закуска. Тези оферти са резултат на едноминутно търсене в интернет. При по-дълго търсене може да бъдат открити и много по-добри предложения. На практика това означава, че едно 16-годишно момиче в Холандия може да си позволи да отиде до Египет, ако работи една седмица в някой супермаркет. И е твърде вероятно тя наистина да посети тези места, както правят и много други нейни връстници. Проучване, направено наскоро в Канада, показва, че младите хора пътуват по-често – и сами, и в групи – и че възрастовата граница при тези туристи пада значително (D'Anjou 2004). Те харчат повече и посещават все по-далечни и по-екзотични места. Тези данни важат и за Китай и за много други страни (Underhill 2005). Освен това родителите и учителите одобряват подобни пътувания, защото според тях те обогатяват културата на младежите и са съществена част от доброто образование.

Ако един селянин от Мозамбик (или още един милиард като него по целия свят) иска да отиде на екскурзия в Египет, трябва да работи 150 дни, а 16-годишната му дъщеря – два пъти повече (Sachs, 2005). Бащата и дъщерята, както и останалата част от семейството, ще видят и дори ще общуват с увеличаващия се брой младежи, които идват в страната им, минават през селата им, питат къде могат да нощуват, в случай че вече не им е предложен подслон, тъй като гостоприемството е често проявяваща се черта при бедните хора.

Дъщерята може и да е сред онези млади хора от Манхича, Намаака или друг град или село в страната, които Forum Mulher е обучил за работа с информационните технологии (Conway, 2003). Във всеки случай тя редовно ще гледа телевизия или филми, които правят всяко кътче по света достъпно. Момичето може да прави това вкъщи или в офиса на някой местен предприемач, който има видео или компютър, свързани с телефонна линия. Така тя може винаги активно да търси информация и да я открива, както правят и повечето млади хора, независимо къде се намират (Waszal et al., 2005). Ученици в холандските гимназии твърдят, че с тях много често се свързват ученици от Доминиканската република и започва обмен на информация за положението в двете страни, за спортни и светски събития. Холандските ученици казват също, че са малко объркани в реакциите си, тъй като осъзнават големите икономически различия между двете страни: „Трябвали да им изпращаме пари? Книги? Дискове? Трябва ли да ги поканим да ни гостуват? Или да отидем да ги посетим? Или пък да оставим интересът им да отшуми?“ Това са само някои от въпросите, които те си задават за първи път.⁶⁴

64 Виж изследването на случаи за Холандия.

Тези гимназисти не са единствените, които се сблъскват със събития, случващи се на хиляди километри от тях. Всички деца научават и често са травмирани от бедствия, войни или тържества в целия свят, тъй като те достигат до дома им, понякога дори и буквално. Малко хора имат точна представа как да се справят с това.⁶⁵ След цунамито през декември 2004 г. всички учители в Норвегия получават специални инструкции как да обяснят на учениците си бедствието. Това обаче е изключение. Като цяло не знаем как да се справяме адекватно с подобни неща. Дали не е по-добре да спестяваме на децата усещания, които биха могли да им въздействат негативно? Но дори и да искаме, не бихме могли да го направим, защото информацията все пак ще стигне до тях. Кой трябва да помогне на децата да контролират мислите и емоциите си – родителите, учителите, медиите, младежките лидери, правителството или може би всички те? Знаем ли какви ще бъдат дълготрайните ефекти от все по-обезпокоителните образи, които проникват в детските мисли и души? Дали децата ще развият допълнителни умения, които ще им помогнат да станат „граждани на света“, или ще станат твърде чувствителни, непостоянни, нерешителни и невротични? Дали ще бъдат отегчени, безразлични и неотзивчиви, грижещи се само за себе си? Или пък всичко това ще се случи – в различни комбинации за различните деца в различни периоди от време? Кой би могъл да каже?

Семейството от Мозамбик може да вземе и по-крайно решение – да заеме голяма сума пари от роднини, приятели и познати и да емигрира в Португалия. Там дъщерята, подобно на много други икономически бежанци, ще бъде погълната от странни, непознати, вълнуващи и смущаващи нрави, изисквания и очаквания. Но местните жители също ще гледат на нея с удивление и ако я опознаят по-добре, може да започнат да гледат и на себе си по различен начин.

Многото лични и виртуални контакти, които младежите осъществяват в чужбина, значително ще повлияят на всички аспекти от живота им и на бъдещото им развитие. Физическите им възприятия ще се увеличат, защото те ще опитват друга храна, ще слушат непозната музика, ще чуват около себе си нови езици и ще усещат нови ухания, ще се сблъскват с различни вкусове, ще докосват непозната кожа и ще предприемат нови действия. Ще трябва да обмислят отново отношението към себе си и към родителите, учителите и възрастните като цяло и най-вече отношението към връстниците си. Ще преосмислят културата, религията и традициите на страната си, както и нейната вътрешна и външна политика. Младежите в Китай например, основно чрез интернет или чрез пътувания в Хонконг, отхвърлят идеята да живеят в егалитарно и селско общество и предпочитат по-капиталистическото и индустриалното (Wehrfritz & Hewitt, 2005). Суровите ограничения също не са проблем, тъй като оскъдни, но убедителни сведения показват, че момичетата в Техеран с ентузиазъм подхождат към външния свят (Shahabi, 2005).

Реакциите на хората към необичайни впечатления са различни. Обикновено ги приемат като отклоняващи се от общоприетите и ги отхвърлят, вкопчват се в собствената си културна идентичност, която смятат за по-висша, и отказват да влязат в диалог или да приемат гледна точка различна от тяхната. „Нулевата година“ на Пол Пот и неговите усилия да „пречисти“ Камбоджа от капитализма, западната култура, градския начин на живот, религията и чуждото влияние и да въведе прекалено силен селски комунизъм е краен пример за този подход, но в по-малки мащаби той е застъпен навсякъде. Възможно е и точно обратното – да се възприеме чуждестранен начин на живот, след като се установи, че той е по-висококачествен, както например прави Турция между двете световни войни. Изобилни са примерите, доказващи и двата подхода. Понякога процесът е контролиран от правителството, както в случая с Пол Пот и с Турция по времето на Ататюрк. Тогава младите хора нямат друг избор, освен да правят това, което правят другите. Често наложената на национално ниво ценностна система определя начина, по който младите хора отговарят на новите преживявания. Така за една двойка тийнейджъри в Исландия е по-лесно да експериментират със секса, отколкото за техните връстници в Малта. Повече от половината исландско население

65 Известен е случаят със 17-годишната Лоезин Григорян, бежанка от Армения, която трябвало да напусне Холандия и да се върне вкъщи. След като е изгонена от центъра за търсещи убежище, тя трябва да живее с родителите си в палатка и да учи за последния си изпит на светлината на улична лампа. (Leidsch Dagblad, 2005c).

няма дори да обърне внимание, докато почти всеки в Малта ще се намръщи. По същия начин за младите имигранти в Гърция ще е по-лесно да запазят културата си, отколкото за тези в Австрия, тъй като в първата страна по-голяма част от хората толерират съжителството с други култури, а във втората предпочитат асимилирането (Halman et al., 2005).

Деца задължително ще реагират на срещите си с новото и ще намерят отговор за него независимо дали реакцията им отговаря или не на разбиранията на техните общества, семейства или общности. Отговорите могат да бъдат коренно различни и не се ограничават само с пълно отхвърляне или безусловно приемане. Деца могат да изберат само онези елементи, които им допадат. Могат да преувеличават или да пренебрегнат значението им, могат да ги смесят така, че да се появи съвсем ново явление. Това от своя страна създава предизвикателства и впечатления и целият процес се задвижва отново. Ето един много показателен пример – макар че има много други – в момента Япония популяризира своя „Gross National Cool“, очевидна алюзия за Gross Domestic Product като важно средство за растеж и експортен продукт. Деца и младежите на Япония са възприели бързо американската и европейската поп култура и са създали своя собствена представа за „cool“⁶⁶ (Kenichi, 2004). Преди известно време това се случва и в Южна Корея, където хората стават свидетели на износа на собствената им младежката култура в Азия, а в резултат на това се увеличава продажбата на свързани модни стоки, мобилни телефони и автомобили и новите идеи и начини на поведение бързо се разпространяват (Onishi, 2006).

Когато децата, физически или чрез интернет, навлизат в нови области, те несъмнено доразвиват способността си да гледат на нещата от различни страни и да приемат различни гледни точки. Доколко използват тази доразвита способност, е въпрос, на който всяко дете трябва да отговори за себе си. Тук децата отново се изправят пред голям парадокс. От една страна, запознаването с различни перспективи им дава възможност да приемат „паралелни истини“, да поставят в контекст значенията и като цяло да възприемат подхода, основан на относителността. От друга страна, техният живот все повече е диктуван от Конвенцията за правата на детето, която дава абсолютни и универсални определения, които би трябвало да са приложими за всички деца във всякакви ситуации. Оттук следва, че някои практики, които преди са имали смисъл или са били смятани за обикновени или невинни, сега са определяни като нежелателни, вредни и дори престъпни. Случва се и обратното. Обрязването на жените е твърде краен пример в случая, но нека вземем боя с пръчки в училищата. Още ли трябва да е позволен? Според съдебните власти в Малайзия той е задача на родителите, а не на учителите (New Straits Times, 2005), докато в Швеция е забранен напълно в Международната година на детето през 1979 г. По какъв начин децата във Виетнам ще предявят правото си на участие, на достъп до информация и на свобода на израз в класните стаи, ако по този начин се противопоставят на традиционния начин за изразяване на уважение към учителите? Новите светове, до които децата достигат, могат също да ги объркат и уплашат, особено ако са в конфликт с реалността, в която живеят.

Влияние на глобализирани начини на живот

Начините на живот вероятно са най-проникващите и заразителни феномени в днешния свят, които се разпространяват по-бързо от всеки вирус! Както отбелязахме по-рано, на хората все повече се влияе не само за това какво да обличат, ядат или каква музика да слушат, а и за по-фундаментални неща – например какво да мислят, към какво да се стремят, как да се отнасят един към друг или каква идентичност да възприемат. Международните и маркетинг компаниите са основната движеща сила за разпространението на даден начин на живот, който съответства на фирмените им интереси. За да отправят своите послания, те използват медиите и интернет. Натискът да си конформист и консуматор, като едновременно си уникален, е неумолим и повсеместен – един и същи образ прониква практически във всяко общество, независимо колко отдалечено и затво-

66 Cool (англ.) – готино.

рено е то. Това са могъщи влияния, които увеличат всеки с еднакви реклами и лозунги, достигащи до бедни и богати, млади и стари, на север и на юг.

Децата се срещат с глобалните начини на живот не само чрез общуването с родителите, семействата и връстниците си, но и чрез телевизията, интернет, пресата, филмите и книгите. От всички тях телевизията може би е най-мощното средство за популяризиране на определен начин на живот, тъй като е най-достъпна, стига директно до домовете на хората и не изисква грамотност. Тя е най-големият „източник“ на забавления за децата и семействата им и времето, което хората отделят за гледане на телевизия, се увеличава навсякъде.⁶⁷ Според данните на TV – Free America (2000), в Америка децата на възраст от 2 до 11 години гледат телевизия средно по 19 часа седмично, а тези на една година – приблизително по шест часа седмично.⁶⁸ Според проучване на ЮНЕСКО подобно е положението в целия свят. Животът на децата в спокойната Канада, в опасните райони на Бразилия и в разтърсваните от войни Ангола и Таджикистан е доминиран от телевизията. 93% от учениците, живеещи в райони, до които достига електричество, имат достъп до телевизия и прекарват пред приемника средно по три часа на ден. Това е с поне 50% повече от времето, отделено за други извънкласни занимания, като писане на домашни, излизане с приятели, игра или четене на книги. Телевизията сега е основен източник на информация и забавление наред с пряката комуникация (Groebel, 1998). В Бутан, където телевизия има едва от 1999 г., близо половината от запитаните деца признават, че прекарват около 12 часа на ден пред телевизорите (Scott – Clark & Levy, 2003).

Рекламните компании много бързо осъзнават растящата роля на телевизията като посредник за комуникация с децата. В последно време се увеличава и възможността на децата да харчат много пари и това ги прави идеалната целева група за реклами. Според анализаторите покупателната способност на децата се е повишавала два пъти на всяко десетилетие в последните три десет години и три пъти през 90-те (Roberts 2003). През 2002 г. децата на възраст от 4 до 12 години са похарчили 40 милиарда долара. Предполага се, че до 2006 г. сумата е достигнала 51,8 милиарда долара. Цифрата показва колко харчат само децата. Тяхното „влияние“ върху разходите на родителите възлиза на 300 милиарда долара⁶⁹. Ситуацията не е по-различна в Китай, където така наречените „малки императори“ се радват на почти същата покупателна способност (Resse, 1999). Да усещаш какво ще искат децата, да влияеш на живота им и да ги превръщаш в консуматори е индустрия, и то доста печеливша. За разлика от родителите и учителите, компаниите за маркетинг са напълно наясно с желанията, мислите и чувствата на децата. Те правят проучвания, събират фокус групи и използват услугите на психолози, специалисти по детското развитие и дори на антрополози, за да са сигурни какви ще бъдат реакциите на децата към нови продукти.⁷⁰

Да накараш децата да се привържат към определена марка сега е стратегия, популярна в школата по маркетинг тип „от люлката до гроба“, а възрастта на целевата група на рекламите пада непрекъснато. Огромният успех на Телетъбис кара маркетинг компаниите да снижат възрастовата граница на целевата си група до шест години и се оказва, че това дава добри резултати. Холандските психолози казват, че дори деца на две години по някакъв начин се влияят от рекламите, тъй като са в състояние да разпознават логото на различните марки (MacGregor, 2005). И въпреки че психолози, специалисти по детско развитие и агенции за контрол на медиите и за защита на потребителите алармират, че манипулирането на детската уязвимост може сериозно да навреди на младежите в бъдеще, тенденцията да се отправят лайфстайл послания към малчуганите е във възход и вероятно ще продължи. Възпитаването на привързаност към дадена марка вече важи и

67 Според годишното проучване на Eurodata TV Worldwide през 2004 г. по света хората са гледали телевизия средно по три часа и три минути на ден. Японците гледат най-много телевизия – 5 часа на ден, следват ги американците с 4 часа и 46 минути на ден.

68 Сравнете тези данни с времето, което родителите отделят за съдържателни разговори с децата си: 38,5 минути на седмица!

69 Не е странно, че само хранителната промишленост в САЩ отделя близо 13 млрд. д. годишно за маркетинг сред децата. Почти половината от 20 000 реклами, които децата виждат всяка година, са реклами на хранителни продукти.

70 Рекламната компания „Сачи и Сачи“ е известна и с това, че е наела антрополози, чиято работа е да посещават домовете на децата и да наблюдават работата им с дигиталната технология и начина, по който реагират на новите медии (Montgomery, 2000).

за продукти, които са създадени за използване от възрастни. В САЩ например Форд се насочва към детските градини, началните училища и детските центрове, които са все по-примамливи за маркетинг компаниите, тъй като там се домогват до бъдещите си клиенти (Mayer, 2003).

През последното десетилетие определянето на децата като целева група от клиенти е все по-интензивно. В резултат на това много малки деца са подложени на натиск да подражават на определен начин на живот и да се привързват към дадени марки. Макар до децата да достигат едни и същи послания, те са приемани по различен начин от различните групи, като някои от тях са особено податливи. Как би повлияло всичко споменато на благосъстоянието на децата? Каква е ролята на училището и на държавата? Дали не се оказва нов вид натиск върху децата, с който децата и техните родители не са готови да се справят? Трябва ли насочената към децата реклама да бъде забранена или регулирана? Дебатът върху последствията – негативни или обратното – от комерсиализирането на детството все още се развива и последната дума в него все още не е казана.

Американската академия по педиатрия, един високоуважаван експертен орган, ясно заявява, че деца под две години не бива да гледат телевизия, защото развитието на мозъка на тази възраст се определя изцяло от човешки контакти. Педиатрите от академията добавят, че някои насочени към децата реклами са измамни и граничат с контролиране на съзнанието (Dumont, 2001; Shah, 2003). Доказано е, че децата под 10-годишна възраст не различават реклама от телевизионна програма и че докато не навършат 12 години, не разбират целта на рекламата. Според психолога Алън Д. Канър яростната рекламна атака срещу децата поражда не само „епидемия“ от материализъм, но и състояние, което той нарича „нарцистична уязвимост“. Това означава, че рекламата кара децата да се чувстват непълноценни, ако нямат богата колекция от нови неща (цитирано в Clay, 2000). Канър е един от най-яростните противници на „злоупотребата с психологическо знание“, тъй като смята, че рекламният бизнес може да манипулира и използва децата.

Други специалисти – сред тях и психолози, помагачи на рекламните агенции, – се опитват да ни убедят в обратното. Някои твърдят, че родителите и приятелите оказват по-голямо влияние на децата, отколкото рекламите. Трети „доказват“, че децата под шестгодишна възраст са скептични по отношение правдоподобността на рекламите и че всъщност имат развито чувство за критичност и отговорност. Тези специалисти твърдят, че вместо да ги лишават от рекламите, учителите и родителите трябва да учат децата да гледат на тях отговорно (Clay, 2000; Dumont, 2001). Вече знаем, че подобно нещо не би успяло особено, тъй като способността на родителите и учителите да бъдат посредници намалява. В краен случай рекламните компании използват икономическия фактор, за да оправдаят атаките си към децата. Според тях една забрана върху този тип реклами ще засегне телевизионните компании, тъй като те няма да могат да купуват нови предавания и много хора ще загубят работата си. Обсъждането какво е най-добро за децата някак се губи в тази дискусия.⁷¹

Много малко страни като Швеция и Норвегия са наложили пълна забрана върху реклами, насочени към деца под 12 години. Дания, Гърция и Белгия пък са сред страните, одобрили известни ограничения върху телевизионните реклами. Но повечето държави, включително някои членки на Европейския съюз, се колебаят дали да последват примера на Швеция. Те настояват рекламната индустрия да се саморегулира. Обезпокоително е, че в много държави правителството е съучастник на рекламните компании при превръщането на децата в потребители. С цел да популяризира спорта в английските училища производителят на шоколад Cadbury предлага спортно оборудване в замяна на опаковки от шоколади. Ситуацията става по-интересна, когато тогавашният министър на спорта и няколко известни спортисти подкрепят инициативата. Според

71 В неофициален преглед Канер установява, че има много проучвания как да се направи успешна реклама, насочена към децата, но нито едно за ефекта на рекламата върху тях (Клей, 2000). В последните години се работи и по втората тема, но изследванията по първата все още преобладават.

доклад на BBC (2003b) за един волейболен комплект от стълбове и мрежа са необходими опаковки от 5440 шоколада. Това означава, че децата трябва да похарчат 2000 лири и да погълнат около 1,25 милиона калории. Едно 10-годишно дете ще трябва да си купи 170 шоколада, за да получи комплект за бейзбол и после да играе бейзбол 90 часа, за да изгори натрупаните калории! Това съвсем не е изолиран случай. Walker's crisps предприемат подобна кампания с цел закупуване на учебници за английските училища, а в развитите страни рекламните компании продължават да развиват тесни контакти с училищата, за да възпитават привързаност към тяхната марка. Учудващото е, че училищните администрации казват, че имат нужда от тези спонсори, за да купуват така необходимите книги, учебници, играчки и спортно оборудване (Mayer, 2003).

Съюзването на рекламните компании с медийните звезди е комбинация, още по-неустоима за децата. В Индия, както и в много други страни, по време на паузите на мачове по крикет или на други спортни събития актьори, певци и спортисти често рекламират газирани напитки и силно калорични храни. Разбира се, парадоксът е в това, че консумирането на подобни хранителни продукти и запасването с маркови стоки няма да помогнат на децата да станат като спортните си кумири, нито пък ще ги направят известни.

Глобализираните начини на живот вече започват да се отразяват на здравето и благосъстоянието на децата. Храненето им, което доскоро бе грижа на родителите, сега почти изцяло е в ръцете на самите деца, които предпочитат заведенията за бързо хранене, където всичко е висококалорично. Затлъстяването при децата – заболяване, което доскоро се асоциираше предимно със САЩ, – сега е разпространено навсякъде, включително и в страни като Индия и Китай, които доскоро бяха свързвани с глад или непълноценно хранене (BBC News, 2004b). Болести на начина на живот, като диабет тип 2, високо ниво на холестерол или запушени артерии – преди характерни само за възрастните – вече се развиват и при четиригодишни деца. Според американския Център за контрол и превенция на болестите едно от всеки три деца, родени през 2000 г., впоследствие ще се разболеет от диабет. Това е ситуация близка до епидемичната (Evans, 2002). Подобни прогнози са актуални и за други страни.

Наред с рекламите на богати на мазнини и захар храни вървят и такива, включващи твърде слаби или хора с облик на сексуални обекти, които карат децата да не харесват собствените си тела. Увеличава се броят на малки момичета, които се подлагат на драстични диети или страдат от хранителни смущения. През 2001 г. на японския пазар 44,6% от продажбите на продукти за отслабване са таблетки за отслабване.⁷² Проучване, направено от английското тийнейджърско списание за момичета Bliss показва, че повечето от момичетата на възраст от 7 до 10 години използват грим. Впоследствие потребителската организация, провела проучването, стига до странното заключение, че в училищата трябва да бъдат монтирани машини за продажба на грим и козметика (Bowcott, 2004)⁷³. В опитите си да подобрят външния си вид и да заприличат на звездите, познати им от медиите, децата понякога предприемат твърде драстични действия. От друго проучване на цитираното по-горе списание става ясно, че един от трима тийнейджъри признава, че би искал да се подложи на козметична операция и изглежда много от тях наистина го правят (BBC News, 2003a и 2004c). Изненадващо е, че много родители са съгласни да дадат пари за подобна операция, тъй като пластичната хирургия се възприема като приемлив начин за подобрене на външния вид.

За много деца по света обаче пътят към щастието не е така лесен. Не всички родители могат да си позволят да купуват на децата си последните модели на известни марки дрехи и здравословни храни, нито пък да отделят пари за пластична операция. Желанието да имат всичко това понякога кара децата да крадат или да работят до изтощение. Престъпленията, извършвани от непълнолетни в Бутан, се увеличават значително, след като в страната започват да се излъчват те-

72 Виж www.euromonitor.com/Dietetic_Foods_in_Japan

73 Дългосрочният ефект на козметичните продукти, понякога съдържащи вредни химикали, от много малка възраст все още не е изследван.

левизионни програми. Повечето кражби са на касетофони, телевизори и дрехи и са извършвани предимно от деца от бедни семейства (BBC News, 2004d). Събирането на картите Покемон води до бум на кражбите в много страни и различни училища по света дори ги забраняват (BBC News, 2000).⁷⁴ Според наскоро проведено проучване върху начина на живот на младежите в по-бедните райони на Великобритания 52% от децата в средните училища са извършили някакъв тип нарушение в последните 12 месеца. Става дума предимно за вандализъм, кражба и разпространяване на крадени стоки, като момичетата участват в тях наравно с момчетата (Armstrong et al., 2005).

Децата казват, че често са отхвърляни от съучениците си, ако нямат последен модел спортни обувки или друг аксесоар. Понякога чувстват, че върху тях се упражнява натиск да имат определен имидж, и полагат неимоверни усилия да го създадат и поддържат. Но картите Покемон, аксесоарите и дрехите и всички онези неща, които в даден момент „трябва да имаш“, са модерни за много кратко време. Търсенето им създава група от „искащи хора“, които обаче изключително бързо променят предпочитанията си за нещата, които искат. Наскоро издаден доклад твърди, че децата във Великобритания имат купища играчки и книги, които не използват и които струват около 4,9 милиарда лири. Тези пари са достатъчни за закупуване на луксозна къща за всяко английско семейство (Ananova, 2005).

Глобализацията на определени начини на живот е един от факторите, водещи до влошаващото се психическо здраве на децата, което се проявява в хранителни смущения, безпокойство, нарушена способност за концентрация, хиперактивност, депресия, сериозни емоционални разстройства и шизофрения. Проучвания в САЩ показват, че едно на всеки пет деца или подрастващи може би има някакъв вид психично заболяване, тоест общият брой на тези деца варира от 7,7 до 12,8 милиона (NMHA, 2005). А в случай че са налице беден живот и експлоатация, стремежът към модерния западен начин на живот е още по-стресиращ за децата и родителите. Главата за Индия в настоящето изследване отбелязва нарастващото ниво на психически смущения при децата и това вероятно важи и за други страни.

Дали не сме твърде големи песимисти? Дали това, което става напоследък в консуматорската култура променя същността на детството? Дали тази модерна култура променя отношенията между деца и родители и създава нови отношения – между децата и пазара? Трябва ли пазарът да определя какво е добро за децата и какво трябва да искат те? Според Кук (2001):

Децата не само искат различни неща, но това вече е и право, което обществото приема, а родителите не желаят да нарушават. Директното изкушаване на децата и общественото допускане на свободата на детето консуматор са ежедневие за преуморените родители: всекидневно отхвърляне на детските желания, ловки финансови преговори, както и онзи натрапчив и неизказан стремеж към начина на живот, който те са се научили да искат по време на детството си.

Един начин на живот, бихме добавили ние, който родителите моделират, така че да е в тяхна полза.

Много страни на глобализираните начини на живот дават на децата свобода, радват ги, помагат им да общуват по-лесно с връстниците си и да прескачат езиковите, културните, етническите и националните бариери, карат ги да развиват чувство за принадлежност и идентичност, да създават свои идеали и да се чувстват по-силни. Очевиден пример за последното е тенденцията все повече момичета да носят панталони. Те предпочитат панталоните пред полите, защото с тях се чувстват по-сигурно и комфортно (UPI News Service, 2005). В Япония има непрекъснато растяща

⁷⁴ В телефонен разговор с радиостанция осемгодишно момче от Обединеното кралство дори предлага да размени 10-месечната си сестра за карта Покемон.

група от Neets (not in employment, education and training) – млади хора, които не са ангажирани с работа, обучение или образование и които буквално оцеляват благодарение на комуникационните умения, които добиват и поддържат с помощта на мобилния си телефон, елемент от начина на живот, без който не могат (Japan Echo, 2005). Подобно чувство изпитват и тийнейджърите от селата на Нигерия, които твърдят, че като имитират връстниците си от градовете и говорят посредством „машини“ с виртуални приятели, се чувстват „по-уверени, по-дисциплинирани и с по-развито себеуважение“ (Udwuegbu, 2002).

Глобализацията кара младите да пътуват. Според Министерството на образованието на Народна република Китай, в САЩ има над 200 000 китайски студенти, около 35 000 са те в Канада и в Австралия и близо 40 000 в Нова Зеландия.⁷⁵ Само в университета в Киото има около 4320 чуждестранни студенти от около 75 страни и той далеч не е единственият. Можем да предположим, че тези младежи срещат други хора, сприятеляват се, създават нови перспективи и обогатяват по много начини своя живот и този на другите.

За добро или лошо, изборът какъв начин на живот да възприемат сега повече от всякога е в ръцете на децата и те трябва да направят този избор, когато са много малки и без подкрепата на традиционните посредници. А последиците от него се простират напред в бъдещето. Въпросът е: колко от децата са готови да избират и добър ли ще бъде изборът им?

75 Виж: Министерство на образованието на Народна Република Китай „Образователен обмен между Китай и страни в Америка и Океания“, www.moe.edu.cn/english/international_9.htm

ПОМОЩЕН МАТЕРИАЛ ЗА ДИСКУСИЯТА КЪМ ФИЛМА „МАРКЪС“**Откъс от „Каж ми, Маркър“, роман на Ник Хорнби, Кръгзор, 2002**

... Но колкото и да го мислеше и премисляше, всичко се свеждаше отново до същия проблем – че са само двама. И че най-малко – най-малко! – единият от тях е превъртял.

През следващите няколко дена Маркър започна да обръща внимание на доста от нещата, които Фиона казваше или правеше. Всичко, което тя му казваше, събуждаше любопитството му: за онова, което трябва да слуша или чете, за друго, което трябва да пие или яде. Питаше се дали това е част от великия ѝ план, или просто си го измисля на момента. Не му бе хрумвало да я попита – до момента, в който тя го изпрати до магазина за яйца. Точно тогава го осени мисълта, че той е вегетарианец само защото и тя е такава.

- Винаги ли си знаела, че аз ще бъда вегетарианец?
- Разбира се – засмя се тя. – Не съм го решила поради принудата на момента само защото внезапно са свършили кренвиршите.

- А смяташ ли, че е честно?
- Какво искаш да кажеш?
- Нямах ли да е по-добре да ми бъде позволено сам да направя своя избор?
- Можеш да го направиш, когато пораснеш.
- А защо сега да не съм достатъчно голям за това?
- Защото не си готвиш сам. А аз не желая да готвя място, така че ще трябва да се задоволиш с онова, което ям аз.

- Но ти не ми разрешаваш да ходя и в Макдоналдс!
- Маркър, кажи ми да не би да се опитваш да ми спретнеш някакъв преждевременен тий-нейджърски бунт? Разбира се, че не мога да те спра да ходиш в Макдоналдс.

- Сериозно?
- Естествено. Как бих могла да те спра?! Просто ще бъда разочарована, ако го направиш.

Разочарована. Разочарование. Ето как постигаше тя своето. Така печелеше повечето неща в живота си.

- Защо?
- Мислех, че си вегетарианец, защото си убеден в това.
- Така е.
- В такъв случай не можеш да ходиш в Макдоналдс, нали?

Ето че пак го хвана в капана си! Непрекъснато му разправя, че може да прави каквото си поиска, но после започва да спори с него и накрая се оказва, че той иска онова, което иска тя. На Маркър започваше да му писва.

- Не е честно!

Тя се засмя и каза:

- Това е животът, Маркър. Човек трябва сам да реши в какво вярва, а после да се придържа към него. Трудно е, да, но в никакъв случай нечестно. И преди всичко е лесно за разбиране.

В тази работа имаше нещо нередно, но Маркърс не можеше да проумее какво. Единственото сигурно бе, че не всеки мисли по този начин. Когато в клас говореха за разни неща като пушенето, всички се съгласяваха, че е лошо, но после излизаха и запалваха цигара; когато говореха за филмите с насилие, никой не ги одобряваше, но после всички се прибираха вкъщи и ги гледаха. Мислеха едно, а правеха съвсем друго. В дома на Маркърс обаче нещата стояха по различен начин. Решаваха кое е лошо и след това никога не се докосваха до него. И все пак в това имаше някаква логика – той смяташе, че човек не трябва нито да краде, нито да убива и затова нито крадеше, нито убиваше. В това ли е целият смисъл? Не беше много сигурен.

Но си даваше сметка, че тук някъде се корени най-важната причина за неговата различност. И точно затова той носеше дрехи, на които другите деца се смееха – защото веднъж си поговориха с майка му много сериозно на тема мода и решиха, че модата е чиста глупост. И точно затова той слушаше музика, която останалите мислеха за старомодна или за тъпа – защото веднъж си поговориха с майка му много сериозно на тема поп музика и се съгласиха, че съвременните парчета са просто средство, чрез което големите компании трупат пари. И точно затова на него не му беше разрешено да играе компютърни игри с насилие или да яде хамбургери, или да прави това или онова. И той се бе съгласил с нея за всичко – само дето не точно се бе съгласил, а по-скоро бе загубил спора.

- Защо просто не ми казваш какво да правя и какво не? Защо винаги трябва да разговаряме надълго и нашироко по въпроса?

- Защото искам да те науча да мислиш и сам да преценяваш.

- Такъв ли ти е планът?

- Какъв план?

- Ами нали оня ден каза, че много добре знаеш какво правиш?

- За кое?

- За това, че си майка.

- Така ли съм казала?

- Аха.

- О! Е, в такъв случай... Аз наистина искам да те накарам да мислиш и сам да преценяваш. Всички родители се стремят да научат на това децата си.

- Да де, но ние само спорим и аз губя спора, и накрая правя това, което ти искаш. Можем да си спестим сума време, ако ти просто ми казваш какво ми е позволено и с това да се свърши.

- Откъде ти хрумнаха такива мисли, за бога?!

- Мислих сам и преценявах.

- Браво на теб.

- Мислих и прецених, че искам да ходя на гости на Уил след училище.

- Този спор вече го загуби.

- Искам да се виждам и с някой друг, освен с теб.

- Какво ще кажеш за Сузи?

- Тя е като теб. А Уил не е.

- Така е, не е. Той е лъжец и не прави нещо по цял ден, и...

- Купи ми маратонки.
- Вярно. Значи той е богат лъжец, който не прави нищо.
- Но ме разбира за училището и за разни други неща.
- Разбира ли?! Но, Маркърс, та той дори не може да разбере, че се е родил!
- Виждаш ли сега какво имам предвид? – Маркърс започна наистина да се отчайва. – Аз се опитвам да мисля самостоятелно, а ти само... Нищо не става. Ти така или иначе винаги печелиш.
- Защото не можеш да подкрепиш аргумента си. Не е достатъчно да ми казваш, че мислиш самостоятелно. Трябва и да ми покажеш.
- Как да ти покажа?
- Дай ми основателна причина за твоето мнение.

Той можеше лесно да ѝ даде причина. Тя надали щеше да бъде основателна и той щеше да се почувства зле, когато ѝ я изрече, защото бе напълно сигурен, че това ще я накара да се разплаче. Но причината си бе съвсем добра – причина, която ще я накара най-сетне да млъкне. И ако това бе единственият начин за печелене на спорове, той щеше да се възползва от него.

- Защото имам нужда от баща!

Наистина я накара да млъкне. И да се разплаче. Значи свърши работа.

...

Маркърс имаше чувството, че участва в някаква пиеса. Той стоеше прав, Уил също стоеше прав, после се изправи и Фиона, а Линдзи, майка ѝ и Клайв седяха на дивана в една редица и ги гледаха с отворена уста.

- Единственото, което е сторил, е да си измисли дете за две-три седмици! И какво от това? На кого му пука? Има ли някакво значение изобщо? Та децата в училище измислят ежедневно какви ли не по-кошмарни неща!

- Въпросът, Маркърс, се състои в това, че Уил е завършил училище преди много, много време. Досега би трябвало отдавна да е надраснал периода на фантазиране на несъществуващи хора.

- Добре де, но оттогава се държи много по-добре, не е ли така?

- Вече мога ли да си тръгвам? – запита Уил, но никой не му обърна внимание.

- Защо? Какво толкова е направил? – запита Сузи.

- Той никога не ме е канил в апартамента си, още по-малко пък е искал да ходя там всеки ден. Но аз просто си ходех. И ми купи маратонки, и поне проявява търпението да ме изслуша, когато му разказвам за трудностите си в училище. А ти просто ми казваш, че трябва да свикна. Освен това той знаеше кой е Кърт О'Бейн!

- Кърт Кобейн – поправи го Уил.

- Да не би всички останали тук да сте напълно безгрешни, а?! – продължаваше Маркърс. – Искам да кажа... – Тук вече трябваше да внимава. Знаеше, че не трябва да говори много, даже нищо, за онази работа с болницата. – Искам да кажа... как се запознах с Уил според вас?

- Преди всичко, като хвърли едно възголемичко френско хлебче по една патица и я уби – заключи философски Уил.

Маркърс не можеше да повярва, че Уил повдига тази тема точно сега. Предполагаше се разговорът да засегне грешките на всички останали, но не и неговите, особено когато уби патицата.

Но Сузи и Фиона се разсмяха от все сърце и Маркърс си даде сметка, че Уил е знаел много добре какво прави.

- Вярно ли е това, Маркърс? – запита баща му.
- На тази патица ѝ имаше нещо – заяви Маркърс. – Мисля, че и без това щеше скоро да си умре.

Сузи и Фиона се разсмяха още по-силно. Публиката на дивана ги изгледа втрещено. Уил отново седна на мястото си.

Помощен материал за дискусията по филма „Белият олеандър“

Астрид : Как да обясня, че когато живееш с тази опасна жена, се чувствах най-сигурна?

Може би ветровете подтикнаха мама да извърши това, но тогава аз живееш в сянката ѝ.

Майката: Никога не оставяй мъжа да преспи у дома ти.

Астрид: Тя наруши принципите си и всичко се обърка.

Майката: Не се е обаждал, защото е получил каквото е искал.

Астрид, която се гледа в огледалото: Ти не си мой тип.

Майката: Прави любов с мен и ме отпрати, защото имал среща.

Първо приемно семейство:

Писмо от майката: Осъдени сме заради независимостта си. Помни всяка обида, всяка сълза.

(Майката никога не е разказвала на Астрид за баща ѝ.)

Астрид: Знаех какво е намислила майка ми. Тя не го уби сама.” (започва да се появява чувство на вина)

Първо посещение в затвора:

Майката: Викингите никога не плачат. Не съм те възпитавала да бъдеш овца от стадото. (относно църквата и кръщенето)

... За нищо не съжалявам. Злото е многолико. Мислиш, че го познаваш, а то взема нова форма. Няма да те дам. Само аз мога да те предпазя от лъжата. Не забравяй коя си. Ти си моя дъщеря и си свършена.

Астрид съблазнява мъжа на първата приемна майка.

Първата приемна майка стреля по нея. В този момент тя вижда белия олеандър и си спомня думите на майка си: “Викингите никога не плачат!”

Астрид: Съжалявам, че съсипах всичко.

В приюта рисува през цялото време лицето на непозната жена. Става обект на агресия заради красотата си. Подстригва си сама косата. Допира нож в гърлото на момичето, което я тероризира: “Ако пак ми налетите, ще ти прережа гърлото.”

Тук се появява момчето/приятел, син на наркомани, родено с наркотична зависимост, от която са го излекували още в родилен дом. Той също рисува.

Писмо от майката: “Красотата е нашата сила. Няма да им позволим да ни променят.”

Астрид: Животът е по-лесен без приятели.

Звездите – детето момче от първото приемно семейство, с което гледаха звездите.

Астрид към приятеля си: Понякога мислиш ли за баща си? ... Когато стана известна художничка, ще поиска да ме види. (за баща си, когото не познава)

Първата целувка с приятеля.

Майката: Не се оставяй стадото да те повлече.

Астрид : Понякога имам чувството, че не исках да съм щастлива.

Второ приемно семейство – сближаване, приятелство с приемната майка Клер.

Майката иска да се запознае с приемната майка Клер, защото разбира, че Астрид не иска да се запознаят.

Майката: Любавта унижава, омразата съживява.

Клер се самоубива след срещата с майката на Астрид в затвора.

Втори престой в приюта:

Астрид към майка си: Ти я отрови, но с думи. ... Хората не са ни врагове, майко. Ние самите сме си врагове. Хората страдат от нас, не ние от тях.

Отказва приемни родители, които изглеждат много свестни. Избира една странно изглеждаща приемна майка (страх да не навреди отново).

Последен разговор с майката в затвора: Ти не харесваш това, което виждаш, нали, майко? Такава е цената да ме притежаваш!

След това ѝ казва, че ще свидетелства в нейна полза, ако ѝ отговори на няколко важни въпроса, включително за жената, която я е гледала в детството ѝ и за баща ѝ. Накрая ѝ казва, че ако иска да стане такава, каквато е била, тя трябва да не свидетелства, за да ѝ върне свободата!

Астрид: Тя ми даде свобода!

Астрид: Аз знам, че майка ми ме обича!

Модула подготвиха Весела Банова и д-р Любомир Жупунов

Специализиран модул

ТЕМА	Приемна грижа за едно дете с увреждане – не е ли прекалено трудно това?
ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ	1 ден, 8 часа
ЦЕЛИ	<p>1. Да се формират положителни нагласи към децата с увреждания</p> <p>2. Да се представи обща информация за видовете увреждания и какво изискват те от приемните родители по начин, който да помогне на кандидатите при взимане на решение дали желаят да приемат дете с увреждане</p> <p>3. Да се представи информация каква подкрепа и ръководство могат да получат във връзка с това</p>
СЪДЪРЖАНИЕ	<p>I. Видове увреждания</p> <ul style="list-style-type: none"> • Какво представляват интелектуалните затруднения • Физически увреждания • Зрителни увреждания • Увреждания на слуха <p>II. Как дете с увреждане ще промени живота на семейството</p> <ul style="list-style-type: none"> • Отражение на присъствието на дете с увреждане върху другите деца в семейството • Планиране и организиране на семейния живот • Живот в общността <p>III. Каква професионална подкрепа може да бъде осигурена</p> <ul style="list-style-type: none"> • Социални услуги • Включващо образование • Групи за подкрепа
РЕСУРСИ	<p>Обучението на родителите и формирането на специалисти, работещи в сферата на приемната грижа, и подпомагането им при изпълнение на техните задължения е базирано на основните принципи за работа с групи възрастни: обогатяване на знанията и личния житейски опит на участниците в обучението така, че съдържанието на модула да се прилагат директно в практиката.</p> <p><u>Педагогически методи:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Групови игри • Дискусия • Разговори • Споделяне на собствен опит • Филм

Сесия I – 90 минути

1. Представяне на участниците – 10 минути

Цел: Запознаване и преценка на опита на участниците

Инструкции за водещите: Водещият представя себе си по схемата:

„Аз съм...

Занимавам се с/по професия съм...

Причината да съм тук е...

Опитът, който имам с деца с увреждания, е...

След това приканва участниците да опишат себе си по тази схема.

2. Споделяне на очаквания към обучението от участниците – 15 минути

Цел: Да се оценят очакванията и нагласите, за да се отговори адекватно на тях чрез обучението

Инструкции за водещите: Самостоятелна работа: „Какво очаквам от това обучение?“ – на самозалепващи се листчета всеки участник изброява 3 очаквания и залепва листчето на определено за целта място. Водещият обобщава очакванията и прави корекция на свръхопаквания, нереалистични очаквания или очаквания, свързани с други близки теми.

3. Изработване на групови правила – 15 минути

Цел: Да се изработят правила на работа, които да се спазват до края на обучението

Инструкции за водещите: Дискусия за извеждане на основните правила за работа от групата.

Участниците въвеждат правила за работа, които са важни за тях. Водещият ги записва на голям лист и остават на видно място до края на обучението. Подчертава важността за спазване на правилата, имайки предвид изложените опасения и очаквания към обучението.

4. Представяне на структурата и съдържанието на обучението – 10 минути

Цел: Да разберат основните цели на обучителния модул и програмата до края на обучението

Инструкции за водещите: Водещият представя целите и съдържанието на обучението.

5. Дете с увреждане – 40 минути

Цел: Самооценка на собствените нагласи и предразсъдъци към децата с увреждания и въвеждане в режим на работа

Инструкции за водещите: „Защо точно дете с увреждане“, работа по двойки – 20 минути

Участниците се разделят по двойки. На цветни картончета за половината от тях са написани характеристики на деца с увреждания или съмнения за такива, които се нуждаят от приемна грижа (например „Аз съм новородено бебе със синдром на Даун; Аз имам проблем с вниманието и хиперактивно поведение и съм на 7 години; Аз съм момче на 3 години и вече правя първите си крачки

и казвам отделни думи; Аз съм момиче на 12 години, уча в училище, обичам математиката и помня всички рождени дати на хората, които познавам, мога да ви кажа кой ден от седмицата е тази дата за тази година или години напред или назад, без да се замислям, но не обичам география, история, литература, не винаги разбирам смисъла на думите, чувствата ме объркват); на останалите участници се раздават бели картончета. Участниците, които са изтеглили цветните картончета, ще играят ролята на деца, участниците с белите картончета са родители, които кандидатстват за приемни родители и трябва да изберат от децата, които са се представили. Задачата им е да изведат причини, поради които не биха се грижили за деца с увреждане, и причини и ситуации, при които биха станали приемни родители на тези деца. Накрая представят работата си в голямата група.

Дискусия – 20 минути

В края се дава време за дискусия. Участниците деца споделят как са се чувствали, докато са чакали да бъдат избрани, всеки обосновава своя избор. Водещият прави обобщение.

Всеки има своите страхове и страда от някакви предразсъдъци. Не винаги човек влага лоша умисъл в това. Обикновено причината хората да се държат зле и да се притесняват от децата с увреждания се дължи на тяхното непознаване и причината за това е, че остават скрити в институциите.

В България все още повече от 1193 деца с увреждания живеят в социални институции без своите семейства.⁷⁶ Съществуващите институции не предоставят необходимото качество на грижата, от която се нуждаят децата за своето оптимално физическо, психическо, интелектуално и емоционално развитие.

Сесия II – 90 минути

Цел: Да се запознаят участниците с различните видове увреждания и какво изискват те от тях. Да се получи информация за тяхната ситуация и евентуален опит с деца с увреждания; да осъзнаят своята собствена мотивация да бъдат приемни родители; да вземат решение дали приемното родителство е за тях за кои деца (възраст, вид увреждане) и в коя форма на приемна грижа (краткосрочна, дългосрочна, кризисна помощ)

1. Увреждания – мозъчна атака (10 минути)

Цел: Да се изведат разбиранията на участниците за видовете увреждания, а не да се дават ясни дефиниции и определения

Инструкции за водещите: Водещият записва всички предложения от участниците и ги обобщава. Най-общото разделение според вида увреждане е:

- Физически увреждания
- Сетивни нарушения (зрителни и слухови увреждания)
- Интелектуални затруднения

Според световната статистика 2% от хората са с интелектуални затруднения, причините за това са различни и обикновено неуточнени. Факт е, че 1 на 700 деца се ражда със синдром на Даун, а 1 на 150 деца е с аутизъм.

Съвременното разбиране за увреждането е фокусирано върху признаването на детето като ценност. Същността на проблема при увреждането не е видът увреждане, а това, че детето няма равни възможности при провъзгласени равни права.

⁷⁶ Бюлетин на Държавната агенция за закрила на детето за 2007 г.

2. Какво знаем за този вид увреждане – работа в малки групи (30 минути)

Цел: Кандидатите да добият представа, че не можем да говорим за увреждане общо и как точно увреждането може да повлияе на едно дете, то има своя история и възможностите му са индивидуални независимо от увреждането. Да се обсъдят характерните промени в живота им и причините, които ги пораждат

Инструкции за водещите: Участниците са разделени в три групи, в които работят по трите вида увреждания. Задачата е: „Опишете какво според вас е характерно за този вид увреждане, разкажете за конкретно дете или възрастен с такова увреждане от своя опит, които познавате, които сте виждали на улицата или по телевизията“.

3. Обратна връзка от работата в трите групи (50 минути)

Цел: Да се изгради общо разбиране между участниците в групата за това какви са характеристиките при съответния вид увреждане и какво изискват от тях

Инструкции за водещите: Всяка група избира свой представител, който представя работата на групата. Останалите участници могат да го допълват, да изказват свое мнение. Водещият обобщава след представянето на всяка група. (Приложение №1)

4. Упражнение за раздвижване, избрано в зависимост от динамиката в групата (10 мин)

Цел: Да се мобилизират участниците и след обяда

Инструкции за водещите: По избор

Сесия III – 90 минути

Цел: Участниците да осъзнаят, че отглеждането на дете с увреждане е не по-тежко, отколкото на всяко друго дете. В каква степен се различава зависи от увреждането и от самото дете.

Те се нуждаят от една по-здрава структура на грижата, повече време и търпение и понякога от неща, по-различни от тези на техните връстници.

1. Синдромът на Даун – митове и реалности – 10 минути

- Индивидуална работа

Цел: Очертаване на индивидуалния и културалния толеранс към темата

Инструкции за водещите: На всеки от участниците се дава лист, на който са написани твърдения. Всеки самостоятелно го попълва.

2. Обратна връзка в групата – 10 минути

Цел: Обобщение и организация на мненията

Инструкции за водещите: Дискутират се всички отговори на участниците. Водещият насочва към верния отговор с въпроси. (Приложение №2)

3. Как ще промени живота ни дете с увреждане – мозъчна атака (10 минути)

Цел: Организиране на знанията през собствен опит

Инструкции за водещите: Водещият записва всичко, което участниците в обучението споделят, че са чували, знаят или ги притеснява по отношение на промяна на живота им и проблеми, които биха възникнали в бъдеща грижа за дете с увреждане по отношение на:

- отражение на присъствието на едно дете с увреждане върху другите деца в семейството;
- планиране и организиране на семейния живот;
- живот в общността.

4. Какво трябва да направим – работа в малки групи по конкретни казуси (30 минути)

Цел: Придобиване на практически умения за наблюдение, анализ и оценка на поведението на дете с увреждане и предотвратяване или промяна на нежелано поведение

Инструкции за водещите: Водещият разделя групата на три – желателно е семейните двойки да не се разделят. На всяка група се дават казуси за решение.

Казус 1

Йана е на 12 години и е отлична ученичка. Има брат Георги с увреждане на 4 години, който не говори и когато е тревожен, започва да крещи, да хвърля и да къса нейни вещи, да скача по дивана. Йона го обича и се грижи за него; знае, че за това негово поведение има причина, и винаги се обвинява, че не може да го разбере. Заради това негово поведение не кани приятели в къщи.

- Какво бихте направили?

Казус 2

Стоян е на 6 години, ходи самостоятелно и се самообслужва сам, но все още не говори. Трудно се ориентира в обстановката, когато иска нещо обикаля всички стаи, отваря шкафови и чекмеджета и разхвърля всичко докато намери това което му трябва. Когато приключи със заниманията си разхвърля игрите из цялата стая и отново започва да обикаля от стая в стая става тревожен, понякога плаче и си хапе ръката. Ако в такъв момент родителите му предложат внимание се успокоява.

- Каква е причината за това поведение според вас?
- Какво бихте направили?

Казус 3

Иван е на 2 години и половина, отскоро ходи, още е нестабилен, произнася правилно първите си думи. Вкъщи е спокойно и жизнерадостно дете. Но когато е на ново място или наоколо има много хора, започва да пищи, да се дърпа, опитва да се отскубне и да избяга, ако го изведат на спокойно място, се успокоява веднага. Това е причината родителите да не ходят с него в магазин, сладкарница или кафе, да избягват шумни места с много хора, да не канят много гости на семейни тържества.

- Как може да се промени това?
- Какво бихте направили?

4. Обратна връзка от работата в малките групи (30 минути)

Цел: Да се обсъдят промените в детското поведение в различните възрасти, причините които ги пораждат

Инструкции за водещите: Всяка група представя своето предложение. Водещият насочва дискусията към разбиране, че децата с увреждане са преди всичко деца, просто имат нужда от ясна структура и повече търпение.

(Могат да ви бъдат от полза: към Казус 1 – Приложение №3, Казус 2 – Приложение №4, Казус 3 – Приложение №5 и при въпроси, свързани със справяне с трудно поведение и при деца с проблеми в комуникацията)

Сесия IV – 90 минути

1. Филм „Несравнимите деца” – 20 минути

Цел: Бъдещите приемни родители да добият представа за децата с увреждания и различните гледни точки на родители, специалисти, работещи с тях и хора от общността

Инструкции за водещите: Дискусия върху филма – 10 минути

2. Услуги в общността – презентация (30 минути)

Цел: Участниците в обучението да се запознаят със съществуващите социални, образователни и терапевтични услуги и към кого трябва да се обърнат, какви са процедурите, каква подкрепа могат да получат

Инструкции за водещите: Водещият прави кратко представяне на видовете услуги за почасова и дневна грижа и терапия за деца с увреждания и подкрепа при включването им в детски градини и училища. (Приложение №6)

3. Анализ на деня. Обратна връзка – постигнаха ли се очакванията? (30 минути)

Цел: Да дадат оценката си за проведеното обучение

Инструкции за водещите: Участниците правят оценка на обучението – какво е минало добре и какво е можело да бъде по-добре (устна оценка)

При наличие на стандартизиран формуляр за писмена оценка правят и писмена оценка.

Защо точно гете с увреждане?

Приемна грижа за едно дете с увреждане – не е ли прекалено трудно това?

Грижата за дете с увреждане не е по-тежка от тази за "обикновените" деца. Но все пак е различна. В каква степен се различава зависи от увреждането на детето. Те изискват един различен начин на отглеждане, нуждаят се от една по-здрава структура на грижата, повече време и понякога неща различни от тези на техните връстници.

Искате ли посветите себе си на „специалните“ деца?

Увреждането е част от живота и не можем да говорим за увреждане общо, както и как точно и по кои начини увреждане може да повлияе на едно дете. То може да бъде много добро в познавателните дейности, но да има значителни забавяния в движението, да пада на детската площадка или да има проблеми с писане върху хартия, но може да бъде и доста добро в моторно-двигателните способности и отлично в спорта. Зрителният контрол може да бъде нарушен или може да бъде съвършен. Говорът може да бъде добър или може да има нужда от много работа, а понякога да липсва. Все пак едно нещо знаем за сигурност... децата не се занимават с тези неща, независимо какви увреждания имат. Те очакват да бъдат носени, гушкани, да им бъде говорено, да са нахранени и въобще обгрижвани. Те научават, че са обичани и са център на вселената. Те започват да научават кои са членовете на семейството им и чие е нежното докосване.

Във всяка култура семейството осигурява обич, родителски грижи и материална издръжка. Наистина децата опознават себе си в семейството, научават какви човешки качества са стойности и се поощряват или не се поощряват от това семейство.

Семейството, в което има дете с увреждане, трябва да осигурява същите тези родителски грижи за всички свои членове, както с увреждания, така и без увреждания.

Видове увреждания

Най-общото разделение според вида увреждане е:

- Интелектуални затруднения
- Физически увреждания
- Сетивни нарушения (зрителни и слухови увреждания)

Какво представлява интелектуалното затруднение

Умствените способности се определят на базата на стандартизиран тест за интелигентност. Много от нас не знаят какъв е коефициентът им на интелигентност, защото не са тествани.

Ако някой притежава коефициент на интелигентност под 70-75, се счита, че той има съществена умствена изостаналост.

Лекарите трябва да бъдат много предпазливи и внимателни, когато определят нивото на интелигентност на някого. Четири са основните причини, които налагат подобно внимание:

- 1) Нивото на интелектуално функциониране е трудно за дефиниране в психологията. Защо? Защото интелигентността се състои от няколко различни фактора, като памет, способност да правиш връзка между неща, които си виждал преди, качеството да различаваш важно от маловажното, ниво на езика, пространствено възприятие и т.н.

- 2) Тестът за интелигентност в действителност представлява съвкупност от множество малки тестове, всеки от които има отделна функция. Процентът на интелигентност представлява само осреднена величина на получения резултат от всеки отделен тест. Казаното дотук показва ясно защо трябва да бъдем внимателни и да не правим прибързани изводи. Не са рядко случаите, когато деца с умствени увреждания се проявяват блестящо в една или друга област. Тестовите за интелигентност са базирани и се повлияват от културата на отделните народи. Ако приложим белгийски тестове за интелигентност на деца от друга култура, резултатите като цяло биха били доста отчайващи. Затрудненията с говора също може да са причина тези деца да бъдат неправилно оценени.
- 3) Някои деца може да бъдат толкова притеснени и силно неуравновесени, че да се окаже невъзможно да бъдат подложени на такъв тест.
- 4) За наличието на интелектуални затруднения не може да се съди само по умствените възможности на дадено дете. Важен е също така и начинът, по който то се справя със своето ежедневие. Дете с процент на интелигентност 70 може да се окаже напълно в състояние да се справя само, докато друго със същия процент на интелигентност да не може.

Физически увреждания

Няма да изброяваме всички възможни физически увреждания. Вместо това, ще разгледаме конкретен случай на човек с физически увреждания, който сигурно сте виждали в новините преди години, и ще обсъдим неговото виждане за живота и виталността.

Нашата цел: да създадем представа за скрития потенциал на хората с физически увреждания.

Хенк де Конинк от Гент е бил ученик, когато вследствие на сериозна пътна катастрофа е останал неподвижен.

„Искам да покажа на света, че животът на хората с увреждания не е задължително „тъжен“. Макар и с увреждане, човек може да върши много полезни неща. Вече пет пъти участвах в Тур дьо Франс, поддържайки темпо според собствените си възможности, разбира се. Минавал съм с колело също така през Германия, Италия, Австрия, Холандия и Белгия. Всичко е възможно, стига да повярваш в себе си!“

„Научих се да се наслаждавам на всеки изминал ден – казва Хенк – и последното нещо, което бих желал, е хората да ме съжаляват. Не е задължително да си отчаян, защото си с увреждане. Дори и с увреждане човек може да прави полезни неща.“

„Преди инцидента изобщо не обичах колоезденето. А сега то се превърна в най-лесният и бърз начин за мен да се придвижвам и в любимото ми хоби. А покрай пътуванията на колело в чужбина се запознах с много добри приятели.“

„Първия път, когато поисках да предприема такова пътуване съвсем сам, родителите ми истински се разтревожиха. Но сега те знаят, че аз винаги успявам. Повечето хора се възхищават на високия ми дух и на това, че не се оставям увреждането да ме доведе до отчаяние. Езиковата бариера никога не е била проблем за мен.“

Хенк е изписал осем тетрадки за своите колоездачни обиколки из Европа. Хората, които той среща по пътя си, записват свои лични послания в тях. Също така е участвал в телевизионни предавания в Белгия (ГГМ) и Франция (ТР1, А2 и РК3), а няколко чуждестранни вестника са му отделили място на своите страници.

Текст Каролин Стивънс

Разгледаният случай показва колко голям и неподозиран, дори от самите тях, потенциал могат да притежават хората с увреждания. Характерното за деца с физически увреждания е, че те притежават същия интелектуален капацитет като хората без увреждания, имат същите мисли и стремления като всеки друг.

Разбира се, за децата с физически увреждания е необходимо често физическо обгрижване. От приемните родители се очаква ежедневно обгрижване, затова е необходимо да нямат медицински индикации. Физическото натоварване е голямо, но да тичаш след едно буйно дете е не по-малко изморително, а и няма да се притеснявате, че ще избяга от дома или ще пресече улицата само, без да се огледа, заради наложените ограничения при придвижване.

Независимо от това какви са точно характерът и степента на физическото увреждане те трябва да имат усещането, че хората, които им помагат, гледат на тях както на останалите деца, за да се чувстват пълноценни.

Зрителни увреждания

Носите ли очила? Ако имате нужда от тях, и вие имате зрително увреждане.

Причините могат да бъдат най-различни: вроден дефект, вследствие на нараняване, при отравяне, СПИН, в случаите на отлепване на ретината и т.н. В по-леките случаи се касае за слабо зрение, което позволява да водим нормален социален живот с някои малки ограничения.

В наши дни шансовете за извършване на успешни операции за възстановяване на зрението нарастват значително. Децата с нарушено зрение имат по-развити сетива от хората с нормално зрение. Потвърждение на това е способността им да се справят много добре с Брайл писмото, служейки си с пръсти. Те виждат, но не по начина, по който виждаме ние.

Има деца които не виждат достатъчно, но остатъчното зрение им позволява да се справят по някакъв начин. На пръв поглед, техният проблем не изглежда толкова сериозен. При такива случаи често се създава впечатление, че в училище те не полагат усилия или не искат да участват в групови инициативи. В повечето случаи това не е така. За едно дете е трудно да разбере, че зрението му е по-слабо от това на другите деца, особено ако това лошо зрение се е развило в ранна възраст. Очите често са единствен източник на възприятие. Чрез зрителен контакт или забелязвайки „неориентирано поведение“, сами можете да разберете дали имат проблем със зрението.

Увреждания на слуха

Случва се да ги видите как оживено разговарят в някое кафене или на улицата и се учудвате на тяхната жизненост и подчертана изразителност в жестовия говор. Заглеждате се задълго в този чуден тих разговор с интерес и чак след известно време, като излезете от унеса, се запитвате: кои всъщност са те и как се справят с отредената им съдба да живеят в тишина?

Децата, които чуват трудно, могат да общуват с помощта на слухов апарат и като напрягат слуха си или четат по устните. Въпреки това само 40% от думите могат да бъдат прочетени по този начин. Останалото е въпрос на предположение и по подразбиране.

Хората може да имат проблеми със слуха или да оглушеят във всеки един момент от своя живот. Това може да се случи по време на бременност или при раждане, но може да се развие и по всяко друго време. Загубата на слух може да бъде предизвикана от генетично увреждане, рубеола по време на бременност, менингит, вирусна инфекция, при лечение, отравяне, възпаление, инцидент или при силен шум. Причината често остава неясна.

От само себе си се разбира, че процесът на усвояване на езика от дете, което има проблем със слуха, зависи много от степента на загуба на слуха. Те посещават специализирани училища, но постепенно може да бъдат включени в системата на общообразователните училища.

Членовете на техните семейства често говорят, но подкрепят отчасти разговора и с езика на жестове. За тези деца е от особена важност да общуват, като използват всякакви възможни средства за комуникация. Това може да се окаже нещо много просто, например установяване на контакт с очи, усмивка и т.н.

Само в процеса на опознаване на едно дете ти започваш и да го разбираш по-добре. Така например хората често крещат на децата със слухови увреждания или не знаят какво да им кажат и млъкват.

От тази гледна точка родителите трябва да разберат, че тяхното отношение към детето с увреждане влияе върху гледните точки на останалите им деца. Струва си да се изброят всички положителни неща, които дете с увреждане може да прави. Струва си да се чете всяка брошура и ако имате време, всяка достъпна книга, за да научите колкото може повече за децата с увреждания.

Полезно е също да се снабдите с някаква обикновена книга за „нормалното“ развитие на детето. Ясно е, че всяко дете с увреждане вероятно показва отклонения в своето развитие, но родителите трябва да са подготвени за това. Не е вярно, че дете с увреждания не може да се учи, но ще му трябва повече време, за да се научи. Следователно те могат да вземат участие в семейните задължения, но едно дете с увреждане изисква повече упражнения и надзор, преди да може да зареди миялната машина или да почисти с прахосмукачка участък от килима. То ще напредне, когато му се позволява да се упражнява и се поощрява. Необходимо е, следователно, родителите да разгледат участието на детето с увреждане в семейния живот, както правят с останалите деца. Това отношение на „честност“ е твърде важно за братята и сестрите.

Много малко диагнози могат да бъдат поставени още с раждането на едно дете и най-често срещаната е синдром на Даун.

Синдромът на даун – митове и реалности, за които не знаем

1. Причината за синдром на Даун е възрастта на майката.

Деца със синдрома на Даун се появяват еднакво често в различни страни, в различни социални слоеве и в различни климатични зони. В случая нямат никакво значение възрастта на родителите, начинът им на живот, здравето, както и цветът на кожата. Винаги и навсякъде едно на седемстотин деца е със синдрома на Даун.

2. Децата със синдром на Даун няма да се научат да ходят и да говорят.

Често след раждане на дете със синдрома на Даун майките изпадат в паника, и то защото лекарите ги плашат до смърт – детето е непълноценно, няма да се научи да ходи и говори и едва ли ще доживее до зряла възраст. А ако доживее, ще стане агресивно, неуправляемо и т.н.

Тази типична история разказват майките на деца с увреждания в България. Това е начинът, по който им се съобщава за увреждането, и думите се запомнят за цял живот. Но според тях голяма част от тези страшни неща, които са чули, са пълна измислица. Просто на родителите и приемните родители трябва да се обясни цялата истина, за да може, така както в останалите европейски държави, да се сведе до минимум броят на децата, които остават в родилния дом и наистина нямат бъдеще.

Специалистите и родителите, които се грижат за децата си, могат да разсеят всички митове за децата със синдрома на Даун. Те казват, че такива деца могат и да ходят, и да говорят. Но при тях това се случва по-късно, отколкото при връстниците им и е свързано с особеностите на тяхното развитие, обусловено от наличието на излишните хромозоми.

3. Децата със синдром на Даун имат проблеми със сърцето.

При 30-40 на сто от децата със синдрома на Даун има проблеми с органите на храносмилането и със сърцето. Но ако е необходима операция, всичко се оправя бързо.

4. Децата със синдром на Даун са с неприятен външен вид и с постоянно изплезен език.

Тази заблуда е поради спецификата при развитието на черепните кости. Генетичното нарушение обуславя някои аспекти от недоразвитието – носните кухини са слабо изразени и горната челюст е малка. Затова носът често се пълни със слуз и детето суче трудно, може да се развие инфекция в ушите, което води до намаляване на слуха. Езикът трудно се намества в малката уста, а когато коренът на езика запушва глътката, пречи на нормалното дишане. Но нима при здравите деца никога не са се появявали подобни проблеми? Безусловно са се появявали и са се лекували.

Не са малко твърденията, че децата със синдрома на Даун са неприятни на вид и с постоянно изплезен език. Но ако ни е запушен носът, и ние ще ходим с изплезен език.

Към 12-ата година всичко ще си влезе в нормата. Ако ринитът се лекува навреме и в случай на необходимост се отстранят аденоидите, езикът ще се прибере.

5. Когато пораснат, тези деца са с повишен полов инстинкт.

Твърденията за повишен полов инстинкт също са абсолютно пресилени. Момченцата са стерилни и всъщност в сексуален план си остават винаги деца. Момичетата се развиват нормално и могат да станат майки, въпреки че е голям рискът такава майка да роди дете с наследствен синдром на Даун.

6. Синдромът на Даун предполага сериозна умствена изостаналост.

По-рано се смяташе, че наличието на този синдром е съпроводено със сериозна умствена изостаналост. Но сега е ясно, че това съвсем не е така. Тези деца имат сериозен потенциал и могат да научат много.

Отражение върху другите деца в семейството

Отражението, което детето с увреждане оказва върху своите братя и сестри в семейството, е изследвано, но резултатите са неопределени. Братята и сестрите може, разбира се, да страдат от тревоги, причинени от родителите, които изискват от тях да прекарват твърде много време в грижи за дете с увреждане.

Братята и сестрите често изпитват нужда от свръхпостижения, за да компенсират това, което мислят, че е разочароващо за родителите. Може освен това да съществува безпокойство от „прихващане“ на увреждане или от вероятността в бъдеще да имат деца, които имат увреждане. Много братя и сестри се чувстват откъснати от обществото и трудно или без охота канят приятели в къщи. Понякога те изпитват обида заради допълнителното време и внимание, което родителите отделят за детето с увреждане, или дори негодуват. Всичко това влиза в противоречие с чувството на естествена справедливост, която децата намират за твърде важна.

Важно е на братята и сестрите да се предостави известно лично пространство, може би като се отдели тяхна собствена стая извън обсега на останалата част от семейството, така че да имат къде да съхраняват своите собствени богатства, без да се опасяват от повреждане, и където техните приятели да могат да идват да им гостуват.

Един добър начин, е да се обсъждат на тези грижи и безпокойства, заедно с детето с увреждане. Този подход е особено полезен, когато се планира почивката или излетите, така че да се постигне компромис, който да предлага по нещо за всеки. На неговорещото дете с увреждане заедно с останалата част от семейството може да бъдат показвани брошури и да бъде накарано то да покаже своя избор.

Поставяне на граници и установяване на правила

Подобно на всички деца, тези с увреждане имат нужда да научат границите и правилата в дома и по-късно в обществото. Правилата трябва да бъдат едни и същи за всички деца. Ако семейното виждане е, че на децата не е позволено да скачат върху мебелите, то това правило трябва да се прилага и спрямо детето с увреждане. Ще се изисква от вас да му напомняте по-често, отколкото на останалите деца, също и определено търпение и време, но то може да се научи. Помнете, че ще му трябва много по-дълго време, за да се научи, и ще се изисква много повече настойчивост и непоколебимост от ваша страна, но си струва тези граници да се поставят още от самото начало. Обикновените деца изглежда доста често проверяват търпението на своите родители. Това не е така при дете с увреждане. Все пак постоянството наистина си струва, защото след като веднъж границите са възприети, те стават обичайни за децата.

Планиране и организиране на ежедневието

Много от нас живеят твърде хаотично вкъщи, а повечето деца с увреждане се чувстват много по-комфортно при подреден стил на живот. Съществуват някои прости практически способи да се помогне на детето с увреждане да се радва на значително по-подреден живот, без да пречи твърде много на желанията на останалите членове на семейството. Полезно е да се подредят шкафове по такъв начин, че да има много място за съхраняване и доставяне на вещи. Ако шкафите могат да бъдат надписани по някакъв начин, детето с увреждане ще може по лесно да намери нещата, когато има нужда от тях. Това помага да се намалят някои от раздразненията, които то може да изпитва, и да се възпрат прояви като хвърляне на предмети или „изпращането“ им през прозорците, като детето се обучи къде да поставя вещите, с които вече е приключило да се занимава.

Това просто приспособяване на организацията в семейството може да има огромно значение за детето с увреждане и не е твърде досадно за останалите членове на семейството. Може би основното мото трябва да е „Място за всички и всичко на своето място“. Това означава, че когато заниманията и дейностите вече са завършени, играчките, инструментите и останалото оборудване се връщат на техните места за съхранение, дори и ако домът е бил разхвърлян по време на заниманията. Полезно е да се поощряват всички деца да са прибрали своите играчки във времената за хранене. Това е изключително полезно време на деня, когато всички членове на семейството имат възможност да споделят преживяванията от деня и когато детето с увреждане се научава за какво е нужно общуването.

Някои предвидими времена от деня

Когато се събудим сутринта, ние наум планираме своя ден, почти без да мислим за това. Едно дете с увреждане твърде вероятно се събужда със слаба представа какво му е подготвено. Това може да доведе до тревожност и объркване. Тревожността оказва голямо влияние върху цялостното поведение на детето с увреждане. Полезно е да се погрижим за време през деня, което да е предвидимо. Тогава детето ще може да очаква това време, като знае, че то ще се случи. Може би едно предвидимо време може да е семейната закуска да бъде последвана от някаква физическа дейност, като изпращане на другите деца до училище, разходка в парка или каране на колело на двора.

След периода от време, когато от детето с увреждане се очаква да се занимава само, може да има друга предвидима дейност, например да помогне на мама или друг член от семейството. Отново след това следва период от свободно време. Необходими са само пет предвидими времена през деня, но те помагат на едно дете с недостиг на въображение и следователно със затруднение както да се занимава самостоятелно, така и да планира своето време, да придобие някакво разбиране за своя ден и да чувства до известна степен контрол върху него.

Живот в общността

Всяко семейство се нуждае от светски живот, който включва хората, които посещават дома, както и използване на възможностите на обществените средства. Семейството, което отглежда дете с увреждане, има същата нужда и не трябва да се лишава от това. Посещенията в кафето и супермаркета често са травмиращи в ранното детство, но чрез известно внимателно предварително планиране и подготовка те се превръщат в по-приятни изживявания. Ако посещенията се правят редовно, те стават част от семейния начин на живот.

Новите преживявания пораждат затруднения, но те се облекчават, след като бъдат опознати. Може би златните правила са в началото светските занимания да се поддържат твърде кратки и скромни. Не забравяйте да има нещо, което детето да спечели. Това може да са прегръдки или лудории, а не непременно награда, основана на храна. Убедете се, че тази награда се дава за успех или добро поведение.

Полезно е за детето с увреждания да се планира провеждане на редовна кратка разходка за пазаруване до познат магазин и да се купят само едно или две неща. Постепенно увеличавайте обема на пазаруването, когато детето натрупа увереност. Това събитие трябва да е радостно и трябва да има нещо, което да е за награда на детето – не непременно храна, а нещо, на което то се радва и което може да се предчувства, че ще се случи при всички случаи. По подобен начин посещенията в кафето могат първоначално да бъдат кратки, когато няма нужда да се чака на опашка, а по-късно постепенно да се избира по-натоварено време.

Детето с увреждане не разбира, че се предполага да си чакат реда на опашката, и отива направо до щанда, освен ако не е научено другояче. Родителите често се чувстват смутени от противопоставянето на такива правила, което показва тяхното дете.

По-лесно е да се обучава 2-годишно дете, за което е приемлив такъв избухлив нрав, отколкото да се обучава на същите правила един юноша. Може би е полезно за родителите да си отбележат факта, че е важно правилата на живота да бъдат установени във възможно най-ранна възраст, когато околните са може би по-снизходителни, а детето все още не е затвърдило своите навици. По-утешителното в случая е, че веднъж научени на правилния начин, децата с увреждане го възприемат като част от техния обичаен репертоар на поведение и е малко вероятно отново да полагат усилия.

Един полезен съвет към родителите е да извършват преглед преди всяко планирано събитие, да проверят дали тоалетните са достъпни и да открият всички тихи, сравнително уединени места, ако са необходими за детето да се успокои далеч от погледа на обществото.

Проблемното поведение

Да, понякога се държат не както връстниците си, но не всички деца с увреждания имат проблемно поведение. Ако едно дете има някакво проблемно поведение, първо се попитайте за кого е проблемът – за детето, за вас, за вашето семейство, за съседите? Дали проблемът е тревожност или съобщаване: това е трудно за мен; аз не знам какво имаш предвид; аз съм уморен, боли ме. Децата с аутизъм и неговорещите деца намират за много трудно да споделят и да изразяват своите чувства и понякога ексцентричното поведение е единственият начин да покажат как се чувстват. Ние трябва надеждно да заместим това неприемливо поведение с алтернативни умения.

Запомнете – винаги има причина за проблемното поведение, но ние може би никога няма да можем да я открием, дори при изследване в дълбочина. Когато сте готови да опитате да промените проблемното поведение, заемайте се само с едно.

Поощряване на общуването

Смисленото общуване е едно сериозно затруднение за детето с увреждане, а ако няма никаква реч, може да се разстрои и дори да стане агресивно, когато не разполага с начини за изразяване на своите нужди. Може да му е твърде горещо, твърде студено, да е болно, гладно, жадно или ядосано, а да не може да изрази тези чувства по подходящ начин. Съществуват твърде много неща, които семейството би могло да направи, за да помогне. Съхраняването на вещите в съответни шкафови позволява на детето да стане независимо и да посреща някои от своите собствени нужди.

Въвеждането на система за общуване, като използването на фотографии, така че детето да бъде обучено да показва съответната от тях, за да изрази своите нужди, е много просто и ефективно. По-късно изучаването на символите на Макатон и на езика на жестовите могат да станат удоволствие за цялото семейство, а някои деца обучават своите приятели на езика на жестовите, за да имат таен код и защото е интересно. Тази споделена система за общуване е неоценима за едно дете с увреждане. Полезно е тук да се напомни на всички членове на семейството да не обсъждат отрицателни въпроси и да не критикуват неговорещото дете с увреждане в негово присъствие, освен ако то не разполага с начини да изрази своето становище за положението и да бъде включено в обсъждането. Това води до много ниско самочувствие и често до агресивно поведение. Независимо от слабия отклик от страна на вашето дете с увреждане, винаги го включвайте в обсъжданията, като използвате фотографии, знаци или символи, за да им придадете значение. Изглежда дори да не разбира точно вашите думи, то разбира вашия тон, бил той положителен или отрицателен.

“След това дълго стояне в сянка отново към мен се отнасяха като към човек. Питаха ме не само за моето мнение и моите усещания, но и се опитваха да разберат отговорите ми. Естествено тогава не ми бе подарена изведнъж дарбата да говоря. Аз бях все още далеч от нея. Защото ако можеше да се установи дали искам или не нещо, то все още не можех да обясня всичко, което изискваше повече от простите “да” и “не”. Ако някой ми зададеше пряк въпрос, можех да отговоря. Но ако исках да кажа нещо, за което никой не ме беше питал, няхах възможност за изразяване. Ако исках да кажа нещо и никой не знаеше за какво става въпрос, разпитването се превръщаше в изпълнена с фрустрации игра на отгатване. Родителите ми винаги се интересуваха от моите съобщения, но рядко имаха време да ми задават въпроси, докато най-накрая не намерят вярното решение.”

Рут Сенкевич-Мерцер, неговореща и с ограничена моторика

“Въпреки че не можеше да говори, хората знаеха какво иска, защото можеше да покаже своите нужди чрез картинки. Изискваше се много трудна работа, но тя ни се изплати многократно – усмивката на лицето му казва всичко!” (родител)

Някои въпроси, които родителите често задават

1. Защо да използваме МАКАТОН?

Знаците и символите дават допълнителна информация, която може да се види. Изследвания са показали, че знаците или жестовите са по-лесни за научаване, отколкото изговарянето на думите.

Това е логично – например бебетата използват жестове преди да се научат да говорят, за да ни кажат какво искат.

2. Пречи ли МАКАТОН на детето да говори?

Опитът и изследванията показват, че използването на жестове и знаци подпомага и стимулира развитието на речта. Много е важно да говорите едновременно с използването на знаците и символите.

3. Какво е символ?

Символът е изображение, което се използва за обозначаване на дума. Изображението е просто и лесно за запомняне.

4. Кога се използват символи?

Символи се използват, когато детето има затруднения с движенията на ръцете при правене на знаци, когато прави използването им неточно или пък невъзможно.

Символите се използват за развиване на езиковите умения и четенето.

5. Кой има нужда да използва МАКАТОН?

Децата се учат да говорят, като слушат другите хора да говорят. Ако вашето дете ще използва знаци или символи като помощно средство за общуване, то ще има нужда да вижда вас и останалите хора също да ги употребяват. Всички трябва да са ангажирани и хората обикновено с удоволствие помагат.

6. Какво ще си помислят другите хора?

Първоначално може да се почувствате странно да употребявате МАКАТОН и да си мислите, че хората ви гледат, но с практиката ще го правите все по-естествено, пък и разбирате, че помагат на детето си.

7. С колко знака или символа се започва?

Важно е в началото да се започне само с няколко знака или символа. Те ще обозначават най-важните за детето думи. Ще бъдат избрани от хората, които най-добре познават детето. Докато детето напредва, постепенно ще се въвеждат все повече.

Подкрепа

Приемното семейство получава помощ от различни професионалисти (социален работник, психолог, логопед, специален педагог, лекар и др.), като детето посещава различни образователни услуги (детска градина, училище и др.) и специализирани услуги (центрове за рехабилитация, дневни и ресурсни центрове).

Животът и заниманията на едно и също място са характерни за някои видове дейности, а за деца са допустими до определена възраст. Животът в домашна среда е нормален и естествен за деца между 0 и 3 години, но най-добрата терапия за децата с увреждания е общуването с връстници. Още след първата година децата вече могат да прекарват деня (или част от него) в група с други деца. За всички деца в този период е препоръчително включването в различни форми на занимания, подходящи за съответната възраст, където общуват и се срещат с други деца и съвместно играят и участват в занимания (такива форми могат да бъдат театрални представления за малки деца, музикални занимания за бебета и малки деца, плуване и др.). След 3 години за децата е нормално и естествено да прекарват ежедневието си в среда с други деца, ангажирани с дейности съобразно възрастта им. Това е периодът на детската градина и училището. Участието в "нормалните" форми на отглеждане на деца е задължително за отглеждането на деца с увреждания, за които средата е определяща за развитието им.

Социалните услуги в общността, насочени към социално включване, предполагат основната част от дневните занимания и грижи да се провеждат на място, различно от мястото на живеене.

Формата на дневната грижа зависи от възрастта на децата и от потребностите им, произтичащи от характера и нивото на увреждане. Дневната грижа за деца в училищна възраст задължително е свързана с получаване на образование. В този смисъл заниманията на децата включват подготовка и учебни занимания в съответния образователен или учебен център (общообразователно или специализирано училище, дневен център и др.), както и дейности, развиващи техните интереси и силни страни (културни и спортни центрове).

При необходимост от някаква форма на терапия ползват терапия в специализирани центрове (лечебни заведения, центрове за социална рехабилитация и интеграция, дневни центрове и др.).

Медицинското обслужване се осигурява от здравната система чрез личните лекари и стоматолози и звената за неотложна помощ.

Важно е също родителите да имат възможност да изразяват мнения и да споделят успехите си едни с други. В някои сдружения на БАЛИЗ близките имат установена система на кореспонденция така, че да могат да описват своите чувства на други хора, които разбират трудностите. Полезно е да се посещават такива групи като места за споделяне. Членовете им могат да дават повече подкрепа – най-доброто знание е преживеният опит. Те биха могли също да имат възможност да осигурят присъствието на още един възрастен, който може би е необходим за посещение при зъболекар или лекар. Групите обикновено са запознати с услугите за деца с увреждания, с надбавките за хората с увреждания и с останалите привилегии, с които вашето дете може би се ползва.

Позитивно мислене

Животът в семейство с дете с увреждане може да бъде щастлив, вълнуващ и весел. Много зависи как ще се гледа на детето. То има своя собствена индивидуалност, независимо от увреждането, има свой собствен интелект и свои собствени предпочитания и антипатии. Може да е трудно за него да ги изрази, но те наистина съществуват. Семейството на детето с увреждане трябва да промени живота си само толкова, че то да не може да не участва в него. Всички трябва да вярват,

че детето може да постигне нещо в живота. Никой не знае колко ще постигне, но си струва детето с увреждане да се включва във всички дейности, за да му се даде възможност да се учи. Процесът на научаване може да е бавен и може да не бъде постигнато всичко, което бихме искали, но то ще продължава да се учи през целия си живот и колкото е по-голяма независимостта, която постигне в детските си години в семейство, толкова по-големи ще са възможностите, които ще са му предоставени в по-нататъшния живот.

В България липсва точна статистика за броя на лицата с интелектуални затруднения, но те са процент от населението на всички държави.

	% от населението	България
Население		7 000 000
Лица с умствени увреждания, нуждаещи се от някаква форма на подкрепа	0,6	43 750
Лека умствена изостаналост (iq 50-80)	0,3	22 875
Умерена умствена изостаналост (iq 30-50)	0,2	15 313
Тежка умствена изостаналост (iq <30)	0,1	6563
Деца с индикации за ранна интервенция на годишна база	0,03	2188

Най-новите данни (по „Autism Society of America“, февруари 2007), реализирани от CDCs и „Мрежата за мониторинг на аутизма и разстройствата на развитието“ („Autism and Developmental Disabilities Monitoring (ADDM) Network“) през 2007 г., намират 1 на 150 осемгодишни деца, диагностицирани като разстройства от аутистичния спектър в различни региони на САЩ.

СЪДЪРЖАНИЕ:

Първа глава:

Обосновка на програма за обучение на кандидати за приемни родители.....	1
Обосновка на предложението.....	3
Описание на предложението.....	7
Представяне на обучението.....	7
Педагогическа организация на обучението.....	8
Цели на обучението.....	9
Съдържание на обучението.....	9
Приложения.....	19

Втора глава:

Програма за обучение на кандидати за приемни родители.....	51
<u>Първи модул „Въведение в приемната грижа“</u>	52
Приложения.....	58
<u>Втори модул „Връзки и раздели“</u>	70
Приложения.....	86
<u>Трети модул „Подкрепа на позитивното поведение“</u>	110
Приложения.....	117
<u>Четвърти модул „Посрещане на детето“</u>	137
Приложения.....	148
<u>Пети модул „Осигуряване на сигурност и безопасност на децата“</u>	169
Приложения.....	172
<u>Шести модул „Професионализация“</u>	188
Приложения.....	193
Специализиращи модули.....	205
<u>Специализиран модул „Ранно и предучилищно детство“</u>	205
Приложения.....	210
<u>Специализиран модул „Пубертет и юношество“</u>	265
Приложения.....	269
<u>Специализиран модул „Приемна грижа за едно дете с увреждане, не е ли прекалено трудно това?“</u>	310
Приложения.....	316

